

8 / 894 2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

^{1937.}
KÉTSZÁZNEGYVENHATODIK KÖTET.

246-247.

(716., 717., 718. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1937

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

TARTALOM.

DCCXVI.

	Lap
AZ ELCSATOLT TERÜLETEK MAGYAR EGYETEMI IFJÚSAGA. —	
Kornis Gyulától _ _ _ _ _	1
AZ ÖREGEDÉSRŐL. — Báró Korányi Sándortól _ _ _ _ _	24
AZ ORVOS ISKOLÁJA. — Grósz Emiltől _ _ _ _ _	43
A PRAELOGIKUS GONDOLKOZÁS ÉS A NÉPMESÉK CSODÁS ELEMEI.	
Solymossy Sándortól _ _ _ _ _	53
A NÉMA NEMZET. — Balogh Józseftől _ _ _ _ _	76
AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (I.) — Gesztesi-Balogh Gábortól _ _ _ _	89
KÖLTEMÉNYEK. — <i>Legjobb.</i> — <i>Palotában szerettem volna élni.</i> —	
<i>Katona-karmester.</i> — Falu Tamástól _ _ _ _ _	107
SZEMLE. — <i>Hals.</i> — Farkas Zoltántól _ _ _ _ _	109
IRODALOM. — 1. <i>Berzeviczy Albert posthumus könyve.</i> — (Berzeviczy Albert: <i>Az absolutismus kora Magyarországon</i> , IV. k.) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>A magyar adóteher megoszlása.</i> — (Dr. Fellner Frigyes: <i>Adóteher-megoszlás.</i>) — Domány Gyulától.	
3. <i>Az erdélyi magyar tudományos élet.</i> — (Jancsó Elemér: <i>Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig.</i>) — A. P.-tól.	
4. <i>Élet egy óceánjárón.</i> — (Kovrig János: <i>Első osztályú fedélzeten.</i>) r. r.-tól.	
5. <i>A haláltáncok története.</i> — (Kozáky István: <i>A haláltáncok története.</i>) — Révay Józseftől _ _ _ _ _	116

DCCXVII.

A NEMZETI SZÍNHÁZ ELSŐ MŰVÉSZ-NEMZEDÉKE. — Kéky Lajostól	129
TERMÉSZET ÉS SZELLEM. — Bauch Brunótól _ _ _ _ _	159
A NEMZETI SZÍNHÁZ ELSŐ JUBILEUMA. — Rédey Tivadartól _ _	179
NEMZETI SZÍNHÁZUNK ÉS A KÖZVÉLEMÉNY A XIX. SZÁZAD-	
BAN. — Pukánszky Kádár Jolántól _ _ _ _ _	187

AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (II.) — Gesztesi-Balogh Gábortól	Lap 213
KÖLTEMÉNYEK. — <i>Dalolj, testvérem.</i> — <i>Életharc</i> . . . — Havas Istvántól	228
SZEMLE. — <i>Képzőművészet.</i> — Ybl Ervintől	231
IRODALOM. — 1. <i>Nyelvrokonság és lelki rokonság.</i> — (Zsirai Miklós: <i>Finnugor rokonságunk.</i>) — Papp Istvántól.	
2. <i>Pilsudski Lengyelországa.</i> — (Machray Róbert: <i>The Poland of Pilsudski.</i>) — Horvák Jenőttől	244

DCCXVIII.

GYULAI PÁL POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI KÖRE A KIEGYEZÉS KORÁBAN. — Papp Ferencről	257
A HUNYADIÁK HOLLÓS CÍMERE. — Fest Sándortól	277
MŰVÉSZI HANGFESTÉS ÉS HANGUTÁNZÁS. (I.) — Zlinszky Aladártól	294
AZ ELŐADÁS ÉS FELOLVASÁS MŰVÉSZETE. — Csengery Jánostól	321
AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (III.) — Gesztesi-Balogh Gábortól	331
AZ AKROPOLISON. — Költemény. — Dutka Ákostól	345
SZEMLE. — <i>A népnyelv ügye Finnországban.</i> — Papp Istvántól	347
IRODALOM. — 1. <i>A történelmi Erdély önkormányzati élete.</i> — (Dr. En- des Miklós: <i>Erdély három nemzete és négy vallása a székely- járák története.</i>) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>Caesar és Nero.</i> — Phyllis Bentley: <i>Ave Caesar!</i> — Arthur Weigall: <i>Nero.</i> — Révay Józseftől	364

AZ ELCSATOLT TERÜLETEK MAGYAR EGYETEMI IFJÚSÁGA.

A magyarságnak önfenntartásáért és önkifejtéséért való küzdelme a világháború óta sokkalta súlyosabb és kiméletlenebb, egyben vezetői számára sokkalta nagyobb történeti felelősséggel jár, mint ezeréves multunk akármely időszakában. Ezt a küzdelmet magunknak, idegen segítségre alig számítva, kell megharcolnunk, a magyarság egész nemzettestének, a mostani politikai határokon innen és túl. Egyelőre nyilván csak a szellem fegyvereivel, amelyek közül a legerősebbek egyike a tudomány fegyvere. Jogaink elismertetése, elnyomatásunk okainak hatékony és tárgyilagos feltárása, a világ közvéleménye előtt való tekintélyünk, a döntő kultúrnépekkel való mélyebb szellemi kapcsolatunk sok tekintetben Csonka-Magyarország és az elcsatolt területek magyarságának tudományos fejlettségi fokán fordul meg. A tudomány a kultúrának gerince, a tudomány székhelye pedig az egyetem.

Nemzeti létünkért folytatott harcunknak egyik legnagyobb veresége a kolozsvári és a pozsonyi egyetemnek, mint nemzeti kultúránk gócpontjainak elvesztése. S viszont ellenfeleink egyik nagy erőssége e két egyetemnek a maguk nemzeti céljai szolgálatába való állítása és fejlesztése. Az új államok büszkék arra, hogy az impériumváltozás után Pozsonyban és Kolozsvárt egyetemet alapítottak, úgy tüntetve föl ezt az alapítást, mintha a magyar kultúra semmiféle ilyen intézményt nem hagyott volna hátra. «Mikor azoknak a nagy időknek, — így szólt Puscariu Sextil, a románá alakított kolozsvári egyetem első rektora, 1920-ban rektori beszámoló beszédében — amelyeknek részesei vagyunk,

meg fogjuk írni történetét, mint különösen nagyjelentőségű tényt fogja a történetírás kiemelni a kolozsvári román egyetem megalapítását a Kárpátok és a Tisza között elterülő ősi földünkön és pedig uralmunk kiterjesztésének mindjárt első évében».

Maholnap már két évtizede, hogy a magyarság a Felvidéken és Erdélyben meg van fosztva saját nemzeti egyetemétől. Fájdalmasan görbül tehát élénk a kérdőjel: hogyan nevelődik e tájakon a maradék-magyarságnak a jövőben vezetésre hivatott társadalmi rétege, az egyetemi ifjúság? hogyan alakult e hosszú idő alatt a lelkisége? milyen széles és mély sajtószerű magyar nemzeti műveltsége és történeti tudata, amely egyedül tudja összetartani a négy világtáj felé szétszabdalt nemzetet? milyen a jelenlegi sorsa és pályalehetősége? kifermált-e a kisebbségi magyarság magának új helyzetében új történeti hivatást, amely az életnek nekivágó fiatalságában mint szilárd, küzdelemre érdemes eszmény a lelket tartja? milyen szellemi fegyverkezésre hivatott és képes ez az ifjúság, hogy jövőjét tűrhetően formálhassa?

Ha e sok kérdőjel kígyóvonalára tekintünk, lelkünk meg-rázkódik. Restelkedünk, hogy jómagunk a nemzet fennmaradásának ezt a tragikus kérdéskörét így a maga egészében vajmi ritkán éljük át. A napilapoknak a magyar-pusztításra és jogkiforgatásra vonatkozó szomorú hírei egy-egy napra a nemzeti melankólia sötét hangulatának árnyát vetik lelkünkre, de a kérdés rendszeresen, minden megrázó ereje ellenére, nem köti le eléggé figyelmünket. Vajjon ki szentelt időt Jancsó Elemér megdöbbentő könyvének (*Az erdélyi magyarság életsorsa* nevelésügyünk tükrében 1914—1934) olvasására, vagy Krammer Jenő alapos társadalompszichológiai tanulmányának (*A szlovenszkói magyar serdülők lelki világa. 1935.*) mélyebb megélésére? Az elcsatolt területeken nemzetünk fennmaradása súlyos problematikájának gyökerei az ottani magyar fiatalság lelki talajába nyúlnak le: megmarad-e ennek a fiatalságnak lelkében és milyen fokban a magyar nemzeti közösség történeti tudata, a közös mult nemzeti epikájának sugalmazó ereje, a hagyományos magyar nemzeti

értékelés azonos szelleme? Mert mi teszi a nemzetet saját-szerű nemzetté? Nem első sorban a fajnak biológiai ereje, hanem a sokszázados sorsközösség, a szellemi összetartozás, az ugyanazon kultúra történeti tudata és értékérzése.

I.

A felnövekvő erdélyi művelt magyar réteg, amely középiskolában s azután egyetemen végzi tanulmányait, a régi békeidőhöz mérten társadalmi szerkezetében nagy rétegetolódáson ment keresztül. A régi középosztály hivatalnoki eleme az uralomváltás után Csonka-Magyarországba tódult. Ezek fiai az erdélyi középiskolákból ma hiányzanak. A csekélyszámú állami tisztviselő, aki magyar, félelemből vagy kényszerből román állami középiskolába iratja be fiait. Jórészüket az állam az okiráltságba szórta szét, ott pedig a merőben román környezetben a leghamarabb bekövetkező beolvadás vár a család következő nemzedékére. De ugyancsak hiányzanak az erdélyi magyar középiskolákból a magyar szegénysorsú, főképp paraszti és ipari munkás rendű réteg fiai is. Régebben a katolikus, református és unitárius gimnáziumok sok alapítványi diáksegélye nagy művelődési demokrácia forrása volt : a parasztság eszesebb eleme sűrű rajban tanulhatott ki s emelkedhetett a középosztályba. Az alapítványok megszűnése, a róm. kath. státus 23,387 holdnyi s az erdélyi ref. egyházkerület 24,563 holdnyi birtokának elvétele, az unitárius egyház 1400 hold földjének elkobzása, amely vagy 200 unitárius középiskolai tanulót látott el napi élelmezéssel, az alulról fölfelé sok század óta tevékeny kultúr-demokráciának további útját szegte. Csak egy magyar társadalmi réteg tud ma magasabb kultúrára szert tenni : a még megmaradt tisztviselői és kisbirtokosi osztály. Ez is csak a legnagyobb áldozatok árán, a taníttatás költségeit a szájától elvonva, tudja fiait középiskolában s egyetemen neveltetni. A román középiskola IV. osztályát cezúra vágja el a felsőbb osztályoktól : a kisérettségi, mint erős rostvizsgálat. Itt a magyar paraszti és munkásréteg fiai, ha idáig elértek, nagyrészt kihullnak.

A 150 régi magyar középiskolából 18 felekezeti iskola maradt meg, a régi 30,000 magyar középiskolai tanulósám 5000-re, a román állami középiskolába járókkal együtt 8000-re zsugorodott össze. A megmaradt magyar középiskolák anyagilag teljesen leromlottak, alapítványaik elvesztek, épületeik és felszereléseik leromlottak, javítást és kiegészítést nem nyernek. A kép szellemi szempontból is nagyon sivár: a tanterv agyonzsúfolt, a sok nyelv és egyéb tantárgy szétforgácsolja a figyelmet, felületességre nevel, az elmélyedő szellemi fejlődést nem engedi meg. A tanuló az érettségi vizsgálatról való örökös rettegésben él. Újabban a legkevésbé szigorú bizottság is az érettségi elé álló magyar ifjak 70%-át bukztatja meg. Számos eset van, hogy a magyar középiskolában az összes tanulókat elégtelennek nyilvánítják, míg a román líceumok baccalaureátusi vizsgálatain ilyesmi nem fordul elő. Ennek eredménye a szörnyű lélektarolás: a magyar ifjúság céltalansági érzése, a *ratio vitae* korán megtorpanása, az ifjú korra sokszor tipikusan jellemző pesszimizmus lélekaszálya, az ifjúság duzzadó szellemi erőinek és életkedvének korai megbénulása és kiapadása.

Ijesztő mértékben fogyatkozik meg a sajtószertű magyar nemzeti műveltség a fiatal erdélyi magyar nemzedékben: a magyar nyelv, irodalom és történelem tudása aggasztó arányokban egyre csökken. A román líceumokból kikerülő magyar ifjú nem ismeri nemzete multját, nem jártas irodalmában, anyanyelvét nem használja tudatosan. Ha magyar felekezeti középiskolába jár, akkor is nemzeti műveltsége fölötte fogyatékos. A *magyar történelmi tudat*, a művelődésbeli hagyományközösség értékérvése, ez az igazi nemzetfenntartó szellemi hajtóerő, fokozatosan gyengül. S minthogy mind több magyar ifjú lelkéből a magyar mult ismeretének a nemzethez kötő szellemi cementje hiányzik, vágy sem él bennük a magyar szellemi hagyományokban való folytonos önkiegészülésre, az örökös nemzeti önművelésre. Valamikor a magyar nyelv és irodalom művelése a gimnáziumok latin tannyelvű korában az önképzőkörbe menekült. Most is az ifjúság magyar irodalmi öntevékenységének tűzhelyévé Erdélyben az önképzőkör emelkedett. A román kormány erre

az önképzőkörök szervezetét átalakította: «irodalmi konferenciává» törpítette, amelyben nincs tisztikar, nincs ifjúsági önkormányzat, hanem mindent a tanár vezet s ő felelős mindenért. «A mai erdélyi középiskolai és főiskolai fiatalság — írja Jancsó Elemér (i. m. 42. l.) — már nem emlékszik a magyar uralomra s erről vagy az iskolán át, vagy szülei révén alkot magának fogalmat. A román iskola a magyar műveltség értékeit elhallgatja, vagy elfogultan állítja be s a szülői háza a nemzeti multtról alkotott helytelen képet nem tudja mindig ellensúlyozni. Ha képzettségük mértéke szerint megismertetik is a szülők gyermekeiket a régi magyar világgal s ennek történetével, irodalmával, ezek az alkalmoszerű tanítások nem versenyezhetnek az iskola rendszeres munkájával és hatásával. Az ifjú, gyakran szülei ellenére, úgy gondolkozik, ahogy arra tanárai, tankönyvei ránevelték. Eminescut, Cosbucot fogja nagy költőnek tartani s nem Petőfit, Aranyt, egyszerűen azért, mert az előbbiekről többet hallott. A felekezeti iskolákban a magyar történelemről és földrajzról (habár ezek nem tantárgyak) tárgyilagosabb képet nyer az ifjú, a magyar nyelv és irodalom tanításában azonban a megváltozott viszonyok között sok a kívánni való. A magyar tanárok, hogy a tanulók nehézségeit ne fokozzák, nem követelik meg elég szigorúan a magyar nyelv és irodalom tudását, mivel ez úgysem érettségi tárgy. S ennek tudható be, hogy «nemcsak a tanulók, hanem néha még a fiatal magyar szakos tanárjelöltek egy része is küzd a magyar helyesírással».

Megdöbbentő a magyar tanulók magyar történelmi ismereteinek hiánya. «Egy Boeskaik, — most egy másik erdélyi tanárt idézek — Bethlen, Pázmány, I. Rákóczi György, Rákóczi Ferenc nevét és történelmi szereplését, ha egyáltalában van valami sejtelmük róla, a legkétségbeesettebb módon kavarják össze és cserélik föl. Ugyanilyen reménytelen a helyzet a földrajz tekintetében. A mai magyar erdélyi tanuló nem ismeri sem a régi, sem a mai Magyarország képét, határait s általában földrajzi alapfogalmait. Csak annyit tud, hogy van a Tiszán túl egy kicsi lapályos ország, egy nagy folyó, a Duna, s egy Budapest nevű főváros. Ami idő Európa földrajzának tanítása közben Magyarországra jut, az édes

kevés, s ami a román történelem tárgyalása során e tekintetben felmerül, az még kevesebb. Így tanulóink rendkívül fogyatékos magyar nemzeti ismeretanyaggal kerülnek az egyetemre, ahol tanári, jogi, orvosi vagy gyógyszerészi pályákra készülnek elő. Tanárjelöltjeink a magyar nyelvészetben nem kapnak kielégítő kiképzést. Történelem- és földrajz-szakos tanárjelöltjeink a kolozsvári román egyetem céltudatos irányítása mellett Magyarország történelméből és földrajzából még az egyetemen sem szereznek annyi ismeretet, amennyit a régi magyar középiskola nyújtott. Kétségbeesés nélkül nem lehet a jövőbe tekinteni: mi lesz magyar szellemű oktatásunkkal ilyen készültségű és szellemű tanárok kezében, ha még a mai régi alapon képzett tanári testület sem tud a nehézségeken átvergődni! Mivel a magyar nemzeti műveltségre vonatkozó tudományokban a fiatal erdélyi magyar tanárnemzedék ennyire járatlan, az egyetemen e tudományok szakszerű módszeres művelésére semmiféle, vagy hiányos képzésben részesül: néhány esztendő múlva majd teljesen elhalkul Erdélyben a magyar tudomány szava s a most uralkodó fajjal szemben szellemileg is rendkívül alárendelt helyzetbe kerülünk.

Milyen a viszonya a magyar ifjúságnak a román egyetemhez? Még 1919—1924 között nemzeti szempontból árulás és szégyen számba ment a román egyetemekre való beiratkozás. Ez időtájt körülbelül 4000 érettségizett erdélyi magyar ifjú jött ki Magyarországra, hogy itt végezze egyetemi tanulmányait. Csak kevesen tértek vissza; diplomájukat a román egyetemek nem nosztrifikálták. Ez óriási vérvesztesége volt az erdélyi magyar társadalomnak. Pedig az első időkben a románok még örültek is volna, ha a magyar ifjak nagyobb számmal a kolozsvári egyetemre iratkoztak volna be, ahol eleinte a román hallgatókon kívül csak a gyorsan alkalmazkodó szászok és zsidók tanultak. A magyarság először egy kisebbségi egyetem eszméjével próbálkozott, sokat torzsalkodva azon, vajjon Kolozsvár vagy Marosvásárhely legyen-e az egyetem székhelye. Magva a felekezeti közti tanárképző lett volna, amely 100 hallgatót számlált. De csakhamar ezt is megszüntette a román kormány rendelete. Így

a magyar egyetem eszméje még csirájában meghalt. Végre a magyarság is alkalmazkodni volt kénytelen, ha nem akarta, hogy művelt középosztálya kipusztuljon s így szellemi vezető réteg nélkül maradjon. 1924-ben még csak 80 magyar keresztény ifjú iratkozik be a kolozsvári román egyetemre; ma számuk itt 1000 körül van. De Bukarestben és Jassiban is kb. 400-ra tehető a magyar egyetemi hallgatók száma. Ez azonban a kegyetlen szelekció miatt, amely a kisebbségek ellen irányul, csökkenni fog. 1936-ban Anghelescu közoktatásügyi miniszter, a magyar kultúra legszívósabb pusztítója, büszkén jelentette, hogy 2000-rel apasztotta az egyetemi hallgatók számát, persze különösen a kisebbségek kárára. Azonban így is szép számban termelődik ki Erdélyben magyar értelmiség, amely az államnyelv birtokában, a román kultúra eszközeivel fölfegyverkezve, harcolni tud magyar népe érdekeiért úgy, ahogy Nagy-Magyarország idején az erdélyi román vezetőréteg a magyar nyelv és műveltség teljes birtokában küzdött a maga nemzete javáért. A küzdelmet azonban a magyar értelmiség számára rendkívül megnehezíti az intelligenciának, az egyetemi végzettségű diplomásoknak hirtelen túltermelése Új-Romániában; az uralkodó faj diplomás fiai sem tudnak már a szellemi pályákon elhelyezkedni. Ez a tény a magyar értelmiség ellen való ádáz harcot csak fokozza.

Ezért a magyar kisebbségnek egyik legnagyobb gondja a pályaválasztásnak, a helyes társadalmi munkamegosztásnak kérdése: a kisebbség fiai olyan pályákra menjenek, amelyek képességeiknek legjobban megfelelnek s a kisebbség szükségleteit a legalkalmasabb módon elégítik ki. Milyen pályák nyílnak meg a kisebbségi ifjú számára?

A mezőgazdasági főiskolai oklevél kevés elhelyezkedési lehetőséggel kecsegtet, mert az összes magyar nagybirtokokat elvette és felaprózta az állam. Magyar akadémikus gazdasz nagybirtokon alig helyezhető el. Ellenben ha sajátmagának van kellő kisbirtoka, akkor ezen okszerűbben gazdálkodhatik, a magasabb gazdasági műveltség birtokában földjét mintagazdasággá fejlesztheti s példájával és tanításával a környék kisgazdáinak is mestere lehet. A kolozsvári román gazdasági

akadémiának ma alig van magyar hallgatója : 263-ból csak 16 magyar.

Az orvosi pálya kb. 1930-ig kellő elhelyezkedésre engedett kilátást. Ma azonban a román orvosok száma úgy felzökött, hogy a magyar kisebbségi orvosnak hivatalos állásban való alkalmazásra semmi reménye sincs. Ezért a magyar orvostanhallgatók száma újabban csökken ; a jövő csak a magángyakorlatra nyújt lehetőséget. Az 1935/6. iskolai évben a kolozsvári egyetem orvosi karának 948 hallgatójából 121 volt magyar (103 fiú, 18 leány).

Romániában a magyar egyetemi hallgatóknak körülbelül a fele jogász. A régi magyar helytelen társadalmi felfogás, amely a legtöbb ifjút a jogi pályára űzte, az erdélyi magyarság lelkében tovább él, noha a történeti feltételek töből megváltoztak : a román uralom alatt a diplomás magyar jogászfifjúnak semmi reménye sem lehet arra, hogy a közigazgatási vagy bírósági pályán, vagy egyéb állami hivatalban alkalmazást nyerjen. Hogy mégis annyi erdélyi jogászfifjú van ma is, annak részben ugyanaz az oka, mint itthon nálunk : a jogi tanulmányokat el lehet végezni az egyetemi előadások hallgatása nélkül, a jogász és az egyetem kapcsolata kimerül a vizsgálatokban, amelyekre odahaza is lehet készülni az egyetem székhelyén való költséges tartózkodás nélkül. A «távhallgató» jogászok bukásának tragikus számaránya így természetesen jóval nagyobb ; sokan közülük pár évi kísérletezés után abba is hagyják jogi «tanulmányaikat». A végzett magyar jogásznak alig van egyéb elhelyezkedési területe, mint az ügyvédség. Azonban ez a pálya már is túlszűfolt, annál is inkább, mert a magyar ügyvéd csak a magyar kisebbségi lakosságtól kap megbízást, sőt a kisebbség is kénytelen ügyének hatékonyabb vitelére román ügyvédet fogadni. Az egyik megye 125,000 főnyi magyar lakosságára 50 ügyvéd esik, egy másik vegyes lakosságú megye 28,000 magyar lakosára pedig 15. (*Fiatalok*. A romániai új magyar nemzedék folyóirata. Cluj. 1936. VII. évf. 57. l.) A magyar ügyvédség így már is elproletarizálódott ; egyre szaporodó számuk a kenyérgondot állandóan fokozza. A magyar jogvégzetten még egyéb veszedelem is fenyegeti. A bukaresti ügyvédi

kamara nemrégiben kimondta, hogy tagjai sorába csak román eredetű ügyvédet fog ezentúl bejegyezni. Félő, hogy a román sovinizmusnak mai szinte patológiai korszakában ez a határozat ragályszerűen át fog terjedni a többi kamarára is.

Ugyancsak hasonlóképp sötét az erdélyi magyar tanárjelöltek jövője. Számuk sokszorosán meghaladja a magyar középiskoláknak jövő tanárszükségletét. Az 1935/36. tanévben a kolozsvári román egyetem természettudományi karán 69 matematikusból 17, 22 fizika-kémia szakosból 13, 48 természettudomány-szakosból 20, 95 földrajz-szakosból 38 volt magyar; a nyelvészeti karon 67 román szakosból 23, 98 francia szakosból 26, 23 latin-görög szakosból 13, 30 magyar szakosból 29, 58 német szakosból 30 volt magyar. Így összesen 209 magyar tanárjelölt járt az egyetemre. Ezzel a kínálattal szemben a magyar középiskolák jövő tanárkeresletére nézve jellemző az az adat, hogy a román kath. középiskolákban működő rendes, helyettes és óraadó tanárok száma 230 s a ref. középiskolákban is ugyanannyi. Ezeknek azonban csak 20—25%-a van 45 éven felül, úgy hogy néhány éven belül csak 20—25 új tanár tud az összes magyar iskolákban elhelyezkedni. (Fiatalok, id. évf. 53. l.).

Azonban a magyar tanárjelölteket még más nagy veszedelem réme is aggaszthatja: a román nemzeti kizárólagosság eszméje a kultúrpolitika területén. A román országos tanár egyesület 1936. ápr. 17—19-én tartott kongresszusán olyan határozatot hozott, amely a kisebbségi tanároknak teljes kizárását követeli a tanári testületekből, mert «teljes mértékben szükséges, hogy a jövő nemzedékek lelki alakításának feladata csak románokra bízassék». A határozat 8-ik pontja így hangzik: «Ha a kisebbségek fiai Romániában akarnak élni, akkor neveltetésüknek is román szellemben, román tanárokkal és román nyelven kell történnie». Ezen elv megvalósításának útján az első lépés legyen a kisebbségi iskolák megszüntetése, illetőleg államosítása. Ennek érdekében az országos román tanár egyesület széleskörű mozgalom megindítását határozta el. Jellemző a minden mértéket meghaladó román nacionalista szellemre, hogy a román tanárok fölötté megbotránkoztak azon, hogy a véglegesítési tanár-

vizsgálatra (examen de capacitate) magyar kisebbségi fiatal tanárok is mertek jelentkezni. (Fiatalok. 55. l.).

A magyar erdélyi műegyetemi hallgatókról nincsen statisztikám. A temesvári román műegyetem megnyílt ugyan, de épületei és felszerelése még csak kialakulóban vannak. A mérnökök körében is nagy a munkanélküliség. Magyar kisebbségi mérnök nem kap állami vagy községi alkalmazást, legfeljebb magánvállalatoknál nyerhet elhelyezkedést. Azonban a kisebbségi kézen lévő gyárak sem igen mernek magyar mérnököt alkalmazni, mert kénytelenek a román hatóságok kegyét keresni, amire a kapitalizmus különös hajlandóságot mutat. A most készülő «munkavédelmi törvény» meg fogja követelni minden ipari, kereskedelmi és pénzügyi vállalattól, hogy alkalmazottainak 75 %-a román eredetű legyen. Romániában tehát a «munkavédelem» abban fog állni, hogy az állam törvénye kiüti sok százezer polgára kezéből, akik nem románoknak születtek, a szerszámot, elkergeti őket az íróasztalok és gépek mellől, kilöki őket az utcára s megfosztja kenyerüktől.

Milyen az anyagilag tönkrement, nemzeti érzésében meggyalázott, jövőjében reményvesztett erdélyi magyar egyetemi ifjúságnak lelkiisége? Ennek fejlődési szakaszait csak olyan szem írhatja le, amely maga az alakulás folytonosságát közvetlen közelből látta. Ezért jómagam, aki csak messzi figyelő lehettem, a fejlődést együtt átélő s tárgyilagosan néző erdélyi szem leírására támaszkodhatom (Jancsó Elemér i. m. 75—90. lk.). Az impériumváltozás után az erdélyi magyar ifjúság lelkére első sorban Szabó Dezsőnek, mint valami magyar Rousseau-nak paraszt-messzianizmusa nyomja rá a bélyegét. Innen az ifjúság nagy parasztrajongása, a köznép iránt való heves lelkesedése és mély rokonszenve, amely a «falujárásban», «falumunkában» kezdi magát mintegy divatszerűen kiélni: az ifjúság a székely falvakba jár, ezek társadalmi, gazdasági és egészségügyi viszonyait tanulmányozza. E célból a bukovinai és moldvai csángókat is felkeresi. A tiszteltreméltó lelkesedés eredménye inkább ködös és érzelgős népromantika, mint komoly és termékeny tudományos elemzés, amire az ifjúságnak kellő felkészültsége eleve hiányzott.

Az ifjúsági egyesületek jelszavának — «Hozzuk közelebb a falut a városhoz!» — nehéz volt mélyebb és gyakorlatilag is termékeny, tartós értelmet adni. Mivel a valóságban a város ment ki a faluba, a «falumunkának» megvolt az haszna, hogy a művelt ifjúságnak horizontja a magyarság egészére kitágult, a népet mint a magyarság életforrását jobban megismerte, társadalmi felelősségérzése is megnövekedett, sok tapasztalatra tett szert. Maga ez a mozgalom, ha nem a szociografiai «tudományos» cél szempontjából nézzük, rokonszenves és lényegében politikailag nemcsak ártalmatlan, hanem egyenest termékeny is lehetett volna.

A falukutatás azonban fokozatosan a szociológiai tanulmányhoz s ezen keresztül Marxhoz vezette az *Erdélyi Fiatalok* című lap körül csoportosult fiatalságot, majd 1930—1933. közt ez a csoport Leninhez és Sztalinhoz is elérkezett. A «faluprogram», a «társadalomfilozófiai nézés» lassankint a kommunista ideológiába torkollott. Ez az ifjúsági csoport a kétségbeesés nihilizmusával egyre várta a világforradalmat, titokban a kommunistákhoz szegődött s elméletben forró lelkesedéssel «küzdött», az orosz modellre szegezve szemét, a kapitalista termelési mód ellen. Ha a magyar lelkiismeret szava a lélek régi titkos mélységeiből fölhangzott bennük, kommunista felfogásuk azzal vigasztalta meg őket, hogy csak a világforradalom robbanthatja szét Romániát s mentheti meg a magyarságot a végleges pusztulástól. Ugyanaz az eszmemenet, amely 1919. márciusában a Budapesten kiűtött kommunizmus idején mint jótékony illúzió annyi magyart vigasztalt meg.

A világforradalom azonban most sem következett be a szörnyű gazdasági világválság éveiben. Helyette a hitlerizmus győzedelmeskedett Németországban, ahonnan a tüzes faji ideológia Európa legtöbb országába kisugárzott. Romániában a német nemzeti szocializmus eszmetana még erősebb faji öntudatra tüzelte az ifjúságot (Vasgárda), felfokozta a szászok s egyéb német kisebbség nemzeti önérzetét s tagadhatatlanul vonzó erőt kezdett gyakorolni a magyar ifjúság faji öntudatára is. A magyar egyetemi ifjúság kommunista elemei gyakorlatilag úgysem vehettek részt a kommunista

pártmunkában, tehát lassankint elfásultak, politikai felfogásuk pusztán elméleti meggyőződésé szürkült. A Magyar Párt s az egyházak ellen való harci tüzük is lelohadt, mert félniök kellett, hogy elvesztik az ezektől kapott diáksegélyt vagy internátusi helyet. A harmincas évek elején az államhatalom is fellépett ellenük, amikor számosat lecsukott közülök.

A politizáló erdélyi magyar ifjúság a huszas évek végén hevesen támadta a Magyar Pártot és az egyházakat, mint elavult eszmekörű, konzervatív intézményeket. Ezt az ellen-szenvet fokozta a nagy nemzedékellentét: az apákat és fiúkat elválasztó történeti árok. A fiúk minden bajért az apákat tették felelőssé; valóságos generációgyűlölet támadt, amelynek sárga hulláma az értékfelfogásnak és világnézetnek apákat és fiúkat elválasztó szakadékaiban sötéten hömpölygött. Az utóbbi esztendő nagy megpróbáltatásai, az egyre fokozódó nyomorúság, a kenyérért folytatott küzdelem, a románságtól mind hevesebben folytatott üldözés közepett a világnézeti harc fokozatosan megcsökkent. Az egyházak nemzetfenntartó történeti ereje újra felbuzgott. A katolikus ifjúság szociális érdeklődését a *quadragésimo anno* mély tartalma kielégíti. A református ifjúsági egyesületek is előmozdítják a jobbratolódást. A fasizmus és hitlerizmus ifjú magyar hívei, a «kékgombosok», titokban szervezkedni próbáltak ugyan, de csekély eredménnyel. Újabban egy átfogó társaságba, a «Bólyai János Egyesületbe» akart tömörülni az egész kolozsvári magyar egyetemi ifjúság, de az egyesülést a hatóság megtiltotta.

A világnézeti harcok ma már jobbára elcsitultak; a mind súlyosabb kenyérvkérdés lépett előtérbe. Az ifjúság hamvas és naiv, de helytelen útra terelődött eszmeromantikájának virágait letarolta a rideg valóság zord dere.

A régi világ összeomlott, a régi eszmények szertefoszlottak. Helyükbe nehezen építhető fel a reális célgondolat: mi az erdélyi magyarság hivatása? Valamikor ezer esztendőn keresztül uralkodó faj volt; most megvetett kisebbség, «idegen kígyó (strain vipera), melyet kímélet nélkül el kell tiporni.» Mi a magyarság kollektív rendeltetése az új államban? Egye-

lőre a pusztá magyar nemzeti élet megmentése az új állam jogi és gazdasági feltételei között, úgy hogy az erdélyi magyarság megőrizze a nemzeti műveltségnek, a magyar szellemnek *unio mystica*-ját, benső egységét a négyfelé darabolt magyarság többi részével. E közvetlen nemzetbiológiai cél mögött ott húzódik meg a magyarság magasabb történeti rendeltetéstudata, az ezeréves politikai egység-hagyománynak most szunnyadó aspirációja. Ha a nemzeti magasabb hivatásba vetett hit kihal, az élet megbénul, hajtóereje elfogy, a nemzeti halál közeledik.

A magyarság kollektív nemzeti rendeltetéstudatából kell táplálkoznia az egyének hivatásának is. Minthogy az előbbit a mai megpróbáltatások közepett sűrű köd üli meg, a nemzet jobb sorsába vetett hit sugara nem tud áttörni a küszködő egyén lelkébe; ez a hit nem elég szilárd arra, hogy az ifjúság szellemét erősítse, ébrentartsa, lendületes gyakorlati lököereje legyen. Az egyéni élet érdekkérdése: miből éljek? hol dolgozzam? van-e rám egyáltalán szükség? — oly brutálisan nyomasztó, hogy a nemzeti közösség magasabb célrendszere e mellett egészen homályba borul. «Ezért az ifjúság — mondja keserű pesszimizmussal ennek az ifjúságnak egyik tagja (*Hitel*. Cluj. 1937., 94. l.) — vegetál és gyengeakaratú, lelkileg zilált, enervált; egyöntetű, szervezett és egycélú fajépítő munkára, mint közösség, képtelen.» Az elhelyezkedés gazdasági oldala a nyomorúság közepett már fontosabb lett, mint a nemzeti közösség odaadó, céltudatos szolgálata. Közügyek iránt — folytatja az erdélyi fiatal tanu — ma apatia uralkodik az ifjúságban, legfeljebb akkor buzdul fel az érdeklődés, ha valami anyagi javaiba vág, megélhetésével függ össze.

A nemzet történeti rendeltetésébe vetett hit megfogyatkozott: nem olyan abszolút jellegű érték, amelyben az ifjúság feltétlenül, a jelen szörnyű nyomása ellenére is, hisz. De párhuzamosan ugyanígy tipikus a vallásos hit hagyományos erejének megcsökkenése is. Ma a magyarság önfenntartó ereje az egyházakba menekül; ezek azok a történeti szilárd keretek, amelyek a magyarságot szervezeten összetartják. Szállkák is a román impérium szemében; az 1928. évi vallás-

ügyi törvény a kisebbségi egyházakkal szemben számos rendőri szellemű intézkedést tartalmaz, amikor ezek belső életére nézve ellenőrzési és beavatkozási jogot állapít meg, az egyházi gyülekezetek tárgyait korlátozza, az egyházak belső ügyeire is állami jóváhagyást követel meg. Jószerű erdélyi megfigyelők szerint a magyar ifjúságban nagy a vallási közönyösség, noha a balsors a vallásos érzést fölkelteni vagy fokozni szokta. A nemzeti és vallásos érzés történelmünk tanúsága szerint éppen a nagy veszedelmek idején, a tatárjárások, a mohácsi vészek és szabadságharcok folyamán forrt össze a legjobban. Annál szembeszökőbb, hogy az erdélyi ifjúság ma általában nem élményszerűen vallásos, vallásának gyakorlatában nem vesz részt, a vallás történeti ereje lelkében fogyóban van. Ez a jelenség a nemzeti fennmaradás szempontjából is veszedelmes, mert elszakadást jelent a sajátyszerűen népi hagyományoktól, amelyekben a vallásos érzületi gyökerek a legjelentősebbek és leginkább konzerválók : a vallástól való elfordulás a magyar népi jelleg, mint összetartó erő, pusztulásának útja.

II.

Az erdélyi magyarságnak az egyetemes magyar hagyományon túl van külön önálló színezetű történeti hagyománya is, mert a mohácsi vész után századokon keresztül külön életet élt sajátyszerű történeti feltételek között. Mégis mily nehéz Erdélyben is a mai viszonyok között a magyarság életprogramját kitűzni. Hát még a Szlovenszónak nevezett Felvidéken! Ennek nincs külön árnyalatú egységes kulturális hagyománya a multból. A Felvidék a Dunántúlra és az Alföldre irányult : Budapest volt a kiegyezés óta a központ, ahová minden művelődési és gazdasági szál vezetett. Ezek megszakadása után nem volt összetartó erő, valamiféle egységes központ Nyugat és Kelet között, legfeljebb, ha az ellipszis alakú Felvidék két gócpontjára, Pozsonyra és Kassára gondolunk. A magyarság leszakadva, amorph állapotban magára maradt s csak nehezen ocsudva fel, kezdett igazi centrumok híján szervezkedni.

A művelt tisztviselői réteg innen is nagyrészt eltávozott. Az új magyar középosztály nehezen alakul ki; akik mégis az alsóbb rétegből benyomulnak, azoknak nincsen történeti hagyománytökéjük, műveltségi színvonaluk átlag alacsony. A szervező és vezető elemek a megmaradt, nagyrészt birtokos osztály tagjai. Nagy a hiány a megbízható, odaadóan dolgozó szellemi vezetőrétegben. A magyarság így erősen szétszóródik, kollektív erőkifejtésre kevésbé képes. A gazdasági viszonyok úgy leromlottak, hogy a mindennapi gondok az embereket egészen lefoglalják. Mindenkit napestig a maga egyéni sorsa foglalkoztat s így nem igen jut ideje a közdolgokra, a magyar nemzeti önfenntartás és önkifejtés közös eszményének szolgálatára. Az új imperialista cseh állam túlságosan tevékeny munkáláza, a csehek minden téren való erőszakos előretörése, a Felvidéknek gazdasági gyarmattá süllyesztése, a magyarpusztító földreform és adórendszer állandó nyomása a magyar lelkekre. Nincs bennük életöröm, magabizás és lendület. A régebben jómódú magyar kispolgárság elproletarizálódik; a súlyos gazdasági válság közepett sok magyar átterelődött az osztályharcos szocialista és kommunista pártokba, amelyek szemében a nemzeti eszme és történeti jog csak elavult és értéktelen lim-lom.

Ilyen társadalmi légkörben nő fel az összeomlás óta a magyar ifjúság. A magyar nyelv használata az iskolázásban itt kétségtelenül sokkal tágabbkörű, mint Erdélyben. A jóval kisebbszámú, ma kb. 800,000 lélekre tehető magyarságnak Szlovénzián 736 magyar elemi iskolája van (74 belőle állami) 88,104 tanulóval, Kárpátalján pedig 101 magyar iskolája 16,515 tanulóval. A magyar tanítók száma kb. 1900. Magyar polgári iskolák is vannak (15) mintegy 5000 tanulóval. Mindennek ellenére a magyar népiskolások közül 9-8%, a polgári iskolások közül 35% nem-magyar iskolába kénytelen járni.

A magyar tanítási nyelvű középiskolák száma 8, még pedig a következő városokban: Pozsony, Komárom, Érsekújvár, Ipolyság, Losonc, Rimaszombat, Kassa, Beregszász. Valamennyit, mint reálgimnáziumot, az állam tartja fenn, kivéve a komáromi bencés gimnáziumot. Egy-egy középiskolába átlag 500 tanuló jár. Az osztályok száma 96, a ta-

nulóké összesen 4000. Az utóbbi öt év alatt majdnem ezerrel szaporodott a magyar középiskolai tanulók száma. 1935-ben 240 tanuló tett érettségi vizsgálatot magyar nyelven. A jelzett állami reálgimnáziumok közül számosnak törzsintézete csehszlovák, csak magyar párhuzamos osztályok vannak bennük. (Átlag a magyar középiskolai tanulóknak 25%-a kénytelen idegen nyelvű és szellemű középiskolában végezni tanulmányait.)

A vegyes cseh-magyar középiskolák a csehszlovák állam szellemi-politikai tarkaságát miniatűr-képben szemléltetik: vegyes a tanári kar, vegyes az ifjúság. Ezért egységes világnézetű nevelésről szó sem lehet bennük. «A mi középiskolánk — így jellemzi szellemüket az egyik tanár — nem tudnak nevelni, mert a neveléshez egységes világnézet, lelki homogenitás kell, ez pedig nincs meg a tanári karokban. Az egyik tanár vallásos, a másik ateista, a harmadik konzervatív, a negyedik haladó, az ötödik fajmagyar, a hatodik csehszlovák, a hetedik nemzetközi, a nyolcadik polgár, a kilencedik kommunista, a tizedik, tizenegyedik és végig mind más világnézetű. Milyen világnézet ragad ebből a zűrzavarból a szegény fiatal lélekre? És milyen ideál alakul ki a szegény fiatal magyar előtt, aki fajtája nagyjait vagy nem ismeri, vagy torzítva ismeri. Új hazája nagyjai még idegenebbek, mint hogy ideáljai lehetnének. Ez az ideáltalanság a legnagyobb átk a kisebbségi magyar ifjúságnak!» (Borka Géza: *Gondolatok a kisebbségi magyar ifjúságról*. Táborúz, IV. évf., 90. l. Idézi Krammer Jenő: *A szlovenszki magyar serdülők lelkivilága*. 1935. 51. l.)

Ilyen zavaros, a magyar ifjúság értékfelfogását egységesen ki nem formáló középiskolákból jut az ifjú az egyetemekre. A körülbelül 1200 magyar egyetemi főiskolai hallgató magyar egyetem híján a cseh és a német egyetemekre s főiskolákra iratkozik be, ahol világnézeti szempontból a középiskolák kaosza folytatódik, nemzeti szempontból pedig természetesen a magyar kultúrába való behatolás lehetősége teljesen hiányzik. A prágai Károly- és a pozsonyi Komensky-egyetemen magyar tanszék van ugyan szervezve, de a tanárok halála óta nincsen betöltve. Ideiglenesen lektorok tanít-

ják a magyar nyelvet. A magyar egyetemi hallgató a tudományokba cseh vagy német nyelven mélyed el; magyarul tud ugyan társalogni, de a fiatal ügyvéd, mérnök, tanár már nem ismeri a magyar tudományos műnyelvet, foglalkozásának elméleti és gyakorlati szakkifejezéseit. Szakműveltsége merőben cseh és német.

A nagyon is vegyes szellemű, világfelfogásbeli centrum nélküli csehszlovák középiskolából kikerült ifjúnak műveltsége felemás, magyar történeti tudata erősen megcsökkent, mert nincs is kellő alkalma a magyar nemzeti hagyományokat megismerni s magát ezekbe beleélni. Ezért hajlama van arra, hogy a magyar kultúrát lenézze, elavultnak tartsa, szociális szempontból — főképp az 1919. évi kommunizmus Felvidékre szökött «emigránsainak» irodalmi sugalmazására — a csonka anyaországot egészen elmaradottnak kisebbítse. Idegen talajon, Prágában vagy Brünnben, kezd jobban derengeni magyarságának öntudata, amely mindjárt arra serkenti, hogy összevetve a sívár felvidéki magyar viszonyokat a csehek föllendült kulturális és gazdasági életével, mindjárt reformokon törje a fejét.

Megdőböntő szellemi képmás rajzolódik élénk abból a beszélgetésből, amelyet az egyik felvidéki magyar folyóirat (*Új Szellem* 1937. évf., 6. l.) munkatársa folytat egy prágai magyar egyetemi hallgatóval. Ez annál fájdalmasabb, mert nem elszigetelt eset, hanem a típus domborodik ki belőle. A magyar fiú Prágában fölveti a kérdést: mi végre van a világon? A sok idegen között azon töpreng: mit ér az ember, ha magyar? Vizsgálni kezdi életképességének föltételeit: mit tud s mit akar tudni? milyen mélyre nyúlik lelkében magyarsága? mit jelent ez a nyelven és a szokásokon kívül számára? miért kell megmaradnia magyarnak? Prágát és cseh kultúráját most már ismeri. De mit is tud voltaképp a magyar kultúráról, a magyar szellemi élet formáiról? Visszagondol szlovenszkoí középiskolai életére: mit is olvasott ekkor magyar íróktól? Most kap észbe szinte megrökönyödve, hogy voltaképpen majdnem semmit. A környező cseh kultúrával egybevetve, arra döbben, hogy a magyar kultúrához alig van köze. «Obligát könyveket — mondja — olvas-

tam eddig. A klasszikus magyar irodalomról tanultunk az iskolában, de nem igen olvastuk a műveket. Néhány Petőfi-vers, Arany s főleg Ady hatott rám. Regény kevés, többnyire külföldi kalandorregények. Az iskolán kívül? Sok Színházi Élet-et olvasgattam otthon a nővéremnél s megismertem a magyar modern írókat.» Arra a kérdésre, hogy kiket, olyan feleletet ad, amelyből kitűnik, mennyire összekeveri a jelentéktelen írókat a modern irodalom nagyjaival. Körmendi *Budapesti kalandja* nagyon tetszett neki. Társa továbbfaggatja a magyar festészetről, zenéről, tudósokról. Valószínűnek, sőt bizonyosnak tartja a prágai magyar egyetemi hallgató, hogy Budapesten is van tudományos akadémia. «Melyik magyar irodalmi korszak — hangzott a kérdés — jelentett élményt számára? Vállat vont. Mit szeretne olvasni? Néhány jelentéktelen nevet említett. Melyik magyar történelmi korszak hatott rá legjobban? Soká gondolkozott. Azt mondják, — felelte — Mátyás király korszaka a legszebb, de nem sokat tudok róla. — Szomorú beszélgetés volt. Csak az vigasztalt, hogy a fiú szomorúbb volt, mint én. Így nem mehet tovább — mondotta.»

A saajtszerű magyar műveltség tudata így fokozatosan elhomályosul a felvidéki új magyar nemzedék lelkében. Nincsen a felvidéki magyar kultúrának olyan szerve, amely szellemileg kellő színvonalon és vonzó erővel nemzeti irányban táplálni tudná s amelyre mint tekintélyes és méltó szellemi gócpontra föltekinthetne. 1931-ben alakult a «Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság», az ú. n. Masaryk-Akadémia, amelynek anyagi alapját a köztársaság volt elnökének egymillió cseh koronányi alapítványa vetette meg. Alapszabályszerű célja lenne a felvidéki magyar tudósok, írók és művészek együttműködése és érdekvédelme. Azonban, jóllehet az alapításkor a nemzeti érzésű magyar írókat és művészeket is meghívták, az intézménynek olyan politikai színezetet adtak, hogy az előbbieket a belépést megtagadták. Négy tudományos ágazata van: filozófiai-pedagógiai, kisebbségi-néprajzi, természettudományi és nyelvtudományi szakosztály. A Masaryk-Akadémia szép munkatervet állított össze: «A munka iránya a szlo-

venszki magyarság életének, multjának, fejlődési lehetőségeinek abszolút tudományos vizsgálata . . . A nyelvtudományi bizottság a kutató munka mellett az egyetemi és a középiskolai ifjúság részére gyakorlati finn-észt, összehasonlító, nyelvtörténeti, fonétikai és általános nyelvészeti szemináriumokat rendez. A kisebbségi bizottság összegyűjteni iparkodik a magyarság életére vonatkozó összes anyagot, ezt tudományosan feldolgozza. A néprajzi bizottság munkájának első lépése a Csallóköz és Gömör vidékének településtörténeti, néprajzi és művelődéstörténeti feldolgozása . . . Az ifjúsággal, mint szellemi életünk utánpótlásával való kapcsolatot szemináriumi előadásokkal és pályázatok kiírásával tartja fenn a Társaság.» Ennek a tiszteletreméltó célkitűzésnek azonban a Társaságnak szellemi és anyagi erői egyáltalában nem felelnek meg; a terv nagyrészt csak terv maradt kivétel nélkül. A látszat-akadémiának nincs vonzereje sem a fiatalokra, sem az öregekre, mert már nyilván politikai célú alapításakor sem volt magyar nemzeti hitele. Első lusztruma után a kritika (*Új szellem*, 1937., 11. l.) így tör pálcát fölötte: «Az irodalomhoz kevés köze van. A politikába és a botránykrónikába tartozik. Nem várhatunk sok jót a pozsonyi 'kulturintézménytől' . . . Pillantást kell vetni az akadémia tagjainak névsorára. Egyre kevesebb a szelekció, egyre több szürke embert tol be a politika. Mihez kezdjen a tudományos társaság olyan tagokkal, akiknek alig van közük tudományhoz, irodalomhoz, művészethez? Azok, akik érnek valamit közöttünk s rendeltetésük volna a szlovenszki magyarság szellemi életben, egyre feltűnőbbben visszavonulnak, mert nem érzik jól magukat a pénzügyi botrányok és az akadémiaiba nem való emberek légkörében. A szellemi akciónak Szlovenszki új forrásból kell előbuggyannia.» Elő is buggyant már, de a nemzeti kisebbségi kultúréletnek nem új, hanem régi forrásaiból: a pozsonyi Toldy-körből, a kassai Kazinczy-társaságból s a komáromi Jókai-egyesületből («Szehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség») címen. Nemrég miatt még nem fejthetett ki olyan működést, hogy meg tudnók ítélni, vajjon a világnézetek és politikai felfogások harca közepett életképes-e s tudja-e egyengetni az utat

az egységes szellemű magyar kultúra fejlesztésére s az új magyar nemzedék folytonos szellemi felszívására.

Ha éles világnézeti és politikai küzdelem dúl a magyar apák között, akkor hasonló, de zavarosabb harc folyik a magyar fiúk között. Hirtelen oly súlyos feladat szakadt a felvidéki magyar ifjúságra, amilyen még soha: hogyan alakítsa ki a jövő előtt álló magyar fiatalság a kisebbségi életformát? Ez a feladatkeresés nem állott meg a pusztán nemzetfenntartás céljánál, hanem pár esztendő alatt kiszélesedett a fiatalság elméjében az egész világ társadalmi és gazdasági rendjének problémájává. Milyen volt ennek a szellemi alakulásnak (a 'fejlődés' szót nem merem használni, mert ez a változások értékben emelkedő sorát jelenti) útja?

Az impériumváltozás után eleinte az 1848/49. évi szabadságharcot követő abszolutizmus történeti hangulata uralodik az ifjúság lelkén irodalmi olvasmányai alapján: Jókai *Új földesurának* Garanvölgyi-típusa a maga passzív rezisztenciájával elevenedik fel, mint az idegen rabigában görnyedő magyar embernek eszménye. Előkerülnek a Petőfi-nyakkenedők, a magyar sujtásos kabátok, a levéltárcában őrzött nemzeti színű szalagok. Műkedvelő magyar bálokat rendez az ifjúság s a magyar szóért és irodalomért lelkesedik. (L. Krammer I. i. m. 19. l.)

Meglepő, hogy a felvidéki magyar ifjúság szellemi dialektikai mozgása ugyanazokat az útszakaszokat teszi meg, mint az erdélyi ifjúságé. Ady, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond irodalmi befolyása alatt az ifjúság figyelme itt is a földtúró, de nemzetfenntartó parasztságra szegződik: a falu, ennek őszerejű kultúrája a jövő magyar fejlődés egyedüli alapja és biztosítója. Itt is, mint Erdélyben, megindul a falujárás, a falukutatás, a regősmozgalom, a népművészeti elemek gyűjtése. Vezérelv: a magyar értelmiséget demokratizálni kell, úgy, hogy a falu népének kultúráját emeljük; az igazi nemzeti forma a népi forma. A rajongó falukutatás azonban csakhamar átváltozik «szociológiai» kutatássá, ez pedig előbb szocialista, majd kommunista világnézetté, amely epedve várja a világforradalmat. A szellemi metamorfózisnak ezeken a szakaszain megy keresztül az eleinte legerő-

teljesebb ifjúsági mozgalom : a *Sarló*. A nemzeti irány útjáról gyorsan letér, balra tolódik s nyíltan a forradalmi munkásmozgalomhoz csatlakozik, belép a kommunista pártba. Az «újarcú magyarok» így vörösödnek el a marxizmus híveivé. Kóros világreform-láz fogja el őket. A kisebbségi magyarság saajtszerű, külön nemzeti tragédiája s az ebből való föltámasztás helyett az egész emberiség, az európai társadalom egyetemes sorsa s ennek megjavítása a szívük ügye.

Közben az érzületi és politikai szakadék apák és fiúk között mind nagyobbá szélesedik. A szocialista világnézetű fiatalság állandóan élesen támadja a magyar politikai pártokat s elavult, feudális világfelfogással vádolja őket. Ezek vezetősége viszont a fiatal radikális «társadalompolitikuskban» csak politikai törtetőket, majd fokozatosan kommunistákat lát. A magyar kommunista «emigránsok» kajánul tovább tüzelték és ingerelték az ifjúságot, hogy ez szakítva a történeti magyarság vezetőivel, mennél nagyobb elkeseredéssel válják ki a magyar kisebbségi frontból s a dogmatikus marxizmus elszánt csapata legyen. 1931-ben a Sarlóból sarjadt ki a marxista ifjűmunkások élcsapata a «Vörös Barátság» című szervezetben.

De ez már a Sarló-mozgalom végét is jelentette. A magyar ifjűság nagyrésze visszavonult ettől a magyarságellenes mozgalomtól : a nemzeti visszahatás a szellemi fejlődés ritmus szabálya értelmében bekövetkezett. A katolikus világnézet történeti ereje megteremtette a *Prohászka-köröket*, amelyek megint egy nemzetfölötti világáramlatba, a neokatolizizmus egyetemes eszmekörébe kapcsolódtak ugyan be, de nemzeti és haladó szociális tartalommal, amelynek útírányát Prohászka Ottokár társadalompolitikája tűzte ki. Hasonlóképp szervezkedtek az *Ifjű Reformátusok*, akik szintiszta magyar néprétegre támaszkodhatnak. Kísérlet történt a nemzeti érzésű fiatalság egyetemének egy magasabb szervben való szintézisére is *Magyar Munkaközösség* címen, amelynek 1932-ben a *Magyar Irás* lett a komoly s magas színvonalú folyóirata. Az itt tömörült ifjűság munkaterve a magyar és a szociális gondolat megvalósítása marxista ideológia nélkül.

A felvidéki magyar ifjúság lelkében ezen biztató jelek ellenére sincs egység: a világnézeti alap különböző árnyalatban bal- és jobboldalra tépi szét. Az előbbi a cseh államhatalommal reálpolitika címén gyakran keres kapcsolatot, az utóbbit nemzeti érzése ettől visszatartja. Hogyan alakulhatna ki Szlovenszón egységes magyar kultúra, amikor nem táplálja azonos eszmény? amikor a nemzeti és társadalmi kérdésekről két- és többféle «igazságban» hisznek? A világnézeti harc a nemzeti egység kialakulásának tragikus gátja: az elméleti elvi fölfogás sokszor fontosabb, mint a kisebbség nemzeti érdeke. Közben az emigránsok és a csehek elrágalmazzák Csonka-Magyarországot sajtóban, gyűléseken, iskolában, írásban és képben, mint antidemokratikus, elavult jogrendszerű és maradi műveltségű államot, hogy az ó-hazához való vonzódást és szellemi közösségérzést csökkentsék, sőt kiirtsák. A hatóságok a Budapesten megjelent s társadalmi-gazdasági életünk sötét oldalait torzítva mutogató könyveket kéjjel szabadon beengedik, hogy a felvidéki magyarokat tőlünk elidegenítsék; de kérelhetetlenül üldöznek minden magyar könyvet, amely vonzóvá teheti országunkat s a történeti közösség érzésének erejét ápolhatja.

Érthető tehát, hogy a magyar kisebbség lelkét erősen kikezdi a reménytelenség. A depressziót csak fokozza az a világpolitikai látvány, hogy minél nagyobb a fegyverkezés és a háborús láz, annál inkább háttérbe szorul a világ nemzetközi fórumai, elsősorban a Nemzetek Szövetsége előtt a valamikor a békeszerződésekben oly nagy garral biztosított kisebbségi jogok védelme. Ki hederít a kisebbségi jogokra ma, amikor a háború kitörésének megakadályozása köt le minden figyelmet?

Ilyen nyomasztó viszonyok között az ifjúság lelki szerkezete s ennek tipikus vonásai jól érthetők: a fiatalság itt túlkomoly, koraérett, inkább keserű humorra, mint az életörömből fakadó nevetésre hajlamos, sokat filozofál, mert az élet a magasabb szempontok kultuszára kényszeríti. Innen van, hogy ez az ifjúság — nem hiába oly sokféle, egymással küzdő népek államában él — erősen hajlik a nemzetközi, illetőleg nemzetfeletti irányzatokra s vérmérséklete és kör-

nyezetének befolyása alatt majd nemzeti, majd kommunista ; egyszer a vallás iránt közönyös, sőt ellenséges, más-szor a neokatolicizmus egyetemes renaissance-sodrába kerül ; most a Nemzetek Szövetségének, később Páneurópának utópiájában hisz. Azonban nem szabad bármily szélsőséges viselkedése ellenére is reá követ dobnunk. Minden korszak fiatal-sága erjedésben-forrásban van, míg a férfikorban lehiggad.

A mai kisebbségi magyar ifjúságnak az a súlyos tragikum, hogy a hazavesztés szörnyű válságán kívül egyszerre három világkrízis mélységébe hullott bele : a szélső világnézeti, a gazdasági és a szociális ellentétek örvénylő hullámaiba. Most még fájdalmasan vergődik. De majd kitisztul s megéri : előbb-utóbb a történeti kategóriák ereje diadal-maskodik majd lelkén.

KORNIS .GYULA.

AZ ÖREGEDÉSRŐL.

Dublin¹ szerint az Északamerikai Egyesült Államok 65 éven felüli lakosainak száma 1850-ben lakosságának csak 2·8%-át érte el. Ez 1920-ig 4·5%-ra emelkedett és mire a születéseknek és halálozásoknak egymáshoz évről-évre jobban közeledő számai találkozni fognak, el fogja érni a 10·7%-ot. Az Egyesült Államok a világháború által aránylag kevésbé szenvedett lakosságának e számokból felismerhető átalakulásához hasonló vonul végig a civilizált országok mindegyikén. Magyarországnak és csonka maradékának népesedési viszonyait óriási mértékben befolyásolta a háború is. Azok alakulásában a következő számok mutatják meg a tendenciát : 1900-tól 1910-ig Magyarországon a 20 éveseknél fiatalabbak száma 7·75%-kal, a 60 éveseknél öregebbeké 16·69%-kal szaporodott, míg 1920-tól 1930-ig Csonka-Magyarország 20 év alatti lakosainak száma 1·19 százalékkal fogyott és a 60 év fölöttiek majdnem változatlanul, 18·18 százalékkal szaporodtak tovább.

Az e számokban kifejeződő folyamat nagy szerepet fog játszani a nemzetek életének nyilvánulásaiban. E néhány szám említése elég ahhoz, hogy rámutassak arra a szoros kapcsolatra, amelyben ez az orvosi tudománnyal áll és annak gyakorlati fontosságára, hogy alkalmazásai a népesség mélyreható átalakulásával számolva fejlesztessek.

Mint ahogy azt 84 éves korában Cicero *De Senectute* című könyvében írta, az életnek csak egy, még pedig egyszerű útja van. Minden szakának megvan az azt megillető kialaku-

¹ Dublin cit. Lichtwitz : *Path. d. Funktionen und Regulationen.* 1936. 915 l.

lása : a gyerekkor gyöngesége, a fiatalkor vadsága, a megállapodottnak komolysága és az öregnek érettsége. Stratz és Scott¹ az egyéniségnek ezt a lassú, de folytonos átalakulását a születéstől a halálig rajzban tüntetik fel, amelyből kivehető, hogy az anyagcsere már az élet elején csökkenni kezd, az izomzat működési képességének tetőfokát az élet harmadik évtizedének elején, a genitális élet utána, a szellemi pedig a hatodik végén éri el. Bár e sémától sok az egyéni eltérés és azok tág határok között mozognak, ez, bár nagyon egyszerűsítve, mégis elég jól mutatja azon átalakulás menetét, amelyen az ember szervezete, egyénisége és azzal életének nyilvánulásai keresztülmennek. Ezen átalakulások sorozata, ezek átélése teszik az életet teljessé, lassúsága pedig alkalmassá arra, hogy tartalma, értéke kifejlődjék. Az átalakulás lassúsága akkora, hogy napról napra, sőt az élet tetőfokán éveken keresztül majdnem az állandóság benyomását teszi és bizonyos tulajdonságok ingadozásait valóban állandó és szűk határok közé szorítja. Az életnek ez a csodája sokszor számokkal fejezhető ki. Így pl. csak szűk határok között változik a homiotherm állat hőmérséke, a homioosmotikus vérnek osmosis-nyomása, Maccollum szerint pedig az isoioniásnak nedveiben a kationok koncentrációjának egymáshozí viszonya ugyanaz, mint amelyben azokat a tengerben élő ősíket környező tengervíz tartalmazta. Ezen physiologikus szempontokból igen nagy jelentőségű eredményt bonyolult reguláló működések összhangja biztosítja. Azoknak köszönhető, hogy az ember megél a forró és hideg égöv alatt, a tengerparton, a Tibeti fennsík oxigénszegény levegőjében és nagyjában egyformán képes felépíteni testét állati és növényi táplálék alkotó részeiből, az aratómunkás nyomorult kosztjából és Brillat-Savarin előírásait követő szakács főztjéből.

A szervezetnek bámulatos önállóságát a külvilág folytonosan változó befolyásai között, függetlenségét azoktól, a rajta átáramló anyagoknak asszimilációja közben a legmesszebbmenő specificitásig történő átépítésén kívül olyan regulatóriák teszik lehetővé, amelyek fölöslegeket részben el-

¹ L. Lichtwitz : l. c. 316. l.

raktároznak, hogy azokból szükség idejében merítsenek, részben kiürítenek, hiányokat pótolnak, ami Pflüger szerint azért válik lehetővé, mert a szervezetben annak szükségleteiből ingerek származnak, amelyek hatása a szükségletek kielégítésére vezet, ezek kielégítése pedig az erre vezető akciók folytatását megátolja. A regulációk sorába tartoznak azok a működések is, amelyek által a szervezetbe jutott idegen testek abból kiküszöböltetnek vagy abban eltokolva nedveinek forgalmából kizáratnak, fermentumok produkálása, amelyek bejutott idegen anyagokat lebontanak, átépíthetőkké, közömbösíthetőkké, kiüríthetőkké tesznek, és ha ilyen fermentumai a szervezetnek készen nincsenek, ez ellenük új, specifikus védőfermentumokat képes produkálni.

Ezen végtelenül bonyolult actióknak eredményeképpen az élet rendes viszonyok között csak lassan képes a csecsemőt gyermekké, a gyermeket kifejlődött emberré és ezt aggasztánná átalakítani, annál lassabban, mert regulatióit, amelyek őt a külvilág módosító befolyásaival szemben automatikusan védik, megtoldja kultúrájának, tudományának, technikájának vívmányaival, amelyek segítségével hiányos alkalmazkodását az élet adott feltételeihez pótolja az élet feltételeinek tervszerű hozzáidomításával szükségleteihez. Hogy ebben a haladás mekkora eredményeket érhet el, azt az északamerikai újszülöttek várható élettartamának 41 évről 60-ra történt 50%-os meghosszabbodása bizonyítja 1840-től napjainkig. De bármennyire tökéletesedik is ez összhang az ember szükségletei és a külvilág közt azáltal, hogy az ember szervezete a külvilághoz alkalmazkodik és az ember intelligenciája viszont a külvilágot a maga kívánságaihoz képest eredményesen alakítja át, az élet sikereivel és balsikereivel nyomokat hagy az emberen, amelyek hol mint allergiák, hol mint immunitások, hol mint hiányos pótlások, hol mint a célon túllövő raectiók a szervezet egészében végbemenő elváltozásokként az öregedést készítik elő és annak változatos formáit szabják meg, végén az elkerülhetetlen halállal.

E ténnyel szemben áll a Weismann által kimondott igazsággént az élő anyag képessége a nem határolt életre. Az nemcsak az egysejtű lényekre vonatkozik, amelyek élő anyaguk

folytonos megújulásával, szaporításával, sejtoszlás útján, hulla visszamaradása nélkül termelnek utódokat, ezenfelül nem is csak soksejtű szervezet kötelékéből kiszabadult, megtermékenyített csírasejt kiváltsága, hanem arra más, az organizmus egységéből kiszabadított szövetek is képesek, amint erre Carrel, munkatársai és követői szolgáltatnak bizonyítékokat, ha azokat megfelelő táptalajon tenyésztjük és gondoskodunk arról, hogy anyagcsere-termékeik azokat meg ne öljék, mint ahogy a hamu oltja ki az alatta égő tüzet. Ez a táptalaj lehet akár fajazonos állati szervezet is, mint pl. rákszövet vagy bőr állatról állatra folytatott transplantációjakor. A szervezeten kívül lehetséges megújulás nélkül és azon belül elkerülhetetlen folyománya az életnek a halállal végződő öregség.

A megöregedés lényegét illetőleg a mélybe ható exakt tudásunk még kezdetleges, bár talán valamit már tudunk felőle. Nyilvánulásairól nem kell sokat mondanom. Ezek közé tartozik az ember regulatióinak csökkenő tökéletessége. Az öreg ember rosszabbul tűri a meleget, valamint a hideget, mint a fiatal. A hideg elleni védekezésnek hiányossága felismerhető pl. Westergaard¹ adataiból, amelyekből kitűnik, hogy a 65 év fölötti korosztálynál öregebbek halálozása átlagos nyarak utáni, hideg teleken a vártat következősen felülmúlja. Egy másik példa: tengerfölötti nagy magasságban az öreg ember könnyebben veszti el álmát és munkaképessége sokkal észrevehetőbben csökken. Vérkeringése alkalmazkodó képességének csökkenését jelzi munkadyspnoeja akkor is, ha öregedő szíve és erei még látszólag épek. Ezzel összefüggnek általában lanyhuló reakciói. Az öreg ember hajlamossága lázra csökken. Ismeretesek a vének láztalan vagy alig lázas typhusai, pneumoniái. Gillette mutatott rá a hidegrázás és a defervescentia bőséges izzadásának ritkaságára aggastyánoknál. Igaz, hogy betegségek láztalan lefolyása látszólagos is lehet, ha megfelelően Charcot figyelmeztetéséről, hogy az öregek hónalj- és végbélhőmérséke közti különbség nő, megelégszünk a hónaljhőmérsék ellenőrzésével.

¹ *La Presse Méd.* 1931. I. 536.

Ez, vagy a hőmérsék ellenőrzése egyáltalában, annál inkább figyelmen kívül maradhat, mert az öregek akut betegségeit néha a betegségérzés is kevésbé kíséri. Így, mint Charcot klasszikus *Maladies des vieillards*-jában írja, a Salpêtrière öregei közt nem ritkaság, hogy reggel felkelnek, ágyukat megvetik, rendesen megeszik ételüket, viselkedésükben nincs semmi feltűnő, azután kissé fáradtak, lefeküsznek és meghalnak. Boncolásuk lappangva lefolyt, kiterjedt, gennyedésbe átmenő pneumoniát derít ki. A reactiók renyhességét jelenti egyes paroxysmusokban jelentkező betegségek rohamainak enyhülése is. Így a hemikrania, az asthma, az urticaria, a köszvény. Vehementiájuk enyhülését sokszor chronicitásra hajló átalakulásuk kíséri. Az ismétlődő asthma, az arthritis, az acut szénalázrohamok helyét recidiváló, exacerbációkkal járó és elhúzódva enyhülő, ingadozásuk közben progrediáló chronikus bronchialis katarrhusos és arthritises állapotok foglalják el. Az acut megbetegedési formákra megnyilvánuló fiatalkori hajlam helyét általában mind kifejezettebb hajlam foglalja el a chronikus betegségekre. Ennek tulajdonítandó, hogy, ámbár az öreg embert a hosszú élet folyamán átszenvedett sok acut betegség iránt szerzett immunitás számos betegségtől megóvjá, a biztosítók statisztikáinak tanúsága szerint az évente betegen töltött hetek száma a magas korral általában nő. A reactiók gyöngülésével függ össze nyilván egy másik, a korral progrediáló jelenség is : a betegségeknek az öregkorban növekvő mortalitása. Bichat definitiója szerint a vitalitás mértéke az az erő, amellyel a szervezet a halálnak ellenáll. Ha ezt az erőt acut fertőző betegségekkel szemben tanúsított ellenállás alapján becsüljük meg, akkor pl. a typhusnak, a pneumoniának stb. az öregkorban jelentékenyen növekvő mortalitása a vitalitas öregkori hanyatlását jelenti. A növekvő morbiditas és a csökkenő vitalitas együtt évről évre fokozzák az öreg ember meghalásának valószínűségét, annyira, hogy tisztán maga az öregség által előidézett, a vitalitas senilis elfogyása folytán, betegség nélkül bekövetkezett halál alig fordul elő, és hogy az amerikai életbiztosítók statisztikái szerint a szaporodó ötven év alattiak, ha ezen kort elérik,

nem számíthatnak hosszabb életre további 20 évnél ma sem, csak úgy, mint ahogy nem számíhattak abban az időben, mikor az 50 év alattiak halálózása a mainál lényegesen nagyobb volt.

Az egyén öregségének képe részeinek nem mindig és nem mindenben párhuzamosan haladó megöregedése következményeiből adódik. Ami előidézésükben általános, az a szervek működési képességének az öregedés folytán történő csökkenése. Az eredmény tarkasága a különböző szervek és szervrendszerek functionalis correlatióiból, antagonismusaiából, synergismusaiából, a köztük fennálló egyensúlyok eltolódásaiából, a functiók coordinatiójából és annak zavaraiából származik. Azt fokozza az ezekben létrejövő eltolódások befolyása betegségek elleni resistenciára és dispositiókra, azok körképeire és lefolyására. Mindezeknek kielégítő rendszerbe szedéséhez eddig nem jutott az orvosi tudomány és alig is juthat, mert a lehető combinációk határtalan száma alig juttathat tovább, mint a szakértő orvos individualisáló észlelteinek lehetővé tételéig.

A szervezet állandóságát vagy legalább állandóságának elég soká tartó látszatát hol egyidejű, hol váltakozó és egymást többé-kevésbé egyensúlyozó, kiegyenlítő ellentétes folyamatok tartják fenn. Ezek legfeltűnőbb párja az éber állapot és az alvás. A biológia a nyugalomban és az actióban töltött időszakok szerint monophasikus és polyphasikus élőlényeket különböztet meg a szerint, amint a nap 24 órája alatt egy vagy több álomban és ébren, nyugalomban és actióban töltött időszakot élnek át. Az egészséges, normalis, kifejlett ember a monophasikusok közé tartozik. Bár a legkülönbözőbb módon oszthatja be napjait, bár álomszükséglete is különböző, physiologikusnak nagyjában naponta 8 és ébren töltött 16 óra mondható. Ha kevés is az, amit az alvás és az ébrenlét felől tudunk, annyi bizonyosnak látszik, hogy két egyidejű és ellentétes folyamat hullámainak váltakozó emelkedése és süllyedése hozza azokat létre. Interferentiájuk eredményének időbeli lefolyását kifejezően érzékelteti az alveolaris levegő összetételének ingadozásait ábrázoló görbe,

ahogy azt pl. Bas és Herr¹ módszerével az orrnyíláson át alvás közben is elvezetett levegő analysise alapján lehet meg-rajzolni. Az éjjeli alvás mélységének két nagy maximuma van. Az első az elalvás után gyorsan fejlődik ki. Tetőfokát 1—2 óra alatt éri el. Azután gyorsan fejlődik vissza, majd a hajnali órákban az álom újra mélyül és kisebb ingadozások közben lassanként végződik a reggeli ébredéssel. E physiologikus görbe minden részletét módosíthatja az öregkor. A leggyakoribb változásként az álomszükséglet csökkenését szokás említeni. Kérdés, hogy helyes kifejezése-e ez a valódi helyzetnek. Az öregek korai ébredése, amelyből a szükséglet csökkenésére szokás következtetni, nem jár azzal a felfrissült érzéssel, amellyel az élete tetőfokát élő vagy még inkább a fiatalember ébred és fog bele napi életébe és ébredését sokkal inkább kíséri a tökéletlen kialvás érzése, amelyet a napi tevékenység folytatása gyakran csak egy-két óra mulva felejtet el egészen. Ez a mellett szól, hogy nem a szükséglet, hanem a képesség annak kielégítésére, a kialvásra az, ami csökkent. A másik fontos és gyakori elváltozás a kora hajnali órákban az álom mélysége physiologikus hullámvölgyének leszállása az ébredés határáig. Akkor, rendszeren félálomban töltött rövid idő után két-három, sokszor annál is több álmatlan óra következik, amely azután, ha az életbeosztás a régi marad, az éjjeli álomból hiányzik és nagyban hozzájárul ahhoz a deficithez, amely az öregember munkaképességét leszállítja. Az alvás zavarának ezzel a formájával megszűnik az ember monophasikus élete és életmódjának harmoniája vagy legalább harmoniájának tökéletessége, a nappal és az éjjel váltakozásával. Ha a benne szenvedő éjjeli nyugalmát nem nyújtja meg reggel, álomszükségletét kielégítő módon, akkor elégtelen éjszakái a késő déli órákban, még inkább késő déli ebéd után, mind kiadóbb álmokra kényszerítik vagy abba a kínos állapotba juttatják, amelyet jól ismerünk : az illetőt különösen az esti órákban, olvasás közben, színházban, társaságban stb., mind gyakrabban nyomja el az álom, amelyből azután rövid idő

¹ Ebbeke : *Physiologie des Schlafes in Handb. des norm. u. pathol. Physiologie*. Bd. XVII. 1926. 571 l.

múlva felriad. Ebben az állapotban az ember rendszeren álmatlan éjszakákról panaszkodik és nappali álmoságát ezeknek tulajdonítja. Régen utaltam arra,¹ hogy ha ilyenkor összeadjuk az álomban és az ébren töltött órák számát, sokszor kitűnik, hogy szó sincs elégtelen alvásról, sőt az alva töltött órák száma felül is múlhatja a normálisat és a baj azoknak pathologikus, polyphasikus napi eloszlása. Ezen állapot leg-súlyosabb formáival az öregkori nephrosclerosis decompensálódásakor találkozunk, azokban az esetekben, amelyek talán a polyphasikus állapot extrem alakjaként később a klasszikus Cheyne—Stockes-féle légzés képét mutatják.

Sokszor volt az a benyomásom, hogy az éber állapot és alvás monophasikus váltakozását az indikálttá vált és olyan gyakran rendelt diuretinnel összekötött digitalis zavarja meg, a nélkül, hogy e benyomásom helyességét teljesen meggyőző bizonyítékokkal tudnám támogatni. Hogy az alvás és ébrenlét váltakozásában, szabályozásában része van vasomotoros regulatióknak, az valószínű, és nem lehetetlen, hogy ezek menetét megzavarjuk, ha lefolyásukba gyógyszerek közvetítésével durva kézzel avatkozunk bele.

Az alvás öregkori zavarainak másodlagos formái is vannak. Ilyen az, amelyet fájdalom vagy többszöri éjjeli vizelet inger okoz polyuriánál, nykturiánál, akár nephrosclerosisos vagy cardialis orthostatikus oliguria kiegyenlítésképpen, akár nephrosclerosisos vagy cardialis orthostatikus oliguria kiegyenlítéseképpen, akár prostata hypertrophiánál, hólyag-insufficienciánál stb., ilyen az az ébredés, amelyet dyspnoe, köhögés hoz létre, asthma cardiale következtében vagy annak távoli jelzéseként éjjel exacerbálódó pangásos bronchialis katarrhusnál, akár fájdalom, pruritus senilis következtében.

Az alvás senilis zavarai kétségtelenül nagy jelentőségűek. Fontosságukat mi sem bizonyítja jobban, mint azok a kísérletek, amelyek megmutatták, hogy az alvás megakadályozása hamarabb okoz halálos kimerülést, mint az éheztetés és szomjaztatás.

¹ A. v. Korányi: *Schwalbe's Diagnostische u. therapeutische Irrtümer. Nierenkrankheiten.* 1922.

Nem tudunk eleget az alvás physiologiájáról ahhoz, hogy elégtelenségének következményeit részletekbe menőleg megértjük. Annyi azonban bizonyos, hogy azok valamilyen deficitet jelentenek az egyén életében, amelynek kumulálódása az öregkorban éppen olyan kevéssé lehet közömbös, mint amilyen kevéssé közömbös végső eredményében az a súlycsökkenés, amely az öregkort gyakran kíséri és amelynek egyik nagyon figyelemreméltó, általa praesclerotikusnak nevezett alakjára figyelmeztetett Királyfi¹: 50—60 éves, néha annál is fiatalabb, sokszor pedig öregebb emberek látszólag egészen jó állapotban mérsékelten hypertoniások, kik először érzik az öregedés előjeleit és egy év alatt minden látható ok nélkül elvesztenek testsúlyukból talán 5—6, esetleg még ennél is több kilogrammot és azután új egyensúlyba kerülhetnek, amelyet kedvező esetben megint éveken át tarthatnak meg, egészen addig a Quetelet által kimutatott, utolsó fogyásnak indulásig, amely a marasmus senilis kifejlődését kíséri. Ezek a fogyások annál feltűnőbbek, mert Magnus Levy és mások vizsgálatai óta tudjuk, hogy az öregség az energiaforgalom lassulásával áll kapcsolatban, amellyel együtt létrejövő fogyás arra mutat, hogy az a harmónia, amely az étvágy és a szükséglet közt az egyensúlyt az életnek hosszú évekre terjedő időszakán át biztosítja, lefolyásának utolsó szakaszában veszít megbízhatóságából.

Az öregkor fogyási hajlama különösen azon embereknél észlelhető, akik a praesenilis korig a középtestalkatú emberek közé tartozva, azontúl mindinkább a régiek habitus corporis strictusának sajátosságait öltik magukra, míg a habitus corporis laxushoz tartozóknál az előbb-utóbb szintén bekövetkező fogyást a zsírnak ismert eloszlása szerinti felhalmozódásával járó hízás szokta megelőzni, amilyennek azt klasszikus aesthetikai leveleiben Schiller vázolta.

Az élet önálló, tipikus folyását, vele összenőtt productumának, az egyénnek tipikus constitutióját és conditióját biztosító regulatók rendszerében vezető szerepet játszanak az endokrin és idegrendszeri befolyás alatt álló vasomotoriku-

¹ Királyfi: *Orvosi Hetilap* 1920. 925. 1.

sok, amelyek Economo központjának közvetítésével kétség-telenül nagyjelentőségűek az álm és éber állapot szabályozásában is. A regulációk megöregedéssel járó egyik fontos megváltozására Baráth Jenő¹ terelte a figyelmet. Az a systolés nyomás viselkedésének módosulásából áll munka és emotio következtében : az magasabb korban lassabban, magasabbra emelkedik és lassabban, ingadozás közben tér vissza a munka, illetőleg az emotio előtti magaslatára. Az ér-reakciók elhúzódozó lefolyásának, amely e viselkedésben kifejezésre jut, egy másik nyilatkozására én² mutattam reá. Hirtelen meglepetés, felindulás, ijedtség, különösen egészen fiatal korban sajátos szív-táji érzéssel jár, amely néha a balváll felé sugárzik ki, és amely az emotiót azonnal követve, lassanként enged. Ez az érzés, amelyet mindenki ismer abból az időből, mikor mint leckéjével hiányosan elkészült iskolás gyereket tanárja váratlanul hívta ki felelni, komolyabb alkalmakra megmarad az élet későbbi folyamára is és aki öregkorára saját tapasztalatából megismerte az angina pectorist, ellenére annak, hogy ez utóbbinak nagy fájdalomossága azt a fiatalkori praecordialis érzésétől nagyon lényegesen megkülönbözteti, bizonyára felismeri a két subjectiv érzés közti rokonságot, amely arra a következtetésre vezet, hogy ha az angina pectoris fájdalmát a szív ischaemiája okozza, akkor meglepő emotiókat kísérő praecordialis érzést is coronaria-spasmus okozta ischaemiára, a szív «elsápadására» kell valószínűleg visszavezetni. Az átmenetet a kettő között nemcsak a fájdalomosság jelzi a Heberden-féle betegségben, hanem az is, hogy abban a coronaria sclerotikus állapotában az emotio pillanata és a praecordialis érzés kezdete között mind hosszabb «lappangási idő» telik el : a szív «elsápadása» tehát késik. A reakcióknak, a regulációknak ez a késése az öregedés számos jelenségében ismerhető fel.

A vasomotilitás apró módosulásait előbb-utóbb követi a systolés nyomás labilitása, majd az állandóvá váló hyper-

¹ Baráth Jenő : *Zschr. f. exp. Path. u. Ther.* LIV. H. 1—2.

² A. v. Korányi : *Funktionelle Path. u. Ther. d. Nierenkrankheiten.* 1929.

tonia, amelyre Adson és Alles¹ szerint végeredményben felnöttek halála az esetek 15, és 50 éven felülieké 23%-ában vezethető vissza.

A *Metropolitan Life Insurance Company* kimutatása szerint a hypertóniának, mint halál-oknak gyakorisága nem kevesebb, mint a carcinomáénak négyszerese. A két betegségre elég rámutatni ahhoz, hogy teljes komolyságukban magunk előtt lássuk a népesség elöregedésével kapcsolatban felvetődő orvosi problémák jelentőségét.

A hypertonia és az arteriosclerosis egymáshozí viszonya alkalmas kiindulásul szolgálhatna annak a kérdésnek taglalásához, van-e határ és hol a határ az öregség és betegség közt. Bármennyire is fontos volna e kérdéssel szemben az állásfoglalás, kénytelen vagyok megelégedni a ráutalással arra, hogy ez egyike azoknak a pontoknak, amelyekben az élet az öregedés állapotából a betegségébe torkollik és amelyen a kettő közötti átmenet módja megfigyelhető.

Krehl az ő *Pathologische Physiologie*jának kitűnő régi első kiadásában nagyon szépen fejtette ki, hogyan kéméli meg a véráram eloszlásának vasomotorikus szabályozása a szívét tág határok közt attól, hogy helyileg és múltól fog fokozott szükséglet a központi motort terhelje meg. A vasomotoros regulatio e szerepéből következik, hogy romlása a korrall a szív fokozódó megterhelését jelenti. Ez az, amire Baráth Jenő említett vizsgálatai számszerűen mutatnak reá. Ez értethetővé teszi az öregedő embernek aránylag kisebb munka, lépesőjárás stb. alatti munkadyspnoejét, szívdobogását és érthetővé teszi azt, hogy Thoma² szerint 50 éves kortól 70-ig a szív súlya 316 grammról 331·8 grammig nő, Müller szerint pedig súlyának a testéhez mért maximumát nőknél 60 és 70 év közt, férfiaknál 70 és 80 év közt éri el. A szív súlynövekedése nem egyenletes, Müllernek módszere, mint ahogy azt Bencze³ sok év előtt a Szent-István kórházban végzett

¹ Adson és Alles: *Proc. of the Staff meeting of the Mayo clinic*, 1937. No.

² Thoma. I. Naunyn in *Schwalbes Lehrbuch der Greisenkrankheiten* 1909. 30. I.

³ Bencze: *Zschr. f. klin. Med.* 66. 1908. 5—6. sz.

vizsgálataiból is tudjuk, különösen ha azt az előírása szerint fel-darabolt szívizom chemiai vizsgálatával kötjük össze, nagyon kitűnően tájékoztat a szívizom megterhelésének eloszlási módja felől kóros haemodynamikus viszonyok közt. Müllernek öregek szívén keresztülvitt vizsgálatai pedig azt mutat-ták, hogy körülbelül az 5. évtizedtől kezdve a szív «functionalis indexei» megváltoznak és különösen a pitvarok hypertrophiája mind nőknél, mind férfiaknál relatíve felülmúlja a kamrákét (a pitvarizomzat súlya : kamraizomzatéval, 20—30 éves férfiaknál = 0·1561, nőknél 0·1605, azután a hányados korosztályról korosztályra nő 71 és 80 év közöttig, férfiaknál 0·2563-ig, nőknél 0·2355-ig). E számokból következik, hogy az öregkori hypertoniához járuló szívhypertrophiához hozzátartozik a kamrának az a hiányos kiürülése, amely a pitvar kiürülésének útjába fokozott akadályt gördít, tehát annak a lassú folyamatnak megindulása, amely a pangás retrograd tovaterjedését indítja meg. Azt hiszem, hogy ez az egyik pont, amelyen túl az öreg szív beteg szívnek deklarál-landó. De csak egyik. Egy másik a sok közül : a hypertonia és a coronaria-keréngés közt kifejlődő circulus vitiosus kez-dete. Az arteriáknak és arterioláknak physikai tökéletessége a korral csakúgy szenved, mint a szemlencséé. Vele jár a töké-letlen alkalmazkodás a fokozódó szükségletekhez. A hyper-toniához alkalmazkodó szívizomzatnak növekvő igénye a szív saját vérkeringésével szemben tehát tökéletlenebb ki-elégítésre talál. Ebbe a circulusba kapcsolódik bele az, amely a hypertonia és arterio-, illetőleg arteriolosclerosis közti kölcsönös összefüggésből adódik és amely oly nagy szerepet játszik az öregkori myokard megbetegedések genesisében, amelyeknek diagnostikája és ismerete annyira lényegesen haladt, mióta az elektrokardiographiára támaszkodik. Mikor azután e folyamatok mind tovább haladva a retrograd irány-ban továbbharapódzó keringési insufficientiával létrehozzák a kis vékörnek túltelődését, sokszor azzal a systolés zörejjel és kevésbé gyakran a pulmonalis II. hangjának némi erős-bödésével, amelyeket főleg az angol klinika a kéthegyű billen-tyűre átterjedő sclerosis által okozott bicuspidalis insufficien-tiának tulajdonít, akkor mindinkább felismerhetővé válik a

senilis és a korábbi életkorokban észlelhető keringési insuficientiáknak eddig nem eléggé tanulmányozott különböző volta. Elég, ha emlékezetbe idézem az ágyában ülő, kissé duzzadt, kipirult, cyanotikus arcú, decompensált, dyspnoés, bicuspidalis insuficientiában szenvedő fiatalabb decompensált szívbetegét tág, unduláló és pulsáló nyaki venáival, erősen kitágult szívével, nagy májával, nagy pangásos hydropsaival és mellette azt a sápadt, alig cyanotikus öreget sokkal kevésbé tágult nyaki venáival, kevésbé tágult szívével, kisebb májával, enyhébb vízkiválasztási zavaraiival stb., hogy ne kelljen sok szót veszítenem annak az állításomnak támogatására, hogy az öreg és fiatalkori decompensatio között vannak jellemző különbségek, amelyek talán azzal állhatnak összefüggésben, hogy az öreg és a fiatal szív az általa ellátott szervezeteknek egymástól nagyon különböző szükségleteivel kényszerülnek megküzdeni.

A vérkeringési rendszer senilis állapotának tanulmányozása aránylag elég jól áttekinthető területen illusztrálja öregkori elváltozások átlépését kóros területekre, valamint egyes szervek vagy rendszerek öregedésének, távol vagy általános hatásának létrejöttét a szervezet különböző részei és azok funkciói közt fennálló correlatiók alapján. Így különböző, az öregség megjelenési módjaiban többé-kevésbé tipikus combinatiók jöhetnek létre, amelyek ismerete gyakorlatilag nagyon fontos lehet. A hypertonia és a vese állapota közti összefüggésre reáutal, hogy Janeway szerint albuminuria 212 halálos végű hypertoniás esetben csak 38-nál hiányzott, John és Fahr szerint pedig előrehaladottabb, nem nephritikus hypertoniás betegek veséjében majdnem mindig találhatók érelváltozások. A vese arteriosclerosis a nephrosclerosis, az arteriosclerosis és a hypertonia betegségek, amelyek kölcsönösen szerepelhetnek, mint egymás kifejlődését elősegítő és kifejlődésükben egymás által elősegített elváltozások. Ha Evans¹ felfogása beigazolódnék, aki szerint ezek közt az összefüggést közös ok létesítené, akkor talán azt a közös valamit a fino-

¹ Evans : *Sclerotonian Lectures on the Nature of Arteriosclerosis* 1923.

mabb erek azon physikai elváltozásában lehetne sejteni, amelyet az előbb a szemlencsének már a korai életkorban fejlődésnek induló physikai elváltozásával hasonlítottam össze, és amelynek talán legfontosabb lokalisatiói a vese, a szív, a pankreas és a központi idegrendszer kis és praecapillaris arteriái. E mellett szól Jannaway statisztikája, amely szerint 458 olyan biztosított közt, akiknek systolés nyomása $160 \text{ mm}'\text{Hg}$ -on felül emelkedett, kilenc év alatt 212 beteg halt meg és ezek közt a halál leggyakoribb okai: 60 esetben szívelégtelenség, 46 esetben uraemia, 29-ben apoplexia, 10-ben angina pectoris és 13-ban acut betegségek voltak.

Az erek öregedéséhez csatlakozó, az azzal járó hypertoniát compensáló balszív-hypertrophia, további consequentiáival együtt, egyik fontos példája annak, hogyan befolyásol egyik öregedő szerv vagy rendszer tökéletlensége másokat és hoz bennük létre következményes functionalis és morphologiai elváltozásokat.

A keringési rendszer sokféle és szoros correlatióban áll a szervezet minden részével és aránylag áttekinthető módon a légzés rendszerével is. Az öregedő bordaporcok deformálhatósága a légzési izmok által csökken. Az ezen okból merevvé váló mellkas e hasonlóságával szemben azonban a substantialis emphysemás emberek merev hordóalakú mellkasától más tekintetben lényegesen különbözik. Az nem jár a Freund-féle degeneratio állapotában levő bordaporcok meghosszabbodásával, mint amaz. Az expiratorius. A Freund-féle emphysemás merev mellkas középpállása ellenben belégzési. Ezzel szemben hasonlatosságot hoznak létre a két állapot között az alveolaris septumoknak felszívódása, az alveolusok összeolvadása, a tüdőszövet megritkulása és a tüdőnek mint egésznek ezzel járó physikai elváltozásai, amelyek közt különösen fontos a nyújthatóságnak fokozódása, továbbá mind a senilis, mind a substantialis emphysemánál, a bronchialis katarrhusnak és a pneumoniás folyamatoknak kedvezőtlenebb, elhúzódó lefolyása. A senilis emphysema csak úgy csökkenti a kis vérkör összátmérőjét, mint a substantialis és mégis kevésbé jár jobbszív-hypertrophiaival és az arteria pulmonalis második hangjának erősödésével, nyilván azért,

mert a kis vércör medrének megszűkülését, mint a csökkent szükséglettel lépést tartó involutiót, atrophíát, az öregedő szívtől amúgy is nehezebben és kisebb eredménnyel provokálható compensáló folyamatok kevésbé kísérik.

A senilis emphysemához mint jellemző tünet a kilégző merev mellkasalakon kívül az évről évre progrediáló munkadyspnoe, legfontosabb complicatiójaként pedig az idültté válásra hajlamos bronchialis katarrhus és a gyakran bronchopneumoniával járó bronchiolitis tartoznak összes consequentiáikkal.

A hypertóniával, következményeivel a szívre, a hozzátársuló vesebeli és tüdőbeli szövödményekkel talán hosszabban foglalkoztam, mint ez alkalommal tenni kellett volna. Ezt azért tettem, mert hosszú orvosi tapasztalatom leszűrt eredményeként úgy látom, hogy az öregek belgyógyászati pathológiájának legfontosabb, leggyakoribb, mintegy háttérre egyesülő és az öregek körüli orvosi feladatok szempontjából irányadó vonásai röviden összefoglalva a következők: az egyének részei egyenetlen megöregedéséből eredő functionalis és alaki átalakulása, működési képességük csökkenése, azok gyengülő és elhúzódó reactiói, továbbá az egyének, mint egésznek csökkenő vitalitása, csökkenő teljesítőképessége, regulatióinak csökkenő energiája és megbízhatósága, amelynél fogva az öregedő ember euphóriája mind szűkebb határok közt mozgó hőmérsékhez, tengerföletti magassághoz és egyéb klimatikus factorokhoz kötött, immunitásai, a legtöbb acut betegségre csökkenő — chronikusokra ellenben növekvő hajlama és a szervezet egésze szempontjából fontos progressiv elváltozások, amelyek közt előtérben éppen a részletesebben tárgyaltak állanak. Ezeknek különös előnye a mi szempontunkból, hogy áttekinthetőségük azokat az öregkornak principiális tulajdonságait legvilágosabban szemléltető concret példáivá teszi.

Csak érintem ezen összefoglalásban az egyes szervek localis megbetegedéseivel összefüggő disharmonikus öregeéseket. Ilyenek elsősorban az endokrin szervek localis megbetegedéseiből származók, amelyeknek tulajdonképpen ma-

gával a mindenkire váró öregedésnek problémájával igazi összefüggése nincs. Mert a hypophysis vagy a pajzsmirigy vagy a sexualitással stb. összefüggő endokrin betegségeknek olyan formái, amelyek az öregségre vagy képének egyes részleteire emlékeztetnek, betegségek és nem az általános emberi fatum beteljesedésének különböző formái.

Ez utóbbiak hátterében van valami egységes, az egész organismusra kiterjedő, sőt minden többsejtű élőlényben ismétlődő folyamat, amelynek különböző intenzitása, különböző gyors előrehaladása, különböző egyéneken, szervekben és szervrendszerekben az öregeknek családok szerint sokszor feltűnően öröklődő, a pathologikusnak határán innen maradó és az érintett localis betegségek következményeire többé-kevésbé emlékeztető típusait hozza létre, amelyek azonban sohasem mennek pl. a myxoedema, az eunuchoidismus, a Simmonds-féle betegség stb. kórképének kifejlődéséig. Hogy mi ez a valami, ami az állati organismus életébe bekapcsolt sejteket határtalan életlehetőségüktől megfosztja, annak megvilágítását a biológiától kell várunk.

A magasabb rendű organismus meghalása naív tanújára valami egységes folyamat pillanatnyi megszűnésének megrendítő benyomását teszi. A tudomány azonban megtanít reá, hogy e mögött a látszat mögött annak a harmoniának nagyon bonyolult folyamatok által előkészített felbomlása áll, amely a szervezet minden részének functióiból, mint azok correlatióinak egységbe összeolvadt és mindenütt, vagy ha úgy tetszik, sehol sem localisált eredménye adódik. Ez az egység az, amely az egyén élete. Ennek pillanatnyi felbomlása az, ami az egyén halála. De ha a halált előregedés okozza, akkor előkészítője valami más, ami az egész organismus minden sejtjében folyik, és aminek morphologiai consequentiáit, kísérőit vagy következményeit a morphologusok mikroszkopjukkal látják, physikai consequentiáit a biologusok ismerik, itt-ott mérni is tudják változásokban, amelyek talán emlékeztetnek az élettelen kolloidoknak ú. n. «megöregedésére», amelyek látszólag éppen úgy hozzátartoznak az élethez, mint ahogy a feldobott kőnek le kell esnie. De vajjon ez a látszat

megfelel-e a valóságnak? Vajjon az életrekelés, a kifejlődés, az öregedés, a halál olyan egységes folyamatnak különböző, de egymással összefüggő momentumai, phasisai-e az életnek, mint amilyen egységes a feldobott kő pályájának megfutásában felemelkedése, megállása, leesése?

Merész kérdések, amelyekre a válasz kieroőszakolásának kezdete talán a következő kísérletekben foglaltatik. Peter azt találta, hogy a környezet hőfokának leszállítása 10° -kal a tengeri sünn megtermékenyített petéjének fejlődési sebességét kb. felére szállítja le. Ez egyezik sok más physiologiai és chemiai folyamatnak hő-coefficiensével. Ezzel szemben a tengeri sünpete életének tartamát, amelynek végét a halállal bekövetkező elsötétedés élesen teszi meghatározhatóvá, a környezetnek lehülése már egy fokkal Jacques Loeb szerint kétszeresére nyújtja meg. Az ebben megnyilatkozó ezerszeresen nagyobb hőcoefficiens azt bizonyítja, hogy a fejlődést előre vivő és, az élet egyszerű formájában a halált előkészítő folyamatok nem egységes folyamat részei, hanem egymástól lényegesen különböznek. Vajjon az utóbbiak a kolloidok physikai chemiájához tartoznak-e, mint Ostwald és Lumière hiszik, az egyelőre csak valószínű és még eldöntésre vár, de talán a Loeb vizsgálataiban megjelölt gondolatmenet továbbkövetésével tanulmányozásuk nem kilátástalan. Végéhez érve talán ki fog tűnni, hogy az élet befejezését előkészítő, kikenyszerítő nagy hőcoefficiens hatása alatt álló folyamat vagy folyamatok complexuma csak oly múlhatatlan föltétele az életnek, mint a fejlődést előre hajtó, a kis hőcoefficiens hatása alá rendelt. De minket orvosokat elsősorban nem ez érdekel, hanem az egyén megöregedése és halála. Ezeknek jellemző tulajdonságai pedig a szervek, a sejtek funkcióképességének általános csökkenése mellett a csökkenésben az egyidejűségnek, az arányosságának hiányából, ezzel az egyén átalakulásából és a funkciói közti harmoniának felhomlásából erednek.

Minket orvosokat az élet nemcsak mint tudósokat érdekel, hanem mint segítségre szorulókon segíteni akaró embereket, akik bennük mindenekelőtt azt keresik, amin az ő javukra változtatni lehet. Vajjon vannak-e az öregedésnek olyan a korrallal

összefüggő terhei, amelyek könnyíthetők? Vannak-e olyanok, amelyekben a könnyítés orvosi feladat? Az 50 és 70 év közötti korosztályoknak minden civilizált országban csökkenő mortalitása e kérdésekre igennel felel. Feladatomban most már csak az lehet, hogy összefoglaljam azokat a fő szempontokat, amelyek követése az öregség bevezető időszakát minél huza-mosabbá, befejező időszakát minél könnyebbé, elviselhetőbbé tehetik, eltekintve mindattól, amit e témáról szociológusok, bölcselők, emberbarátok, költők mondtak és mondhatnak el.

Szervek munkaképessége, képességek, amelyek használatát az öregedő ember elhanyagolja, gyorsan hanyatlanak. Hanyatlásukat gyakorlás elkészt kísérlete megállítani nem képes.

Túlterhelt, öregedő szervezet a megterhelés nem gyakorol, nem erősít, hanem kimerít.

Az öregedő egyén helyesen beosztott, progrediáló állapottal összhangban maradó életmódot kövessen a munkának és pihenésnek helyes beosztás szerinti váltakozásával. Mint ahogy sok öreg megszűnik monofasikus életet élni és kénytelen egy összefüggő éjjeli alvás és egy összefüggő napali ébrenlét helyett 24 óránként többet elfogadni, a dolgozó öregemberek nagyrészeinek sokszor nem elég a szokásos egy vakáció, hanem évente több, esetleg egyenként rövidebb pihenőre szorul.

Az öregedő embernek alkalmazkodási képessége változó viszonyokhoz mindenféle irányban csökken. Ezt nem szabad tekinteten kívül hagyni, ha pihenője részére neki megfelelő klímájú helyet keresünk. Az nem feketik nagyon magasan a tenger színe felett, az ne legyen sem nagyon hideg, sem nagyon meleg. Neki felfrissülésül nem ingerlő, nem gyakorló, hanem kímélő klímára és általában kímélő környezetre van szüksége.

Az öregember életmódja egészében, általában fokozatosan alkalmazkodjék képességeinek hanyatlásához. Az öregekre nézve különösen ártalmas, fokozatosan sokszor majdnem észrevétlenül egyenletesebbé vált életmódjuk hirtelen és mélyreható megváltoztatása, az ez alatt kifejlődött automatizmusok megszakítása. Az ártalmasnak bizonyul sokszor még akkor is, ha az látszólag körülményeiknek javulását

hozza meg. Hirsch szerint az öregek menhelyeinek régi tapasztalata, hogy az öregek sokszor törnek össze, ha elhanyagolt, nélkülöző állapotukból, szegényes környezetükben megszott odujukból mindjárt öregek jól vezetett menhelyébe helyeztetnek át. Ha az életmód mélyreható megváltoztatása elkerülhetetlen, az ne történjék túlságosan későn, hanem lehetőleg oly időben, amelyben az öreg életének még neki-
való új tartalmat képes adni.

Az öregek életének optimalis berendezése nehéz, általában drágán megvalósítható és a környezetre, a társadalomra, az államra annál súlyosabban nehezedő feladat, minél tökéletlenebb a gondoskodás annak lehetősége felől, hogy az emberek öregkorát emberhez méltó élet előzze meg.

BÁRÓ KORÁNYI SÁNDOR.

AZ ORVOS ISKOLÁJA.

Az orvos iskolája a gyermekszobában kezdődik és az élet fogytán végződik. Az orvosok gyermekei gyakran választják édesapjuk hivatását.

Néha érdekes epizódok adják meg erre az ösztönzést.

Liebermann Leó önéletrajzában írja, hogy pályája választására döntő hatása volt annak a jelenetnek, melynek késő este sűrű erdőben tanúja volt. Édesapját a szomszéd faluba beteghez hívták, s mint középiskolai tanuló elkísérte. Az erdőben szegénylegények támadtak reájuk, de amikor édesapját felismerték, bántatlanul tovább engedték, mert az orvost, kinek jó hírét ismerték, nem akarták hivatása gyakorlásában megakadályozni.

Különbem reám is mély benyomást tett, amikor atyám 80 éves korában téli időben, éjjel, habozás nélkül az Orsolya-zárdába sietett, melynek orvosa volt, hogy egy beteg apáca fájdalmát enyhítse.

A környezetnek kétségtelenül nagy befolyása van az orvos egyéniségére. Billroth már 50 évvel ezelőtt megmondta, hogy milyen fontos az otthon szerzett nevelés és kötelességtudás. Ő olyan nagy súlyt vetett a gyermekszobára, hogy szerinte: «Mann kommt in die Geistes- wie in die Standesaristocratie nur durch Vererbung hinein.»

A középiskola készít elő az egyetemi tanulmányokra. Régebben a klasszikus gimnázium érettségije volt az orvosi karra való felvétel előfeltétele. Vilmos császár állásfoglalásának nagy része volt abban, hogy a reálgimnázium és a főreáliskola is elnyerte az egyenjogúságot. A klasszikus műveltséget sokan fölöslegesnek tartották az orvosi pályára. De a

kijózanodás csakhamar bekövetkezett. Nem is a szakkifejzések megértése a fődolog, bár ennek is van jelentősége, amire érdekes példa az iskola szó etymológiája. A görög *σχολή*, latinul : schola, franciául : école, angolul : school, németül : Schule, olaszul : scuola, spanyolul : escuela. Sokkal nagyobb jelentősége van annak, hogy a klasszikus műveltség a jellem képzésére, a tudományos gondolkozásra s az erkölcsi érzék kifejlődésére nagy befolyással van. Plato, Aristoteles és Homeros munkája örökéletű. Kornis Gyula mondotta, hogy az antik világban az emberiség kimeríthetetlen kincse rejlik.

Az orvosi pályára való kiválasztás már a középiskolai érettségén történik, de ez a rosta nagy közül, nemcsak az acélos búzaszemet ereszti át, hanem sok ocsú is átesik. Az érettségit tett fiatalság létszáma évenként kb. 5000, ez még a szabad mozgás, a szabad érvényesülés korszakában is sok.

A középiskola s különösen a minősítési törvény reformja segíthet a helyzeten. De még ez sem fog biztosítékot nyújtani arra, hogy az orvosi karra csak a tehetségesek és szorgalmasak jussanak, már pedig nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a nemzetnek csak jó orvosokra van szüksége. A rosszul képzett, a magas erkölcsi felfogást nélkülöző orvos sok kárt tehet. Sűrű közül rostára van szükség. Erre legalkalmasabb a közbeiktatott év, mely egyszersmind előkészít az orvosi pályára. Franciaországban és Nagy-Britanniában e módszer bevált s ezt fogadta el Lengyelország.

Kívánatos, hogy a fiatalság katonai szolgálatát közvetlenül az érettségi után teljesítse, ami által testi alkalmasságát is igazolja. A közbeiktatott év tárgyai : természettan, vegytan és élettan, s előadói az orvosi kar tagjai legyenek, úgy, amint az nálunk a vidéki egyetemeken van. Eléggé sajnálatos, hogy éppen a budapestin nincs így, pedig ezt a hallgatók száma is indokolná, sőt ennek a lehetősége is megvolna. Szent-Györgyi Albert is kifogásolja, hogy a budapesti egyetem orvosi karának nincs természetani és vegytani laboratóriuma, sőt biochemiai is inkább forma szerint van, s dicséretreméltó őszinteséggel mutat arra a veszedelemre, hogy a gyökér nélküli fa elsorvad.

A kis-entente államai a természettudományi és mennyiségtani egyetemi tanszékek számát 131-gyel gyarapították. (Jugoszlávia 23, Románia 57, Csehszlovákia 51 tanszékkal. Ereky István adatai.).

A közbeiktatott év az orvosi tudományok oktatását szilárd elméleti alapra helyezné, úgy, amint azt Balogh Ernő is kifejtette s magam is régen megmondottam. Ez évnek még azok is jó hasznát vennék, kik az orvosi pályáról lemondanak. A szorosabb értelemben vett orvosi tanulmányokat egyöntetűbb, jól előképzett fiatalság kezdené meg.

A jó orvosok képzésének számos feltétele van. A legfontosabbak a következők :

1. A jó tanár. Ez különben minden iskolában fontos, de különösen fontos az egyetemen. Mikép történik a jó tanár kiválasztása? Volt idő, amikor a tanártestületek kiegészíthették magukat, másutt a kormány minden korlátozás nélkül gyakorolja e jogot. Az előbbi módszer megszűnt, az utóbbi terjed, pedig a legtöbb biztosíték abban van, ha kar és kormány egyetértésben igyekeznek a legjobb erők megnyerésére. Nálunk az egyetem meghívás útján óhajtaná befolyását érvényesíteni, a kormány pedig a pályázatot tartja a megfelelő eljárásnak. E kérdéssel évek előtt kimerítően foglalkoztam s a meghívás mellett foglaltam állást. De egy harmadik mód is van s ez hármas jelölés pályázat nélkül, úgy, amint az Németországban szokásos volt.

Sajnos, nálunk az egyetemi orvoskari tanszékek számát apasztották, evvel szemben, amint Ereky István most megjelent könyvében írja, Románia 39-cel, Jugoszlávia 47-tel, Csehszlovákia 85-tel, tehát a kis-entente 175-tel emelte. Nekünk most már a minőségre kell a fősúlyt vetnünk.

A kiválasztáskor kétségtelenül a tudományos minősítés a döntő, de a paedagógiai jártasság is fontos. Eötvös Loránd nagy tudós volt és e mellett előadásai világosak, egyszerűek és érthetők voltak. A paedagógiai jártasság megszerzésére a tanársegédi szolgálat jó előképzés. Eddig csak a természettudományi és orvosi tanszékeknek voltak tanársegédei, de most már a szellemi tudományok képviselői is igénylik, mégpedig éppen a szemináriumi oktatás érdekében. Az orvosi

tudományok terén a tanársegédek az utóbbi időben a bűvárkodásra és a beteggyógyításra vetik a fősúlyt és az oktatásra kevés idejük marad.

E hátrány csökkentésére kívánatos lenne a tanársegédi állások szaporítása, időtartamának limitálása és annak kellő díjazása. Azok, akik különösen beváltak, mint adjunctusok tovább szolgálhatnak.

2. Az eredményes oktatás második feltétele az intézetek és klinikák megfelelő elhelyezése. E téren nálunk nagyon sok a hiány.

A budapesti egyetem orvosi karának elhelyezése a ki egyezés idejében siralmas volt. A Trefort-Markusovszky-korszakban a pénzügyi nehézségek ellenére a helyzet jelentékenyen javult. Intézetek és klinikák egész sora épült (5 milliót fordítottak e célra). Sajnos, az egyetemi közegészségtani intézet, melyet akkor ideiglenesen az Élettani Intézetben helyeztek el, 50 év után még mindig ott zsellérkedik.

A Wlassics—Tóth Lajos-korszak alatt folytatódott az intézetek és klinikák jobb elhelyezése (7 $\frac{1}{2}$ millió kiadással), pedig erre az időre esik a kolozsvári egyetem nagyarányú újjáépítése is. A harmadik korszakban, mely 1913-tól 1914-ig tartott, ugyancsak Tóth Lajos erélyének köszönhető az 1904. XIV. tc.-ben foglalt beruházási hitel, melyből javaslatomra a külső klinikai telep épült, de e mellett az évi költségvetés is állandóan gondoskodott az elhelyezés javításáról (összesen kb. 9 millió). A klinikai ágyak száma 1830-ban még csak 54 volt s a háború kitörésekor 1800. A háború e fejlődést megakasztotta, utána pedig gr. Klebelsberg minisztersége alatt az állam pénzügyi erejét a vidéki egyetemek építkezése kötötte le. Nem kevesebb, mint 60 millió pengőt fordítottak e célra. A budapesti egyetem orvosi fakultása elmaradt. A helyzetet egyetlen példával világítom meg. Beznák Aladár a felsőoktatásügyi kongresszuson tartott felszólalásában kifejtette az élettan és életvegytan oktatásának jelentőségét s egyszersmind teljes őszinteséggel feltárta a helyzetet. Az Élettani Intézet laboratóriumaiban 150 hallgató számára 40 hely van. Felszerelés hiányában a physiologiai gyakorlatok a legprimitívebb formában történnek. Egyik londoni

biochemikus professzor, ki az intézetet meglátogatta, nagyon megütközött a helyzeten.

Az eredményes oktatás feltétele, hogy ezen s hasonló állapotokon segítve legyen. A hiányok oly nagyok, hogy csak újabb beruházási kölcsön segíthet. Ennek keretében kell a diák kultúrházat is létesíteni.

3. A harmadik feltétel, hogy az intézetek és klinikák el legyenek látva az oktatás és bűvárkodás szükségleteivel. Éppen ez a tétel az, mely emelés helyett jelentékeny csökkenést szenvedett. A bűvárkodás és oktatás eszközeinek hiánya állandó panasz tárgya, a tanszékek javadalmazása néhány száz pengő s a legmagasabb is csak 4000 pengő. Igaz ugyan, hogy a tudomány első sorban az agyvelőben s nem az eszközben lakik, de azért ma felszerelés nélkül a bűvárkodás lehetetlen.

4. A negyedik feltétel a tanszéki segédszemélyzetről való gondoskodás. A fizetéses állások száma teljesen elégtelen, s elégtelen a díjazásuk is. E kérdésről Balogh Ernő ki-merítő javaslatot dolgozott ki, remélhető, hogy Hóman miniszter akciója e téren segítséget ad.

5. Mindezeknél fontosabb a tanulók helyes kiválogatása. A háború előtt Leibniz elve érvényesült, ki azt mondta, hogy a tudományt nem szabad senki előtt sem elzárni, arra mindenkinek éppen olyan joga van, mint levegőre és vízre. A háború után az 1920. évi törvény az egyetemekre való felvételt korlátozta, még pedig Bernolák indítványára kifejezetten egyetlen réteg kiküszöbölésére. Ezt a törvényt az 1928. évi módosította és éppen ezen célzatát megszüntette. Igen tanulságos, hogy a törvény ellenzői és pártolói ezt a tényt felszólalásaikban nem veszik tudomásul, amire Hóman Bálint miniszter is utalt utolsó képviselőházi beszédében. Az egyetemre való felvétel korlátozása azonban megmaradt és így a hallgatók helyes kiválogatása lehető lett volna.

A párizsi egyetemen 7000, a bécsin 3000 az orvostan-hallgatók száma, míg nálunk 1000 körül van. Ez még mindig meghaladja korosztályonként a 100-as létszámot, melyet Billroth is, Krehl is a gyakorlati oktatás kedvéért megengedhetőnek tart, de a párhuzamos tanszékek az oktatás eredményességét lehetővé teszik.

Gondos statisztikai adatok azt mutatják, hogy a kiválogatás nem sikerült. A végső szigorlatra jelentkezők jelentékeny száma orvosi pályára alkalmatlan. Ez annál sajnálatosabb, mert ezek jeles társaik helyzetét rontják, saját maguknak sem biztosítanak megélhetést.

Friedrich von Müller a helyzetet következőkép jellemezte: «Die Universitäten haben nicht die Aufgabe faule und ungeeignete Elemente durch Zwang zu erziehen, sondern sie sollen den Eifrigen und Begabten die beste Gelegenheit zur Ausbildung darbieten».

Arra a kérdésre nem óhajtok kitérni, hogy a felvételek korlátozása indokolt-e vagy sem, szükséges-e vagy sem, de ha már a felvételek korlátozva vannak, akkor a legnagyobb gonddal kell arra törekedni, hogy az alkalmatlanokat zárják ki. Ez annál inkább lehetséges, mert $8\frac{1}{2}$ millió lakosra 10,000 orvos olyan magas létszám, hogy megvan az alkalom arra, hogy a színvonalat emeljük. Tisza István már 1914-ben megmondotta, hogy az ország sorsa azon fordul meg, hogy a következő nemzedék erősebb, derekabb, különb legyen, mint az övé. Nagy kívánság! Hankiss a felső oktatásügyi egyesületben tartott előadásában a negatív selectio helyett a pozitívat ajánlja.

6. Az orvosképzés sikerét a tanulmányi rend is befolyásolja, ha nem is olyan mértékben, mint az előbbi feltételek. Jól elhelyezett, jól felszerelt intézetekben a jó tanár a jó tanulók képzését a legkülönbözőbb tanulmányi renddel is elvégezheti. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a tanulmányi rend teljesen közömbös. Annál kevésbé az, ha az előbbi feltételek is hiányosak.

A tanulmányi és szigorlati rendről külföldön és itthon számos tanulmány jelent meg. Az *Orvosképzésnek* 1935-ben megjelent különszáma, valamint a felsőoktatásügyi kongresszus tárgyalásai a kérdésről hű képet adnak. A külföldön bizottsági tárgyalások s monographiák egész sora áll rendelkezésünkre, ezek közül Flexner és Burnet dolgozatai a legtanulságosabbak. A felsőoktatásügyi tanács előreláthatólag behatóan fog e kérdéssel foglalkozni. A tanács feladata lesz, hogy az alapelveket megállapítsa. A kongresszus felszólalói

nagyrészt saját szakmájuk számára igyekeztek tért foglalni. Ezúttal csak vázolni óhajtom azon rendszert, melyet alkalmasnak tartok.

Szilárd elméleti alapon nyugvó gyakorlati kiképzés a klinikákon a helyes rendszer.

Mínthogy az orvosi tanulmány természetten, vegyten és élettannal eltöltött év után kezdődik : az ú. n. közbeiktatott év eltelte után, ezért a bonctan és idegélettan tanulmányozását mi sem zavarja. Ezek befejeztével jön a második rosta, mely a klinikai tanulmányokra csak azokat engedi, akik az alapvető tárgyakból kellő ismereteket szereztek.

A klinikai tárgyakra legalább három teljes évet kell fordítani. Ezen idő alatt kell a kórbonctannak, gyógyszernek, közegészségtannak és törvényszéki orvostannak helyet biztosítani. A súlypontnak a belgyógyászaton kell nyugodnia s ennek keretében a heveny fertőző betegségek és tüdővész eredményes oktatását lehetővé kell tenni. A honvédorvosi tisztikar főnöke egyetemi orvosképzésünk e hiányán a honvédorvosok számára gondoskodott. Az oktatás gyakorlatiabbá tétele érdekében áll, hogy a 4 féléves tárgyak hallgatása kezdők és haladók számára tartandó előadások között oszolják meg. A vizitek és gyakorlatok látogatásán kívül a nagy szünidőben a famulus-szolgálat kórházakban kötelező legyen. Aschoff már 1918-ban, magam is több ízben sürgettem, de legnagyobb kitartással és eréllyel Balogh Ernő szállott a famulusság mellett sikra.

A szigorlatoknak Liebermann által ajánlott rendszere : a tárgyanként való vizsgázás, bevált, ennek fenntartása szükséges, sőt a gyakorlatoknak a törvényszéki orvostanra, közegészségtanra való kiterjesztése (a vizsgálat előtt) nagyon kívánatos.

A speciális tárgyak hallgatását az biztosítja, ha a klinikai főtárgyak vizsgáztatói e tárgyak kérdésére figyelmet fordítanak, úgy, amint azt Verebély tanár teszi. A jelenlegi szigorlati tárgyak szaporítása nem indokolt. A bécsi és a mi orvosképzésünkben a szemészet a sebészet, szülészet és nőgyógyászat egyenrangú társa. E helyzetéből nagy hiba volna leSORÍTANI. A bőr- és nemibetegségek, a gyermekgyógyászat,

elme-, és idegkórtan csak később szereztek maguknak megfelelő helyet s ezekből a külön vizsga indokolt. Az orr-, gége-, fülbetegségek, az urológia, fogászat, orthopedia, röntgenologia oktatása is szükséges, de teljesen lehetetlen, hogy mind külön szigorlati tárggyakká legyenek. Flexner jól mondja: «Man bildet sich dadurch, dass man sich gründlich in ein paar Gegenstände vertieft, nicht dadurch, dass man von vielen kostet» — szóval multum sed non multa. Még a tanulmányi idő további meghosszabbítása mellett sem jut hely a tanrendben s a hallgatók fejében. Öt klinikai tárgynak egy délelőttre zsúfolása merénylet az emberi elme befogadó képességével szemben. Billroth azt kívánta, hogy az orvostanhallgató egy félévben egyetlen klinikai tárggyal foglalkozzék s ma 4—5 szerepel a leckekönyvben. A jelenlegi 7¹/₂ órás kollégiumok közt legalább némi szünet volt, ami lehetővé tette az egyik klinikai telepről a másakra való átmenetet, az ajánlott 5 órás kollégiumok mellett reggel 7 órától délután 2-ig hat különböző szakma is következne egymásután. Amilyen helytelen ez a zsúfolás, éppen olyan káros, ha egy tanárnak heti 26 előadási órája van (Debrecen). A tanulmányi idő meghosszabbítása arra szükséges, hogy a jelenlegi túlterhelés enyhüljön s a képzés alaposabb legyen. Az öt éves időt Frigyes császár a XVIII. században állapította meg, s most is annyi, pedig az anyag szerfölött megnövekedett.

A doktorrá avatás után még két évi kórházi gyakorlat szükséges községi, kórorvosi állások, valamint társadalombiztosítási állások elnyerésére, még pedig különböző kórházi osztályokon úgy, amint azt Johan Béla kívánja.

A szakorvosi cím használatáról szóló B. M. rendelet némi módosítása szükséges lesz, de csak a szerzett tapasztalatok alapján. A tisztiorvosi és törvényszéki orvosi képeztést az orvosi tudományok elkülönülése indokolja.

Az orvosi továbbképzésre minden orvos reászorul. Nálunk e feladatot 25 évig a szünidei orvosi tanfolyamok teljesítették, 25 éve pedig az orvosi továbbképzés központi bizottsága. Az első időszakban 1000, az utóbbiban 10,000 orvos részesült továbbképzésben.

E vázlatos fejtegetés sok, régen ismert igazság ismétlését

tartalmazza. Erre Goethe szerint szükség van, mert a tévedéseket is folyton ismétlik. Az elmondottaknak időszerűséget ad az, hogy a kérdéssel a felsőoktatásügyi tanács legközelebb foglalkozni fog. Az orvosok képzettségének emelése nemcsak rendi érdek, hanem a néperő erősítésének egyik lényeges eszköze.

Az orvos kezében van a lakosság élete, egészsége, sőt az ő feladata a betegségek megelőzése és az egészség megőrzése is.

Az orvosok egyénisége tanulmányi idejük alatt fejlődik ki. Az ismeret nyújtásán kívül jó példaadásra is van szükség. Az erkölcsant nem lehet előadásokban tanítani, hanem csakis gyakorlati útmutatásokkal. Erre ma annál nagyobb szükség van, mert a kollektívizmus elnyomással fenyegeti az individualizmust. Már pedig az orvosi működés egyik feltétele a beteg bizalma. Éppen ezt veszélyeztetik a tömegrendelések.

Az orvosi pálya a legnehezebb hivatások közé tartozik s a közoktatásügyi kormányzat, az egyetem s az orvostanár felelőssége azt kívánja, hogy az orvosképzés színvonalát emelje. A jó orvos nemcsak jobban és gyorsabban gyógyít, mint a rosszul képzett, hanem a betegségek megelőzésében, azok elhárításában is sikerebben működik közre, mint a járatlan. S a társadalom mégis ellenzi a tanfolyam meghosszabbítását s szigorítását, pedig már József császár sürgette a vizsgák színvonalának emelését. A közönség a legkisebb balsiker miatt felzúdul s mégis charitatív diplomák kiadását követeli.

A jó orvos tudós és művész egy személyben, ki a beteg szenvedéseit enyhíti, csüggedő lelkét megvigasztalja, s mégis olyan gyakran látjuk a háládatlanságot. A háborúban, járványos időben az orvost megbecsülik, amint elmúlt a veszedelem, feledik érdemeit. De ez bennünket nem ingathat meg hivatásunk teljesítésében. A jó lelkiismeret gazdagon kárpótol. Az orvos hivatásának első színtere a család, kiterjed az egész lakosság jólétére, túlterjed az ország határán s az egész emberiség javát is szolgálja, de első sorban nemzetének, hazájának dicsőségre szolgál. Pasteur mondása élő való-

ság : «La science n'a pas de patrie, mais l'homme de science doit avoir une».

Ma általános az a nézet, hogy az orvosképzés terén túltermelés van, pedig Balogh Ernő már megmondotta, hogy az orvostanhallgatók számát nagy mértékben csökkentették, sokkal nagyobb mértékben, mint más téren.

Az országnak, különösen falun, sok jó orvosra van szüksége. Ezekben pedig nincs túltermelés.

Az a baj, hogy az elosztás kedvezőtlen (Budapesten majdnem 5000), de ezen csakis jelentékeny áldozatokkal lehet segíteni.

Az orvos helyzete a társadalomban némileg megromlott, nálunk nagyobb mértékben, mint külföldön. A pozíció visszaszerzésének elemei a tudás, általános műveltség, nyelvismeret, függetlenség s összetartás, amit Verebély annyiszor sürget.

Az orvosi nagyhét, melynek eszméjét Korányi Sándor vetette fel, synthesisre törekszik. Az orvos látkörét szélesítve annak tekintélyét is növeli, de egyszersmind alkalmat ad arra, hogy a különféle orvosi szakmák képviselői egymástól tanuljanak, egymást megbecsüljék s erőt nyerjenek fontos hivatásuk teljesítésére. A magyar orvosi tudományos egyesületek szövetsége 15 tagegyesületben 2800 orvost foglal magában. Nagy örömről a honvédorvosok tudományos egyesülete is csatlakozott. Amilyen büszkesége a nemzetnek a honvédség, éppen olyan büszkesége az orvosi rendnek a mindinkább emelkedő színvonalú tisztí orvosi kar.

A nagyhét résztvevőinek nagy száma azt igazolja, hogy az orvosi rend Korányi eszméjét pártolja. Ez Korányi Sándornak kétségtelenül nagy elégtétel s a nagyhét vezetőségének nagy öröm.

GRÓSZ EMIL.

A PRAELOGIKUS GONDOLKOZÁS ÉS A NÉPMESÉK CSODÁS ELEMELI.

Az európai kultúrának a XVI. század legelején volt először alkalma huzamosabban és nagy tömegekben olyan Európán kívüli népekkel megismerkedni, amelyek addig külső befolyás nélkül, elszigetelve, a maguk talaján fejlesztettek ki sajátos eredeti kultúrát. A spanyol conquistádorok fedezték fel ekkor a mexikói aztékek és perui inkák államait és ismerhették meg, mint szemtanúk, azok életviszonyait. A hódítókkal együtt gyóntatók, spanyol szerzetesek utaztak ki Közép-Amerikába s ezek idővel térítő szándékkal kutatgatni kezdték e két indián nép lelki világát. Előbb nyelvüket tanulták meg, majd behatóan kezdtek foglalkozni multjukkal, akkori gondolkozásukkal. Hazaküldött tudósításaikban (kivált Sarmiento, Sahagun és Las-Casas) elmondják, mily nehéz nekik rájuk hatni; ennek oka pedig egyedül az, hogy szokásaik és észjárásuk egészen más, mint az ő keresztény gondolkodásuk. Bár sok mindenben látszik, hogy e vadak is Istennek Ádám-alakú teremtményei, de mintha az ördög kerítette volna őket hatalmába és eltorzított, elrontott volna bennük mindent: érthetetlenül viselkednek és gondolkodnak.¹

Később, a XVII. és XVIII. században, francia térítők alapítanak déli Kanadában missziós telepet, amely majd egy évszázadon keresztül fennállott, s a nagy tavak indián törzsei: a huronok, irokézok, algonquinok, mohawk és sioux-k életmódját és hitvilágát tették térítő munkájuk mellett beható tanulmány tárgyává. A páterek közül nem egy 50—60

¹ Bö idézetek W. H. Prescott klasszikus két művében: *History of the conquest of Mexico*. Boston, 1884. és: *History of the conquest of Peru*. Boston, 1886., itt kivált cap. V., VI. és XI.

évet töltött köztük és bő jelentéseket küldtek haza saját sorsukról, a halálveszedelmekről, amelyek állandóan fenyegették őket, de különösen részletezték a vadak megismert életmódját, hagyományos szokásaikat. Ez indián törzsek nem éltek, mint az inkák és aztékek, rendezett államszervezetben, még nomád vadászfokon veszteltek. A művelt, tanult páterek a tapasztalt különösségek rejtélyét kutatva, észrevették, hogy nem egy vonás e fejletlen emberek életmódjában, hitvilágában emlékeztet a régi görögök (Herodotos, Strabo) följegyezte leírásokra az ókori primitív népekről. Különösen a rendezetlen, furcsa észjárásuk ragadta meg figyelmüket. Valahogy másképp látnak, másképp gondolnak el mindent, mint ahogy a józan ész diktálná.¹ Minderről egyik szerzetes társuk Jean François Lafitau tollából 1724-ben jelent meg kétkötetes műve: *Les mœurs des sauvages américains comparés aux mœurs des premiers temps* címmel, melyben az általuk megismert, érthetetlen különösségeknek megfelelőit törekszik felsorakoztatni az évezredekkel korábbi feljegyzésekben. Ez a nevezetes mű első, messzire kitolt bejelentője annak a később kialakult tudományszaknak, amely végleges megalapozást csak a múlt század 70-es éveiben nyert Edward B. Tylor alapvető munkásságával, s amelyet azóta *etnológia*, *néptudomány* néven ismerünk.

Tylor az első, aki óriási felgyült anyaggal dolgozik és ő az első, aki rámutat az ősidőkben elterjedt szellemhitnek egykori mindent átformáló hatalmára, valamint az ezáltal befolyásolt gondolkodásmódnak a miénktől eltérő — ma úgy mondjuk: *praelogikus* — voltára. Tylor talán egyoldalúan, túlságos hatást tulajdonít a szellemhit magikus, varázsló elemeinek és nem veszi kellő figyelembe az ettől független, reális világszemléletet a primitív agyakban. Ezek a tapasztalatból leszűrűt, való elemek u. i. az elképzelt szellemvilágtól szinte mentesen élnek bennük és idővel sajátyszerű formalizmusban rögződtek meg. Ma úgy sejtjük, hogy voltaképp

¹ Párizsba küldött beszámolóikat bőven idézi Francis Parkmann: *The Jesuits in North-America*. Boston, 1866. Összefoglalóan bevezető fejezetében 1—54. ll.

ezekben tér el leginkább a praelogikus észjárás a mi logikus gondolkozásmódunktól.

A probléma fontosságát századunk eleje óta a francia szociológus iskola, élén Durckheimmel, méltatta kutatásra fölötte érdemesnek s a «praelogikus» kifejezés is tőlük származik. A szó ugyanis nem sokat mond, egyszerűen azt jelenti, hogy logika előtti, vagyis a mienktől eltérő; lényegéről azonban nem tájékoztat. Nem mondja meg, milyen ez az ősi elme-funkció a maga valóságában. Durckheimék idővel társadalmi problémák boncolgatásába mélyedve, eltértek eredeti célkitűzésüktől; csak egy elvi követőjük akadt, aki híven kitart az alapvető feladat tovább kutatása mellett: Leon Lewy-Bruhl, a Sorbonne tanára. 1910 óta három műve foglalkozik tárgyunkkal. Az első: *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures* (több kiadásban), második: *La mentalité primitive* (1922) s legutóbbi: *Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive* (1931). Utóbbi két mű csupán az elsőnek bővebb kifejtése, indokolása új támogató anyag felhasználásával. Megállapítja mindenekelőtt, hogy a primitív ember nem tud elvontan gondolkodni. Ami őt a reális életben közelről érdekli: táplálékszerzés, fegyverkészítés, az állatvilág megfigyelt élete, törzstársainak viselt dolgai — az iránt élénk figyelmet tanúsít; vadász-útjai, harcai s az azokkal kapcsolatos környezeti jelenségek állandóan foglalkoztatják, de egyebekben gondolkodni nem akar; kifárad, ha ilyenre kényszerítik. Minden rendellenesség kihozza sodrából; amihez nem szokott, az megrémíti, mert nem tudja magyarázatát adni; egyetlen menekvése, hogy az ily szokatlan jelenségeket szellemek beavatkozásának, haragjuk jelének tulajdonítja, akiket áldozatokkal ki kell engesztelni, hogy ismét visszatérjen a megszokott rend. Az ő világszemléletükben figyelemreméltó, hogy másfajta lelki kapcsolások érvényesülnek náluk, mint amit mi szoktunk követni. A mi okkereső és léteélt megállapító ú. n. logikus észjárásunk merőben ismeretlen előttük. Hogy okok láncolatából áll a világ s a jelenségeket csak ez teszi érthetőkké előttünk, hogy mindennek ez az igazi magyarázata, arról sejtelmük sincs.

A kutatás feladata már most egybek közt ezt az ő kap-

csolásmódjukat megvilágítani, számunkra érthetővé tenni. Lewy-Bruhl a felgyűlt nagy anyag tanúskodásából azt látja, hogy az ilyen fejletlen gondolkozású ember össze nem tartozó elemeket hoz egymással vonatkozásba: pl. ami egymás mellett van, vagy egy időben bukkan fel, az mind kölcsönhatásban van egymással. Amit mi teljesen heterogén jelenségeknek néznénk, azok az ő szemükben kapcsolatosak. Az íjja azért tört el, mert egy madár szállt el a feje fölött; ha reggel nem hall állatkiáltást az erdőből vagy borús az idő, nem lesz vadászszerencséje. A délamerikai indiánus apa, ha fia megbetegszik, bemegy a szélső fehér-ember-lakta telepre és orvosságot kér a baj ellen; ott aztán ő maga nyomban beveszi a szert abban a biztos tudatban, hogy az fiának használni fog. E különös hiedelmeket régebben félszeg abnormitásnak tekintették, a tétova észjárás naiv rendszertelenségének; úgy csapong az eszük, — vélték — mint a miénk álmunkban. Ezt a föltett rendszertelenséget azonban már annak idején Tylor tagadta és később Frazer fényesen megcáfolta. A kezdetleges ember nem gondolkozott, aminthogy ma sem gondolkozik bizonytalan chaotikus össze-visszaságban. Tanúság rá a mai primitívek rendes átlagos viselkedése. Van gyakorlati érzékük, kitűnő vadászok és természetmegfigyelők; hasznukra tudják fordítani a természet nyújtotta előnyöket: készítenek ravaszul kieselt fegyvereket, csapdákat és házi felszerelést — mindezt helyes okfejtéssel, céltudatos próbálkozással és meglepő sikerrel; emlékezzünk íjjuk tökéletes fajtáira, az eszkimó kajak páratlanul ügyes készítésére stb. Vagyis gondolkozásukban kell rendszernek lenni, csak épp némileg más e rendszer, mint a miénk. Az etnológia már előzetesen sejtette, hogy itt egy a miénket megelőző gondolkozásforma nyilatkozásával áll szemben, amely magyarázatra, megfejtésre vár. Kétségtelen azonban hogy ezirányú munkájában nehéz feladat előtt áll. Az anyag hozzá bármily gazdag, egymásnak az sokszorosán ellentmondó; népek, égtájak szerint lényegesen elütő. Csak rendszeres, kiselejtező kutatómódszer tud belőle valamelyes megnyugatótató eredményt kihozni. Lewy-Bruhl jár eddig kétségkívül legközelebb a titok nyitjához; bár akadnak ku-

tatók, akiket az ő eredményei nem nyugtatnak meg. E praelogikus fokon Lewy-Bruhl szerint a kapcsolat, a jelenségek rokonságba állítása ú. n. *magikus participáció* munkája, vagyis a feltett összefüggés náluk a létezők közvetlen, szoros egymáshatása, misztikus, szinte delejesnek mondható vonatkozás. Főképp az egyszerű, kézenfekvő összefüggéseken látható ez leginkább. Az ember és testi alkotó részei: haja, körme, köpése, majd az árnyéka, összes birtokai: családja, sátorkunyhója, fegyverei, rokonsága, mind magikus, szuggesztív kapcsolatban vannak egymással. Ez a kölcsönösség oda vezet, hogy e részek teljes érvénnyel helyettesíthetik egymást; önálló lények önmagukban, akik adott esetben képviselhetik az egész embert, s ha baj éri valamelyiküket, az az egész ember, az összes vele összefüggő elemek kárát, vesztét okozhatja.

A Lewy-Bruhl-féle elméletnek szemmel láthatóan ugyanaz a fogatkozása, ami egykor Tyloré volt; t. i., hogy túlságos befolyást, hatalmat tulajdonít a misztikumnak, ami pedig voltaképp nem is a primitíveknek, hanem nekünk misztikum. Már mások is hangoztatták, magam pedig határozottan azon nézet mellett vagyok, hogy mi, logikusan gondolkozók, helyesebben tesszük, ha a kérdés kibogozásában azt az eljárást követjük, hogy a primitívek lelki viselkedésében nem a rejtélyt, amihez férközni a legnehezebb, hanem azt keressük, ami bennük pozitívum, ami megfogható, s amit módunkban van belőle megértenünk. Innen közelíthetjük meg aztán lassankint a még lappangó rejtelmeket. Mert ilyen egyszerűbb elem is van bőven. Nemcsak a primitívek körében, hanem a mai népi mentalitásban is számos olyan ősidőktől áróörökölt emlékhagyományt találunk, amelyek csodálatos egyezésűek a primitívekével s a praelogikus világszemlélet alkotó részei voltak hajdan. Ezek ma a babonákban s, mint látni fogjuk, a népmesékben maradtak meg; ott élnek megbújva, törmelékroncsokban sok évezredes életüket s tanulmányozhatók, mint a borostyánkőbe merevült őskori legyek. Azt se szabad felednünk, hogy e megérthető elemek idővel leegyszerűsödtek, merev formulákba rögződtek, mint minden örökölt és később is élő népi hagyomány s ezért szerkezetükben egyszerűeknek, világosaknak kell lenniök, ha bizarraknak tetszenek is.

Ilyen megfogható, érthető különbség tapasztalható a kétféle mentalitás között a fogalmak kialakulása dolgában. A mi fejlett elmerendszerünk lényeges jellemzője a fogalomalkotás, a rokon és egycélú jelenségeknek egy közös képzetben való egybefoglalása s annak egy közös szóval megjelölése. Az életünkben látott sokféle torony pl. emlékezetünkben egy közös általános képet alkot, s csak ha jelzőt teszünk mellé, villan eszünkbe az az egy bizonyos torony, amelyről akkor szó van : a pisai torony, a Ferenciek tornya stb. Míg ha általában csak torony kerül szóba, akkor a fogalmat kifejező szót hallva, a közös, kissé elmosódott általános kép merül fel elménkben. Ily értelemben összefoglaló (ú. n. közös) főneveink mind fogalomkifejezők : asztal, ruha, ház — önmagukban nem vonatkoznak egy külön tárgyra, hanem ráillenek valamennyi hasonlóra. A rokon jelenség-csoportok mind így rendeződnek el agyunkban. Ez teszi lehetővé, hogy valamely új, még nem látott jelenségről rögtön felismerjük, mely csoportba tartozik, s úgy adjuk neki azt a nevet, ahova besoroztuk.

A csoportosításnak ezt a formáját a kezdetleges ember nem ismeri, nem tud fogalmat alkotni. Az elmaradt törzsek mentalitása vagy nem kapcsol sehogyan sem, vagy a haladottabbak is csupán kezdetleges, a miénktől elütő kísérletekkel próbálkoznak. A ma élő néptörzsek közül összefoglalásra legkevesebbé képesek, legelmaradottabbak az ú. n. *pygmaeus* népek. (Ilyenek a középafrikai őserdők törpe népe : az akkák, néhány bushman törzs, az Andaman-szigetek bennszülöttei, a malakkai szemangok és a filippini negritok.) Ezek nagyrésze még ma is többé-kevésbé minden észrevett jelenséget különvés emlékezetébe. Ha valamelyikük életében 100 kenyérfát látott, arra mind egyenkint emlékszik, összetartozó voltak eszébe nem jut ; ezt az elszigetelést elősegíti az a hiedelme, hogy mindenik fában külön szellem lakik, ezek pedig önálló egyedek, egymáshoz nem hasonlók. Ilyképp csupa heterogén benyomású emlékképek töltik meg agyukat ; mentalitás tekintetében lényegileg tehát közel állnak az ősállapothoz. Már haladottabbak az ú. n. *pygmoidok* (ahova a ceyloni veddák, a celebeszi toallák, a szumátrai kubuk, a kihalt tazmánok, Ausztrália délkeleti primitívjei közül a kurnai, kulin és

csepara csoportok, a keletbrazíliai gesz népek, az Amazon dzsungeljeinek indián törzsei stb. tartoznak.) Változatosabb életfolyásuk alatt sok új benyomásnak lévén kitéve, ezek tömegét emlékező kapacitásuk már nem bírja meg külön-külön s ezért leegyszerűsítésre, összevonásokra kényszerülnek. Keresik a legkínálkozóbb kapcsolatokat s ezekből összefogott egységeket igyekeznek alkotni. Ezek az első kísérletek a kollektív agymunkára.

A praelogikus gondolkodás voltaképp csak itt lép fel először ; a pygmaeusok ősprimitív apperpcio-munkája még nem tartozik bele. Csak amidőn a kezdetleges ember csoportosítani kezd, viszonyokat és vonatkozásokat fedez fel és egyes tartozékok összefüggését kezdi látni, csak itt áll be a fejlődő elme történetében az a korszak, amit *praelogikusnak* nevezhetünk. A legegyszerűbb összefüggést maga előtt leggyakrabban a családban látja. Az apának akkor még tulajdona a feleség és a gyermekek, azt teheti velük, amit akar, azok tehát függenek tőle, az ő tartozékai. Ezenkívül mindaz, ami az övé, ami a birtoka, tulajdona. Ezek összefogásából kialakul az illető ember emlékképe körül egy összesített képzetkör, amelynek ő a központja, s ha róla szó van, a rá gondolóban vele együtt elevenedik meg a sokféle függvénye is. Az összetartozó képzettömeg ily módon egy integritásos egésszé, külön álló kompozitummá olvad össze s egy külön sejtet, nevezzük így : egy *integritást* alkot benne. Ez a kialakulás természetesen évezredek alatt fejlett így ki és szaporodott számtalan hasonló integritásos sejtté, egy-egy ősfarmájú fogalommá. Alapja mindannyinak mindig ugyanaz : egy központ s a hozzátartozó járulékok csoportegésze ; minden, ami az ő birtoka, tulajdona. Ez a praelogikus fogalom, mint látható, teljesen elűt a mi hasonlóságon alapuló és egy-célú egyedeket egybekapcsoló logikus fogalmainktól.

Tudvalévő, hogy a primitív lélek e formalista rendszert megtölti közismert magikus szellemhitével, amely a pusztá ténybeli összefüggésen kívül, az egyes integritások keretén belül, a részek között bűvös kapcsolatokat képzel el. Ez a Lewy-Bruhl-féle magikus participáció. De itt mutatkozik nála elméletének egy nagy, mondhatni : végzetes fogyatko-

zása. Szerinte egyetlen integritáson belül minden részlet kölcsönös egymásrahatásra képes, s e tényezők egymást helyettesíthetik. Az apa beveszi az orvosságot és az fiának használ ; itt az apa tehát teljes érvénnyel helyettesítette fiát. Mindez igaz, a központ ki tud ily módon hatni a függvényeire és viszont, de a függvények *egymás közt.* a központ kikapcsolásával nincsenek mágikus kapcsolatban egymással : a család-apa kunyhója és fegyvere pl. nincsenek semmiféle kölcsönös vonatkozásban. Hiszen, ha így volna, rendszertelen összevisszaság lenne az egészből, a hatások egymást kereszteznék, lerontanák ; a fejletlen agyakat ily bonyolult hatásviszonyok megzavarnák. Az ő elgondolásrendszerük ezért csak egyszerű és áttekinthető lehet. Valóban így is van, az egész voltaképp egyszerű birtokviszonyon alapszik ; a birtokos és birtoka (akárhány van) vannak közvetlen kapcsolatban, a birtokok külön egymás közt nem. Tehát ijja és lábnyma, ujjai és kunyhója között, ahol nincsen birtokviszony, még közvetett kapcsolatot sem lehet fölfedezni. Az egésznek schematikus vázlatképe könnyen összeállítható. A birtokosból, mint az integritás központjából, sugárzik át a közvetlen magikus hatás a birtokra ; akárhány ilyen van, mindegyikre külön-külön és viszont a birtok is közvetlenül tulajdonosára képes visszahatni. Ha a birtokkal baj történik, az a tulajdonosnak kár, árt a központnak.

Következetes alkalmazására ezer a példa a primitívek viselkedésében és elgondolásukban. De ugyancsak ezernyi példát találunk rá mai népbabonáikban, világos jeléül annak, hogy ezek is abból a praelogikus korszakból maradtak fenn, amely a logikus elmémunkát megelőzte. A magyar népbabonákból erre vonatkozóan félezernél többet magam összeállítottam, amint az *A magyarság néprajza* IV. kötetében olvasható lesz.

A *népmesék* idetartozó anyagának bevonására eddig nem történt sehol kísérlet, pedig az eset azonos. Nem történt azért, mert a népmesék kutatása eddig az ethnológiától függetlenül, szinte elszigetelve, önmagában ment végbe. A népmesék tanulmányozásának világviszonylatban óriási szakirodalma van. Ez az irodalom jórészt abban merült ki, hogy

megfejtteni törekedett a népmesének, mint külön folklor-műfajnak kialakulását, valamint az egyes mesék előállításának módjait; a változatokból az egyes mesetípusok vándorlását az egyes népekhez, mindezt a változat-szövegek alapján. A filológus részletmunkának valóságos mesterműveivel rendelkezünk e téren. Minde feladatok közül bennünket jelen összefüggésben a népmese műfaji kialakulása érdekel. Az erről szóló számos elmélet legtöbbje elismeri, hogy a mesékben található csodás elem a mainál régebbi, egykori pogány hitvilág elemeiből van merítve. Valamikor mythosai részletek voltak, majd az egykori ősvallások letűntével elvesztették komoly jelentőségüket, de az emlékezetben mint epikus törmelékek tovább fennmaradtak és lassankint szórazótató, képzeletfoglalkoztató céllal csodamesékké állottak össze. Bizonyos, hogy a népmesékben sok a régi hitvilági elem, hiszen a Grimm-testvérek mesevizsgáló munkássága (1822), az egész, népmeséket kutató mozgalom alapvetése, innen indult ki. A magyarázók e hitvilági epizódokra hivatkozva, abban nyugodtak meg, hogy a még magyarázatot nem lelt vonások bizonyára olyan mythikus összefüggésekből valók, amelyekről ma már nincs tudomásunk. Ez ugyan kényelmes álláspont, de még a mesekutató szempontjából sem kielégítő megoldás. A mythosok nagy részét t. i. már a mi logikus gondolkodásunk termelte ki. Viszont a még hiányzó csodás elemek nem erre vallanak, hanem feltétlenül előbbi praelogikus jelleget viselnek magukon. S ebben csak az ethnologia nyújthat kellő felvilágosítást. Valóban itt is rejlik a nyitja a még fel nem derített csodás elemek magyarázatának.

Az érthetőség kedvéért hozzá kell fűznünk egy számos adattal támogatott tényt; azt, hogy a kezdetleges ember szemében nincsen élettelen tárgy. Minden, ami körülveszi, élettelen van felruházva. A kő, a víz, a tűz, saját eszközei élőlények, mert bennük egy-egy szellem lakozik. Amíg fegyvereit, eszközeit készíti, addig az anyagban van a szellem megbujva, amely rögtön életjelt ad, amint a kész tárgyat használni kezdi. A földdarabnak, ahol sátrát, kunyhóját fölállítja, szelleme van, amely a zavartatáson felháborodik s ezt az ú. n.

építő-áldozattal kell kiengesztelni; eleinte emberáldozattal, aki a szellem szolgája lesz (l. a Kőműves Kelemenné népballedánkban), majd idővel egyre kisebb élőlények (kutya, baromfi, tojás, stb.), feláldozásával csillapítják le haragját.

Élő lény tehát a birtokos minden járuléka, amely tulajdonosával teljes symbiosisban van. Amint gazdáját baj éri, abban részt vesznek függvényei; vagyis azok szellemei, akik szintén a tulajdonosnak vannak alárendelve; viszont, ha a tartozék jár pórul: pl. ellopják, s így más birtokos hatalomkörébe kerül, ez tönkre képes tenni az eredeti birtokost; az illető megbetegszik, meghal. A rosszakaratú ellenségnek elég, ha ez a haragos az ő holmijaiból csekélységet elcsen s azokból bábút készítve, az így kialakított képmást szívenszúrja — az egykori birtokos elpusztul belé. Ezek a magikus kapcsolatok a népmesékben sűrűn szerepelnek. Néhány jellemző példa, amelyeket hosszú sorozatból ragadok ki, meggyőző igazolásul fog rá szolgálni.¹

A legelterjedtebb népmesetípusok egyike a *Két fitestvér*-ről szóló; 15 hazai változata és 1139 nemzetközi szövegvariánsa van nyilvántartva (Gr. 60.; Aa 303.). A bátya és öccs vándorútra kelnek; keresztútnál elbúcsúznak, az ott álló fa törzsébe mindegyik beleszúrja kését oly célból, hogy ha valamelyiket baj érné, annak kése rozsdás vagy véres lesz s a másik ekkor siessen segítségére. A fiatalabb visszatérve látja, hogy bátyja kése véres és utána ered, hogy megmentse.

¹ Az itt tárgyalandó mesetípusok utalóhelyeit a nemzetközi jelzés szerint adom az illető mese címe után. A jelek magyarázatához szolgáljanak utasításul a következők: Gr. jel = Grimm: *Kinder und Hausmärchen*, mellette a szám e gyűjteményben a sorszám. Ugyane szám nyomán meg lehet keresni Bolte-Polivka: *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm* első három kötetében az illető típus nemzetközi előfordulásait. — Aa = Antti Aarne: *Verzeichnis der Märchentypen* a helsingforsi *Folklore Fellows Communications* (röv. F. F. C.) 1910-i 6. füzetében; ennek újabb kiegészítése u. e publikációban Stith Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature* 1—6. kötete (1932—1935) az Aa-féle számok alatt. — A típusok magyar előfordulásainak bibliográfiája az F. F. C. 81. füzetében (1928) van összeállítva, ugyancsak az Aa. számok szerint.

A további kalandok nem tartoznak ide. Nevezetes, bár rendes jelenség, hogy a temérdek változat szövegében a fába szúrt kés motívuma különféle formát öltött : a kés kiesik a fából vagy a nyele változik véresre, majd a fából tej helyett vér folyik, bicskát cserélnek s az ifjabb zsebében bátyjái megtüzesedik és égetni kezdi stb. Ha nem kés, akkor egyéb jelek mutatják gazdájuk bajbajutását : otthon ültetett virágjuk elhervad, de amint ültetője megszabadul vagy föléled, otthon a növény is megújul és virágozni kezd (Grimm 85.), poharában a víz vörösre változik, lányomában az esővíz lesz véres ; anyjuk otthon esténként két gyertyát gyújt s az egyik hirtelen kialszik és í. t. Alapja valamennyinek ugyanaz. A mesehős tulajdona osztozik gazdája sorsában.

A motívum ősi voltát mutatja az ismert legrégebbi mese : az ó-egyiptomi *Anepu* és *Batau* két fitestvérről szóló csodatörténet. Az ú. n. d'Orbiney papyruson maradt fenn és legkevesebb 3500 éves. A két fitestvér közül az idősebb nő ; a feleség megkívánja ura öccsét s közöttük az ismert Putifárné-jelenet játszódik le. A visszautasított nő elrágalmazza sógorát, aki bátyja gyilkos kése elől megszökik az ákácós szent ligetbe, ahol senkit sem szabad üldözni. Itt él egyedül és földet művel ; az istenek megszánják s a föld legszebb nőjét küldik hozzá feleségnek. A nő hosszú hajából egyszer egy szál beleesik a Nilusba s a víz a fáraó mosószolgái felé hajtja ; ezek kihalásszák, felviszik az uralkodónak, aki a hajszál tulajdonosnőjét megkeresteti feleségnek. Az asszony a fáraó nejevé lesz, de hogy alacsony származása ki ne derüljön, első urát a szent ligetben meggyilkoltatja. Anepu, az idősebb fivér, aki közben neje családságára rájött és megölte, egyedül ül otthon, mikor söritala felbuzog, majd bora zavaros lesz ; rögtön tudja, hogy öccse elpusztult s elindul, hogy bosszút álljon érte. Eddig tart a mese első része, a másodikról alább kell még megemlékezni. A *Kalevalában* Lemminkäinen anyja, mikor fia Pohjolába megy, otthon észreveszi, hogy fia hajkefeje vérzeni kezd, utána siet, hogy halott fiát életrekeltsse. Kádár Kata, mint tudjuk, keszkenőt ad kedvesének, aki kitagadottan világgá megy. Mikor az ifjú anyja Katát tóba fojtatja, a kendő színe az ifjú zsebében véresre

változik. E meseelem nemzetközi mesékben a leggyakoribbak egyike. Valamennyiben azonos formula jelentkezik : a tulajdon, a tartozék sorsban osztozik gazdájával, kinek pusztulását a maga elváltozásával jelzi.

Közel rokon mozzanatot őriz a *Varázsló és inasa* elnevezésű mesetípus. (Gr. 68., Aa. 325.) A varázslómester inast fogad fel, akinek nem szabad ura titokzatos dolgai iránt érdeklődni. Az inas titokban elolvassa gazdája bűvös könyveit, megtanulja a bájoló ráolvasásokat, s mikor már mindent tud, felmond és hazamegy szüleihez. Át tud már változni különféle állattá ; ezeket az apja egymásután beviszi a vásárra, eladja őket. A fiú csak azt köti apja lelkére, hogy a kötőféket soha el ne adja vele. Az apa a kötéllel rendesen hazamegy s mire otthonába ér, fia emberi formában már ott várja. A csíny több ízben sikerül, de egykori mesterének is tudomására jut. Mikor aztán az apa egyszer fiát, mint paripát, kínálja a vásáron, a mester ismeretlenül alkudozni kezd rá, drágán megveszi, de oly föltétellel, ha a kantárt is megszerezheti. Az apát elszédíti a nagy összeg s a kantárt átengedi. Ettől fogva, hogy a mester a kantárt mindig a ló nyakában tartja, ez nem tud visszaváltozni emberré. Ügyes kísérletezések után mégis sikerül neki a kantártól megszabadulnia, visszanyeri emberi formáját s megkezdődik a küzdelem alakváltozások sorozatán keresztül a mester és inasa közt, míg végül utóbbi győz és mesterét sikerül elpusztítania. A típus keleti eredetű ; hinduban, perzsában, arabban fantasztikusan ki van színezve, de egész Európa is ismeri, nálunk szintén több változatban van feljegyezve. Érthető, hogy az állattá lett legény mindaddig rendelkezni tud maga fölött, míg integráns tartozéka : a kötőfék, a kantár birtokában marad. Amint ez is idegen kézbe kerül, hatalmának vége, állat marad az új gazda akarata szerint, de a csellel visszaszerzett kantárral vagy az attól, mint egykori gazdája tulajdonától való megszabadulással, ismét visszanyeri emberi alakját és bűvös erejét. Ugyanez az elgondolás szerepel boszorkány-praktikáink között, amiről bőven van emlékezés a XVI. és XVII. századi boszorkánypöreink aktáiban. (L. Komáromy A. : *A magyarországi boszorkányperek oklevéltára.*

Bp., Ak. kiad.) A rontó erejű vénasszonyok bűvös kantárt tartanak maguknál, s ha azt valamelyik alvó legény nyakába tudják vetni, az nyomban lóvá változik, amelyen elnyargalhatnak titkos összejövő helyükre. Egy elterjedt hazai mesénk arról tud, hogy az így többször megkínzott legény végre titkon ébren marad s a feléje dobott kantárt elkapva, a boszorkány nyakába vágja; nyargalász rajta egész éjjel, hajnalban pedig egy falusi kováccsal a lovat megpatkoltatja; a falu népe aztán arra ébred, hogy az egyik asszony kezére, lábára patkók vannak vasalva. Ebből a hagyományból eredt egy közbeszédben használt kifejezésünk: «a lóvá tenni», «lóvá tevés» szólás-mondás. Mindezt különösen azért részleteztem, mert a lóval való praktika csak magyar emlékekben van meg, a nemzetközi, főként nyugati babonák közt sehol sem fordul elő.

Egy kedves mese annak idején annyira megtetszett Arany Jánosnak, hogy átköltötte ékes versekbe. Ő *Rózsa és Ibolya* nevet adott neki. (Gr. 51., Aa. 313.) Vagy 17 népajkról való változata van nálunk feljegyezve; elmondói Arany feldolgozását szemmel láthatóan nem ismerték, ennél régibb szerkezetek. Itt a cím is rendesen más: *Ördög lánya* néven ismerik. Egy királyfi vándorútjában eljut az Ördög kastélyába. A gonosz és felesége, a boszorkány vendégül látják, de tudtára adják, hogy ha kiszabott három feladatot teljesíteni nem tud, kivégzik. A gonosz párnak fiatal lánya van, aki beleszeret a jövevénybe s a feladatokat az ifjú helyett, előparancsolt szellemeivel, elvégezteti. De a szerelmesek ezután is érzik a veszedelmet, elhatározzák, hogy hajnalban megszöknek. Hogy egérutat nyerjenek, a leány útrakészen háromszor leköp a padlóra és elsietnek. A boszorkány többször beszél gyermeke szobájába, sietteti öltözködését. Mindannyiszor egy-egy köpés felel a lány helyett s csak akkor hallgatnak el, amikor felszáradtak. A szélsőségig decens Arany a köpések helyett három vércseppet szerepeltet, amit más mesetípusokból vett át. A mese további szövevénye más lapra tartozik. A magikus participáció itt is világos, a függvény, a köpés, helyettesíti a központot, a tulajdonost.

Számos, egymástól független mesetípusban (*Állatsógorok*,

Elrejtőzés, Táltosverseny, Megsegített állatok [Gr. 191., Aa. 329., 550., 552.] s több más meseszerkezetben) felbukkan egy világszerte elterjedt meselem, amely mindenütt szinte szószerint azonos egymással. Tudvalevő, hogy az állat a kezdetleges gondolkozásmódban sokkal közelebb áll az emberhez, mint azt mai szemléletünk látja. Nem alsóbbrendű, hanem egyenrangú lény az emberrel, sőt félelmes fajtaít a kezdetleges elgondolás kiválóbbaknak tekintti magánál: magasabb rendű lények, akiktől származni dicsőség, ebből állottak elő a különféle totem-rendszerek. Voltaképp csak köntösük más, s az érintkezés velük, a beszélgetés is meghitten bizalmas. Ebből a szempontból kell megítélnünk az összes állatmeséket, amelyek mind e sajátos szemléletből eredtek. Embervadászás és állatvadászat szerintük *egy* kategóriába tartozik. Így kell értenünk a következő, egyébként közismert epikus elemet.

A mesehős ezekben vagy el akar egy bizonyos állatot ejteni, de ennek könyörgésére enged és nem bántja, mire az állat hálából egy testét fedő részt, darabot odaajándékoz neki (három szál szőrt, három tollat, három pikkelyt) azzal, hogy ha segítségre szorul, ezeket vegye elő és utasítás szerint bánjon velük (égesse el, szakítsa szét, lengesse meg stb.), ő meg fog jelenni és megsegíti; vagy: a mesehős otthon szülei utasítására hugait egyenkint az első jelentkező kérőhöz adja feleségül, ezek állatok; később, bolyongásai közben hugait felkeresi, ezúton az állat-sógorok mentik ki a veszedelemből; majd ismét: a megkegyelmezésre kicsinyeiket adják társul a mesehősnek, vagy: útban előtalált állatokon könyörül s ezek lesznek megmentőivé; itt is egy-egy tartozékukat adják vele, hogy baj esetén azzal hívja őket és í. t. A formula aránytalanul későn kerülhetett a mesei szerkezetekbe s előbb kétségkívül mondai, sőt hitvilági elemnek kellett lennie. Erre enged következtetni egyebek közt a *Bogda Gesser khán*ról szóló mongol eposz egy epizódja is. Az eposz-hőssel otthonától messze távol titkos ellenségei bűvös italt itatnak meg: az elfelejtés italát. Ennek hatása alatt megfeledkezik egész előző életéről, egyebek közt hön szeretett feleségéről, Rogmo Goá-ról. A nő otthon ura egy hazavetődött szolgálójának szőrszálat ad saját szempillájából, hogy azt, ha felkeresi Gesser khánt, annak orra

alatt füstölje meg. Ez megtörténik s a hős khán azonnal emlékezni kezd multjára és feleségére. A motívum roppant elterjedtségére vall, hogy primitív népek mythikus legendáiban épp oly sűrűn előfordul, mint a nemzetközi mesekincs legtöbb szövegszerkezetében. Semmi ennél jobban be nem világít az állatok szerepének egykori elképzelésébe s a függvénynek szoros kapcsolatába integrációs központjával.

Ugyanide sorozható minden élőlény: ember, állat *nevének* praelogikus jelentősége. Viselőjének a név épp úgy integrációs része, mint egyéb tartozékai, sőt a legkényesebb birtokok egyike. Amint valakinek neve bárki másnak tudomására jut, az visszaélhet vele; amint a nevet kiejti, viselőjét ezzel odaidézheti, odaigézheti. Kezdetleges társadalmakban bármely szó hangoztatása mindenkor magikus erejű. A név hangos kiejtése tehát lényegében hívás, odarendelés. A nevet tudó számára ki van a név tulajdonosa teljesen szolgáltatva. Ez magyarázza meg a primitíveknek azt az érthetetlennek látszó eljárását, hogy valódi nevüket mindenki előtt titokban tartják. Az újszülötthöz elhívott gyógyjavas, varázsló-pap vagy sámán nevet ad a világrajötteknek; ezt az elnevező szót a szülőkön kívül senki sem ismeri s ezek soha ki nem ejtik mindaddig, míg gyermekük később a férfivá avatáson más nevet nem kap, de ez utóbbi is a törzs vénei között titokban marad. Mindennapos használatra van a gyermeknek, majd az ifjúnak más neve, ez azonban nem integrációs, nem komoly tartozéka az illetőnek, csak játékos jelzője; bármikor cserélgetheti, mást választhat helyette. Ezeket előrebocsátva érthetővé válnak azok a furcsa népmesék, amelyek valaki nevének elárulásán, köztudomásra jutásán fordulnak meg. Ilyen pl. a félig tréfás színezetű *Panczimannczi* mese. (Gr. 55., Aa. 500.) Az anya otthon veri lusta lányát, sivalkodását meghallja az arra lovagló ifjú király. Kérdezősködésére a megijedt anya azt feleli, hogy nem bír a lányával, mert az mindent arannyá szokott megfogni. A király felhozatja a lányt udvarába, egy szobát megtöltet nyers kenderrel és meghagyja neki, ha másnapra arannyá fonja, elveszi feleségül, ha nem, kivégezteti; az ajtót meg rázárja. A lány ott sír-rí, mikor az ablakot megkocogtatják és egy kis törpe ember ugrik be rajta.

Megalkuszik a lánnyal, hogy ő feldolgozza egy éjjel az egésztestet aranyfonallá. Csak az a kikötése, hogy találja ki az ő nevét, mert ha nem, elviszi magával. Szolgáló viszi be még aznap este a lány vacsoráját és elújságolja, mit mesélt nekik egy királyi vadász: u. i. kint az erdei tisztáson tüzet vett észre s azon egy kis törpe ugrált keresztül, egyre azt hajtogatva, hogy az ő nevét, a Panczimanczit senki sem tudja s holnap szép menyasszonyt visz magának. Mikor a törpe reggelre elkészül munkájával, a lány nevetve szemébe mondja nevét, mire a kis ember rémült kiáltással elrohan. A lányból királyné lesz, de később csellel eléri, hogy ura megtiltja neki a fonást. Az elterjedt történet nemzetenkint más névvel (francia: Ricdin-Ricdon; angol: Tom Tit Tot) állítólag hindu eredetre megy vissza, ahol különben is a rejtvény-feladások a legdivatossabb mesemozzanatok szoktak lenni.

Más típusban ismét a ruha, az állatköntös szerepel függvény gyanánt. Apulejus híres *Amor és Psyché*jének elterjedt mai népi változataiban, amelyek érdekes módon a római író meseszerkezeténél régibb, eredetibb elemeket tartottak meg, nem szörnyszülött a nő titokzatos ura, mint Apulejusnál, hanem állatalak. Neje és mindenki csak ilyen alakban ismeri. Szigorú kikötése, hogy éjjel ne merjen neje rávilágítani, mert azzal örökre elveszti. A nő irigy nőtestvérei rábeszélésére a kíváncsiságnak nem tud ellenállni, éjjel a mellette fekvőre rávilágít s azt látja, hogy az állatköntös ágyuk mellett hever, férje pedig remek szép ifjúnak mutatkozik emberi alakban. Ura a világosságra felébred s örök búcsút véve nejétől, szomorúan eltűnik. Továbbiakban a nő keresi férjét; keserves kaland-sorozat után a másvilágon, tündérorszámban rátalál. Szenvedéseivel urát megváltotta az átok alól s ennek az állatbört nem kell tovább viselnie.

Ennek a szerkezetnek fordítottja a *Hattyúlányokról* szóló mesetörténet. (Gr. 92., 93., 193.) Itt tündérlányok vetik le a tóparton hattyúruhájukat. Mialatt fürödnek, a mesehős, aki titokban megleste őket, eleseni egyikük tollköntösét. Mikor elalkarnak repülni, az egyik nem találja tollruháját; az ifjú nem adja oda neki s a lány így a földi ember hatalmába kerülve kénytelen őt követni. A földön marad, feleség lesz

belőle, gyermekeik lesznek, ezalatt férje a tollruhát rejtve tartja. Később neje valamiképp rábukkan a rejtekhelyre, felveszi hattyúköntösét és elszáll vele. Itt aztán a férj járja végig a kalandok kálváriáját, míg tündérhonban rátalál elvesztett nejére. Mondani sem kell, hogy mind az Amor-Psyché, mind a Hattyúlányok típusában a ruha, az állatköntös játssza azt a szerepet, amit a többiekben a kantár, a fába szúrt kés, a köpés és a hálás állatok testi ajándékai, — mindannyi a mesehős sorsára döntően kiható tényezők tulajdonképp magikus tartozékai gazdájának, vele teljes szinbiotikus kapcsolatba vannak olvadva.

Gyakori a népmesékben az a beállítás is, hogy ha a mesehőst vagy szerelmes párt ellenséges gonosz szellem, szörnyeteg, emberfaló óriás vagy sárkány üldözi, az a menekülőket csak saját birodalma határáig tudja kergetni, ott mintha egyszerre megszűnnék minden hatalma és ereje, megtorpan s addig hajszolt áldozatait bántatlanul engedi tovább. Azt mondja egy legújabban feljegyzett nyírvidéki mesében a hős a sógorának, mikor megmenekülését meséli: «A Holofernes királynak a maga birtokán ojan ereje van, hogy én a két testvéremmel együtt semmibe vagyunk hozzá. A határján kívül oztán csak ojan ereje van, mint egy hollónak». (Ortutay Gy. *Nyíri és rétközi mesék*. Szeged, 1935. 47. o.). Néhol az üldözötteknek csak az a törekvésük van jelezve, hogy túl lehessenek a határon; okát annyira közismertnek tekintik, hogy érdemesnek sem tartják megemlíteni. A birodalom a gonosz sajátja, azon belül nemcsak hogy ő az úr, ha nem ereje, hatalma csupán ezzel együtt tud érvényesülni.

Akad olyan eset is, ahol nem egy tényező olvad össze ura sorsával, vagyis nem egy tartozék irányítja sorsdöntően tulajdonosa életét, hanem több vonás, sok függő tényező együttesen hat közre vagy osztozik az integritásos központ sorsában. A közismert *Csipkerózsika* mesében (Gr. 50., Aa. 400., 410.) a várkisasszony átok következtében 100 éves álomba merül. Abban a pillanatban, amint elalszik, az udvar apraja-nagyja ugyanúgy jár, mind elalszik s csak 100 év múlva, mikor a kiszemelt megmentő át tud hatolni a csipkebokrok sűrűjén és csókjával az átok alól feloldva, fölébreszti,

az addig alvó lánnyal együtt életrekel az egész várnép s abba-hagyott munkáját ott folytatja, ahol elhagyta. Máshol átok alatt kihal az egész ország s az átok megszűntével újraéled minden. Itt is egyénhez, az átkot magára idéző mesehőshöz van az egész birodalom sorsa kötve.

Hasonlókép közismert Európa összes népei előtt a *Gonosz mostoha* története. (Gr. 96., Aa. 707.) Itt azonban az eredeti kapcsolat némileg más formát ölt. A háborúja miatt távol lévő királynak két kis aranyhajú gyermekét a mostoha megöli és győztesen hazatérő urának gyászos síránkozással meséli gyermekei halálát. A kertben, ahol a két megölt gyermeket elföldelték, sírjuk felett két sudár fa nő ki. Ezeknek susogásából a királyné emberi beszédet vél hallani, a gyermekek átkait. Ráveszi férjét, vágassa ki a fákat, készíttessen ágy-deszkákat belőlük ; ámde az új ágyak is úgy recsegnek-ropognak, hogy beszéd hallható ki belőlük, az ismétlődő átkok. Újra kéri urát, égettesse el az ágyakat ; de a tűzből két szikra pattan ki, a szél kiviszi a mezőre, itt legelésző juhok nyelik el s mindegyik egy-egy aranyszőrű bárányt ellik ; a juhász felviszi őket a királyhoz ajándékba, itt dédelgetés közben, mikor a mostoha hozzájuk ér, hallja bégetésükből az átkokat. Erre kéri férjét, hogy vágassa le az állatokat, a nő enni szeretne belőlük. Ez is megtörténik ; mikor a húsdarabokat a patakban mossák, a két bárányszívét a víz magával sodorja és távolabb egy parti halász hálójával két aranyhajú gyermeket emel ki a vízből. Hazaviszi, felneveli őket s úgy viszi a király elé, ahol leleplezik mostohájuk gonoszságát. Közismert csodatörténet, amelynek hazai népmeséink között is 11 változata ismeretes ; a legteljesebb formát versbe öntötte Gyulai Pál s ezt az iskolai olvasókönyvek szerte ismertté tették. De el van terjedve mindenfelé külföldön is ; változatát többek közt ismerik az 1001 éj gyűjtemény arab, és az 1001 nap perzsa meséjéből. Legkülönösebb azonban, hogy motivumai egy részét az említett ó-egyiptomi mesetörténet is megőrizte. Mikor u. i. az idősebb fitestvér, Anepu, itala megzavarodásából megéri, hogy öccse meghalt, kimegy a szent ligetbe, ott megtalálja Batau szívét. A húsdarab elmondja neki, hogy ő most átváltozik Ápis bikává, vigye fel mint ilyet a fáraó

udvarába, meg fogják érte jutalmazni. Mindez bekövetkezik. A fáraó s a nép az újon feltűnt szent bikát nagy becsben tartják, szabadon járhat-kelhet. Egyszer kint a palota kertjében egyedül találja a fáraó feleségét, volt nejét, aki egykor meggyilkoltatta. Elárulja előtte, hogy él és bosszút fog állni rajta. Az asszony addig kérleli urát, míg az beleegyezik, hogy a bikát öljék le, mert a nő rákíváncozott. Mikor a bikát leszúrják és tetemét viszik ki a palotából, vérző nyakából egy-egy vércseppet hullat el a kapu két oldalán. Ezekből két hatalmas szikomorfa sarjad ki a fáraó nagy gyönyörűségére. Amint sudarai a szélben zúgnak, az asszony hallja belőlük Batau fenyegetését. Ráveszi urát, vágják ki a fákat és égessék el. A tűzből kipattan egy szikra és beugrik az asszony szájába, amitől az teherbe esik és gyermeket szül, aki persze szintén nem más, mint Batau. A gyermek felserdülve az udvar első embere lesz, majd fáraó, s midőn hatalmát szilárdnak érzi, anyját (voltaképp egykori gyilkos feleségét) megöleti, bátyját pedig maga mellé veszi első tanácsadónak.

Példánk a meseirodalom egyik legértékesebb adaléka. Meglepő egyezései a mai Gonosz mostoha mesetípussal szinte ámulatbajtók. De tévedésről szó sem lehet. A szöveg kétségkívül eredeti és 3500 éves. A fennmaradt egyéb ó-egyiptomi meseröncs között a legépebben őrződött meg. Ha rajta kívül nem állnának olyan egykorú papyruszokon fennmaradt szerkezetek rendelkezésünkre, amelyek szintén megfelelnek ma élő mesék egyes motívumainak (főképp az *Elvarázsolt királyfi* című, amely tartalmilag a mai ú. n. felugrató vagy Tuhkimo-típusunk (Aa. 530.) szakasztott mása, minden kétséget eloszlatna a Herodotos följegyzésében megmaradt, tehát szintén több mint 2500 éves *Rhampsinit kincse* története (Aa. 950.); ez t. i. ma, mint *Tolvajok mestere* (Gr. 192., Aa. 1525.) él Európa-szerte közszájon. Példánk tisztos régisége ilykép szinte végtelen távlatot nyit az élő szóbeli hagyományok szívós fennmaradására s egyben a mesemotívumok ősi primitív, praelogikus voltára.

Közelebbről érdekel itt az integritásos kapcsolatnak egy még eddig nem említett formája. Egy-egy kisebbrendű tartozék utóbbi példánk szerint nemcsak döntő jelentőségű

a központi jelenség sorsára, nemcsak helyettesítheti, mint az előző esetekben látható volt, hanem belőle helyreállhat, újból létrejöhet az elpusztult egyén, mint központ, maga is. A kezdetleges hiedelmek nem ismernek halált, végleges elmúlást ; az élet tart tovább a testi burok elpusztulása után is : vagy mint az egykor élőnek szelleme ölt más-más alakot, vagy valamely utódban kel új életre. Ezzel társul most már az integritásos viszony gondolata a központi egyén és valamely alkotó része közt. A sírban nyugvó tetemből fa nő ki, az elégetett fának megmarad egy szikrája, az megtermékenyít egy állatot vagy egyenesen a nőt s a születő gyermek az elpusztulttal azonos, ő maga. Örök élet, folytonos formacsere a jövő sors, amely a hinduk lélekvándorlás-hitében később végleges vallásos kialakulást nyert. Ha az elhunyt váratlanul költözött el és valamely feltett szándékát nem vihette keresztül (jutalmazást vagy bosszút), további reinkarnációi folyamán végzi azt el. Az Anepu- és Batau-történet azért is tarthat számot különös érdeklődésre, mert az őshiedelmekből fakadt epikus esetet már átmeneti állapotban mutatja. Anepu nevéből az akkor már kialakuló-félben lévő egyiptomi vallásrendszerben Anubis isten lett, Batau a kettős bikafejű isten : Buti vagy Béti néven vált a közép egyiptusi korszakban az Ápis bikák istenévé.

Ez a teljes reinkarnáció, amit a primitív elme egynek tart a természet ama jelenségével, hogy a fa magja földbe jutva ugyanolyan fává újul meg, különféle módosulásokkal a népmesék csodás elemei nagy részének fő alkotórésze. Két szerelmes nem lehet egymásé, mert az egyiket vagy mindkettőt megölték. Amikor eltemetik, sírjukból «Kápolna- virág» nő ki ; addig növekszenek, hajladoznak egymás felé, míg összeérnek, összefonódnak. Kádár Kata, Tristan és Isolda, számos angol ballada, középkori legendák sorozata végződik ilyen szerelmes egyesüléssel, amely primitív elgondolásban teljes érvényű feltámadás, a szerelmesek igazi egyesülése. A népmesékben ez a fajta változat ritkább, bár van rá nem egy példa. Gyakoribb a sírból kinövő virág, bokor, fa másnemű életnyilvánulása. Teljes visszaváltozás áll elő ; a megölt hősnő megelevenedik és folytatja tovább előző emberi életét.

Az *Ördög szerető* című (Gr. 76., Aa. 755.) mesében a lánynak nincs udvarlója, vágyik egyre, ha az ördög maga lenne is. A gonosz megjelen a fonóban mint daliás vadászegény, a lánnyal foglalkozik s ez már-már megszereti; de egyszer észreveszi, hogy legénye egyik lába lóláb. A lány rémülten menekül tőle, de a vadász nyomában jár és megfenyegeti, hogy ha nem lesz az övé, meghal. A lány inkább erre szánja magát, meg is hal. Kint félreeső helyen ásnak sírt neki, nem a temetőben, hanem keresztútnál, hogy a sátán rá ne találjon. Sírából szép virág nő ki s a királyfi, mikor arra lovagol, leszakítja, hazaviszi, vizes pohárba teszi. Reggel a szolgáló azt veszi észre, hogy a szoba már ki van takarítva. Mikor ez megismétlődik, jelenti a királyfinak, aki aztán éjjel ébren marad; látja hogy éjfélkor a virágból szép lány kel ki és takarít. Odarohan, nem engedi visszabújni a virágba és felesége lesz.

Ebben és több más típusvariációban a hősnő mindig ártatlanul pusztul el és valami ősi ethikus igazságszolgáltatás szerint kél ismét életre. A közismert *Jávorfa* mesében (Gr. 19., Aa. 780.) az irígy nőtestvérek elteszik láb alól legifjabb húgukat. Kint titkon elföldelik; a sírból jávorfa nő ki. Egyik ágából egy arra vetődő pásztor furulyát farag, s amikor belefúj, az emberi hangon énekl: «Fújjad, fújjad én pásztorom» . . . A csodahangszer felkerül az udvarba, az apa, majd az anya fúj bele, végül az idősebb testvér, s hangzik belőle a vádló ének: «Fújjad, fújjad én gyilkosom» . . . Tompa Mihály szép verses feldolgozásában a gyilkos lányok elveszik büntetésüket, de elhagyta a forrásul szolgáló népmese befejező mozzanatát, t. i., hogy a dühös nővér földhöz vágja a furulyát, mire az megreped s belőle elevenen előugrik a megölt lány. Nevezetes, hogy ugyanebből verses mesét írt Szigeliget Ede is, de ő már hívebben ragaszkodik a népmesei fölfogáshoz s nála csakugyan a furulyából élve pattan elő a megsiratott lány.

Felsorolt példáinkkal az idevágó anyag koránt sincsen kimerítve. A nemzetközi mesekincs szinte áttekinthetetlen gazdagságban szolgáltatja az adalékokat. Csak a legépebben megmaradottak közül emeltünk ki néhány félreérthetetlen

példát, a legtöbb azonban már elmosódott roncs és inkább csak utal az alapformulára. Bármiként is, az az egy eseteinkből nyilvánvaló, hogy itt törvényszerű megismétlődéssel van dolgunk. Ha ezek esetleg nem lennének is eléggé meggyőzők, a vele rokon babonák tömege, amelyek ugyane gondolat-körből erednek, csak megerősítik levont következtetésünket.

Ennek az itt kifejtett szemléleti módnak, amennyiben az egykor általános érvényű volt, nyomait meg kell találnunk egyes szokáshagyományok formáiban is. S az ethnológia valóban ismer ilyeneket. Hogy csupán egyet említsünk, mint őstörténetünkhöz is közelesőt, a népvándorlás korából számos az adat arra, hogy egy-egy legyőzött nép odahagyva vesztes főnökét, nemzetségvezérét, teljes egységben maradva, átmegy a győztes ellenfelet vezérlő törzsfő birtokába. A nép előbbi tulajdonosa, mint vesztes fél, ezzel megszűnt tulajdonos lenni, tehát járulékai: a nép zöme, nem az övé többé, hanem az új, győztes hatalomé, akinek ellenállás nélkül átmegy birtokába, annak válik járulékává. A járulékoknak egyébként mi bajuk sem esik: asszony, család, rabszolgák, állatállomány egyszerűen gazdát cserélnek, egy másik integritás tartozékává lesznek. E történelmi jelenség ismerete nélkül nem is lenne érthető a népvándorlás észvesztő kavarodásában az a beigazolt tény, hogy kisebb-nagyobb népegységek, amelyek előbb mint hatalmasságok szerepeltek, egycsapásra, máról holnapra eltűnnek a történelem színpadáról; nincs többé említés róluk, mintha rögtönösen megszűntek vagy kiirtattak volna. Egész népegységekkel ilyesmi nem történhetik meg; fennmaradnak, de más név alatt. Az új győztes gazda integritásába csatolódva, ez új integritás nevét veszik fel ők is, odatartozókká lesznek.¹

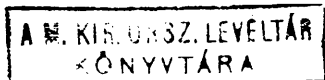
¹ Később nomád népeknél is számos a példa erre. Tanulmányok az e tekintetben azok a középpázsiai hősénekek, melyeket Radloff nagy gyűjteményében találunk (*Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*. 1—10. kötet. Szentpétervár, 1886-tól 1894-ig.) Például: *Püdei kán* hősénekből (I. altaji kötet 61—88. o.) az egész élő és holt állomány kétszer gazdát cserél; először a legyőzött és megölt kán házanépe, minden élő jószágá, drágaságai, fegyverei bántatlanul átmennek a győztes birtokába, majd az elhalt kán egy titokban, dugva felnevelt fia bosszút áll s minden ismét

A Lewy-Bruhl-féle magikus participáció tehát csupán fent jelzett megszorítással fogadható el. Hátra volna még annak kifejtése, hogy hogyan értsük e magikus kapcsolatok lényegét. Milyennek képzei a kezdetleges ember ezt az egymásra hatást? A felelettel Lewy-Bruhl adós marad. Különféle bonyolult megoldásmódok (mana-elméletek) az ethnológusok részéről elhangzottak ugyan, de épp bonyolultságuk teszi kísérleteiket elfogadhatatlanokká. A primitívek gondolkodásmódja nem tűr bonyolultságot, vagy nagyon egyszerűnek kell nyitjának lenni, vagy még nem vagyunk ott, hogy e legmélyebb lelki réteg világosan állna előttünk. Azt hiszem, a rejtély kulcsát valahol ott kell keresnünk, ahol az ősállapotú ember a maga eszejárását követi. Ahogyan a benyomások benne önként kapcsolódnak, az az út, a gondolatmenet haladása előtte a magikusnak tetsző rejtély s a hatásávitelt is ugyanannak tulajdonítja. Az emberről eszébe jut környezetének minden tárgya, vagy a tárgyról a tulajdonos, az ember. Ha valaki az ismerőse konyhóját látja messziről, a tulajdonosa jut az eszébe, a birtokáról a birtokos és fordítva. Ez a mi megszorításunk már csak azért is közelebb jár az igazsághoz, mert az egyik birtoktárgyról az e fölött gondolkozó nem egy másik birtoktárgy elképzelésére tér át : a konyhóról nem egy másik esetlegesség, pl. az illető fegyvere jut az eszébe, hanem maga a tulajdonos, az ember, az integritásos központ ; valamint róla ismét a birtoktárgyai, tartozékai merülnek fel észmozgásában. Tehát a primitív gondolkodás útja nyilván az a magikus tényező lesz, amely két jelenséget szerintük összeköt. Mindez — persze még egyik számbavehető feltevés csupán a sok, talán kevésbé valószínű között.

A történelem a legsajátságosabb könyvek egyike. *Elöl* vannak az üres lapjai. De mintha újabban ezek a lapok lassan megtelnének, s talán nem telik bele sok idő, mikor előttünk lépésenként tisztázódik, kialakul a történelem előtti idők — történelme.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

hazakerül, sőt a rabló kán minden birtoka is. Egy kirgiz epikus dalban (II. kötet abakánokról, 2445 soros ének) Szuggyul Mergan hős kettősen ismétlődő, visszafizetett bosszújának eredménye a teljes, kétszeres birtokcsere.

A NÉMA NEMZET.

A néma nemzet — a magyar. Ma még nem néma, de holnap fokról-fokra elhalkulhat, megfakulhat a hangja, ha olyan bajokon, amelyek mindnyájunk szeme előtt vannak, mihamarabb és hathatósan nem segítünk.

Miként értjük tehát a nemzet megnémulását? Attól tartok, hogy elvesztjük legmagasabbrendű kifejezőképességünket: az irodalom és a nemes retorika magyar nyelvét, amennyiben az az *egész* nemzet közkinccse és nem csupán néhány hivatásos írónak kiváltsága.

Azok a kevesek, akik még foglalkoznak nálunk stílus-problémákkal, régóta látják, hogy ennek a nemzetnek nagyobb tömegei «nyelvükön kívül élnek», hogy az értelmiségi osztályok, amelyek — a hivatásos irodalom mellett — a nyelv művelésére és fejlesztésére hivatottak, fokról-fokra eltávolodnak az élő nyelvtől, — holt tömeg lesz az a kezük ügyében.

De a «megnémulásnak» még egy másik neme is fenyeget bennünket: idegen nyelvismereteink is napról-napra csökkennek, — mind kevesebben vannak köztünk olyanok, akik valamely nyugati nagy nemzet nyelvén előadó- és vitaképesek.

Tehát — hogy így fejezzem ki magam — a belső s a külső megnémulás veszedelme fenyeget bennünket; erre a hazai szellemi életet fenyegető elég komoly veszedelemre szeretném itt a figyelmet felhívni.

Ha a következőkben nyelvről beszélek, nyilvánvaló, hogy nem a magyar szavakra gondolok, hanem az írott és a beszélt stílusra, — kifejezőképességünkre általában. A magyar nyelvvel, a nyelvnek elemeivel: szavainkkal, általában

véve nincsen baj. A nehézségek ott kezdődnek, ahol a nyelv életté válik, vagyis ahol ember, gondolat és szó összefonódnak. A magasrendű magyar beszéd az, ami veszedelemben forog.

Egészen meglepő, hogy a gondolatközlésnek abban a korszakában, amikor a könyv és a hírlap helyét ismét az élő szó foglalja el, — hogy a *rádió* korszakában éppen a magyar retorika került válságba. Nem egészen könnyű ennek okait kimutatni. Egy azonban kétségtelen: a nagy parlamenti, egyházi, akadémiai, egyetemi szónokok és előadók kora, úgy látszik, egy időre elmúlt hazánkban. Mily ritka eset, hogy a nemzet figyelmessé lesz egy gondolatokban gazdag, formailag gondos és biztos szónoklatra vagy előadásra! Mily gyakori ezzel szemben a néma litterátus esete: mily gyakori a jeles szakember, a jó író esete, aki tehetetlenül bajlódik az élő-szóval, aki éppenséggel képtelen hasznos, nem egyszer okos, sőt nem is érdektelen mondani-valóját olyan formába öltöztetni, amely hidat verne anyag és közönsége között. Apponyi óta nincsen nagy, hatásában biztos fórumai szónokunk. Mióta Prohászka Ottokár a budapesti egyetemi templom szószékén oly tragikusan elnémult, a magasrendű egyházi szónoklatnak nincsen vele vetekedő művésze ebben az országban. Gombocz Zoltán, aki hasonlóan halt meg, mint Prohászka, talán hosszú időre utolsó mestere volt a tudományos tárgyról szóló szabad előadásnak. A hanyatlás nem volna annyira aggasztó, ha olyan nemzedéket látnánk felnőni, amely sokat ígérne a művészi beszéd terén. De az egyetem a legjobb tanuja annak, hogy a szép szó a hazai műveltebb fiatalság körében mélypontjára süllyedt. Felső oktatásunk, mely szomorúan látja a szóval és tollal való ábrázoló-készség hanyatlását, panaszaival a középiskola felé fordul. Méltán, mert nyugati országokban, sőt tőlünk keletre is, a középiskola az őre a kifejezésbeli készségnek. Nemcsak az élőbeszédre, az írott szóra is ez áll. Nyugati országokban a csupán középiskolát végzett átlagműveltségű ember szinte mindig tűrhető, vagy legalább elfogadható stílusú: úgy nevelték, hogy minden tárgyról, amely foglalkoztatja, különösebb fejtörés, fáradság, körül-

ményesség nélkül előadhassa mondanivalóját. Az utóbbi időben ismét elég sok elméleti téren mozgó közhelyet hallottunk arról, vajjon tanítson-e, vagy neveljen a középiskola. Talán legközelebb jár az igazsághoz, hogy a jó középfokú oktatásnak az igazi, a helyes mértéke ez : értelmes gondolatok érthető előadására képesíti-e a magyar embert, vagy sem. Ellenében az említett nyugati példával, nálunk nemcsak az átlagképzettségű ember, hanem a magasrendű szellemi életet élő, a jeles szakember is nagy kifejezésbeli nehézségekkel küzd. Egy cikk, néha csak egy szakközlemény megírása is keserves probléma, időt és törődést kíván, s ami végül a sok gondból megszületik, abban kevesen lelik örömüket. Rendkívüliek a különbségek ebben a tekintetben a mi műveltségünk és egyes nyugati nemzeteké között.

Talán nem szerénytelenség, ha példáimat a magam mindennapi munkájából merítem. Évek sora óta szerkesztek egy francia nyelvű magyar folyóiratot, két esztendeje pedig egy angol nyelvű szemlét. Ebben a tevékenységemben olyan magyar szövegek kerülnek előm, melyeknek megfelelő francia vagy angol formáját keressük. Így kell magamat kifejezni, mert az egyszerű és nyelvtanilag hibátlan fordítás egymagában nem segít folyóiratainkon. Vajjon miért nem? A felszines válasz rendszerint az, hogy a két nyelv, vagy, ha úgy tetszik, a két stílus «szelleme» különbözik. Ebben természetesen van valamennyi igazság, de a valóságos, a döntő okot egyebütt kell keresnünk. A tárgyilag legjelesebb magyar cikkek — ha a szöveghez híven kíséreljük meg a fordítást — az esetek nagyobb részében ki nem elégítő francia, szinte biztosan hasznavehetetlen angol szöveget adnak. Nem szépirodalmi szövegekről van szó, hanem értekezésről, essayről.

Tehát a szöveghez hű fordításokból nem kapunk közlésre alkalmas idegen nyelvű essayket. Ez azt látszik bizonyítani, hogy íróinkból hiányzik manapság az *ábrázolás készsége*, mely egy folyamatnak, helyzetnek, gondolatsornak egyszerű, logikus, szemléletes művészi leírását lehetővé tenné. Magyar cikkeinket javarészt újra kell írni az idegen nyelveken : erősen megrövidíteni, anyagukat átcsoportosítani s,

ami főfogyatékoságuk, szerkezetükben biztosabbá és szerveesebbé tenni.

Amire idegen ajkú bírálóink, fordítóink s általában olvasóink panaszkodnak, az a magyar értekezések egyhangúsága és unalma. Az ötletesség és fordulatosság, a szellemesség és a derű mintha kihalt volna íróinkból. Ehhez még a fordítás kérdéséről függetlenül hozzá kell fűzni, hogy kifejezéseink laposak, képeink fonákok, a szavak árnyalati értékét nem mérlegeljük, számba sem vesszük. Röviden: nem tudunk játszani azon a gyönyörű hangszeren, amelyet az Úristen a magyar nyelv alakjában megalkotott s nekünk ajándékol adott.

Mi történt voltaképpen az írott és beszélt magyar stílussal? Nyilvánvaló, hogy iskoláinkban vesztette el zamatát, erejét, ábrázoló-képességét. Lehet, hogy iskoláink tantervük és tanárságuk szellemi színvonalának tekintetében az elmúlt ötven esztendőben fejlődést mutattak; ám kétségtelen, hogy ez a fejlődés nem ellensúlyozta azt a hanyatlást, mely két irányból támadta meg a magyar oktatórendszert. Egyfelől a tartalmilag bővülő és szellemileg látszólag gyarapodó gimnázium elfordult humanisztikus alapjaitól, ami már egy-magában is a nyelvi képzés elorvadását jelentette. De még súlyosabb vétek volt, hogy a magyar középoktatás valamely félreértett és fonákjára fordult demokratizmussal a tömegek gyűlőhelye lett, már pedig a kontraszelekción felépülő tömegoktatás nem nyújthat biztos formális képzést.

Nem lehet tehát kétséges és további bizonyításra nem is szorul, hogy a nemzet középiskolájában buktatta el és buktatja el folyvást, napról-napra anyanyelvünket. Az a középosztály, amely gimnáziumi pályáján nem tanulta meg anyanyelvének hibátlan és kitűnő használatát, egész életén át súlyos teherként fogja viselni a kifejezőképesség hiányát. Legjobbaink küzdeni fognak a jól választott szóért, az ép és egészséges mondatért, a helyesen felépített és formás körmondatért: előadás, cikk, felszólalás és szónoklat, — hangos életünk mindennapi szükségéi állandó nyűg lesznek számukra. A nemzet nemcsak «nyelvén kívül» fog élni, hanem valóságos hadilábon nyelvével.

Ha ilyként világos, hogy a baj az iskolán keresztül tört ránk, az is nyilvánvaló, hogy gyógyulásunk csak az iskolán keresztül remélhető. Az iskolán, — tehát a tanáron át. Az orvoslás logikusan mindig a kisebb körről indul el, hogy csillag-módon haladva, mind nagyobb és tágabb köröket érintsen. A tanáron kell tehát kezdeni anyanyelvi oktatásunk megszilárdítását és reformját. Komoly és nagy gond ez, egy-magában elegendő egy egész nemzedéknek. Nyugaton az anyanyelvi oktatás átalakítása a kiváló szakemberek sokaságát foglalkoztatja ; nálunk forma szerint ott tartunk, ahol évtizedekkel ezelőtt álltunk, de lényegében a régi oktatás is megromlott. Ha azt akarjuk, hogy a felnövekvő magyar nemzedék ismét visszataláljon az élő és hangzó szóhoz, céltudatosan cselekednünk, fáradhatatlanul munkálkodnunk kell a tanárképzés terén. Sürgősen körül kell néznünk Európazerte, hogy lássuk, nálunk erősebb nemzetek mit tesznek a műveltség-tárggyá átformált anyanyelvi oktatás érdekében. Sokat tanulhatunk az olasz és az angol iskolától, de beavattottak előtt nem titok, hogy ebben a tekintetben igen hosszú idő óta a francia oktatás vezet. Ha alázattal és némi büntudattal megtanultuk nyugaton, hogy mit lehet és mit kell az anyanyelv érdekében tenni, akkor haza kell térnünk, hogy cselekedjünk. Friss és erős szélnek kell átjárnia azt a tárgyat, amelyet ma «magyar»-nak hív a középiskolai tanterv. Minden ízében meg kell újulnia, nemcsak papiroson, nemcsak tantervében, hanem tankönyveiben, olvasmányaiban, didaktikájában is. És ehhez a megújult tárgyhoz friss, fiatal, céltudatos tanári kart kell nevelnünk, melyet kellőképpen felvilágosítottunk arról, hogy az anyanyelvéhez visszavezetett nemzet egyben : művelt nemzet is. Kifejezőképesség a gondolat készségét is jelenti, többet ennél : a gondolat tartalmát is. Ha merészek akarnánk lenni és túlzásokra hajlanánk, azt mondhatnók, hogy a magyar gondolat a nyelven keresztül megújulhat. Egyet mindnyájan érzünk : a nyelvtanítás kérdése a magyar középosztály egyetemes műveltségének problémája.

Ha a nagy nyugati nemzetekhez fordulunk és tőlük kérünk majd tanácsot anyanyelvünk kultuszának felélesz-

tésére nézve, meglepetve fogjuk látni, minő eszközökkel közelítik Angliában és Franciaországban az élőszt a nagyközönséghez. Életünk, mely már évtizedek óta elfordult a hangzó szótól és a betű némaságában merült el, mintha teljesen szakított volna a magyar mult egyik szép nyilvános hagyományával: a szavalattal. Ám nyugaton változatlanul él még a művészi versmondásnak értékes hagyománya, s él — elsősorban Franciaországban, de nagymértékben Olaszországban is — a fennhangon olvasás, a felolvasás művészete is. Bizonyára nem sokan tudják, hogy Angliában mily rendkívüli jelentősége van a műkedvelő színjátszásnak. Bízvást elmondhatjuk, hogy alig van művelt angol ember, aki életében ne állt volna színpadi deszkákon, egyszer vagy többször, nemcsak iskolás-gyermek és egyetemi diák korában, hanem később: hivatásos életében is. Bizonyára meglepetést keltett, mikor nemrégiben azt olvastuk, hogy a lélekszámra oly jelentéktelen budapesti angol kolónia egészen elfogadható előadásban két ízben is színre hozott egy angol bohózatot. Ahhoz, hogy diplomata és kereskedő, tisztviselő és katonatiszt könnyen mozogjanak a színpadon, nemcsak érthetően, hanem kifejező-erővel is szólaltassanak meg a nyilvánosság előtt egy megtanult és újra átélt szöveget: ehhez olyan hagyományokra van szükség, aminők az angolszász műkedvelő színjátszás erős, mély és rendkívül értékes hagyományai. Az angol világbirodalomnak sokezer pontján próbálnak ugyanegy időben műkedvelők valamely színdarabot: public school-okban és college-okban, egyházközösségekben és kórházakban, tiszti-kaszinókban és sportegyesületekben. Hogy ennek mily jelentősége van az irodalom és a nagyközönség kapcsolata tekintetében, mit jelent az angol írónak jövedelem szempontjából: nem vizsgálom. De két tanulsága számunkra is van az angolszász műkedvelő színpadnak: kiváló eszköze a nemzetnevelésnek a nyelv, a szabadbeszéd, az elfogulatlan kifejezés-készség tekintetében; el nem hanyagolható jelentősége van a művelt körök emlékezetének fejlesztésében. Mert ismeretek és emlékezet, nyelv és emlékezet, ábrázoló-készség és emlékezet olyan kapcsolatok, melyeket rendesen elhanyagolunk, de amelyekre ismét rá-

eszmélnünk helyes és hasznos volna. Középfokú oktatásunk ugyanakkor, amikor visszatér a nyelvnek általában és különösen az anyanyelvnek kultuszához, jól tenné, ha felfedezné az emlékezet rendszeres művelésének szükségét is.

A végére hagytam, amit szívem szerint előljáróban kellett volna említenem : nincsen az anyanyelvnek hathatós és eredményes kultusza a klasszikus nyelvek művelése nélkül. Fájdalom, ebben az országban az utolsó két évtized során annyit és oly szerencsétlenül kísérleteztünk a középiskolával, hogy közben a klasszikus nyelvek közül az egyiket, a görögöt, már elvesztettük. Bármily keserű is a vallomás : alig hiszem, hogy hazánkban a klasszikus műveltség igazi és egészséges alapjaira megegyszer vissza lehetne térni. De nagy tetterővel, céltudatossággal, makacs következetességgel még megmenthetjük a latint, mint a magyar értelmiségi elit alaptárgyát. Messze vinne tárgyamtól, ha a latin oktatás megújításának, felfrissítésének és megerősítésének annyira ismert érveit elő akarnám adni. De egyre igen nagy nyomatékkal és komolysággal szeretnék rámutatni, s ez az, hogy magyar anyanyelvünk megerősítése másként, mint a latin tanulmányok megmentése útján nehezen képzelhető el. Olyan testvértelen, magábanálló nyelvnek, aminő a magyar, fejlesztése és művelése, tatarozása és szépítése a klasszikus nyelvekkel való összemérés, fordítás, belőlük merített nyelvérzék és nyelvtani ismeret nélkül nem fog sikerülni.

A magasrendű magyar írás- és beszédstílus életerőben tartása és továbbfejlesztése nemcsak a magyar műveltség ügye, hanem elsőrendű nemzetpolitikai feladat is. Mindnyájan jól tudjuk, hogy országunk szétdaraboltatása óta anyanyelvünk az a kapocs, mely a magyar nemzettest széttépett részeit még összetartja. A nyelv kultusza tehát Magyarországon jóval többet jelent, mint Európában bárhol : nyelvünk a nemzeti hivatásnak e percben úgyszólván egyetlen eszköze. Mindnyájunk aggodalma azok felé fordul, akik mai politikai határainkon túl ma még magyarul beszélnek, — magyarul beszélhetnek, de akik napról-napra kénytelenek mind szorosabb közösséget vállalni egy rájuk kényszerített, idegen államnyelvvél. Többé-kevésbé bizonyos, hogy az el-

szakított magyarság földművelő rétege nem fogja elveszteni apái nyelvét, de a nemzet műveltsége, nyelvi öntudata, kifejezőképessége nem táplálkozik egyedül a népi rétegek beszédéből. A tanult középosztály pallérozott szavára és stílusára van szükség, hogy a tőlünk elvágott közel 4 milliós magyarság nyelvileg, tehát népileg is megmaradjon magyar-nak. Mindaddig, amíg a kisebbségi jogok nem egyebek nyílt kérdéseknél, a magyar népi egység megőrzésére és megszilárdítására nem lesz hatalmasabb, határokat diadalmasabban áthidaló eszközünk, mint az anyanyelv kultusza Erdélyben és a Felvidéken.

Ez a felismerés mintha némiképp háttérbe szorult volna irredentisztikus mozgalmainknak tisztán politikai mozzanatokra irányuló két évtizedes küzdelmeiben. Évekkel ezelőtt rámutattam egyszer, hogy függetlenül politikától és mindenemű annyira jogos kisebbségi sérelmeinktől, mennél hamarabb meg kellene teremteni a magyar kisebbségi kultúregyleteket, melyek tisztán nyelvi, műveltségi, művészeti és iskolai kérdésekkel foglalkozzanak. Ezen a téren az elszakított magyarságnak semmiféle anyagi és munkaáldozattól nem volna szabad visszariadnia. A legjobb sem lehet elég jó ahhoz, hogy — ha ma rombadöntik — holnap újra kezdve ne javítsunk rajta. A csonkahaza magyarsága ezt a kisebbségi munkát szellemi szervezeteivel és eszközeivel segítheti. Az eszközök között pedig első helyen ismét csak az anyanyelv kifejlő hazai kultusza áll, amely szükségszerűen meg fogja termékenyíteni az elszakított magyarság nyelvi életét is.

Az anyanyelv művelésének kérdéseit vizsgálva, szinte észrevétlenül jutottunk el határainkon túl és térültünk külpolitikai kérdések felé. Már előljáróban céloztunk rá, hogy a nemzet nemcsak belül, határai között, némulhat el, hanem az a veszély is fenyegetheti, hogy értelmiségi osztályai idegen nyelvismereteinek csökkenésével kifelé is elhalkul a hangja. Erről a kérdésről is egy pár szót.

Közhelyeket kell itt ismételni. A magyarságnak idegen nyelvek meghódítása tekintetében különösen nehéz a sorsa. Nehéz nemcsak azért, mert saját anyanyelve nem híd külországok felé, sőt éppenséggel kínai fal, hanem azért is, mert

nemzetközi-politikai helyzete szükségessé teszi, hogy egyszerre négy világnyelv felé tájékozódjék. Míg a magyar-osztrák monarchia részeként a magyar értelmiség beérhette a német nyelvnek mint első és legfontosabb segédnyelvnek ismeretével, ma a Dunavölgyében olyan bonyolult helyzetet látunk, amely értelmiségi vezetőosztályaink nyelvi szükségleteire is kétségtelen hatással van. Miközben a német birodalom középeurópai terjeszkedő ereje gyarapodott, és ezzel korántsem csökkent, hanem ellenkezőleg : növekedett a német nyelv ismeretének jelentősége hazánkban, addig egészen új tényezőként lép fel a Dunavölgyében az olasz nagyhatalom, amely jeles műveltségterjesztő szervezetével behálózza középiskoláinkat, egyetemeinket, szabad-oktatásunkat.

De ugyanekkor az a biztos érzése középosztályunknak, hogy sem az angol, sem a francia nyelv ismeretét elhanyagolni nem szabad. Nemcsak világpolitikai, gazdasági és diplomáciai érvek sorakoztathatók fel e két nagy nyugati nyelv elmélyült művelésének érdekében, hanem első sorban szellemiek. Bármily áldozatokat kíván is ez olyan kicsiny nemzetől, mint a magyar, az angol és a francia irodalom multja és jelene nem szakítható ki súlyos károsodás nélkül szellemi világképünkéből.

Így, súlyos érvek hatása alatt, négy világnyelv felé tájékoztuk oktatásügyünket, ami már magában véve is szinte megoldhatatlan feladat. De helyzetünk összes következményeit még így sem vontuk le. Még mindig csak elmélet és gyakorlattá nem vált, hogy a magyarságnak nagyobb mértékben kellene érdeklődnie azon szláv népek iránt, amelyeknek körében él, s nem volna szabad beérnünk néhány orosz, lengyel, cseh, délszláv szakértővel, — bár ezeknek is híján vagyunk — hanem magában értelmiségünkben is találkozni kellene olyanoknak, akik e szláv nyelvek egyikén-másikán értenek.

A nemzetnevelés, amint mondani szokás : a «kültúrpolitika» szempontjából ezek olyan feladatok, melyeket egy nemzet sem oldhat meg könnyűszerrel ; a magyarság számára szinte megoldhatatlanoknak látszanak. Éppen ezért a magyar iskolarendszernek nyelvoktatási programját olyan kérdés-csoportnak érezzük, amellyel közéletünknek, egész társadal-

munknak komolyan kellene foglalkoznia. Messze túlnőnek az ezzel kapcsolatos érdekek a hivatalok láthatárán : elsőrendű *nemzeti* érdekek forognak itt kockán.

Középiskolai nyelvoktatásunk különféle ágai: az anyanyelvi oktatás, a klasszikus nyelvek tanítása, a négy világnyelv tanítása — oly végzetesen összekuszálódtak, e tanítás voltaképpen céljai annyira áttekinthetetlenek már, hogy nagy szolgálatot tenne nemzetünknek az a közoktatásügyi miniszter, aki ebbe az egész tömkelegbe rendet, módszert, logikus és végiggondolt gondolatokat vinne belé.

Az anyanyelv tanításának reformjáról már szóltunk. Itt még egyszer azért említem meg, mert egészen világossá akarom tenni, hogy a magyar nyelv és irodalom tanításának úgynevezett «műveltség-tárgy»-nak kell lennie, a latin-görög tanulmányok fájdalmas elhalásával vagy összezsugorodásával ki kellene alakulnia a «magyar»-nak, mint a középfokú oktatás szellemi alap-tantárgyának. Ha a nemzet azt reméli középiskolájától, hogy fiainak nemcsak holt és elég alacsonyrendű ismeret-anyagot ad, hanem ennél valamivel többet: lelket és szellemet, — és ezt a reményt sohase szabad feladnunk — akkor egyedül az anyanyelvi oktatás az, amelytől ifjúságunk szellemi megedzését várhatjuk.

Célkitűzésében szigorúan megkülönböztetendő ettől a «műveltségoktatás»-tól a tisztán és egyedül technikai célokat szolgáló idegen nyelvi tanítás.

Nem foglalkozom itt azzal a kérdéssel, vajjon a tömegiskola, amelyé — elég sajnálatosan — a magyar középiskola súlyedt, alkalmas helye-e a modern nyelvtanításnak. Én magam az ellenkezőjéről vagyok meggyőződve, de nem áltoztam magam azzal, hogy a világ leszokik majd a modern nyelvoktatás ábrándképeinek ápolásáról. Ha pedig már egyszer súlyos nyűgként itt van rajtunk ez az ábránd, valahogyan meg kell békülnünk vele. El kell érünk, hogy fiaink kapjanak valamit abban a sok órában, amelyet nyolc hosszú esztendő során valamely európai nyelvvél eltöltenek.

A leghasznosabbá pedig akkor tesszük iskolai nyelvoktatásunkat, ha — ismétlem — technikaivá alakul át, ami más szóval annyit jelent, hogy elvet magától minden ál-

műveltségi ballasztot és nyersen ragadva meg a megragadhatót, az élő nyelv felé fordul. Így kapcsolatos az anyanyelv helyes oktatása az idegen nyelvek okos tanításával. Ha minden műveltség-oktatást becsvágglyal és lelkesedéssel a magyarra összpontosítunk, bizvást elhanyagolhatjuk az angol vagy francia irodalomtörténetet, mert a középiskolai diák — legyünk ezzel tisztában — nem fog hasznos vagy kellemes emlékeket magával vinni Klopstockról vagy Corneille-ről.

Az idegen nyelvek tanítása így is káprázat marad középiskolát végzetteinknek 90 %-a számára. Tavaly egy kültelki gimnázium hetvenes létszámú ötödik osztályában egy angol vendéget kísérve, alkalmam volt meggyőződni róla, hogy tanárok és diákok megható igyekezete sem tudja leplezni a teljes eredménytelenséget. Ha elképzelttem azoknak a fiúknak életpályáját, akik itt önmagukat és tanárukat egy tantervi képtelenséggel: az angol nyelvvel kínozták, világos volt előttem, hogy a 70 férfi közül, ha az életbe kikerülnek, alig 4—5 fog angol szöveggel találkozni, s aki pedig találkozni fog, az kénytelen lesz újrakezdeni a nyelvtanulást. Az élet érdeke fogja hajtani és az a csillapíthatatlan érdeklődés, amely az érdekből fakad, és akkor valóban meg fog tanulni angolul.

Más szóval ez annyit jelent, hogy középosztályunk nagy tömegei számára gondoskodnunk kell egy idegen segédnyelvről; ez lehet a német, vagy rosszabb esetben a francia, de hiú illúzió azt képzelnünk, hogy az angol vagy az olasz bármiképpen is gyakorlati hasznára lehet fiatalságunknak. Aki egész életét ebben a hazában éli végig, annak a segédnyelvre csak ritkán van szüksége, s ha hivatásában valamely nyelvi mankóra rászorul, aligha az angol, és még ritkább esetben az olasz nyelv fog néki szolgálni. A nemzet nagy tömegei számára tehát az idegen nyelvek iskolai tanulása, mai formájában és amíg gyökeres segítség nem jön, meddő idő- és erőpazarlás.

♣ Egészen másként áll a helyzet a nemzetvezető elit szempontjából. Igenis, nagy szükségünk van néhány ezer olyan férfira, aki a világnyelvek egyikén vagy másikán, lehetőleg

két vagy három nyelven tárgyaló- és vitaképes. Mert ez a próbaköve az idegen nyelvek ismeretének : fejtörés, nehézség, az értelem feláldozása nélkül el tudom-e mondani gondolataimat, meg tudom-e győzni ellenfeletem, tűrhetően meg tudom-e írni leveletem. Világos, hogy a nyelvismeretek e mértékének megszerzése mindig kevés kiváltságos embernek lesz lehetséges. Kiváltságosoknak, akik pénzüket, idejüket, képességeiket rápazarolták nyelvi tanulmányaikra. De kell-e bizonyítani, hogy ilyen ismeretekre, ilyen magasrendű nyelvtudásra szüksége van a nemzetnek? Kell-e bizonyítani, hogy a közigazgatásnak, pénzügyi és ipari életünknek, diplomáciánknek és tudományunknak így felszerelt férfiakra égető szükségük van?

Amikor a magyar középiskola tömeg-intézménnyé alakult át, amikor a kontra-szelekció betört és a humanisztikus oktatás súlyedésével gimnázium néven egy jobbfejta polgári iskolát honosítottunk meg, kevesen voltak, akik világosan látták, hogy ennek a fejlődésnek visszahatása lesz. Visszahatása, amennyiben a nemzetnek gondoskodnia kell, ha nem akar műveltségében hanyatlani, elitjének képzéséről a szelekció alapján. Évekkel ezelőtt már hallottunk valamit a szelekció szükségéről. Az első bátortalan szavakat elnyomta az a gondolati zűrzavar, amely közéletünkben, első sorban sajtónkban uralkodik. A szelekció szüksége törvényszerű szabályossággal fog ismét jelentkezni, — a nemzet rá fog eszmélni, hogy a tűrhetően képzett tömegek mellett szüksége van magas műveltségű vezetőrétegre. Ebből a felismerésből fog megszületni a szelekción nyugvó, kis létszámú középiskola. Ebben az elit-iskolában nevelődhetik egyedül szakembereinknek az a csoportja, amely megbízható nyelvismereket visz magával munkájába.

Már évek óta világos mindnyájunk előtt, akik ezekkel a kérdésekkel foglalkozunk, hogy a magyarság nyelvi elszigeteltségében csak egy hathatós rendszere van a modern nyelvek tanulásának : az internátusi rendszer, amely a diákot Angliába vagy Franciaországba varázsolja s amelyben az élő nyelv gyakorlása keserű kénytelenséggé válik. Ezért örvendetes volna, ha a budapesti Reichsdeutsche Schule olyan

magyar nemzeti intézménnyé alakulhatna át, amelyet internátussal egészítenének ki. Ugyanígy teljesen angol nyelvűvé kellene átalakulnia Sárospataknak, és itt az ideje, hogy esztendőnk előkészítő munkája után végre megalakuljon hazánkban az a francia iskola, mely nélkül társadalmunknak háború előtt nem szokatlan jeles francia ismeretei hovatovább semmivé fognak válni.

Meggyőződésem szerint a nemzet központi kérdései, létkérdései: művelődéspolitikaiak. Egy nemzet középosztályával emelkedik, él és bukik. A középosztályhoz az út az iskolán keresztül visz, az iskola tehát — amellyel közéletünk oly keveset foglalkozik — a nemzeti boldogulás kulcsa. Ha beteg a nemzet, iskoláján keresztül kell gyógyítani.

Ha sokan fogják felismerni, hogy az anyanyelvi oktatás tatarozásával tisztább magyar gondolatok felé haladunk, hogy idegen-nyelvi oktatásunk teljes átépítésével új távlatok nyílnak meg a magyarság nemzetközi boldogulása előtt, — ha ez a felismerés mélyebb gyökeret ver, egy lépéssel továbbjutottunk ebben a hazában.

BALOGH JÓZSEF.

AZ UTOLSÓ RÖG.

— Első közlemény. —

I.

— Selyemtelekről nem jött be senki a postáért? — kérdezte a postáskisasszony már kétszer is Jóskától, a postásfiútól.

— Nem. Ma sem jött be senki.

— Akkor estebéd után kiviszed, Jóska. Az idő szép. Egy jó óra alatt megjárhatod az utat.

— — — — —
Alig kapta be a vacsorát Jóska, már útnak is eredt.

A falu utcái már egészen elnéptelenedtek. Csak néhány megkésett szekérral találkozott. Egy kuvasz csaholt valahol egyet-egyet a közeledő lépéseire.

A falu végén járt, mikor hosszan kongatni kezdtek a templomtoronyban. Nyolc óra volt . . .

Gyorsabbra serkentette lépéseit. A temető mellett sohasem szeretett sötétben végigmenni. Nem mert arrafelé nézni most sem, mintha attól félne, hogy valami ismeretlen rém bukkan fel előtte.

Odakinn a szántóföldek között világosabb lett. A szeptemberi égbolt milliónyi fénylámpása világított odafenn. A nagymedve, meg a pirosan csillogó esthajnalcsillag különösen élénken integettek.

De most nem volt ideje, hogy bennük gyönyörködjék. Sietnie kellett.

Amikor a keresztúthoz ért, bújt elő kandi tekintetével a telihold, hogy sápadt arcával végigpillantson a kihalt tájon.

Itt már a selyemteleki mezei úton kellett tovább haladnia. Alig kőhajításnyira szeszélyes szalagként kanyargott mellette a Sós-kútér girbe-görbe fűzfákkal szegélyezett, kiszáradt

medre. Csak néhol, egy-egy mélyebb helyen, csillogott a meggyűlt esővíz. Odább a Bakonyérben most is csurdogált egy hajszálnyi erecske.

És méla koncertként egyre sűrűbben ismétlődve békák hangját hozta arról a szellő.

A hold már a dombtetején imbolygott, magányos éjszakai útján, néhány fátyolfínom felhőfoszlány között — mikor Jóska hirtelen megtorpant. A hatalmas kukoricatábla sarkán élénk, tüzes pont villogott feléje.

Meglepetésében lidérc rémét képzelte maga elé, mikor megmozdult a pirosuló szikra a levegőben és dörmögő hang szólalt meg közvetlen közelében.

— Te vagy az, Jóska?

A gyerekből egyszerre elszállt a félelem szorongató érzése. Megismerte az öreg kukorica-csősz hangját.

— Én vagyok, Miska bácsi — felelte megnyugodva, aztán büszkélkedve hozzátette : — Levelet viszek az uraságnak. Ajánlott. Express. Valami fontos lehet benne.

Pillanatnyi csend lett. Csak kisvártatva felelt az öreg, akit csavarintos eszejárása miatt Bolond Miskának csúfoltak a környéken :

— Hát csak iparkodjál, fiam. Ámbátor nem hiszem, hogy az uraságnak sürgős. A rossz hír mindig idejében elér. Fontosnak meg semmi sem fontos ideleln.

Jóska elgondolkozott az öreg szavain. Szeretett volna válaszolni valamit, de nem tudta, hogyan kezdjen hozzá. Inkább ümmögött rá egyet.

Köszönt és már is haladt tovább.

Bolond Miska meg a fölötte csillogó isten-kárpitját nézte merően. Magamagának ismételte :

— Bizony, a rossz hír mindig sebesebb, mint a jó.

Különös, vén ember volt. Sok mindenféle furcsaságot rebesgettek róla a faluban.

Beszélték, hogy híres, szép legény volt valamikor. Bolondultak utána az asszonyok. De már régen semmibe sem veszi az embereket. Egyedül jár. Télen is egyedül él kis viskójában a szőlőhegyen.

Jóska a szerűskerthez ért. A nagy asztagok szabályos

rendben sorakoztak egymás mellé. Mint őrt álló katonák vigyáztak a tanya szegélyén.

Egyik mögött halk kuncogással nevetett egy pajkos női hang. Odébb meg zümmögő énekszó csendült fel.

Az urasági kert oldalkapujánál köpcös, keménykötésű férfialak támaszkodott a kerítésnek.

Bódis volt, az öreggazda.

— Jó estét adjon Isten — köszöntött rá illedelmesen Jóska. — Fenn van az uraság? Ajánlott levelet hoztam neki.

— Kerülj csak beljebb. Odafenn lesz a verandán.

Szinte lábujjhegyen haladt a kert hatalmas fáinak között. A holdat éppen szürkés felhőfoszlány takarta, mikor elért a veranda lépcsőjéhez. Csak odafent vette észre, hogy közvetlenül előtte az asztal mellett ül valaki.

Elköhintette magát.

— Ki az? — kérdezte egy érces férfihang. Az uraság hangja volt. És Sós-kúthy Gábor gondolataiból felriadva ott ült előtte.

Régen ellepték az üzenethozó alakját a kert sötéten hallgató árnyai, semmivé foszlottak tovatűnő lépései, Sós-kúthy Gábor még akkor is szótlánul ült a néma csendben.

Szófukar, zárkózott férfivá formálták az utolsó évek. Mostanában éppen keserű napok nehezettek szívére.

Az ősznek elmúlásra intő ezernyi jele gondolkodóvá tette. Hiába aranylott még nyári erejében, déli órák idején, a szeptembervégi napsugár, a hajnali szellő borzongatóan hűvös volt már néha és a virágok édes illatába egyre érezhetőbben vegyült belé a sárguló lombok fanyarsága.

Évről-évre nehezebben búcsúzott a nyártól. Mintha minden lehulló virágszirom, minden búcsúzásra csevetelő fecsketábor arra emlékeztette volna, hogy egy hatalmas lépéssel ismét közelebb ért a saját elmúlásához, amelyből egyszer nem lesz megújulás. Talán minden férfi érzi ezt, akinek halántékát már fehér havával lepte be az idő.

A gazdasági udvar felől tompa zörej hatolt a füléhez. Ajtó csapódhatott be valahol... Halkan, letompítva, de mégis világosan odáig hallatszott a lecsituló élet halkuló muzsikája.

Igásmarha bődült meg hosszan, bánatosan az istállóban. . Valaki a szekérszín körül szöszmötölt . . . Kerék csikordult meg . . . Csörrenve iparkodik a kerekes-kút . . . Egy kuvasz vakkant egyet-egyet unalmában a hold kísérteties fehér tányérja felé . . . És — mikor elcsendesül minden — halk emberi beszéd távoli zümmögése szűrődik át a sötétségen. Meg egy régi dal foszlánya :

Hálóját a szerencse,
Őt magát a kedvese
Elhagyta, el a szegényt. . .

Aztán az is elhallgat . . . Néma csend borul a tanyára, csak a messzeségben, az érvidéken kél bánatos női síráshoz hasonlatos nesz. Mintha segítségért kiáltozna valaki, vagy párját keresné egy eltévedt asszony . . . Olyan szomorúan, annyi fájdalommal, amit semmiféle hanggal sem lehet utánozni : a pólicok kiáltoztak az ingoványban. Úgy látszik, megérkeztek titokzatos útjukról.

Sóskúthy Gábor összerezett, majd felemelkedett helyéről. Végigsietett a sötét ebédlőtermen és belépett dolgozószobájába. Egy pillanat múlva barátságos fény lobbant fel az álló petróleumlámpában, meleg, sárgás világosságot vetve a helyiségre. Maga elé tette az ajánlott levelet.

A sárgás reflexben még fehérebbnek tűnt fel a nagy fehér boríték. Ha nem ismerte volna formáját, címzését, akkor is megérezte volna, honnan jön. Hátlapjáról már messziről intett feléje küldőjének neve : Dr. Gálfi Viktor ügyvéd.

Régi jó barátja, aki most minden bizalmas ügyét intézi a fővárosban.

Feltépte a borítékot. Aztán egymásután többször át-futotta a fehér mezőben felsorakozó fekete betűsereget.

Mikor harmadszor olvasta végig, úgy érezte, mintha gúnyosan táncraperdülnének előtte. Csak néhány rövid sor volt az üzenet :

Kedves Gáborom !

Feketéék nem hajlandók semmilyen prolongációra. Minden igyekezetem hiábavaló. Pedig — hidd el — mindent megpróbáltam. Feljöveteled most már halaszthatatlanul szükséges. Azonnal indulj. Holnap a déli vonattal, Keletinél várlak.

Már tudta a levél minden sorát, mikor még mindig a fehér lapra meredt tekintete. Pedig az apró fekete figurák gúnyos boszorkánytánca végetért már. Minden összefolyt a szeme előtt.

Összerezcent. Kintről a messzeségből fájdalmasan síránkoztak a pólicok. Megborzongott. Odalépett az ablakhoz és becsukta a táblákat. Kinézett a folyosóra és bekopogott a szemközti szoba ajtaján.

Mari — a vén szakácsné — az öregek félébren virrasztó álmából rögtön felriadt a zajra.

— Tessék? — kérdezte ijedten.

— Mari, kérem, — hangzott a válasza — holnap Pestre utazom, a reggeli személlyel. Hajnalban szóljon ki Bódisnak. A reggeli meg legyen bent ötkor.

Ahogy kiadta az utasítást, máris megnyugodott kissé. Úgy érezte, mintha gondjainak egy részét ledobta volna a válláról.

Mari szakácsnő most már nem tud elaludni az éjszaka hátralevő részében, a felelőségérzettől: hogy elalszik, és az aggodalomtól: hogy vajjon mi lehet a váratlan utazás oka.

Sóskúthy Gábor nyugodtan rábízhatta magát.

Mikor végigdőlt ágyán, egyszerre megrohanta a fáradtság. Alig tette le fejét párnájára, elálmosodott. Mint kis fiú korában, mikor édesanyja altatódalt dudolva, a karjaiban tartotta.

Elaludt, csendes, mély, álomtalan alvással.

II.

Alig világosodott odakint, mikor Sóskúthy Gábor leült a reggeliző asztalhoz. Nagy, virágmintás csészében sűrű bivalytejes kávé párolgott előtte.

A könnyű kocsi már ott várakozott a feljárat előtt. A két almásszürke idegesen kapált. A kocsi körül hárman sürgölődtek. János kocsis a kézitáskát, meg a pokrócokat rakta fel, Mari szakácsné az ennivalós csomagot tette be a felöltő zsebébe. Az volt a rögeszméje az öregnek, hogy másutt

éheztetik a «fiatal» urat. Legszívesebben agyontraktálta volna.

Mindezt a nagy készülődést a parancsnok fölényével szemlélte Bódis gazda. Tekintete szakértően bírálta felül a kocsit, a szerszámot. Rendesen meg volt tisztítva, ki volt fényesítve minden.

A két szürke is akkurátosan meg volt kefélve. Kissé soványabbak voltak ugyan kelleténél. De nem csoda, alig kaptak zabot mostanában.

Úgy látszik, mégis talált rajtuk valami hibát. Megcsóválva fejét, dörögve megszólalt :

— Te Jancsi! A Matadornak megint meg van dagadva a bokája . . .

A lépcsőkön megjelent Sós-kúthy szálas alakja.

— Indulnunk kell, — mondta, aztán magára terítve a porköpenyeget, hozzátette :

— Két-három nap múlva itthon leszek. Ha valami sürgős üzenet jönne, küldjétek utánam Gálfi ügyvéd úr címére . . .

A két félvérnek elég volt egy csettintés . . . Pompás üggetéssel indultak el.

Éppen elérte a felkelő nap vérvörös korongja a horizont szélét, mikor kifordultak a tanyaudvar sarkán.

Hirtelen hátrafordult. A tanyából már nem látszott semmi. Csak a fordulóban bukkant elő egy pillanatra parányi zöld folt a dombok mögött : a kert hatalmas vadgesztenyéinek koronája.

— — — — —
— A «személy»-nek negyedórás késése van.

Ezzel fogadta az állomás-épület előtt ténfergő raktárnok. Volt ideje bőven. Bekukkantott hát a váróterembe. Kézitáskáját letéve a poros asztalra, körültekintett.

A falról, régi helyükről, tekintettek le az unalomig megszokott plakátok. A pesti magkereskedő színes, tarka hirdetése, amelyen kánaáni bőségben kápráztatott egymás mellett a sokféle színű, természetesen hízott zöldség és mosolygó gyümölcs, meg a rovarirtós kénezőszerek szemléltető táblái.

A díszhelyen kellemetlen, éles ketyegésű falióra. A sarokban formátlan fekete vaskályha unatkozott, valami idéetlen előfűtővel megtoldva.

Kitekintett az oldalsó ablakon. A jellegzetes kis állomási előkertben még dúsan virágoztak a muskátlik és egy szalvia-grupp rikítóan vörös színfoltja.

A raktáépületek felől nem látszott semmi mozgás. Nem úgy, mint azelőtt, mikor Bécs felé iparkodtak a hosszú tehervonatok beláthatatlan szerelvényei, egyik a másik után. Odakint éles hangon megszólalt egy jelzőharang. Kilépett a perronra. Egyhangú berregéssel kopogott a távirógép a iroda nyitott ajtajából.

A főnök botlott beléje hangos «alászolgájá»-val.

— Pestre méltóztatik? kérdezte gépiesen.

Aztán szalutálva, be sem várva válaszát, ismét eltűnt az ajtó mögött.

Messziről, nyugat felől, fekete füstfelhő tűnt fel a láthatáron. Egyre élénkülő tompa zakatolással közeledett a vonat.

— — — — —

A másodosztályú kocsí, melyre felkapaszkodott, jóformán üres volt. Csak a folyosón álldogált két vadászruhás úrféle. Helyet foglalt az egyik üres szakaszban az ablak mellett.

Friss szántású, fekete táblák, meg megsárgult hatalmas kukorica és csalamádé földek siettek el mellette. Embert sehol sem lehetett látni.

Jármos állat sem mutatkozott messze földön. Csak egy helyen állt elhagyatva roppant őslényként egy magányos traktor a tábla szegélyén. Mint egy misztikus dinosaurus, melyet ismeretlen idők csodája hagyott itt magára. Mint a «Ma» rémületes lidérenyomása gubbasztott alattomos hallgatással a helyén. Hogy kitérje, elpusztítsa dübörgő gördülésével teremtő alkotóját : az embert.

Most apró őrház szalad el a sínek mellett, parányi zöldséges, néhány szomorkodó gyümölcsfa mellette . . . Egy kis akác, aztán messze-messze dél irányában kanyargott a

hosszú dülőút Sóskút felé. Kocsi halad rajta nagy porfelhőt verve.

Aztán mégjobban kimeresztette szemét. Egy pillanatra keskeny fekete csík tűnt fel a láthatáron... Nem nagyobb, mint egy vasszög a kerítése tetején odahaza... Sóskút falu templomának tornya volt... Aztán azt is eltakarta a messzeség.

Kabátjába burkolódzva bóbiskolt jóideig. Már Bicske felé jártak, mikor felriadt.

A két vadászruhás közben leszállhatott valahol. Török-bálinton meg Budaörsön kékkötényes svábok rohamozták meg kosarakkal megrakodva a harmadik osztályú kocsikat.

Aztán megint elszunnyadt egy negyedórára. Csak akkor ébredt fel, mikor újra megállottak, Kelenföldön.

Aranylő pompával hintette szét fénylő sugarait a késő őszi nap, mikor keresztül robogtak az összekötő vasúti hídon és kibontakozott előttük a főváros látképe.

Visszaemlékezett néhány nevezetes alkalomra, mikor így elébe tárult Budapest. Mikor mint kis diákot hozták fel beiratni. Amikor először volt hosszabb ideig idegen országban. Amikor a front összeomlása után érkezett vissza a Piavétől. Amikor édesanyja halálos ágyához sietett. Meg arra is, mikor egy leány várta a Keletinél, akit egykor szeretett.

Mostanában valahogy elhalkult benne a régi öröm: megfakult, meglazult a régi kapocs. Valami elidegenítette tőle. Elidegenedett, mint a régi szeretőtől, akiben csalódott az ember.

A sínek egyre sokasodtak mellette. Jobbra-balra folyton nőttek a házsorok. Egészen új külvárosi részek nőttek elő a földből. Itt is, ott is csilingelő sárga villamoskocsik futottak mellettük. Kocsik, autók, teherkocsik rajzottak az átjárók alatt... Egy egyszerű kis parasztszekerre terelődött hirtelen a figyelme. Pipázó paraszt ember hajtotta az eléje fogott sovány lovat. A kocsi maga meg púpozva, friss széná-

val volt megrakva. Tetején szüntelen csaholással hosszúszőrű fehér puli ugrándozott.

Megkapta, megragadta ez a kép, itt a nagy autótülkölés, vonatrobogás zajában. Mintha orrát csiklandozta volna minden kőszénfüstön, benzinszagon keresztül — a szénakazlak idegzsongító, édes illata . . . Szinte észre sem vette . . . Már maga is idegenné lett itt, a nagyváros forgatagában. Az utolsó falusi évek őt is egészen átformálták, megváltoztatták.

Magához ölelte a magyar falu varázsa. Ő sem volt már más, mint földettűró paraszt.

Háromnegyed tizenegyet mutatott a roppant üvegcsarnok messzelátzó, négylapú órája, mikor berobogtak.

Kézításkáját kezébe kapva lépett le a kocsi lépcsőin. Mellette sűröngve özönlöttek az utasok.

Gálfit sehol sem látta. Már egy másik vonat futott be utánuk egy oldalvágányon. Már az új emberfolyam is elhőmpölygött mellette, de még mindig sehol sem tűnt fel . . . Bizonyosan elkerülték egymást. Kisietett az előcsarnokba. Egy telefonautomatába lépett . . . Idegesen tárcsázta Gálfiszámait.

Női hang jelentkezett odaát.

— Sós-kúthy úr? Az ügyvéd úr szíves elnézését kéri, de nem tudott kimenni a vonathoz. Sürgős tárgyalás jött közbe. Arra kéri, tessék felfáradni az irodába.

Pár perc múlva ott ült Gálfiirodájának öblös bőrdiványán.

— Egy kis türelmet kérünk. Az ügyvéd úr azonnal itt lesz. Megbetegedett a helyettesünk. Azért nem tudott kimenni.

— — — — —

Már kettő felé járt, mikor az előszobából behallatszott Gálfiihangja. Bosszús, zsémbelő hangon szólt oda a kisiető kisasszonynak :

— Vesztettünk.

Aztán sebbel-lobbal nyitott be az ajtón és irattáskáját indulatosan az asztalra vágva perelt tovább :

— Persze, ennek a Kelemennek is most kell beteget jelenteni, mikor majd megbolondul az ember a sok szaladgálástól.

Csak most vette észre a sarokban csendesen ülő Sós-kúthyt. Odalépve hozzá folytatta :

— Ne haragudjál, hogy nem tudtam kímenni. De nem téphettem ketté magamat. Itt van ez a Kelmen. Az ördög érti, hogy' kaphat valaki ilyenkor influenzát... Egész éjjel az iratokat tanulmányoztam helyette. Pedig neki már a kisujjában volt az egész anyag.

Sós-kúthy kétszer is közbe akart vágni, de a nagy szóáradatban nem jutott szóhoz. Hallgatott hát, míg a másik befejezi és valahogyan az az érzése volt, mintha még neki kellene mentetgetnie magát. Gálfi pedig lassan lecsillapodva melléje ült, úgy beszélt tovább :

— De most igazán nem terhellek a saját bajommal. Jó, hogy feljöttél. A te ügyedben sürgősen kell tenni valamit. Ide figyelj.

— Figyelek. Beszélj!

— Megírtam, hogy Feketéék nem prolongáltak a váltódat. Még más komplikáció is van. Feketéék is bajba kerültek. Kényszeregyességet kértek tegnap. A váltódat peresíteni fogják... Az elmaradt kamatokkal együtt... Sürgősen pénzt kell szerezni.

Elhallgatott. A szomszéd helyiségéből lélekölő kattogással hallatszott be az írógép kopogása.

Végre Sós-kúthy szólalt meg :

— Mennyi az összeg pontosan? — kérdezte gépiesen.

— Kamatokkal együtt százötezer pengő.

Újra csend lett. Az írógép is hallgatott a szomszédban. Valaki kopogtatott az ajtón. A kisasszony szőke feje kukkantott be rajta.

— Készen vagyok, ügyvéd úr. Van még rám szüksége? — kérdezte.

— Nem. Elmehet, Ilonka. De ötre pontosan itt legyen. Három keresetlevelet kell legépelni.

Aztán becsukódott az ajtó...

Újból Sós-kúthy szólalt meg halkán :

— Nem lehet haladékot kapni?

— Erre semmi kilátás, fizetni kell.

— És mennyi időm van rá? — kérdezte.

— Nyolc-tíz nap.

— — — — —

Nem mentek le ebédelni. Gálfi a sarki vendéglőből hozatott fel ebédet. Közben háromszor is felhívott egy számot, míg végre megkapta a kívánt állomást.

Aztán idegesen tette le a kagylót.

— Hiába... Nem megy... Máshonnan kell pénzt szerezned...

III.

Vacsora után egy kis körúti cukrászdában adtak egymásnak találkozót. Közben Sós-kúthy szobát foglalt egy szállodában a pályaudvar környékén. Nem a Pannóniában, mint azelőtt szokta.

Aztán Budán nagyobb sétát tett a Margit-híd tájékán. Nyugodtan, kipihenve akart az esti találkozóra menni.

Gyalog sétált át a Margit-hídon. Amint lebukott a nap, a Bástya arabeszkjei mögül egyszerre hűvös szellő borzongatta meg az útmenti fák leveleit. A nagy folyam egykedvűen hömpölygő habjain is végigfutott egy élénkülő szélroham, fodrosra csipkézve rózsaszín visszfényben fürdő felszínét.

Úgy érezte magát, mintha egy egészen idegen ország idegen utcáin járna. Mintha nem is ő menne most itt a hirtelen sötétedő utcák lármás forgatagában, csak egy testetlen akarás:

— Nyolc-tíz nap alatt rendezni kell a dolgot.

Az Andrássy-út sarkán, mikor az Oktogon fényárban úszó hirdetéseire esett tekintete, beleütközött valakibe. Pardont mormolt, aztán megnézte a szembejövőt.

Húsz év körüli, fiatal leány volt. Szőke, kékszemű. Fehér szoknyát, kék kabátkát viselt. A kezében tennisz-rakettet szorongatott. Ő is megszólalt:

— Pardon — mondta csilingelő, édes leányhangon.

Olyan volt ebben a rideg nagyvárosi alkonyatban, ebben az alattomosan belopakodó őszi, nedves, párás ködben, mint Botticelli aranyhajú szépsége, mint maga a megtestesült Tavasz.

Sóskúthy önkéntelenül elmosolyodott. Talán a meglepetéstől, talán valami félszeg zavartól megrohanva. Kalapját lekapva mégegyszer ismételte :

— Pardon.

A leány is elmosolyodott. Mintha pajkos, macskaszerű ravaszság játszott volna szája szögletén . . .

De Sóskúthy Gábor most nem a nőt, nem az asszonyt látta benne, hanem az örök megújulás misztériumát. A diadalmas Primaverát az őszi elmulásban.

— — — — —
Mikor a kis körúti cukrászdához ért, már egészen lehült a levegő. Még szerencse, hogy a felöltőjét magával hozta.

Gálfi késett. Addig unalmában háromféle likőrt hozatott egymásután. Aztán a járókelőket nézegette, amint lázas sietéssel iparkodtak titokzatos céljuk felé. Talán mindegyiknek van bent a belső rekeszében, agyának legtitkosabb sejtjében egy-egy fontos parancsoló, vezérlő gondolat, amely értelmetlennek látszó lépéseiket kormányozza. Olyan, mint az övében a :

— Nyolc-tíz nap alatt okvetlenül rendezni kell a dolgot.

Mikor megunta a nézelődést, egy sárgafedelű folyóiratot vett fel a márványasztalkáról. Valami német szemlének elárvult, régi példánya volt. Némelyik lapját megtépdesték ismeretlen kezek . . . Lapozgatni kezdett . . .

Izgalmas bűnügyi történet . . . Napfényben fürdő tájak messze országokból. Pompás szállók, vakító mólók, tarka fürdősátrak, sudár pálmafák, agavék, eukaliptuszok. Miami, Palm-Beach, Teneriffa, Honolulu . . . Mennyi csodaszép táj! Ahol még soha sem járt . . . Aztán nők . . . Szőke és fekete leányok. Fehérbőrűek, meg színesek . . .

A technika csodái. Zeppelin eget-súroló gigászi szivarja, az új Do—X., az olaszok mammuth-repülőgépe. Négy vagy ötezer lóerős . . .

Aztán humoros rajzok, idegen rajzolóknak tréfái . . . Nevetni kellene sokat, szívből és igazán . . . Nem töprengve kutatni az élet értelmét. Nem problémákat fejteni lázas egymásutánban, hanem önfeledten ölelni a «Má»-t.

Észre sem vette, hogy Gálfi ott áll mellette.

— Szervusz, öreg fiú — üdvözölte. — Mit nézegetsz? Aztán mikor belenézett a lapba, felnevetett:

— Nagyszerű emberek vagytok ti, «falusiak». Sohasem vesztitek el a hidegvéreteket. Ha ég is fejetek felett a ház . . .

Hirtelen elhallgatott. Mintha megbánta volna, hogy beszélt.

Sóskúthy merően a szemébe nézett. Úgy kérdezte:

— Gondolod, hogy az enyém felett már ég? Gálfi legyintett:

— Dehogyan gondolom, de mégis kellemetlen ez az ügy... — próbált előbbi szavain enyhíteni.

— Én is annak tartom. És nagyon — halálosan komolyan. Éppen elgondolkoztam valamin. Azon, hogy vannak emberek, akik mindig ilyen halálos komolysággal élik le a maguk kis eseményekkel teli életét. Még akkor is, ha talán nem kellene . . . És ráeszméltem, hogy én is ezek közé a túlságosan komolyak, túlságosan lelkiismeretesek közé tartozom, már jó ideje . . . Azt hiszem, te is . . . De most ez nem baj. Most szükségünk van rá . . . Talán ezért vagy most éppen te mellettem . . .

A másik bölintott rá egyet.

— Lehet — mondta csendesen.

— Hanem most ne filozofálgassunk. Mondd el szépen sorjában, hogy szerinted mi a tennivaló.

— Első eshetőség . . . Nem lehetne-e a birtokot vagy annak egy részét parcellázni? Az adósság egy részét kifizetnéd belőle. A többire néhány hónapra kölcsönt vennél. Mennyit ér ma ott a föld?

— Ezt a megoldást ki kell hagyni a lehetőségek közül. Kereslet egyáltalában nincs. Ott van a szomszédban egy eladó birtok. Két éve kínálják fűnek-fának. Ki vesz ma ott földet? A parasztnak nincs egy fillérje sem . . . Az egészért sem tudnék ma — készpénzben — annyit kapni, amennyire szükség van.

— Második lehetőség, ha a szövetkezetednél próbálnál annyit kapni, hogy Feketééket kifizethesd.

Sóskúthy fáradtan intett nemet:

— A szövetkezetednél már van tizenötezer pengő tartozásom.

Azt is nehezen kaptam három éve. Új kölcsönt nem adnak. Már próbáltam . . .

— A harmadik lehetőség, itt Pesten egy nagy banknál megpróbálni. Nagyon nehéz. Mégis megpróbálok. A volt principálisom révén kitűnő kapcsolataim vannak. Holnap reggel felkeresem és mindent el fogok követni, hogy sikerüljön. Térjünk át a következő pontra. A negyedekre . . . Mondd: nem fordulnál most mégis a nagybátyádhoz?

Sóskúthy idegesen csapott az asztalra:

— Hagyjuk ezt, Viktor . . .

— Kérlek — szabadkozott a másik. — Amint gondolod. Azt hittem, azóta megváltozott a viszony köztetek . . . Azt képzeltem, hogy ilyen rendkívüli esetben . . .

Sóskúthy közbevágott:

— Akárkihez inkább, mint hozzá . . .

— Még most sem? . . .

— Én már odanyújtottam feléje a kezemet . . . Emlékszel, anyám temetése előtt . . . Ő tért ki előle. Nem tudja megbocsájtani, hogy nem vettem el Vilmát.

A másik zavartan szabadkozott:

— Bocsáss meg, hogy megint felkavartam ezt a régi históriát.

— Kérlek . . . Céltalan volna. Ő sem áll valami jól. Sok veszteség érte az utolsó időben. Inog az ő vállalata is . . .

— Jön az ötödik eset . . . Mi volna, ha megnősülnél?

- Sóskúthy csodálkozva bámult fel.

— Én?

— Te. Miért? Olyan lehetlenség? Azt hiszem, itt az ideje!

Bánatosan zengve szólalt meg Sóskúthy Gábor érces férfihangja:

— Azt hiszem, régen elmúlt már az az idő.

— Talán csak nem vagy szerencsétlenül szerelmes valami titokzatos várkisasszonyba? — próbálta Gálfi vidám térére terelni a mindjobban elkomolyodó beszélgetést.

— Nem, kedves Viktor. Nem vagyok szerelmes. Sem szerencsétlenül, sem szerencsésen. Azt hiszem, ez az érzés már kiegészült belőlem . . . Pedig tudod, hogy féleletlen keresz-

túl kerestem ezt a nagy érzést. Talán nem vettem észre... mint ahogy nem vettem észre ma este Primaverát...

— Kicsodát? Mikor? Ma este? — csodálkozott Gálfi. — Tréfálsz?

— Igen. Tréfáltam... Előttem még szent a házasság. Így láttam ezt a családukban mindig... Különben is honnan teremtenél elő hirtelenében egy milliomos leányt? Vagy talán titokban házasságközvetítő irodát is nyitottál?

— Nem... Sajnos, nem. Pedig talán jobban menne. Csak úgy felvettem, mint lehetőséget... Az anyagilag jól megalapozott házasságok ma — hidd el — sokkal jobban sikerülnek, mint a bohókás szerelmi frigyek. Nem egy példát tudok rá.

— Jó. Ha van komoly jelölted, kész vagyok megismerkedni vele. A te kedvedért... Van még valami?

— Igen. A hatodik. Pénzt verni ki a gazdaságból.

— Hát ezt hogy érted?

— Ahogy mondom. Elbocsájtod a felesleges embereket. Beszűntetsz minden fillér fölös kiadást. Az erdőt kitermelted. Amit lehet, pénzzé teszel...

— Régen megtettem. Azt a néhány régi cselédet meg öreg lovat gondolod, amelyeket kegyeletből tartok? Talán Mari nénit, aki dajkált? Vagy az öreg Bódist? Rosszul járnék a cserével. Megszolgálják ők azt a falat kenyeret. Rossz cserét csinálnék, ha szélnek ereszteném őket... A fákat meg már régen kitermeltem. Az épületeket évek óta nem javítottam.

— Te tudod, kérlek...

— Több nincs?

— Van. Az... ultima ratio.

— Ultima ratio? Rajta... Beszélj hát!

— Nem fogsz megharagudni?

— Nem. Igérem. Beszélj már, az Istenért.

— Tehát az utolsó lehetőség: eladni az egész birtokot.

Csend lett. A kiszolgálóleány a székeket rakta odabent egymásra... Az utcán egyre kevesebb volt már a járókelő... Hűvös szélroham emelgette meg felettük a ponyvatetőt.

Fizettek. Lassan lépdelve haladtak a Rákóczi-út felé.

Már elérték a Nemzeti Színházat, mikor végre Sós-kúthy megszólalt :

— Igazad van. Jól tetted, hogy kimondtad. Én nem mertem eddig . . . Most legalább megszokom ezt a gondolatot is. Ne félj : nyugodtan fogok szembenézni vele . . . És mondd : mit tennék én? Azután?

— Ez nem probléma. Valami állás után néznél. Vagy beállnál egyelőre hozzám az irodába. Később letennéd az ügyvédi vizsgát.

Sós-kúthy komolyan nézett Gálfi szemébe :

— Komolyan gondolod ezt? Feltételezel bennem ennyi energiát?

— Miért ne ?

A Nemzeti Színház előtti villanyóra éppen éjfél-t mutatott.

Sós-kúthy búcsúzni kezdett :

— Tizenkettő. Holnap tárgyalásod lesz. Korán kell kelned.

— Úgy ám. Meg felkeresem a volt főnökömet. Te nézz fel a szövetkezetbe. Kettőkor nálam találkozunk.

Gálfi füttyentett egy taxinak. Kezet fogtak.

— Szervusz. Aludjál jól. Gyűjts erőt holnapra.

— Szervusz, Viktor . . . Köszönöm . . .

A taxi elrobogott a Belváros felé, Sós-kúthy meg lassan megindult a Baross-tér irányában . . .

Gyerekifjak és bakfisok siettek el nagy viháncolással mellette.

A rideg kis szálloda-szobában magához ölelte a magányosság.

Halálosan fáradtnak érezte magát. Alig heveredett le, máris meglepte az álom. De nem olyan, mint a tegnapi. Amikor még otthon volt. Inkább menekülés az öntudatlanság titokzatos semmijébe.

Még félálomban is hallotta a hangot :

— Nyolc-tíz nap alatt okvetlenül rendezni kell a dolgot.

— — — — —

Az ablakon keresztül ólmos szürkeség tekintett be a szobába. Szürke, nehéz, őszi felhők takarták el a tegnap még mosolygó égboltot. Október elseje volt . . .

Gyorsan öltözködni kezdett. Mennél előbb ki akart jutni a rideg, szegényes szobából.

A délelőttöt a szövetkezet palotájában töltötte. Maga is csodálkozott azon, milyen figyelmesek és udvariasak hozzá. Mintha a sajnálkozást öltöztették volna keresetlen, meleg szavakba . . . Semmi kétség sem lehetett: az elesett embert látták benne.

Kapott kitanító vigasztalást is, mikor vonásaiból kiolvasták a kétségbeesést.

— Kérem . . . hiszen gazdamoratórium van.

Moratórium . . . önhibáján kívüli bajbajutás . . . kényzseregyesség . . . haladék . . .

Gálfi sem hozott biztos választ a déli találkozásra. Csak a fejét csóválta :

— Egyelőre semmi biztosat sem mondhatok . . . Holnap három helyről is várok választ. . . .

Ilonka kisasszony vagy tíz levelet gépelt és adott fel a «Sóskúthy-ügy»-ben. Este pedig Gálfi két ismerősét vonta be — feltétlen bizalmat kötve ki — a megbeszélésbe.

Az egyik komoly, szikár, ötven év körüli férfi, Gálfi régi ügyvédtársa volt. Neumayernek hívták.

A másik egy házának induló, kopasz, jovialis öreg úr, csaknem az ellentéte. Mosolygó, kerek arcával maga volt a megtestesült biztatás. Bálintnak hívták és egy nagy banknak volt nyugalmazott aligazgatója. Mindenre tudott vigasztaló vagy megnyugtató megjegyzést.

— Nézze, öcsém — mert remélem megengedi, hogy ilyen bizalmasan szólítsam, — kezdte a mondanivalóját — legelőször is mint tapasztalt öreg ember arra akarom figyelmeztetni, hogy ne tekintse most a saját baját különleges egyéni tragédiának. Ez megnehezítené az orvoslást. Nézzon körül figyelmesen. Franciaország nem fizet. Németország sem . . . A többiekről ne is beszéljünk. A leggazdagabb amerikai metropolisok is küzködnek a deficit és fizetéképtelenség rémével. Rotschildok kerültek válságba. Mammuth-

intézetek jutottak csődbe. Nagybirtokosaink «készen» vannak... Ezt csak azért ismétlem, mert nem akarom, hogy valami szégyenkezésképpen befolyásolja őszinteségében. Erre itt, magunk közt semmi szükség. Mind bajban vagyunk... Mind elszegényedtünk. Viktor barátunk is, én is, ön is... Hogyan és miért, mellékes... Fontos csak az, hogy kiverekedjük magunkat belőle...

Aztán a maga életét vázolta rövid pár szóval. Hogy mennyi hadikölcsönt jegyzett, mennyit vesztett a megszállás, forradalmak révén, mennyi úszott el a tőzsdei csőd idején és mennyi baj érte azóta. Még a nyugdíját is felére szállították le. Keresetlen szavaival egyszerre megtalálta az utat Sós-kúthy Gábor szívéhez és közvetlenné tette az egész beszélgetést.

Neumayer doktor képviselte a kételkedő pesszimizmust Bálint direktor derűs optimizmusával szemben.

Két óra volt, mikor kiosztották egymás között a szerepeket. Sós-kúthy holtrafáradtan ért vissza szállodájába, hogy másnap tovább folytatódjék minden.

GESZTESI-BALOGH GÁBOR.

KÖLTEMÉNYEK.

Legjobb.

Nem jó tudni a holnapot,
Már mit sem várva benne,
Vergődve vinni a szívet,
Mely még élni szeretne.

Nem jó sírni az életért,
Mely csupán bús arasznyi,
Legjobb meghalni az előtt,
Mielőtt meg kell halni.

Palotában szerettem volna élni.

Palotában szerettem volna élni,
Melynek homloka gyönyörű barokk,
Melynek kapuján kilincs helyett gomb van,
S hol ragyognak a tükörablakok.
Hol lakáj áll a díszes bejárónál,
Százados parkban szökőkút buzog,
Hol tóba néz az előkelő pálma
S őrt állanak a hűvös ciprusok.

Palotában szerettem volna élni,
Hol kesztyűs kézzel kínálgat a csend,
Ahol a falról berámázott ősök
Nyugodt, böles arccal nézik a jelent.
Ahol egymásba szédülnek a termek
És drága mívű óra zeng, zenél,
Ölelkezik a fehér az arannyal
És lábujjhegyen jár a szenvedély.

Palotában szerettem volna élni,
 Kizárva onnan minden durva neszt,
 Kezet csókolni finom hercegnőknek
 És csodálni egy szőke baroneszt,
 Halálba szunnyadni a kandallónál,
 Míg árnyba hull a kincses nagy szalon,
 És belépve egy üres képrámába
 Tovább álmodni ott fenn a falon.

Katona-karmester.

Lépett az utcán feszesen,
 Kezében ütempálca.
 Nyomult utána a tömeg
 Kedves dalait várva.
 És harsogtak a harsonák,
 A dobverők peregtek,
 S hangbonbonok hulltak alá
 Öregnek és gyerekeknek.

Szálltak méla melódiák
 És repültek az évek,
 A karmester nem tudta, hogy
 Már minden csöndessé lett.
 Hogy elmaradt a kürt, a dob,
 Szakadtak húrok, drótok,
 A tömeg lassan szétoszolt,
 S az ablak becsukódott.

Ő csak lépkedett feszesen,
 A szűk néptelen utcán,
 Vezényelte az ütemet,
 Szemeit is lehunyván.
 Vezényelt pianisszimó,
 Csak a csendet vigyázva . . .
 Testvér, én, te, ő, mi, ti, ők,
 Jaj, sohse nézzünk hátra.

SZEMLE.

Hals.

Szép művészeti Múzeumunk gazdag németalföldi részében két arcképet őriz Frans Halstól, akit méltán szoktak az életkedv festőjének nevezni. Hiszen az egész világ képzőművészetében nincsen még egy kiemelkedő alkotó, aki annyi derűs örömet árasztana műveiről. A mi Hals-festményeink férfiarcképek. Hals bámulatos technikai könnyedsége, nagyszerű festői tudása teljes mértékben nyilvánul rajtuk, különösen a kisebbiken, mely életének és művészetének utolsó és legkiemelkedőbb szakából való, de az a tomboló életöröm, mely nagyszerű realizmusával együtt alakítja ki nagyságát, nem jelentkezik rajtuk olyan zabolátlanul, mint azokon a kacagó képein, amelyek azonnal eszünkbe jutnak nevének hallatára.

Ezeken a képeken mintha tartózkodóbb volna, mint amilyen legtöbbnyire volt. Nagyszerűen élénk állítja ezeken is azokat, akiket ábrázolni kellett, de a model tulajdonságai megkötötték. Életmegérzése mégis nagyszerű mindkét festményen, az ábrázoltak majdnem megszólalnak és a pillanat feltétlen igazságával hatnak. Megfestésük is remek. Könnyen futó, soha ki nem sikló ecsettel, nagyszerű színezéssel és utólréhetetlen magátólértetődéssel vannak vászonra vetve, még ha hüvösebbek is nevető arcábrázolásainál. Azon művei közé tartoznak, amelyek közel áll a legszemélytelenebbnek látszó és mégis annyira egyéni arcképfestőhöz, kortársához, Velazquezhez, a nagy tartózkodóhoz, a legkönnyörtelenebb természetmeglátóhoz.

Mert amiképpen ez a nagy spanyol festő, azonképpen Hals is a legteljesebb mértékben a valóság talaján állt. Őt sem zavarják sejtelmek, vágyak, álmok, nem nyugózták le a léleknek olyan más világot alkotó mámorai, mint Rembrandtot, nem töltötték el olyan víziószerű rémlátások, mint Goyát, akiket, mint az abszolút festeni tudás nagymestereit, vele együtt szoktak emlegetni. Halsnak eszébe sem jutott, hogy lehetséges másik világ is az ember lelke mélyén és nemcsak az a mámorító közvetlen egy van, mely kívülről forró lehelletével napról-napra, óráról-óra csábítóan veszi körül. De benne élni

mindenben, ami körülötte kavargó, amit a pillanat szeszélye nyújt, végigfuttatni az élettől mámoros szemét mindenben, ami a hétköznapot szinessé és csillogóvá teszi, tele szájjal kacagva örülni az életnek, melyet két kézzel markol, hogy egy élvezete se fusson megköszöndéssé, tölteni örömtől könnyelműen a végletekig, csömört nem érezni soha, hetykének, verekedésre, megtorlásra örökösen késznek lenni — ez Hals, a XVII. századbeli diadalmas hollandiai polgárság örömmámorának harsogó szavú hirdetője.

A nevetésnek nincsen a világon hozzá fogható magasztalója. A maga vidám egyéniségének derűjét öntötte szét majdnem mindenre, amit alkotott. A nevetésnek kimeríthetetlen skálája ömlik el művészetén. Kezdve a nők arcán, a száj szögletében meghúzódó hamiskás mosolyon, az útszéli kocsmákban durván hangzó röhögésig, minden változatát megfesti. De nevetése sohasem válik fintorgó vigyorgássá, kacajának nincsen keserű íze. Gyakran kihívó, sőt gunyolódó is, de sohasem cinikus. A leggyakrabban önhitt mosoly, egy erejére és jólétére büszke és az életet könnyűnek érző fajzat öntudata, amely azonnal védekezik, ha valaki útjába áll. Alapjában mindig jó és mindig éltető. Őszinte és a szív legmélyéig minden tartózkodás nélkül közvetlen. Hals alakjai tenyerükön hordozzák szívüket, amely a nyár melegét árasztja. Nem ismernek szégyenkezést, nem ismernek semmi arisztokratikus elzárkózást, egy-két kupa bor után széles mosolyra nyílik szájuk, dicsekvők és nem szégyellik bohóságukat.

Egyszerű emberek világa ez, akik a gyermek elfogulatlanságával közelítenek az élethez. S ha Hals ennek a világnak gyermekeivel kerül szembe, olyan csodálatos képeket fest róluk, amelyek párjukat ritkítják. Az a naiv életöröm, mely e képekből árad, az az eleven fiatal lélek, melyet gyermekei szeme és derűs arca sugároz a megfestés pompás könnyedségével párosulva, Halsot a barokk másik nagy gyermekfestője, Murillo felé emeli.

Lehet, hogy egy kissé plebejus íze is van a halsi nevetésnek. De ebben a fajtában a legnagyobb, hiszen hahotázásából az életörömmel olyan páratlanul erős felfokozottsága árad, amely az érzelmekek csodálatos elevenségét adja. Hals a holland művészetnek majdnem olyan nagyszerű véglete, mint Rembrandt, a ki a lélek mélységeibe vezet, míg ő annak felszínén tombolja ki magát.

Amilyen volt művészte Halsnak, olyan volt származása és élete is. A szegények sorából küzdötte fel magát. Valamikor azt hitték, hogy Haarlem egyik patricius családjából származott, ma tudjuk, hogy egy mechelni eladósodott posztószövő gyermeke volt. Körülbelül 1580 táján születhetett, korán jutott Haarlembe, az ottani

festőcéhben előkelő szerepet játszott, sokat keresett, de még többet költött, mulatós, könnyelmű ember volt, a rá vonatkozó levéltári adatok legtöbbször arról számol be, hogy szeretett adósságokat csinálni, de fizetni annál kevésbé. Élete vége felé teljesen elszegényedett és támogatásra szorult. Hosszú életet élt, 1666-ban halt meg, egy csomó gyermeke volt, akik közül néhánynak mint kisebb jelentőségű festőnek maradt fenn neve.

De ha ezeket az adatokat nem tudnók is, művei elárulnák, hogy nem volt benne semmi társadalmi előkelőségi kódás. Hals alulról feltörő zabolátlan őserő volt, amely minden korlátozottság nélkül adta önmagát. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem jutott fel az emberiség legmegkülönböztetettebb magaslatainak egyikére, hanem csak azt, hogy minden társadalmi válogatás és minden kasztszerű tartózkodás nélkül markolt belé az életbe. Nem ismerte a finyásságnak semmi kiállítását, nem tartotta sokra az előkelőség drapériáit, de mégis végtelenül előkelő minden, amit alkotott, mert az érzékelés páratlan művészetét pazarolta műveire.

A képzőművészetnek kevés alkotója volt annyira egységes az étellel és annyira maradék nélküli kifejezője embertársainak és korának, kevés ilyen gazdag felhalmozója pazar bőségű érzékeléseknek. Innen van, hogy bármilyen földi és véges jellegű is az, amit magából és a világból alkotásain felhalmoz, egy pillanatra sem válik banálissá. Mint a valóságnak élesszemű megrögzítője a pillanatnyi valóságban is őserőjű jelenséget rögzít meg, fogalmilag meg sem közelíthető és csak az érzékek finomságával felfogható valóságot tár fel előttünk. Ezért egyáltalában nem fantáziátlan, amit néha szemére vetettek. Mert hiszen a képzelet nemcsak az emlékekből és sejtelmekből átalakítóan felépítő fantázia lehet, a naturalista szemmel alkotónak is megvan a maga képzelete, amely olyan élesen és olyan meggyőző erővel fogja össze a látottakat, hogy meg sem sejtett mélységeket tár fel. Hals csodálatos éleslátása nem pusztá megfigyelés, hanem alkotó képzelet is.

Ebben találkozik a másik nagy, szinte utólréhetetlen természetlátóval, spanyol kortársával, Velazquezzel, akitől mégis elválasztja szanguinikus vérmérseklete. De öröme a színekben, gyönyörködése az emberi arc esetlegességeinek dús kincsében, aztán élete vége felé egy-egy uralkodó színre hangolt skálája mégis közel viszi hozzá. Pedig első pillanatra a hűvös és arisztokratikus Velazquez nagyon távolinak látszik a vérmes és plebejus Halstól. De ez a temperamentumbeli különbözőség nem leplezheti azt, hogy mind a ketten a naturalizmus talaján állanak.

Ez a naturalizmus a másik fő jellemzője Hals friss és eleven művészetének. Páratlanul éles szemű megfigyelője és páratlanul biztos kezű ábrázolója az élet jellegzetes, közvetlenül felfogható tüneményeinek, színeknek, vonalaknak, nyugvásnak és mozgásnak egyaránt. Belőlük az első pillanatra felfogható életnek olyan közvetlen valóságként ható képét alkotta meg, mint csak kevesen. Nem látott olyan mélyen a lélekbe, mint Tiziano, vagy Velazquez, sokkal kisebb kiterjedésű skálán belül alkotott, de az életábrázolás friss igazságának szempontjából nem marad el mellettük. A maga robustus derűjén belül Hals épp olyan meghökkentően való ábrázoló, mint amazok többrétű megfigyeléseik között. De van még egy körülmény, amely elválasztja tőlük Halsot. Benne egészen felfokozott mértékben él az, ami Tizianóban, különösen drámai jellegű festményeiben, már jelentkezik és Velazquezben is néha felvillan: a pillanatnyság meglepő érzékeltetése. A nagy velencei és a nagy spanyol maradandóbb jellegű helyzeteket festettek, Hals azt a felvillanásszerű, kiélezett pillanatnyságot, mely gyakran, de jóval később Goyában testesül meg és még később, a XIX. században egész festői irányzatnak lesz egyik legjellemzőbb tulajdonsága.

Hals sokszor nyúl az elfutó átalakulások legélesebb tetőpontjaihoz, melyeket változás előzött meg és gyors változás követ. Ennek megfelelő volt festési módja is, egyik őse az impresszionizmusnak. Széles ecsettel, hetykén odavetve, egy-egy ecsetvonással kanyarítja ki és a legkevesebbre egyszerűsíti az összefoglaló vonalat vagy színt, gyakran csak sejtet, bár a finom részletezésnek is mestere tud lenni. Ezzel a könnyed, szinte kardpenge villanásaként ható festési módjával is a legéletteljesebb valóság látszatát kelti fel.

Művének túlnyomó része arcképfestés. Még pedig erősen polgári jellegű. Az a XVII. századbéli jómódú polgárember, aki vele megfestette magát, nem akart szebbnek és előkelőbbnek látszani, mint amilyen az életben volt. Ez a polgár megelégedett azzal, ha ruhája és egyéb holmija híven látszott a képen, ha arca és keze, alakja olyan volt, mint az életben. Néha-néha megesett, hogy Halsnak gavalérokat kellett festenie, akiket talán előkelőbbeknek tüntetett fel, mint amilyenek voltak, de arcképeinek túlnyomó része teljes hűségre törekvő polgári arckép volt, amely minden arc minden esetlegességét híven ismételte. Az első pillanatra talán egyhangúnak látszik ez a polgári galéria. Lelkiekben bizony nem is nagyon változatos, de annál gazdagabb a testiség százezernyi változatosságában.

Ezt jól megfigyelhetjük híres csoportképein is, amelyeken lövészegyesületi vagy egyéb testületi összejövetelek ürügye alatt

egy csomó emberi arcot egyesített a festmény keretein belül. Minden egyes fej pompás jellemtanulmány, amely a testi megjelenés különbözőségeit a lehető legélesebben tünteti fel, s ha a lelki skála nem is ekkora, ez nem Hals bűne. Nem tehetett arról, hogy ezek a jóltáplált, büszke és öntudatos polgárok a léleknek egy húrján pendültek, hogy egyforma naivitással örültek ételnek, italnak és egyformán voltak rátartiak.

De legnagyobb mélységben mégsem az arcképen virágozott ki Hals művészete. Hiszen az arckép mindig bizonyos korlátozást jelent, ha egyébben nem is, a téma megválasztásában. Nem a szó szoros értelmében vett arcképfestés terén tombolta ki legnagyobb életörömét és festői ábrázolásmódjának éles könnyedségét. Nagyszerű arcképeinél is többet érnek azok a festményei, ahol maga választotta a témát, persze ismét csak emberi arcokat, emberi jelenségeket. Választása pedig ilyenkor nem a polgárságra esett, hanem a jóval alacsonyabbrendűekre, olyanokra, akik minden társadalmi megkötöttség nélkül, sőt szinte a társadalmon kívül élve kínálkoztak fel, hogy kivételesen jellegzetes témákat nyújtsanak. A haarlami korezmák, vásárok, utcák, lebújok könnyelműen, néha eszelősen tobzódó népe volt ez, muzsikuszok, cigánylányok, félbolondok, a kocsmák tölteléke. Ezekről már nem is arcképeket festett, hanem valósággal démoni erejű meglátásokat. Itt már a szépségnek és tisztességgel megjelenésnek azzal a mértékével sem kellett megküzdenie, amellyel a polgári arcképen számolnia kellett: itt közeledett leginkább az élet mélységeihez. De ilyenkor is került mindent, ami szomorú vagy meghökkentő volt, itt is a jókedv hangos szavú hirdetője. Kis csirkefogókról, vén részegesekről, féleszű banyákról, teleszájjal éneklő, vidám bolondokról festette azokat a nagyszerű képeit, amelyek a legnagyobb emberábrázolók sorába emelik. És amiképpen szabad volt furesa és primitív lelkiségük ábrázolásában, éppen olyan felszabadult volt e témákon festőisége eszközeinek alkalmazásában is.

Ezeknek a festményeknek lenyűgöző ereje majdnem Rembrandt mellé állítja. De ugyanakkor eszünkbe jut az öreg Tiziano, Goya, Velazquez és Hogarth festési módja, sőt egy nagy magyar festő is: Munkácsy. Ezek a művei azok, amelyekben az alkotás szépsége legteljesebb ellentétbe kerül az úgynevezett tárgyi szépséggel, és ez a nagy ellentét még csak jobban kiélezi alkotóképességének a valóságot erősen felfokozó jellegzetességét. Bennük válik Hals művészete az élet végtelenségének megéreztetőjévé, amelyhez mások átalakító képzeletük útján, a valóság elvont eszményítésével jutottak el.

Foglalkozzunk kissé e képei festési módjával, annál is inkább,

mert egyik Hals-képünk, a kisebbik arckép, igen közel áll ahhoz a modorhoz, amellyel például Ramp-junkert és kedvesét, a vásári zenebonást, a hegedülő férfit, a lanton játészó bolondot, a két éneklő fiút, a vidám iddogálót, a vén részegest, a söröskancsós legényt, a vigyorgó halászgereket, a cigányasszonyt, a mulattot, az űlő Heythuysent, a kasseli nagykalapos férfit, vagy a mindezekben is túltevő Malle Bobbét, a haarlemi boszorkányt festette.

Ez az a festői ábrázolásmód, mely letompít minden vonalbeli élességet, kerüli a részletek miniatürszerű megfestését, amely a németalföldi festészetben gyakori volt, s amelynek bizonyos határig, különösen a ruhaneműek megfestésében, néha ő maga is hódolt. Hals szélesen futó és nedvesen csillogó, de nem bőséges festéket adó ecsettel festett, fényben csillogó felületeket rakott fel az arc hajlásaira, amelyet ezekkel a hangsúlyokkal meghökkentően elevenné varázsolt. Ezeket a lágyan feloldott arcokat és testfelületeket már Tiziánónál is megcsodálhattuk, Velazqueznél is gyakoriak, a barokk festői látásának gyönyörű eredményeként Rembrandtnál és Tiepolónál is megfigyelhetők. A renaissance vonalas ábrázolásmódjával szemben ez a festési mód meglepően eleven életet ad a testnek, nagymértékben felkelti a valóság és a pillanatnyiség érzését, amelynek megkapó ereje felvillanásszerűen vésődik a szemléző lelkébe. Ezen az ábrázolásmódon belül eddig sokféle változatot szolgáltatott e művészet. Tizianónál hősi nagyságban, Velazqueznél hűvösen személytelen igazsággal, Goyánál démonikusan, Daumier-nél szenvedélyes pathosszal, Munkácsynál fojtott drámaisággal jelentkezik, a kacagóan derűs és haragú változat: Halsé.

Művészetének ugyanaz a sorsa volt, mint Rembrandténak, igen közönséges kifejezéssel élve: kiment a divatból. Kortársai — különösen a haarlemiek — nagyon megbecsülték. Egyik haarlemi születésű kortársa, Schrevelius, a leideni iskolai igazgató, 1647-ben a következő találó módon jellemzi őt: «Nem szabad megfedkezmem Frans Halsról sem, aki festési módjának sajátosságával, mely egészen rendkívüli, mindenki mást felülmúl. Mert festészetében akkora élesség, elevenség és erő van, hogy néha úgy látszik, mintha ecsetével a természetet is küzdelemre hívná. Ezt még teljesen be nem fejezett arcképei is elárulják, mert olyan élénken vannak festve, hogy lélekzeni látszanak.» De már Amsterdam finomabb népét nem sikerült meghódítania, tizenhárom évvel később egy amsterdami író meglehetősen kevésre becsülte.

Halála után gyorsan feledésbe merült. Éppen úgy, mint Rembrandt, nem tetszett a XVIII. századbeli hollandusoknak, mert nem

volt elég sima, nem volt eléggé előkelő. A század vége felé potom pénzért vesztegették festményeit. Feltámadását ugyanaz az ízlés hozta magával, amely Velazquezt és Rembrandtot felfedezte a világnak : a festőiség keresése. Világhíre a XIX. század realizmusának és impresszionizmusának hatása alatt alakult ki, mindkét irány egyik legjelentékenyebb előfutárját ismerte fel benne. Angol és amerikai gyűjtők semmi pénzbeli áldozatot sem sajnálva vetekedtek műveiért, amelyekért a régi árak ezerszeresét, sőt még többet is fizettek.

Ez év július elsején szülővárosa, Haarlem, amely nagy fia nevét viselő múzeumot létesített, ahol többek között eddig is nyolc hatalmas csoportfestmény volt látható, összehordja nagy gyűjteményes kiállítás keretében mindazon műveit, amelyeket kölcsön kaphatott. Ez a kiállítás nagy élménye lesz a műbarátoknak, akiket ez évben már a Giotto- és a Tintoretto-kiállítás gyönyörködtetett. Meg fogja mutatni, hogy Rembrandt mellett Hals volt a holland festészet legkiemelkedőbb mestere, sőt még többet is igazolni fog : azt, hogy a festészet legnagyobbjai sorában az életkedv nagy festője, a festőiség nagy mestere, Hals, a legelső között foglal helyet.

Farkas Zoltán.

IRODALOM.

Berzeviczy Albert posthumus műve.

Berzeviczy Albert : *Az abszolútizmus kora Magyarországon.* 1849—1865.
IV. kötet. Bpest, (Franklin-Társ.) 1937. 8°. 106 l.

Közel hatvan esztendő volt Berzeviczy Albert, mikor általánosan elismert, politikai ellenfeleitől is méltányolt, három évtizeden át folyton emelkedő közéleti szerepléssel és jelentékeny irodalmi munkássággal háta mögött, az obstrukcióktól elkedvetlenedve, 1911 nov. 7-én leköszönt a képviselőház elnökségéről. Kevéssel utóbb, úgyszólván csirájában meghiusult miniszterelnökségének terve, mely hivatva lett volna megteremteni a békés parlamenti légkört. Berzeviczy finom érzékével azonnal észrevette, hogy cselekvő államférfiúi pályafutása véget ért. Amint a hatalom birtokában megőrizte lelki nemessége a megszédüléstől, épp úgy tartotta meg most benne a nyugodt, előkelő méltóság öntudatát és a munka szeretetét.

Ilyen körülmények között veszi kezébe újra a történetíró tollát, hogy megírja az abszolútizmus korát. Nem véletlenül választotta e kort. Az egyik ok — mint ezt maga is kiemeli I. kötetének Bevezetésében — hosszú politikai szereplése, melytől azt remélte, hogy «meg fogja könnyíteni rá nézve a kiegyezést megelőző korszak összes politikai vonatkozásainak megértését» (4. l.). A másik e kor történelmének teljes ismeretlensége, valamint annak a gondolatnak csábító volta, hogy bírálata alá vonja az államférfi higgadt ítéletével azt a kort, melynek levegőjét legfogékonyabb gyermekéveiben szívtá még maga is (u. o. 3. és 5. l.).

Ítélete lesújtó. A szabadságharc elbukása után a bécsi kormány a kiengesztelés helyett a legkegyetlenebb megtorlás eszközeivel: kivégzésekkel, súlyos börtönbüntetésekkel, az ország feldarabolásával, alkotmányunk elkobzásával s a germanizálás szolgálatába is állított abszolútizmus erőszakos intézkedéseivel igyekezett a nemzet önrzetét, ellenálló képességét megtörni, noha a józan ész, Európa külpolitikai viszonyai és ebben Ausztria helyzete egyaránt azt a bölcs mérsékletet ajánlották, mely a szatmári béke után többé-kevésbé meghozta

a lelkek megnyugvását. Sőt évekkel utóbb is, mikor már kétségtelemmé vált az erőszak politikájának csődje s az egyenlőtlen harcban elesett magyar nemzet erkölcsi helytállása, s amikor nyilvánvaló volt, hogy Ausztria belső gyöngeségének legfőbb oka a magyar kérdés elintézetlensége, Bécs fenyegetésekkel és csábításokkal igyekezett rábírní a nemzet vezetőit a magyarság történelmi jogainak és alkotmányos önállásának megtagadására. Joggal vonta le Berzeviczy e tényekből azt a következtetést, hogy az abszolutizmustól sanyargatott nemzedék keserúsége nemcsak Ausztriához való viszonyunkat mérgezte meg, hanem közjogi és politikai gondolkodásunkat is. (U. o. 5. l.)

Ez a mérgező anyag volt az a kovász, mely utóbb oly nagyra növelte a kiegyezés ellenzékét, felszította a nemzet öngyilkossággal határos közjogi harcait, melyek miatt megoldatlanok maradtak a nemzet legégetőbb társadalmi és gazdasági problémái és amelyek miatt kellő fölkészültség nélkül kényszerültünk belemenni a világháborúba.

Életének e főművét már nem juttathatta tető alá Berzeviczy. Az 1921-ben, 1926-ban és 1932-ben megjelent I—III. kötet után hátralevő IV. kötetnek csak egyötöde készülhetett el *Absolutismus változott formában* címmel négy fejezetben. Ezt foglalja magában az előttünk fekvő posthumus kis kötet.

Bevezetésül a belpolitikai viszonyokat ismerteti 1862. novemberétől 1863. szeptemberéig. Schmerling és az ő hatása alatt Ferenc József újra össze akarják hívni az országgyűlést, de Schmerling csak azért, hogy ha a nemzet kitart 1861. évi álláspontja mellett, meglegyen az alkalom és ürügy a Reichsrathba való közvetlen választások elrendelésére. Viszont gr. Forgách Antal főkancellár az országgyűlés összehívása ellen foglalt állást, hogy időt nyerhessen a kiegyezés előkészítéséhez.

A két ellentétes javaslattal szemben végül az uralkodó gr. Apponyi György országbírótól is előterjesztést kért, aki szűkebb baráti körének meghallgatása után hosszabb emlékiratban foglalta össze véleményét, melyet Deáknak is tudomására hozott. Apponyi elgondolása, bár akkor nem talált is meghallgatásra, mégis fontos mozzanata a kiegyezés előzményeinek. Kiindulási pontja a dualizmus a monarchia két állama között. Ebből folyólag első helyen tartja rendezendőnek a közös ügyeket és intézésük módját, melynek szerveiül delegációkat ajánl, de szélesebb hatáskörrel, mint ahogy azt az 1867. évi kiegyezés megvalósította.

Apponyi tervezete nem nyervén meg az uralkodó és a bécsi

kormánykörök hozzájárulását, gr. Forgách főkancellár is készített egy javaslatot, mely a dualisztikus paritást csak átmenetileg ismerte el, egyébként a delegációnak a februáriusi pátens értelmében a tágabb Reichsrat hatáskörét biztosította volna. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy a bécsi kormány még ezt az ő centralisztikus álláspontjának megfelelő véleményyt is visszautasította.

Egyidejűleg (1863 márc. 28.) megszólalt a nemzet vezére, Deák is az 1861-i országgyűlés tagjainak arcképeit tartalmazó albumot átadó küldöttség előtt, hangsúlyozván a nemzet törhetetlen ragaszkodását törvényeihez, melyek a fejedelmi hatalomnak is legbiztosabb alapjai és amelyeknek meg nem tartása veszélybe döntheti a legerősebb országokat is. A tisztelgésen megjelent gr. Apponyi György is, kit ezért pár nap múlva rideg hangú császári kézirat mentett föl az országbírói méltóságtól.

Utódául gr. Andrassy Györgyöt nevezte ki Schmerling, tőle várván az országbírói értekezlet munkálatát pótolni hivatott törvényjavaslatok előkészítését s ezzel a magyar jog uralmának fokozatos megszüntetését. Ugyancsak az összbirodalmi eszme szolgálatában hozta be a kormány sajtóügyekben az osztrák objektív ítélkezési rendszert, amivel szigorúbb eljárás és büntetés volt összekötve. Egyébként a legjelentéktelenebb társadalmi megmozdulás, hazafias törekvés is messzemenő rendőri ellenőrzés alatt állott ugyanakkor, amikor szinte becézték a magyarellenes nemzetiségi izgatókat. Ily viszonyok közt érte az országot az 1862. évi nagy tavaszi árvizek után az 1863. esztendei rettentő aszály, melynek nyomában éhínség és zavargások is léptek fel.

Amily tehetetlen volt a provizórium a magyar belpolitika terén, ugyanoly ügyefogyottság jellemezte külpolitikáját is. Az a rokonszenv, mellyel egész Nyugateurópával együtt Magyarország nézte az 1863. évi lengyel fölkelést, csak a magyarság zaklatására, házkutatásokra, sőt elfogatásokra adott ürügyet. Hogy' is vette volna észre az osztrák kormány az új porosz miniszterelnök, Bismarck 1862 novemberi nyilatkozatának mélyebb értelmét, mely szerint Ausztria sokkal okosabban tenné, ha nem Németország földjén keresné a magá súlypontját, hanem Magyarországra helyezné át, amivel területének legfontosabb részeit is kibékíthetné? Gr. Rechberg osztrák külügyminiszter Schmerling diktatórius hajlamainak engedve, tervbe vette a német Bundnak osztrák vezetés alatt való ujjaszervezését. E törekvés legkimagaslóbb eseménye az 1863 aug. 17-én a Majna melletti Frankfurtban, Ferenc József elnöklete alatt összeült német fejedelmi gyűlés volt, mely azonban — bár megállapodásait a legtöbb német

állam magáévá tette — Poroszország, helyesebben Bismarck elutasító magatartásán meghiusult.

Még százalmasabb szerepre vállalkozott Ausztria a schleswig-holsteini kérdésben, mikor a Bund megbízása alapján Poroszországgal együtt 20,000 főből állott csapattesttel részt vett a Dánia ellen indított háborúban. A hadjárat természetesen a sokszorosan erősebb porosz—osztrák hadsereg javára dőlt el, azonban Ausztria végzetes rövidlátással e győzelemmel is csak maga alatt vágta a fát.

Konok magyarellenesség vezette az osztrák kormányt erdélyi politikájában is. Schmerling célja az volt, hogy a külön erdélyi országgyűlés összehívásával biztosítsa Erdély képviselőinek kiküldését a birodalmi tanácsba, abban a reményben, hogy ez esetben meg fog törni Magyarország ellenállásának egysége. Szomorú, hogy e törekvésében, mellyel együttjárt a szászok és oláhok minden kívánságának teljesítése, Schmerling gróf Nádasdy Ferenc erdélyi kancellárban találta meg leghívebb munkatársát. Sikerük azonban, melyet az erdélyi képviselőknek a birodalmi tanácsban való megjelenése jelentett, csak látszólagos volt. Erdély magyarsága a székelységgel együtt híven kitartott az anyaországgal való unió mellett. Képviselői és a soraiból kinevezett királyi hivatalosok elhatározták gróf Andrassy Gyula javaslatára az országgyűléstől való távolmaradást, amit részletesen indokolt feliratban hoztak az uralkodó tudomására. A szász és oláh képviselők által tárgyalt «törvényjavaslat»-ok, köztük különösen az Erdélyben élő népek és törvényes vallások egyenjogúságáról szóló, nyitott ajtót döngettek, mert a «Magyarország és Erdély eggyé alakulásáról» hozott 1848. évi I. erdélyi t. cikk már másfél évtizeddel előbb kimondta a teljes jogegyenlőséget «nemzet-, nyelv- és valláskülönbség nélkül»: amint egyéb fontos intézkedések is benne vannak az 1848-as magyar és erdélyi törvényekben.

A monarchia belső bajai egyre erősebben ütözköztek ki a Reichsrat tanácskozásain is. A liberális németek a magyar alkotmányosság mellett nyilatkoztak. A lengyel képviselők a lengyelek, a csehek az oroszok mellett foglaltak állást, majd otthagyták a Reichsratot. Az ellenzék erős kritikát gyakorolt a kormány adójavaslatai s a schleswig-holsteini kérdésben tanúsított magatartása fölött.

Ugyanakkor (1864 febr.) a kormány Galiciában az orosz—lengyelországi forradalom miatt támadt izgalom elfojtása végett ostromállapotot volt kénytelen elrendelni. Hasonló intézkedésre volt szükség a velencei tartományban is. Egy hónappal utóbb pedig Asbóth Lajos gyalázatos följelentései alapján magyar földön összefogdosták a hatóságok az Almásy Pál—Beniczky Lajos-féle össze-

esküvés» tagjait. Mindezekre a kormány kegyetlen szigorral s a vezető személyek kicserélésével felelt. Így került a magyar főkancellár székébe gr. Forgách Antal helyébe a tehetségtelen gr. Zichy Hermann.

Eddig jutott Berzeviczy a IV. kötet megírásában. Az I. kötet előszavában közölt tervezet szerint tehát négy rész maradt el, a következő címek alatt: A kiegyezés felé; Az emigráció az olaszországi háború után; Gazdasági és társadalmi élet a hatvanas évek első felében s Irodalom és művészet a hatvanas évek első felében.

Örök kára történetírásunknak, hogy e négy rész, az egész műnek kb. egyötöde, már nem készülhetett el. Annál pótolhatatlanabb e kár, mert alig írhatná meg valaki e fejezeteket nagyobb hivatottsággal és felkészültséggel, mint ő, aki ez éveket éleseszű, 10—13 esztendőös gyermekként oly környezetben élte át, melynél hagyomány volt a közügyekkel, a tudománnyal és irodalommal való foglalkozás.

De életének e főműve, mint Szalay Lászlónak szintén befejezetlen *Magyarország története*, így, csonkán is nagyértékű, maradandó becsű alkotás. Roppant szorgalommal összegyűjtött adatainak gazdagsága, feldolgozásmódjának lelkiismeretessége, az események vázolásában tanúsított tárgyilagossága, a szereplőkről adott jellemzése, róluk és közéleti ténykedéseikről a magyar nemzeti és az egyetemes európai érdekek szempontjából mondott, igazságra törekvő ítéletei, a politikai, társadalmi, jogi, gazdasági, tudományos, művészeti stb. viszonyok alakulásáról részleteiben is egységes keretbe foglalt képei előkelő helyet biztosítanak mindenkor e munkának.

Gaius Terentius Varro konzulnak, akinek seregét oly iszonyatosan megverte Hannibal Cannae mellett (Kr. e. 216-ban), noha a vereséget elhamarkodásával jórészt maga idézte fel, köszönetet szavazott a szenátus, amiért nem esett kétségbe a haza sorsán.

Mennyivel nagyobb hálára és kegyeletre kötelezik nemzetünket Berzeviczy Albert, a kitűnő kultúrpolitikus, tudományos életünknek három évtizeden át volt vezéralakja és jeles történetírónk iránt azok a tanulságai, melyeket az abszolutizmus korának történetéből vont le és hirdetett bizakodó hittel, messzehangzó szóval az összeomlásunkat, kiraboltságunkat és feldaraboltságunkat követő aléltásunk idején (1921), elmondván, «hogy nekünk nemcsak multunk, hanem jövőnk is van, s hogy nemzetünkre nézve nem léteznek a bukásnak oly mélységei, melyekből a fölemelkedés verőfényes magasságaira nem nyílnék kilátás.» (U. o. 16. l.)

Nagy Miklós.

A magyar adóteher megoszlása.

Dr. Fellner Frigyes: *Adótehermegoszlás*. Statisztikai közlemények, 79. kötet, 3. szám. Budapest, 1936. 294 lap.

Amióta az emberiség szervezett társadalomban él és a polgárság gondoskodik az állam fenntartásáról a közterhek viselése által, azóta meg-megújuló vita tárgya, hogy ki adózik nagyobb mértékben. A tudomány és a gyakorlat állandóan foglalkozik a teherviselés igazságos és bölcs megoszlásának kérdésével, és az elmélet a teherviselés arányaira vonatkozólag már sok érdekes megállapítással gazdagította a tudomány széles területeit. A gyakorlat ezeket az elméleti megállapításokat sokszor figyelembe is veszi, igyekszik a gyakran évtizedek tanulságaiból levont elméleti útmutatásokat alkalmazni s teszi ezt olykor sikerrel, olykor pedig nem tökéletesen kielégítő módon. Kétségtelen, hogy a teherviselés megoszlása még a teljes igazság felé törekvő rendszer szerint megközelítőleg sem volna keresztülvihető, ha a tudomány a maga bölcs útmutatásaival nem szolgál segítő eszközül a terhek kivetésénél és szétosztásánál.

Ennek a minden ország gazdasági életére nézve egyaránt elsőrangúan fontos kérdésnek szenteli legújabb munkáját Fellner Frigyes egyetemi tanár, aki művében a kérdés elméleti és gyakorlati anyagát tárja elénk. Elméleti a könyv annyiban, hogy felöleli az adómegoszlás kutatásaira vonatkozó módszertani rendszereket. Vázolja azt az átalakult állapotot, amely a világgazdasági válság után szerte a világon jelentkezett, minthogy az államháztartás egyensúlya — kevés kivétellel — minden államban felborult és ennek helyreállítása érdekében a közterhek fokozása nyomult előtérbe, amely visszaállította az adóteher-megoszlás problémáját. A közterhek megoszlását a foglalkozás és termelési ágak között pontosan megállapítani nem lehet. A statisztika és a pénzügypolitika már régen kutat olyan módszertanok után, amelyek segítségével az adóterhek megoszlása pontosan megállapítható. Az ilyen rendszer felállítása azért ütközik szinte leküzdhetetlen akadályokba, mert tudvalevőleg az adót és közterheket sokszor nem az viseli, aki fizeti. Ha képes volna a tudomány egy ilyen módszert, amely csalhatatlannak bizonyulna, a gyakorlatban megvalósítani, az a kérdés is könnyebben vizsgálat tárgyává volna tehető, hogy az adóterhek összesége egyenes arányban áll-e az egyes országok közgazdaságának teherbírásával, vagy pedig a túladóztatás jelensége mutatkozik. Az ország adózási teljesítőképességének a nemzeti jövedelem mérvéhez kell igazodnia, mert az állam és a közületek közszükségleteiket végső fokon a nemzeti jövedelem egy részéből fedezik.

Mindezekre a körülményekre azért kellett Fellner könyvének ismertetésénél kissé részletesebben rámutatni, mert csak így érthetjük meg, milyen tudományos fegyverzet szükséges ahhoz, hogy egy ország adóterheinek megosztásáról megbízható kép legyen festhető. Magyarország tudvalevőleg mezőgazdasági állam, ennél fogva a szerző könyvében azt a rendszert követi, hogy az adóteher megosztásának foglalkozási ágak szerint való fejtegetésénél az első fejezet a mezőgazdaságot illeti. Megtudjuk, hogy a mezőgazdaság egyenes adó-terhe 121 millió, vagyis 24·09 százaléka a magyar közgazdaságot terhelő összes egyenes adó-szolgáltatásoknak. Amíg a számbeli megállapításig eljut a szerző, sorra veszi az egyes adónemeket, amelyek a mezőgazdaságot terhelik és ezeknek összesítése alapján nyeri a végső eredményt.

A nyersanyagot szolgáltató őstermeléshez hozzátartozik a bányászat is, amely átmenet gyanánt jelentkezik a mezőgazdaság és ipar között. A könyv egy újabb fejezete tehát a bányászat és ipar adóterhének vizsgálata. Ebben a fejezetben is ugyanazt a módszert követi, mint a mezőgazdaságnál, vagyis részletesen vázolja azokat az adófajtákat, amelyek viselésének terhe a bányászatra és iparra hárul és az adatok összesítéséből azt a megállapítást vonja le, hogy az összes egyenes adókból a bányászatra és iparra eső hányad 118 millió pengő, illetőleg 23·42 százaléka az összes egyenes adóknak. Sok vitára, még több észrevételre ad anyagot az a részletezés, mely szerint a 118 millió pengő adóteherből a gyáripar mindössze 50·4, a kézműipar ellenben 68·1 millió pengő terhet visel. A mezőgazdaság, bányászat és ipar mellett a kereskedelem és a közlekedés is jelentékeny tényezője a nemzeti jövedelemnek. Ezt a felosztást követi a szerző, mikor a bányászat és ipar fejezete után a kereskedelem, a közlekedés, a pénz- és hitelforgalom fejezete kerül tárgyalásra. Megtudjuk ebből a részből, hogy a kereskedelem 84·6 millió pengő egyenes adóterhet visel, 16·7 százalék erejéig. Ebből az összegből magára a kereskedelemre csak 37·2 millió pengő esik, míg a közlekedés részesedése 19·8 s a pénz- és hitelforgalomé 27·5 millió pengő. Nem kevésbé tarthat érdeklődésre számot a személyes szolgálatok adózási kulcsa, amelyből kitűnik, hogy a szabad, az értelmi foglalkozásúak 17·9 millió pengő adót viselnek, az összes egyenes adók 3·5 százalékát. Ezzel szemben a közalkalmazottak adóterhe 36·3 millió pengő 7·2 százalék arány szerint, szembeállítva a magánalkalmazottak egyenes adóterhével, amely 85 millió pengő 16·8 százalékkal.

Miután így végzett a mezőgazdasággal, kereskedelemmel, iparral és alkalmazottak adójának vizsgálatával, vázolja a vagyonhasználmányok és egyéb foglalkozások egyenes adóterheinek összetételét és

megállapítja, hogy a vagyonhasználmányokból élők és egyéb foglalkozásúak egyenes adóterhe 111·5 millió pengő, az összes egyenes adók 22·1 százaléka. Amíg az egyenes adók az egyes foglalkozási ágakat a termelésből való részesedésük, illetőleg kereseti viszonyaik alapján terhelik, addig a közvetett adók az egyes foglalkozási ágakat igyekeznek — a fogyasztásban való részvételük arányában — a közszükségletek céljaira igénybevenni. Fellner könyvének második nagy fejezete éppen annak a kérdésnek a vizsgálatával foglalkozik, hogy az egyes foglalkozási ágak hogyan részesednek a közvetett adókban. Felvilágosítást kapunk ebből a fejezetből, hogy a 355 millió pengőt kitevő közvetett adó hogyan oszlik meg az összes foglalkozási ágak között. Csak egy-két adatot kívánunk itt kiemelni. Ezek szerint a mezőgazdaság a közvetett adóból 103 millió pengőt visel 29 százalék erejéig, míg a bányászatra és iparra 110 millió pengő teher jut 31 százalék arányszám szerint, a kereskedelemre és a forgalomra pedig 57 millió pengő esik 16·1 százalék erejéig. A közalkalmazottak 16·3 millió pengő terhet viselnek 4·6 százalékkal. Nem érdektelen annak felemlítése, hogy az összes közteher az egyes foglalkozási ágak között hogyan oszlik meg. A hét nagy csoport százalékos arányszáma a következő:

mezőgazdaság	24·14	százalék
bányászat és ipar.....	30·35	«
kereskedelem és közlekedés	15·82	«
szabad foglalkozás	3·16	«
közalkalmazottak	5·67	«
magánalkalmazottak	2·47	«
vagyon-használmány vagy egyéb foglalkozású	18·39	«
	100·00 százalék.	

Nem esünk túlzásba, ha annak megállapítására szorítkozunk, hogy Magyarország közgazdasági viszonyainak szemléltetése szempontjából hasznosabb, áttekinthetőbb és általános érvényességű adatokat tartalmazó munka hosszú idő óta nem jelent meg irodalmunkban. Amint a szerzőnek egyéb alapvető munkái nemcsak a magyar közgazdasági elméleti irodalomban, hanem külföldi viszonylatban is forrásmunkákként forognak közkézen, úgy legújabb kötete is nemcsak hasznos adaléka pénzügypolitikai statisztikai irodalmunknak, hanem előkelő hely illeti meg mindazon munkák között, amelyek a világháború befejezése óta egy-egy gazdasági problémának megvilágítását tűzik ki céljukul.

Domány Gyula.

Az erdélyi magyar tudományos élet.

Jancsó Elemér: *Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig*. Láthatár kiadása, Bp., 17 l.

Az erdélyi magyarság szellemi életéről legelőbb György Lajos írt pontos és tárgyilagos összefoglalást folyóiratunkban (CCIV. k.), mely utóbb külön is megjelent. (L. György L.: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*. Irodalomtört. Füzetek 12. sz.) Utána Kristóf György adott összefoglaló ismertetést a kisebbségi sorsra szakadt erdélyi magyarság irodalmi életének történetéről. (L. *Irodalomtörténet* 1930. évf. Megjegyzendő, hogy mindkét összefoglalás idegen nyelven is megjelent; a Györgyé francia, a Kristófé román nyelven.) Kristóf is pontos adatokra hivatkozva végezte el a számbavételt. Mindkét tanulmány lelkiismeretes megfontolás tárgyává tette mondanivalóit s az értékelő megállapításokban is mindenütt és következetesen elvi szempontokat érvényesített.

György és Kristóf után többen írtak ugyanerről a tárgykörrel összefoglalást. Ezek közül a Kozocsa Sándorét (az Asztalos Miklós szerkesztette *Történelmi Erdély* c. műben) még nem ismerjük. De a Tolnai Gáboré (*Erdély magyar irodalmi élete*) s a Jancsó Eleméré (*Az erdélyi magyar líra 15 éve*) bizony sok kívánni valót hagy fenn: sem a tények pontos számbavételéhez szükséges tárgyismeret, sem az értékelés nyugodt, biztos mértéke nincs meg dolgozatukban, amint ezt a szakkritika meg is állapította.

Jancsó legújabb összefoglalása is — hamari munka. Ha nem jelent volna meg külön füzetben is, szót sem érdemelne. Így azonban kénytelenek vagyunk legalább néhány feltűnő fogyatkozására rámutatni.

Egyik szembeszökő hiányossága a dolgozatnak az elvi következetlenség. Mindjárt a bevezetésben megállapítja, hogy az erdélyi magyar tudomány mindenkor «voltagepp a ma égető kérdéseire ad közvetett úton feleletet». Ezzel szemben fejtegetései során, de főként a cikk végén különös határozottsággal tűzi ki Jancsó a programot: egyetemes emberi lelkiület visszatükröző erdélyi valóság tudomány, népeket és osztályokat kibékítő erdélyi realizmus. Vagy igaz első tétele s akkor nem kell új, ez a program. Vagy pedig kell új cél s akkor nem helytálló az első tétel. (Szerzőnk különben nagyon szeret tanácsokat osztogatni, új meg új célokat kitűzni, programot adni — természetesen elégedetlenül az eddigi, az idősebbektől elvégzett munkával.) A tudományos életet ismerteti, de folyton átesap a szépirodalom dolgaira is. Ugyan mi köze van témájához pl. az Új Kelet c. zionista napilapnak? Egyik mondatában feltűnő melegséggel

szól egyik erősen baloldali folyóiratról, a másikban pedig elismeréssel méltatja a felekezetek szerint való tagolódást. Aztán mindent megérint, de semmit se fejt ki alaposan.

Mértéket tartani éppen nem képes. A fiatal tudós nemzedéknek az a tagja, aki egy nyúlfarknyi ujságcikket írt : fiatal sociológus és kisebbségtudós (16. l.) s fel is sorol ilyent húsznál is többet. De Balogh Artur ny. egyet. tanár, akadémiai tag nevét hasztalan keressük a nevek között. Persze, hisz Balogh nem cikkecskét, hanem olyan könyvet írt a kisebbségi kérdésről, mely eddig már 3 idegen nyelven is megjelent. Az «irodalomtörténészek» közül György Lajos munkássága kegyesen «említést érdemel»; ellenben az említett fiatal sociológusok és kisebbségtudósok neveire fel *kell* figyelniünk. Az evangélikus magyar *tudósok* között felemlít oly írókat (tudósnak nem nevezhetjük), akiknek egyetlenegy önálló tudományos munkája se jelent meg, viszont Nagy Gyula akadémiai lev. tag matematikai munkásságáról nincs tudomása. Varga Béla egyet. m. tanárnak sem említi még a nevét sem; úgy látszik, hogy a Varga filozófiai tanulmányai, melyeket a M. T. Akadémia adott ki, Jancsó előtt és számára nem jelentenek annyit, mint a *fiatal sociológusok vagy kisebbségtudósok* tollából kikerülő ujságcikkek bármelyike.

Az ilyen elhamarkodott, felületes összefoglalások ártalmasak. Kusza és megbízhatatlan képét adják az erdélyi magyarság szellemi életének, híg és kétesértékű ismeretet terjesztenek itt nálunk. Szóval senkinek sem használnak. Szerzőjüknek sem.

A. P.

Élet egy óceánjárón.

Kovrig János : *Első osztályú fedélzeten.* (Budapest) Pantheon (1936).
8-r. 254 l.

Az óceánjáró, amelynek fődélzetén Kovrig János regényének cselekvénye lepörög, az *Áko Máru*, egy húszezer tonnás japán luxus-hajó; Jokoháma és San Francisco között közlekedik, két hét alatt téve meg az utat. Egy ilyen kéthetes út keretébe illeszkedik bele a regény meséje, egy fiatal pár köré fonódva. Megismerkedésük kívül marad a kereten s érdekes körülmények között folyik le: egy nappal a hajó indulása előtt a jokohámai Grand Hôtel főszakácsának fehér köpenyébe egy szál rózsát tűz egy előkelő, gazdag amerikai leány, jutalmul azért az ígéretéért, hogy elkészíti atyja kedves ételét. Másodszor már a hajón találkoznak, de a szmokingos gavallérban nem ismer rá a leány a daliás főszakácsra, annál kevésbé, mert báró Apor Béla néven mutatják be neki. Csak egy pillanat és egymásba szeretnek s egy második, de már szerencsétlen pillanat, amely föltárja a leány

elé a szörnyű valót : lovagja nem báró, hanem szakács! Fájdalmas haraggal fordul el a szélhámostól, aki őt félre akarta vezetni — de ne ijedjenek meg az érzékeny, meleg szívek, nincs ok aggodalomra. A lovag igazi valója szerint csakugyan báró, szakácsá csak a kényszerűség tette. Hogy kitűnő szakácsá lett, azon nincs mit csodálkozni : ugyanabban a bordában szótték, mint Jókai hőseit, s ezért mindent kitűnően tesz. Például kitűnő üzletember is ; ott a hajón okos tanáccsal nyomban talpraállít — a pénzvilágban úgy mondanák : szanál — egy megrendült amerikai bankházat, s benne igazgatói állást kap, úgy, hogy mikor San Franciscóban partralép, az amerikai leány már mint menyasszonya fűzi karjába a magáét.

Aki az esztétika és a poétika törvénykönyvéből keres szempontokat a regény elemzésére és paragrafusokat a megítélésére, az könnyen elbánhatik vele. Ráolvashatja, hogy a mese túlon túl sovány, indítékai már száz évvel ezelőtt a kopottak közé tartoztak, ósdi romantikája teljesen alkalmatlan a valóság illuziójának fölkeltésére. Ami meg regényterjedelműre dagasztja a mesét, apró szerelmeskedések és mulatozások a hajón, az mind epizód, szerkezeti jelentőségük nincs, hőseik pedig, öregek és fiatalok, nők és férfiak, afféle plakát-rajzok : csak körvonalaik vannak, egyéniségük és lelki életük nincs. Az élet, a világ, a társadalom bajai nem bántják őket, ilyen nagy kérdésekkel nem foglalkoznak — ne is várjuk egy luxus-hajón összeverődött hétköznapi társaságtól. Várhatnók azonban az írótól, hogy komolyan vegye írói föladatát s a bemutatott köznapi, fölszínes, léha társaséletet emelkedettebb szempontból világlítsa meg — vagy ha átallja magára öltetni az erkölcsbíró tógáját : legalább belenyúljon, akár csak belenézzon, az emberi szív mélyébe.

Nem teszi — és én mégse vetek reá követ. Regényének vannak érdemei, s azokért szívesen megbocsátom azt, ami hiányzik belőle. Az egyik a szerző mesélő ügyessége. Kovrig János — most látom először e nevet könyv címlapján — kész elbeszélő : könnyen, biztosan fonja-sodorja meséje szálaít és az eseményeket természetesen, tetszetősen mondja el. Simán, zökkenő nélkül gördülő előadása viszi magával az olvasót, s az szívesen hallgatja szavát. Másik érdeme könyvének az a színes kép, amelyet az óceán-járónak szűk térre korlátozott, de mozgalmas és tarka világáról fest. S ez a kép nemcsak színes, hanem sajátos színű — rajta van a japáni színezet, az a különös zamát, amelyet az európai társaság életének a japán környezet ad. Az *Áko Márún* folyó gondtalan, vidám életnek és Hawai-sziget világának, ennek a földi Paradicsomnak rajza valósággal megragad bennünket, érezzük magunk körül a jólét és a jókedv hangulatát — egészen bizo-

nyos, hogy jó csomó olvasója fájdalmas vággyal gondol az *Áko Márura* és Honolulúra.

Regény, amelyet szívesen olvasunk, könyv, amely fölzaklatja olvasói érzelemlágát, vágyakat ültet bele : mélység híján sem érték-telen. Az igazi nagy regények, Tolsztoj és Flaubert, Thackeray és Kemény művei mellett Kovrig Jánosnak is jut szerény hely az irodalom egyik zugában.

r. r.

A haláltáncok története.

Kozáky István : *A haláltáncok története*. Első rész : A mulandóság ábrázolásai történeti fejlődésükben. Nyolc táblával, két melléklettel. (Geschichte der Totentänze. Erste Lieferung : Anfänge der Darstellungen des Vergänglichkeitsproblems). Magyar Történeti Múzeum kiadása. Budapest, 1936. (Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta. A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványai. Szerkeszti Zichy István gróf. I.) Nagy 4-r. 343 lap. Ára 40 P.

Már külső arányaival is meglep Kozáky István piarista tanár szélesen megalapozott munkája, amely a haláltáncok történetével foglalkozik, még jobban, ha előszavát elolvassuk és értesülünk, hogy csak első kötete egy tervezett haláltánc-történet-trilógiának. Ez az első kötet a haláltánc-motívumok összefoglaló történetét adja, e motívumok kifejlődését az általános emberi jelképekből, és végül közli az idevágó legfontosabb szövegeket. A kötet azonban csak Holbeinig adja a haláltáncok történetét s külön kötet fog foglalkozni *Danse Macabre* címen a középkori haláltánc-irodalom történetével, a tervezett harmadik kötet pedig *A mai haláltánc* címmel a haláltánc-motívumok történetét fogja feldolgozni Holbein fellépésétől a mai magyar és német haláltáncokig. A kötetek, mint az első kötet is, félig magyar, félig német nyelven jelennek meg, sőt ennek az első kötetnek csupán első 37 lapja magyarnyelvű : mintegy bevezetés, általános tájékoztatás ; a motívumtörténet részletes kidolgozását, a szövegek elemzését, a fejlődéstörténet rajzát német nyelven közli a szerző.

Ha Kozáky István egyebet nem tett volna, mint hogy összegyűjtötte a roppant anyagot, már azzal is hálára kötelezte volna a kutatást, amely most már, a teljes anyag ismeretében, világos áttekintést nyert a haláltánc-kutatás egész területéről és módszereit most már erre az összegyűjtött és rendezett anyagra alkalmazhatja. Az anyaggyűjtésnek ezt a hatalmas munkáját Kozáky szívós kitartás-

sal és kifogástalanul végezte el. Tizenhárom könyvtárt személyesen átkutatott, tizenkilencnek idevágó anyagát pedig levelezés útján szerezte meg. S módszeres eljárásának dícséretére válik, hogy számon tartja azt az anyagot is, amelyhez semmiféle úton nem tudott hozzáférfközöni. Azonban így is akkora anyagot gyűjtött össze, hogy a még ezután előkerülő szövegek és emlékek lényegesen nem fognak változtatni azon a motívumtörténeti képen, amely vizsgálódásai során kialakult.

De nem ez az egyetlen érdeme : túl az anyaggyűjtésen sikerült gondosan elválasztania s azután magasabb módszeres egységbe foglalnia a motívumtörténeti elemeket. Ebben a munkájában nagy segítségére volt alapos irodalomtörténeti és vallástörténeti tájékozottsága. A Biblia, a görög, római, egyiptomi és a keresztény ókori legendák, irodalmak, vallásos iratok és ábrázolások oly kimerítő elemzését találjuk meg könyvében, hogy másirányú tanulmányokkal foglalkozó kutatók is haszonnal forgathatják. További széleskörű tájékozottságát mutatják azok a lapjai, amelyeken a keleti, bizánci és középkori legendákat, ábrázolásokat és kapcsolataikat ismerteti, különösen a középkori latin, francia és német költészet idevágó emlékeit. De természetesen nem marad ki az arab óslegenda s későbbi holland, spanyol és egyéb feldolgozásai sem. Az életkerék, az Everyman-legenda, a Gisant-típus, a lovagló halál, a három élő és három halott párbeszédei, a Vado mori-költemények : nagy művelődéstörténeti képpé egyesülnek könyvében. Fel kell azonban vetnünk a kérdést : nem volna-e jogosult a haláltánc-motívumok szerves történetébe az ókort is beleilleszteni, éppen a szoros analógiák és azonos ábrázolások alapján? Kozáky t. i. a középkor kezdetét jelöli ki a motívumtörténet indulópontjával.

Hálásak lehetünk a Történeti Múzeum vezetőségének, hogy Kozáky könyvének megjelenését lehetővé tette. Hálát érdemel a tudós szerző is, aki egy egész élet munkáját szentelte ennek a tudományos területnek felkutatására és rendezésére.

Révay József.

A NEMZETI SZÍNHÁZ ELSŐ MŰVÉSZ-NEMZEDÉKE.

A Nemzeti Színház nagy ünnepén, megnyitásának százados fordulóján, a hálásan visszaemlékező kegyelet az első babérágakkal azoknak a derék színészeknek a nevét fonja körül, akik alázatos odaadással és rendületlen hűséggel szentelték életüket a magyar közművelődés egyik elsőrangúan fontos tényezőjének szolgálatára. Nemcsak a magyar kultúrának voltak ők tiszteletreméltó katonái, hanem a nemzeti nyelvnek, a nemzeti érzésnek is lángbuzgalmú apostolai. Kettős teher nehezedett nálunk az első magyar színészek vállára, s eszményi lelkesedésük elég erősekké tette őket arra, hogy a művészet szolgálata mellett vállalhatták a haza szolgálatát is. Ezért nagyobb nálunk a színészetnek a jelentősége, mint más, szerencsésebb nemzeteknél, ahol tisztára csak művészi hivatásának élhetett. Első színészeink küzdelme ugyanazért az eszményért folyt, mint felújuló irodalmunk nagy ébresztőinek: Bessenyeinek, Kazinczynak s Kisfaludy Károlynak áldozatos munkássága.

Küzdelmes volt a magyar író sorsa is, de még küzdelme-
sebb volt a szegény magyar színészé. Az írók legnagyobb részének megvolt a biztos megélhetése és csak a közöny ellen kellett küzdeniök; a színész a nyomorúság iskoláját járta, nélkülözések és megaláztatások közt élte le életét s a közöny mellett a megvetéssel határos előítélet ellen is küzdenie kellett. Még Katona József is azt panaszolja, hogy a nemzet a színészt a magyar névre érdemtelen, «majommá aljasult» komédiásnak tartja. A színész-sorsot legtalálósabban Déryné jellemezte azzal a mondással, amellyel őt anyja vissza akarta tartani ettől a pályától: «Fiatal komédiás, öreg koldus.»

A magyar írónak a sokszor panaszkodott nagy, süket magyar közöny ellenére is akadt valamelyes közönsége a köznemesség köréből, de a magyar színész senkitől sem remélhetett megértést. A virágzó színházi élet első föltétele, a városi élet, nálunk német nyelvű volt, a főrangúak érzésben és nyelvben teljesen magyartalanok, a köznemesség pedig vidéki birtokain élt. Déryné elpanaszolja naplójában, milyen mostoha sorsa volt a magyar színésznek még 1812 táján is a magyar fővárosban. Az uralkodó nyelv a német volt. A főbbrendűek szégyeltek magyarul beszélni s ha tudtak is, eltagadták. Ugyanígy tett a polgárság. Az utcán magyar szót egyáltalán nem lehetett hallani. Csak alig akadt helyel-közzel egy-egy igazi derék magyar polgári ház és csak ezek meg az ifjúság pártolták némileg a magyar színészetet. Egyébként is a színészetet nem vették művészet-számba, hanem csak komédiának, tisztára kedv- és időtöltésnek tekintették.

Különösen is keserves és megalázó helyzetben volt a kezdet súlyos nehézségei közt vergődő magyar színészet a német színészettel szemben, amely boldogan élvezte nemcsak a közönségnek, hanem a hatóságoknak is minden kedvezését, míg a magyar színészet valóban «nem lelé honját a hazában». Az egész világon példátlan eset, hogy egy idegen nyelven játszó színtársulat igazgatójától függjön, tarthatnak-e előadást az ország fővárosában az ország nyelvén játszó színészek. Ez történt nálunk, ahol Buda és Pest tanácsa a német bérletben levő színházak bérlőjével való tárgyalásokra utasította Kelemenéket, az első magyar színtársulatot. Felháborító, milyen kapzsisággal, minő szemérmetlen fifikákkal igyekezett kibújni kéréseik teljesítése elől a német igazgató. Elszomorító, hogy a magyar színészeknek a királyhoz és a rendekhez kellett folyamodgatniok azért, hogy az ország fővárosában a németekkel egyenlő jogaik legyenek ; könyörögniök kellett azért, hogy terjeszthessék a nemzeti nyelvet. Megtörtént az is, hogy a magyar színészet valósággal megalázó helyzetbe került a némettel szemben. Déryné elmondja például, hogy mikor a német színházat megnyitották Pesten, a magyar társulat minden tagjának fel kellett öltöznie magyar díszöltözetbe. Felállították őket kétoldalt a szín-

padon s, midőn a függöny felgördült, énekelniök kellett a császári himnuszt. Szóval statisztálniök kellett a német színészek játékához, hogy ezek mennél nagyobb pompával nyitassák meg színházukat.

Egyébként is mindig érezniök kellett a magyar színészeknek, mennyivel előnyösebb helyzetben vannak a németek. Nemesak a városi hatóságok, a főrangúak és a polgári osztály pártfogására támaszkodhattak, hanem a virágában levő bécsi színészet nagy nevelő hagyományaira s gazdag drámairodalomra is. A magyar színészet egyes-egyedül a maga hűséges kitartására számíthatott, hogy egyszer talán mégis megtörök rajta a közöny jege. Mégis volt egyetlen haszna ennek az áldatlan helyzetnek, az, hogy a német színészet a maga kíméletlen mohóságában szinte kihívta ellenhatásul a magyar színészet felkarolását; maga után vonta azt a törekvést, hogy a németesítés ellen a német kultúra egyik hatalmas fegyverét szegezzék, s így a színészet nemzeti üggyé lett. Sőt bizonyos nemes versenyre sarkaló hatása is volt ennek a helyzetnek: arra ösztönözte színészeinket, hogy a dédelgetett német színésztől igyekezzenek elhódítani a magyar közönséget, s színészeink ebben a törekvésben nemcsak nagy lelkeséget tanúsítottak, hanem a Nemzeti Színház megnyitása után, mikor már volt hol megvetniök lábukat, nagy mozgékonytságot és leleményességet is.

Legnagyobb súllyal az állandó színház hiánya nehezedett a kezdő magyar színészetre. Ezen szenvedtek hajótörést azok a kísérletek is, melyek állandósítani akarták a fővárosban a magyar színészetet. Az első, aki a fővárosban állandó színház építésének gondolatát nagyobb figyelmet keltő módon fölvetette, Kultsár István, a lelkes ujságíró és szerkesztő volt, aki 1814-ben megjelent röpiratában arra lelkesítette a nemzetet, hogy a bécsi kongresszuson résztvevő három császár budai rövid látogatásának örök emlékjelül építtessen közadakozásból «magyar nemzeti theátrum»-ot. De hiába remélte a nemzet loyális felbuzdulásától a szép terv megvalósítását; ez hosszú időre még csak ábrándkép maradt, melynek életrekelteése érdekében még két évtizeden keresztül csak az irodalom lelkesített.

A magyar színészet még hosszú ideig a vándorlás éveit élte. Egypár áldozatkészebb város ideig-óráig nyugalmas révet biztosított számára, de általában születésének eredendő hibáit sínylette, főként azt, hogy nem szerves fejlődés eredményeként, belső szükségérvetből jött létre, hanem mint a nemzeti visszahatás egyik mesterséges eszköze. Amint a visszahatás gyengült, a lelkesedés lohadt s a színészetnek nagy hévvel felkarolt ügye is csak tengődött. A színészek hűségesen és hősiiesen küzdöttek a lehetetlenség ellen s egyetlen jutalmuk a nyomor és megvettetés volt. Gyulai Pál úgy jellemzi sorsukat, hogy városról-városra barangoltak. Az utasok jól ismerték azokat a megterhelt, mégis könnyű kocsikat, melyekről festett vásznak s aranyozott papírdarabok csüngtek alá s tetejükben télen is nyári ruhában füttyörészett néhány beesett arcú úr s didergett egypár fátyolos ifiasszony. A városok fogadói emlegették őket a hosszú árjegyzékekről, melyeket nem tudtak kifizetni. Hiába kísérelték meg letelepedni Pesten és Budán. Az arisztokraták ezreket pazaroltak idegenekre s alig találkozott egy-egy, ki tett volna valamit értük. A műveltebb körök megvetették vagy szégyelték őket, az alsóbbakban nem volt fogékonyság. Kevesen voltak, kik fel tudták volna fogni a színészet hatását a nemzeti műveltség fejlesztésére. Így a színészek nem tehettek okosabbat, mint hogy csak megélni igyekeztek. Nem kímélték a görögötüzet és a tableaukat, közönségcsődítő műveket férceltek össze. Lealacsonyították művészetüket és magukat. Jutalomjátékaik alkalmával személyesen hordozták szét a színlapot s kiültek a pénztárba megköszönni a nagylelkű közönség filléreit. Se vásár, se főispáni beiktatás, sőt nagyobb szerű névnap sem eshetett meg nélkülük. Megtörtént, hogy egy-egy úr, rendesen valamelyik színész nő szép szeméiért, jószágára vitette ki őket korhelypajtásul.

Még keserűbb szavakkal festi e szerencsétlen vándorok szomorú sorsát Szigeti József:

«Egy csapat rongyos embert látunk magunk előtt, szemek megtört fényében az elcsüggedt remény s halavány arcaikon az anyagi ínség tükrözi magát.

És nincs hely, hol megállapodás volna számukra! —

nincs kéz, mely nyomorú helyzetökből őket fölsegné! nincs kebel, mely megértse kebleiket!

Mint rossz lelkiismerettől üldözött gonosztevők bujdoskolnak ők egyik helyről a másikra, mindenkitől kigúnyolva, megvetve és eltaszítva.

De kik tehát ezen emberek voltaképpen?

Miért bujdosnak ők? miért nincs számukra megállapodás? miért üldözi őket a nyomor? miért jutott nekik osztályrészül a gúny és megvetés?

Kik tehát ezen emberek voltaképpen?

A magyar nyelv, művészet és nemzetiség hirdetői ők!»

És a küzdő, vergődő magyar színészeket mégsem engedte elcsüggedni a határtalan hűség hivatásuknak érzett pályájukhoz. Lassankint az irodalom kitartó izgatásának sikerült belevinni a köztudatba, hogy a színészet ügye nemzeti ügy. Maguk a színészek is egyre több bizonyágát szolgáltatának nemcsak hivatásérzetüknek, hanem művészi hivatottságuknak is. Ennek egyik örvendetes következménye, hogy Székesfehérvár s Fejér vármegye, majd Kassa áldozatokat is hozott abból a célból, hogy jeles erőket egyesítő társulatuk ne zülljék szét, hanem maradjon együtt addig az ideig, míg az ország fővárosában felépülhet az állandó színház s ott jeles társulatuk átveheti ezt a fontos őrhelyet úgy, hogy kiállja a versenyt a fejlettebb német társulattal is. Kassán a derék báró Berzeviczy Vincének nyíltan bevallott becsvágya volt az, hogy a fővárostól távol alkalmas színész-nemzedéket neveljen, melyet aztán Pestre lehessen áttelepíteni, ha ott felépül az állandó színház.

Ez a híres kassa—abaúji társulat az akkori magyar színészet legjobb erőit egyesítette magában s csakugyan belőle nyerte legkiválóbb tehetségeit a Nemzeti Színház első nagy művész-nemzedéke. Kassán főképpen 1830—33-ig élte fénykorát ez a társulat. 1834 tavaszán két részre oszlott. A nagyobbik, főként operistákból álló részt több erdélyi főúr Kolozsvárra csalogatta. Szép, nagy társulat alakult így, melyet az akkor ülésező országgyűlés tagjai támogattak is. A társulat másik, főként drámai színészekből álló része Budán szervezkedett s itt két derék író, Fáy András és Döb-

rentei Gábor vállalta el igazgatásukat. Kolozsvárott egy év mulva már nagyon megcsappant az érdeklődés. Ekkor a nehéz helyzetbe jutott társulatot Döbrentei meghívta a budai társulathoz, úgyhogy 1835-ben Budán ismét egyesül a kettészakadt kassai társulat s vezetőszerere jut.

Mivel egyre több biztató jele mutatkozik annak, hogy nincs messze az állandó színház létesítésének lehetősége a fővárosban, elhatározzák, hogy, bármint alakuljanak is a viszonyok, kitartanak Budán mindaddig, míg valóra nem válik minden magyar színész lelkének leghőbb vágya. Idilli szép esték és gondterhes hetek váltogatják itt egymást. Eszményi lelkesedés hatja át a társulatot, a kritika jóindulatú, naiv úgyszeretettel ír róluk, a közönség megértő szeretettel méltányolja munkájukat. De a gond is sűrűn bekopogtat hozzájuk már a második évben.

A Várszínházban játszottak. Közönségük legnagyobb részében az akkor már erősen magyarosodó pestiekből állott. Ezek télen, mikor a hajóhidat szétszedték, nem jutottak át Budára s ilyenkor a színház kongott az ürességtől. A gyakorlatias érzékű Fáy látta, hogy csak úgy segíthet rajtuk, ha Pestre telepíti át őket. Nem gondolt valami rangos színházra ő sem. Volt a Grassalkovich hercegi uradalomnak a Kerepesi-(ma Rákóczi) út elején egy nagy telke s a telek mélyén egy nagy magtára. Ennek az átalakításával gondolta megoldhatónak Fáy az épület kérdését. Tervének megnyerte Pest vármegye erélyességéről ismert alispánját, Földváry Gábort. Ennek a közbenjárására megkapták a telket a hercegtől, azzal a feltétellel, hogy azon csak színház épülhet.

A telek akkor még kívül esett a városon, az épület sem volt megfelelő, úgyhogy különféle tervek merültek föl új színház építésére, amit Pest városa és Pest vármegye kölcsönösen egymásra igyekezett áthárítani. A telek adományozása a vármegye részére történt s ennek elfogadása kényszerhelyzetbe juttatta a megyét. Nem ereszthette szélnek a nehéz küzdelemben kimerült társulatot, amelyet egyébként is nagyon elkedvetlenített a vármegye és a város közt folyó hercehurca. Igyekezett tehát új erővel, főleg operistákkal frissíteni fel a társulatot ; ez azonban úgy sem tudott boldogulni.

Az egyre csekélyebb jövedelmet fölemésztették a költségek, úgy hogy csak gyűjtésekből tengődtek s lassanként oszladozni is kezdtek a tagok. Végül is merész lépésre szánták magukat. A társulat ezermester-tagja, Telepi György, elkészítette a létesítendő színházépület tervét, melynek költségeit 43.000 váltóforintban irányozták elő. A társulat azzal a kéréssel fordult a vármegyéhez, hogy segélyét, mellyel fizetésüket pótolta, előlegezze két és félévre szólóan egy összegben. Ez körülbelül 50.000 forintot tett volna ki, s ezt felajánlották a színház létesítésére. A szegény, nyomorgó színészek tehát még arra a rendkívül nagy áldozatra is hajlandók lettek volna az ügy érdekében, hogy lemondjanak arról a segélyről, amellyel a megye a szűkös létminimumot biztosította úgy a hogy számukra. A megye ezt az áldozatot nem fogadta el, viszont a tervet és a költségvetést megfelelőnek találta, nagy lelkesedéssel elfogadta s önkéntes adakozást rendezett, melytől az előkelők jóformán távolmaradtak, de annál buzgóbban vette ki részét a középosztály, sőt a köznép is. 1835. szeptember 28-án hozzá is fogtak az építkezéshez. Megható olvasnunk egykorú följegyzésekben, milyen szerető érdeklődéssel kísérték a színészek az építkezés menetét. Délutánonként órák-hosszat el-elnézték a munkát, sőt maguk is kivették belőle részüket téglahordással vagy más módon.

Az 1837. év tavaszán már befejezéséhez közeledik az építkezés. A társulat dolga azonban annyira rosszul megy, hogy csak egy módját látják annak, hogy együtt lehessen tartani a színház megnyitásáig: a vidéki vendégszereplést. 1837. március 19-én tartják utolsó előadásukat a Várszínházban, melyet ismét a németek foglalnak el. A társulat zöme Székesfehérvárott húzza ki a közbeeső időt, hova maga a város hívta meg őket hazafias lelkesedéssel s így sikerült együtt tartani a legjobb erőket a Nemzeti Színház számára. Végre 1837. augusztus 22-én megnyílik a közadakozásból létesült Pesti Magyar Színház, mely három év múlva nyeri a Nemzeti Színház nevet, mikor az 1840-i országgyűlés országossá szervezi.

Ezzel megvalósult, ami után sóvárogtak s amiért küzdöttek és szenvedtek. Bevégződik a magyar színészetnek

hősies, küzdelmekben és szenvedésekben, lelkesedésben és önfeláldozásban oly gazdag korszaka. A színház létesítésében az oroslánrész a derék színészeké, akik épp oly nemesen áldozatos lelket tanusítottak kivívásában, mint amilyen hűségesen kitartó lelkesedéssel harcolták meg már előbb hosszú évek keserves harcait.

Az előzetes szervezési terv szerint a színházat megnyitó társulat 8 nőből és 16 férfiből állott volna. Ezen a terven bizonyos változtatások ugyan történtek, de egészében a Nemzeti Színház első személyzete a budai társulattól került ki. A legelső úttörők, Kelemen László társulatának tagjai közül csak Láng Ádám János maradt meg a színészi pályán, de már elöregedett, úgyhogy nem szerződthették, a színház azonban mégis fenntartotta vele a kapcsolatot: a tagok segélyezték, aztán pénztári ellenőrnek alkalmazták, majd 1842. május 5-én megünnepelték félszázados színészi jubileumát.

Szerencséje volt a színháznak, hogy évek során összezokott, lelkesedésben és ügyszeretben egygyé forrott társulattal indulhatott el hivatása útjára. Tagjai együtt ették a vándorélet keserves kenyerét, együtt reménykedtek, sóvárogtak a főváros állandó magyar színháza után s együtt örvendve és lelkesedve kezdték meg a szent szolgálatot. Csak így érthető az a, talán az egész világon páratlan jelenség, hogy fejlett városi élet s állandó színház nélkül oly nagy művészekből álló társulat kerüljön össze, amilyen a Nemzeti Színházat megnyitotta. Mert valóban meglepően sok kiválóságot egyesített magában ez az első gárda. Talán a világnak egyetlen színházában sem volt egyszerre együtt annyi nagy színész, mint a mi Nemzeti Színházunkban működésének első évtizedében. Szinte csupa nagy színészekből állott az egész társulat, s nem az volt a gyakoribb eset, hogy nagy szerepekre nem akadt hivatott művész, hanem az, hogy a jelentéktelenebbekre nem volt megfelelő ábrázoló. Szerencsére az akkori nagy színészek nem válogattak a szerepekben, hanem sokszor a legnagyobbaknak is egészséges becsvágyuk volt, hogy egészen apró szerepekben is igazolják kivételes művészetüket.

A színház első nemzedékének minden tagja vidéken töl-

tötte fiatal éveit s a nyomorúság iskolájában fejlődött tehetségük. Többnyire tanult és jóízű emberek voltak, de a színészetben mégis csak elméleti készültség nélkül való autodidakták. Ennek megvolt az az előnye, hogy nagymértékben kifejlődtek bennük az egyénileg sajátos vonások. Kiváló naturalisták, hatalmasan kifejlett művészi egyéniségek voltak közülök a jeleesebbek. Természettől nyert adományait magas fokra tökéletesítették, a nélkül, hogy művészetükben az elméleti képzettségtől sugallt finomabb árnyalatok és fogások érvényesültek volna. «Őstehetségek» voltak, de a szó jobbik értelmében.

A színház első nagy művészei az ú. n. ó-iskolából indultak, melyet Bajza gúnyosan síró és éneklő iskolának nevezett s legjellegzetesebb képviselőjét Kántornéban látta. Az akkori szertelenül érzelgős daraboknak volt a következménye ez a játéktípus, melyet művészetének már tisztultabb fokán a színész és szerepe közt levő kapcsolat szempontjából Egressy Gábor azzal jellemzett, hogy ezen a fokon a színész még csak a maga belső életét tárja elénk, rabja a szöveg által benne keltett indulatoknak, tehát nem nyújt tárgyilagos drámai alakot, hanem valójában saját magát játssza.

Egyébként e kor színészi ábrázolását általában is bizonyos romantikus pátosz jellemezte, a szenvedélynek némi túlzása és megnemesítése. Hasonlóságot mutatott ez a játéktípus az opera stilizált színjátkozásával: szoborszerű alak, kerek mozdulatok, jellemző arcjáték a főtényezői.

Mindezeknek megfelelően egészében természetesen inkább az egyesek művészei jellemzi ezt a kort, mint az összjáték finomságai. Összjátékra való tudatos törekvéstől egyébként is korai volna még beszélni ebben a korban. Az akkori közönség nem is várta ezt; a színész feladatát nem abban látta, hogy alázas lélekkel rendelje alá magát a dráma szolgálatának, hanem egyéni művészetének mennél magasabbra törő érvényesítésében. A kor igényei elsősorban a nagy színészi produkcióra irányultak s ezeket az igényeket bőven kielégítette az akkori nagy színészek egyéni művésze.

Bizonyos, hogy a nagy színész neve idővel egyre gyarapodik fényességben. Alakításainak csak emléke éli őt túl,

s az egyre növekvő időbeli távolság nemcsak egyre nagyobb mértékben eszményíti alakját, hanem egyre többet mos el a művészetéről való adatokon alapuló tudomásból is. A képzeletnek herosz-alkotó tevékenysége egyre inkább csak a «nagy színész»-nek általános megtestesülésévé formálja egyéni képüket, s ha nevüket halljuk, az emberábrázolási képességnek legmagasabb mértékét társítjuk nevükhöz.

Így vagyunk a Nemzeti Színház első nagy művészeivel is. A köztudatban oly kevés tényleges ismeret kapcsolódik nevükhöz, hogy csak kevesen tudnak róluk többet annál az általánosságnál, hogy nagy színészek voltak. «Megyeri — van-e, ki e nevet nem ismeri?» — kérdezte Petőfi. Ma az ellenkezőjét kérdezhetnők, vagy legfeljebb csak annyit: «Megyeri — van-e, ki a puszta névnel többet is tud róla?»

A fény mellett az árny ma már feledésbe merült. Pedig az egykorú színi bírálatokban eleinte eléggé sűrűn megrótt hiba pl. a szerep-nemtudás. Ennek is megvolt azonban a maga mentsége. Elsősorban az, hogy folyton új darabot kellett adni, kevés próbával s aránylag csekélyszámú személyzettel. A legkapósabb darabokat sem játszhatták sokszor s akkor sem egyfolytában, hanem nagyobb időközökben. Még olyan darabok is, melyek külföldön nagy sikert arattak és sokszor kerültek színre, csak az első előadásra vonzottak nagyobb közönséget, aztán csak közepes ház előtt mentek. Eleinte még nagyhírű remekművek előadásán is megtörténik, hogy kong az ürességtől a nézőtér. Így megy ez mintegy hét esztendeig s csak azután kezd javulni a helyzet mind anyagi, mind erkölcsi tekintetben. Hogy mégsem vesztették el kedvüket színészeink, abban legfőbb része vidéki vendégszerepléseiknek volt. A vidék szolgált igazi iskolájául színészetünknek. A vidéki közönséget nemcsak a darab újdonsága vonzotta, hanem a művész hírneve is. Lelkesedése mindenestre buzdítóbb hatással volt a műveszre, mint a fővárosi csekélyszámú közönségé. Vidéki vendégszerepléseikre sűrűn elővették híres szerepeiket nagy művészeink, folyton foglalkoztak velük, csiszolták, tökéletesítették ezeket s így virtuózzokká fejlődtek némely szerepeik eljátszásában, mint pl. Egressy Gábor *Brankovics György*ben.

Egyébként a Nemzeti Színház első színészei teljes odaadással átéreztek, hogy a művészet mellett még egy másik fontos hivatásuk is van: a nemzeti, s ennek tudatában bámulatos erőfeszítéssel törekedtek arra, míg a színház belső villogásai el nem kedvetlenítették őket, hogy az új műintézet a jogos művészi követelmények kielégítése mellett temploma legyen a hazafias érzésnek is. Ennek tudatában mindegyikük arra törekedett, hogy mennél hasznosabban tölthesse be helyét, s olyan kedvező szellem fejlődött körükben, mely minden egyes tagra serkentőleg és bátorítólag hatott s feledtette az anyagi javadalom szűkösségét. Eleinte mintegy magában a színház vezetőségében is megtestesült ez a működésüket irányító kettős szempont: az igazgató-választmányt alkotó táblabírák a hazafias lelkesedést, a nagyműveltségű igazgató, Bajza József pedig a fejlett ízlést és művészi törekvést képviselték s ennek irányában hatottak ösztönzőleg a társulat tagjaira.

A személyzet tehát csaknem teljes egészében a budai társulattól alakult, de egy sajnálatos félreértés és lobbanékony s engesztelhetetlen természete miatt kimaradt belőle a legjelentékenyebb erő, Kántorné, a nagy tragika, aki pedig a legnagyobb szeretettel csüggött az épülő színházon s a legbizakodóbb hűséggel biztatta kitartásra társait.

A társulatnak legtekintélyesebb tagja Megyeri Károly (1799—1842) volt, s valószínűleg az ő befolyására történt, hogy megnyitó darabul Schenk bajor miniszternek *Belizár* című drámáját választották. Megyeri, mint a legtöbb komikus, tragikai szerepeken csüggött a legnagyobb becsvággyal, s voltak is ezen a téren sikerei, különösen a borzalomkeltő és a durván intrikus szerepkörben. Egyik ilyen hatásos szerepe volt ennek a darabnak a hőse is. Megyeri becsvággyán kívül magyarozatául szolgálhat annak a ténynek, hogy a választás éppen erre a darabra esett, az is, hogy a hősnőn kívül is több hatásos szerep van benne, amelyek alkalmat szolgáltattak több elsőrangú tagnak előnyös bemutatkozására.

Megyeri az első igazán kimagasló alakja színészetünk történetének. Sajnos, keveset tudunk életéről is, művészeté-

ről is. Gazdatisztnek készült, de leküzdhetetlen vágy vonzotta a színészethez s nem riadván vissza a vándorlás nyomorúságaitól, lassanként elsőrangú művésszé küzdötte fel magát. Mikor a Nemzeti Színházhoz kerül, Vörösmarty már benne látja «legtöbb oldalú művészünk»-et, a *Honművész* pedig így ír róla: «Ő minden szakban más, meg más, mivel gondolkodva veszi fel a tükrözendő személyek karakterét s emberismeretre, tapasztalásra alapítja előadását.» Művészi elsőségét meg is tartotta egészen haláláig.

Megyerit «magyar Garrick» gyanánt szokták emlegetni. Kortársai csak kiválóságokat látnak benne s már ezek is őt tekintik első olyan színészünknek, ki szerencsés ösztönből már szakított a német iskolával, természetesebb játékra törekedett s a «szerepegyénítés»-t vallotta a színész főfeladatának. Ő már nem elégedett meg azzal, hogy önmagát játssza különféle jelmezekben, hanem igyekezett behatolni szerepe lényegébe s annak egyéni életet kölcsönözni. A legellentétebb szerepkörökben játszott, de még ugyanazon szerepkörben is képes volt mindig más és más, mindig egyéni és természetes lenni ez a «proteusi arcú» és lelkű művészünk.

Bajza nagyerejű színésznek mondotta, a vidor múzsa utánozhatatlan eredetiségű és kifogyhatatlan gazdagságú avatottjának. Tehetségének sokoldalúságát bizonyítja, hogy sokat vitatták, miben volt jelesebb: a komoly nembene, vagy a vígban. Azoknak a daraboknak, melyekben nagy sikereit aratta, legnagyobb része rég feledésbe merült, de ha kezünkbe kerül közülük egy-egy, csodálattal gondolunk Megyeri életadó művészetére, mely műsoron tudta tartani ezeket az ízetlen gyarlóságokat.

Eleinte tragikai színész akart lenni s becsvágya később is elsősorban tragikai szerepekre irányult. Tehetségének rendkívüliségét bizonyítja, hogy erre a szerepkörre kevésbé alkalmas külseje ellenére is sikerrel játszott nagy drámai szerepeket is. Játszotta Lear királyt, Belizárt, Stibor vajdát s a legtöbb akkor színre került szomorújáték hőseit. E téren mégis nagy fogyatkozásai voltak. Hősi alakításaiban nem volt elég méltóság s nem igen tudta eltalálni a gyöngédebb érzések hangját, még kevésbé az elérzékenyülését. Inkább egye-

zett tehetségével a rémes, meghökkentő, a groteszk. Zsidós kiejtéssel játszott Shylockjáról Vörösmarty is elismeréssel írt.

Főereje azonban kétségtelenül a komikus ábrázolásban volt. Erre utalta külseje is. Egressy Gábor úgy írja le, hogy aránylag igen nagy feje s vékony lába miatt alakja egészben olyan, mint a nyakas körte, csúcsára állítva. Zömök, keneső fürgeségű kis test, nagy, boglyas fej, «proteusi» arc, mely «tetszés szerint tojásdad, négyszegletű és rőfnyi tudott lenni» s recsegő hangjának sokszínű árnyékoló képessége voltak szerencsés adományai erre a szerepkörre. Főereje kitűnő mimikájában volt. Bámulatós utánzó tehetsége mellett megvolt az a csodálatos képessége is, hogy maszk nélkül is felismerhetetlenné tudta magát változtatni. Jelmezeit is rendkívül ötletesen választotta meg. Voltak ruhadarabjai, melyeknek láttára, mielőtt még megszólalt volna, már szűnni nem akaró kacagásban tört ki a közönség. Néha egészen a burleszk felé hajlott. Játékának mindig gyökeresen magyaros színe volt, ezért a legmagyarabb szerepei voltak a legkitűnőbbek, elsősorban sokat magasztalt Peleskei nótáriusa és Lombai inspektora. Egészséges magyar humor és zamatos magyar beszéd jellemezte fővonásaikul ezeket az alakításait. Ezek tették népszerűvé s ezekkel jellemzettnek látja egyéniségét Vörösmarty is szellemes epigrammájában :

Mely nevetés ez alatt? mi öröm van a síri világban?

A komor árnyak közt Megyeri szelleme jár.

Ugyanezt fejezi ki közadakozásból emelt emlékkövére szintén Vörösmarty által írt sírverse :

Eddig néma valék, bércekbe temetve vadon kő,

Most szomorú emlék, gyásznak alakja vagyok.

Meg ne ítéljetek e víg arcért. Megyeri sírján

Lelke van a kőnek : élni s kacagnia kell.

Megyeri korai halála után törekvéseinek is, vezérszerepének is örököse Egressy Gábor (1808—1866) lett. Atyja református lelkész volt s őt is erre a pályára szánta, de már miskolci diák korában leküzdhetetlen vágy vonzotta a színészethez. Kilenc évig vándortársulatokkal barangolt, de a legnagyobb nyomorúságban is lankadatlanul dolgozott ön-

művelésén s később külföldi tanulmányutakat is tett, szintén igen nehéz körülmények között. A Nemzeti Színház már mint elsőrangú tagot szerződtette. A szabadságharc vihara egy időre lesodorta pályájáról, de aztán diadalok sorozata várta a színpadon, mígnem 1866. július 30-án egyik legfárasztóbb s a maga lelkét is legmélyebben megrendítő szerepében, Brankovics Györgyben eszméletlenül esett össze s még azon éjjel elhunyt.

Neve mint a legnagyobb magyar színészé él a köztudatban s hozzá fűződik a magyar jellemábrázolás legnagyobb dicsősége. Greguss Ágost szerint ő volt legintelligensebb, egyszerűsmind legtanultabb színészünk. Elméletileg is sokat foglalkozott művészetének kérdéseivel. Eszménye az olyan színész volt, aki leleményes képzelettel s fogékony érzéssel alkotja ugyan meg ábrázolását, de egész játékát a számító értelem kormányozza. Az ő játékában csakugyan nemes összhanggal egyesült tehetség és tanulmány. A színész feladatát az ábrázolandó jellem egységes felfogásában s ennek megfelelő egységes alakításában látta. Ő maga is rendkívül elmélyedő komolysággal vette s a legaprólékosabb részletekig kidolgozta minden szerepét.

Élete fogytáig áthatotta az a törekvés, hogy példájával is elősegítse a magyar színészetnek mennél magasabb színvonalra emelését. Középnagyságú, de igen arányos természetű, szép férfi volt. Hősi szerepeiben szoborszerű tartással és méltóságos mozdulatokkal pótolta természetbeli fogyatkozását. Nagyon növelték föllépésének méltóságát hódító intelligenciát sugárzó, caesari feje, szabályos arcvonásai s főként sastekintetű, acélszürke szeme. Nem volt elég erős hősi szerepeihez egyébként minden árnyalat éreztetésére alkalmas, hajlékony, tenorszerű hangja sem. Könnyen berekedt, erősebb kiáltásoknál pedig élessé vált. Ezen a fogyatkozásán is nagy gonddal és tudatossággal igyekezett segíteni: óvatos beosztással s a hangsúly eltolásaival. Sokszor kellett nélnél halkabban beszélni s szem- és arcjátékkal pótolta a hangot. A hangsúly eltolása sokszor ragadta önkényeskedésre s énekszerűvé tette szavát. Általában rendkívül gondos számítással igyekezett testi szervezetének gyöngeségét ellensú-

lyozni, úgyhogy gyakran inkább a virtuóz, mint a művész benyomását keltette. Erejét rendszerint szerepeinek legkiemelkedőbb jeleneteire tartogatta, a többi részt látszólag közömbösen játszotta. Ezért gyakran hidegséggel vádolták, pedig az őszinte átérzésnek is fényes bizonyosságait szolgáltatta. A bolondot játszó Szerdahelyi Kálmán érezte forró könnyeit, mikor mint Lear fájdalmas jalkiáltással karjába dőlt.

Kétségtelen, hogy ábrázolásaiban szívét nem engedte föléje kerülni eszének. Szerepei nagyon sokoldalú művészek mutatják. Petőfi azzal jellemezte, hogy társai csak egyes hangszerek, ő maga pedig egész zenekar. Játszott szerelmes, bonvivant, sőt komikus szerepeket is, nagy sikerei voltak cselszövő és raisonneur-alakításainak, de legdicsőségesebb szerepei a nagy tragédiák hősei voltak. Shakespeare-nek színészi ábrázolás útján való népszerűsítése körül neki van legnagyobb érdeme hazánkban. Legkitartóbb becsvággal játszott Shakespeare-szerepe Hamlet volt, kortársai Coriolanust tartották a legjobbnak. Lear királya inkább egyes részleteiben, mint egészében volt mestermű. Nagy vonzalommal, de méltó siker nélkül csüggött Othello szerepén. III. Richard-járól Petőfi nagy elragadtatással írt, de mások erős kifogásokat hangoztattak vele szemben, főként azt, hogy az egész alak csupa cinizmus volt s egyetlen vonás sem enyhítette borzalmasságát.

Nagy magyar szerepei közül csak Bánk bánról s Brankovics Györgyről van elképzeltető leírásunk. Bánkban az összeesküvők jelenetére s a királyné-gyilkosságra összpontosította erejét s az elsőben gyönyörű szavalatával, a másodikban mesteri arcjátékával bilincselte le a nézőket. Brankovicsban elvéhnedt despotát mutatott be, de oly erős szenvedélyt lobogtatott lelkében, hogy ez testi erejét is korával járó gyengesége fölé hatványozta.

Voltak vígjátéki szerepei is, ezek közül különösen Krumm Éliását (Kotzebue : *Legjobb az egyenes út*) és Garrickjét (*Garrick Bristolban*) kedvelték. Színjátszása azért is fontos, mert ő az egyetlen kortársai között, aki elméletileg is kifejtette elveit s írásba foglalta néhány híres szerepének elemzését is. Irataiban két vezérgondolata tér vissza folyton : egyik a

színészet nemzeti jellegének kiemelése, másik a színész önállóságának hangoztatása a költővel szemben. Több ízben lelkes polémiát vívott a színész megbecsülése érdekében, magával Kossuth Lajossal is.

Egressynek méltó társává fejlődött s tehetségét később vele való nemes versengésben, ugyanazon szerep váltakozó eljátszásával, edzette a legnagyobb magyar szerelmes-színész, id. Lendvay Márton (1807—1859). Előbb városi hivatalnok volt Nagybányán, majd színésznek állott be. Küzdelmes vándorszínészkedés után került a Nemzeti Színházhoz. Ennek ünnepélyes megnyitásán ő személyesítette Árpádot s így az ő ajkáról hangzottak el az első szavak. Működése itt a sikerek szakadatlan láncolata. 1854. március 10-én a *Lovoodi árvában* Rochester lordot játszotta. Szerepe nagyon kifárasztotta, s az előadás után összerogyott. Élőhalottként, emésztő sóvárgással a színpad után még négy esztendeig vergődött. Halálos ágyán ezzel vigasztalódott: «Örömmel halok meg, mert nem hiába szenvedtem, nem hiába küzdöttem, a magyar színészetnek jövője van.»

Vándorszínész korában hős, szerelmes és tenorista volt egy személyben, sőt még Pesten is többször énekelt operákban. Különösen Zampa volt kedves szerepe, e mellett Fra Diavolo, gr. Almaviva stb. Othellót is elébb énekelte s csak azután játszotta. Ő volt első népszínmű-énekesünk is, amennyiben ő játszotta először a *Szökött katonában* Gergelyt. Ez a sokoldalúság nem volt előnyös tehetségére nézve. Általán inkább a finom ösztön és ízlés színésze volt, mint a tanulmányé.

Nagy sikerei voltak tragikai szerepekben is, de főleg a könnyed társalgásiakban érvényesült. Erre a szerepkörre tették hivatottá természeti adományai is: megjelenésének előkelősége, ifjúi, szinte nőies szépségű, délceg, karcsú és mégis izmos alakja, szép tojásdad arca, tüzes, nagy fekete szeme, csengő s hajlékony hangja. Világfi volt az életben, kitűnően mozgott a színpadon is. Játékának bensősége, mély átértett-sége megragadta a közönséget. A színpadi játék valóságos lírikusának, az örök ifjúság színpadi megtettesítőjének mondják méltatói. Csupa kellem és elegancia volt, életében és

színpadon egyaránt, nemes és emelkedett lelkű. Belső tűz melegítette játékát s beszédhangja varázsos erővel lopózkodott be a szívekbe.

Minden alakításán meglátszott művészi becsvágya s temperamentuma, melyet azonban ízlése visszatartott minden túlzástól. Rendkívül nagy gondot fordított testtartásának szoborszerűségére s mozdulatainak eleganciájára, annyira, hogy különösen frakkos szerepeiben már keresetten is hatottak sima, kígyózó mozdulatai s szoborszerű állásai. Hangjában is volt, különösen szenvedélyesebb szerepeiben, valami monoton jajveszékésre emlékeztető, felkiáltásaiban valami ujjongásszerű, hanghordozásban bizonyos édeskéstség.

Ő a legnagyobb magyar hősszerelmes; különösen Romeóját magasztalták. De képes volt a szilaj szenvedélyek hatásos kifejezésére is. Arca ilyenkor megdöbbenően tükrözte az indulatok vad viharzását. Ő volt a legkitűnőbb Othello a magyar színpadon. Jellemszerepei közül a legnagyobb becsvággyal Hamleten csüngött; kitűnő Shakespeare-szerepei voltak Bassanio és Percy is, kit minden magyar társánál dőlcegebbnek és szenvedélyesebbnek ábrázolt.

Változatos szerepkörében megkapó erővel rendelkezett a démoni vadság ábrázolására is. Gyönyörű arca ilyenkor valósággal ördögire torzult, ajkán leírhatatlanul gúnyos mosoly ült, fekete szeme pokoli tűzben villogott. III. Richárdjában férfias méltóság, királyi fenség s tigriserő volt. Dícsérik fel fogásának egységét s hogy érzésseli gazdagságával melegséget árasztott e rideg egyéniségre. A kérő-jelenetben a szerelemnek olyan heve áradt csodálatosan édes hangján, hogy ez mindig elragadta a közönséget. Irigylésreméltó élmény lehetett a közönség számára, hogy ezt a lebilincselően érdekes szerepet felváltva két olyan hatalmas művészi egyéniség megjelenítésében láthatta, mint Egressy és Lendvay.

Igen szeretetreméltónak mondják a följegyzések vígjátéki szerepekben, melyekből csak úgy áradt meleg kedélye. Don Caesar de Bazanja, Garrickje, Robin de Bois-ja s Seviliai borbélyja mellett rendkívül népszerű volt Parlagi Jancsija is. «Nobilisabb magyar betyár fiút képzelni sem lehet» — írja róla egy kortársa.

A nagy amoroso mellett a bonvivant szerepkör is kitűnő képviselőjére talált László József (1808—1878) személyében. Jeles tanuló volt s jogot is tanult, de színésznek állott be. Egy évig küszködik, akkor jóakarói tanácsára, kik «meg akarták menteni a veszendőnek indult tehetséges ifjút», hivatalt vállalt a kolozsvári királyi táblánál, de egy évre rá már ismét a kolozsvári színtársulat tagja, majd a Nemzeti Színházhoz szerződik. Egyik legszorgalmasabb és legtiszteltebb tagja a társulatnak egészen 1858-ig, amikor makacs torokbaja miatt visszavonult a színpadtól s Kolozsvárott éldegélt, önzetlen szeretettel támogatva az ottani színészetet.

Egyik méltatója azt írja róla, hogy a legtökéletesebb, legfinomabb szalonszínész, ki valaha a pesti színpadon állt és mozgott. Az összes régi nagyok közül az ő művészetéről tudunk legkevésbé képet alkotni; olyan kevés az, ami fennmaradt róla, mert tehetsége, játéka csupa finomságokból állott. Berczik Árpád úgy nyilatkozott, hogy 43 év multán sem felejtette el, mily csodálatos hangsúllyal mondta Fecsegi szerepében (*A ház becsülete*) legutolsó szavait: Alázatos szolgája! Igazi területe a finomabb vígjáték volt. Csinos, karcsú testalkata, ügyessége és fürgesége finom, elegáns színpadi jelenséggé tette. «Mint a párizsi talajon nőtt volna — a magyar színpad számára» — írja róla egyik kortársa. Úgy társalogni, csevegni, mint ő, azóta se tudott színpadon senki, még legkitűnőbb utóda, Szerdahelyi Kálmán sem. Megvolt az a ritka adománya, hogy rendkívül gyorsan tudott beszélni, a nélkül, hogy egyetlen szótagot is elejtett volna. Nála nem hadarás volt a beszédnek ez a módja, mert tisztán meg lehetett érteni. Ezzel új formát vitt a lassúkás magyar színpadi beszédmódba s nagy mértékben elősegítette a fürge játékot s eleven és gyors beszédet kívánó társalgási vígjáték meghonosodását színpadunkon. Eleven-sége, mozgékony-sága s derűs és derűt keltő arca kihatott vele játszó társaira is, mintegy hasonló tempóra ragadta, «vitte» őket magával. Már a hangjában is valami vidám, derűs humor rejlett s ez a finom komikum ábrázolásában ellenállhatatlan hatásúvá tette.

Ugyanez az ellenállhatatlanul kedves derű jellemezte

Szentpéteri Zsigmondot is (1798—1858), ki Megyeri szerepeinek egy részét is átvette ennek halála után. Mint kálvinista teológus állt be színésznek s hosszas vidéki működés után jutott be a budai társulatba, majd a Nemzeti Színházhoz.

Nem annyira tanulmányok eredményéül, mint inkább szerencsés és gazdag színészi ösztöne nyilvánulásaként igen sokoldalú színész volt s a cselszövő szerepkört kivéve mindent játszott. Szerelmes színésznek született: szép arcú, férfias orgánumú, daliás termetű ifjú volt. Elébb csakugyan szerelmeseket s hősokeket játszott, de modoros volt, hamis pátosszal, érzelő, vagy indokolatlanul pattogó hangon beszélt s hamar elrekedt. Művészi kibontakozásának még nagyobb akadályául szolgált aztán, hogy hűlés következtében elvesztette érces hangját.

Csak akkor talált rá igazi terére, mikor ezekből a szerepköreiből kiteszesedett. Főként vígjátékokban kedvelték. Derűs naivitás, vidám jószívűség áradt játékából. Nagy előnyére volt méltóságteljes alakja; egész lényéből sugárzott a jóság és szeretetreméltóság, játékából a finom humor és lélektani igazság. Ellenállhatatlan hatású volt jókedvű nevetése, harsány kacaja. Különösen nemes egyszerűségét s örökifjú humorát emelik ki méltatói. Megvolt benne az, ami egyetlen férfi-színészünkben sem volt meg ily mértékben: a már szinte bájnak mondható finomság, amely azonban mit sem halványított játékán. Izlése megóvta minden túlzástól s pompásan vegyítette a vígat a komollyal. Kitűnően tudta a lelkiállapotok és helyzetek benső fokozatait egyenletes átmenetekkel kiemelni, a szüneteit teljesen betöltő mimikával társait úgyszólván némán is beszéltetni, hallgatva is velük együtt játszani. Ritka adomány ez.

A kedélyes apáknak, jószívű nagybátyáknak s a magyar élet jellegzetes alakjainak ábrázolásában volt legkiválóbb. Táblabíró, nótáriust, kántort, szolgabíró nála élethívebben egyéníteni senki sem tudott; de kitűnően megállta helyét francia társalgási darabokban is, sőt szilárd, hajthatatlan vagy méltóságos, gyöngéd apákat is megindítóan ábrázolt komoly darabokban. Ő volt a magyar színpadon az első Menenius Agrippa és Falstaff. Ez utóbbi volt leghíresebb

szerepe. Szeretetreméltó egyéniségével rokonszenvenné tette a hazudozó korhelyt. Hazudozása az ő ábrázolásában a képzelet kiáradó csapongásává lett s szinte maga is gyönyörködött füllentéseiben. Nagy kocsmai jelenetét Henrikkel művészi remeklésnek mondják a kortársak. Mindig eredeti volt, sohasem utánzott senkit sem. Kis szerepeket is érdekesekké tudott tenni és sohasem ejtett el belőlük semmit sem.

Nagy reményeket fűztek a társulat hős-színészéhez, Bartha (Magyar) Jánoshoz (1798—1852), de fogyatékos műveltsége és elbizakodottsága megakadályozta művészetének teljes nagyságában való kibontakozását. Atyja egy egr-i cigánybandának volt magyar származású primása s gyakran játszott színielőadásokon is. Így támadt kedv a színészet iránt fiában, kit szabómesterségre taníttatott ki. Ez azonban mesterségét a színészettel cserélte fel. Mivel Bartha néven mint szabóságédat ismerték, igazgatói eleinte Magyar János néven hirdették fellépését.

Már vidéken az elsőrangú erők közé küzdötte fel magát. Egyike volt a legnagyobb naturalista színészeknek. Sok becses adományt juttatott osztályrészül a természet, de ő nem szerezte meg hozzájuk azokat a képességeket, amelyekhez csak a tanultság juttathatja el a színészt. Meg volt áldva méltóságos, gyönyörű külső alakkal, könnyen modulálható, hatalmas hanggal, melyet harangszóhoz hasonlítottak, mélyen érző szívvel s eredeti, magyaros humorral. Geniális, de csak ösztöne után induló színész volt, östehetség; de természeti adományai olyan szerepkörre utalták, amelyhez nem elég az ösztön. Ez volt az oka, hogy egyszer bámulatra ragadta s mélyen megindította a közönséget, másszor kínos zavarba ejtette bizonytalan felfogásával. Egyik tisztelője Learjéről úgy nyilatkozott, hogy «isten volt benne Bartha», de egy másik előadáson azt volt kénytelen megállapítani, hogy csapnivalóan rossz volt. Erősen kifogásolták éneklős szavalatát is.

Igazán nagy szomorú szerepeiben volt. Vörösmarty szerint a fájdalom, a szenvedés alig találhat szívből szakadóbb, megrázóbb hangokat, mint nála. Ezért volt ő leg-

kitűnőbb Tiborcunk. Néha annyira mélyen átélte szerepét, hogy patakozó könnyeitől elfúladt a szava.

Különösen hős-szerepekben volt jeles. Kiváló magyar szerepei: Zrinyi, melyben oly gyönyörű színpadi jelenség volt, hogy már pusztá megjelenését is megtapsolták, s Bánk-Lear királyát általában magasztalják, bár hibájául róják fel egyhangú dikcióját vagy a másik szélsőséget, hogy t. i. a legharsányabb hangokból egyszerre a legmélyebbekbe zuhant. De egyes jelenetekben valóban mélyen megindító lehetett játéka. Ő játszotta először nálunk Macbethet. Különösen olyan szerepeiről szólnak elismeréssel, amelyek inkább temperamentumot, hevet kívánnak, mint számítást. Megvolt benne az erős indulatok démoni nyilatkozásának tolmácsolására is a kellő erő. Lendvayné szerint egyik szerepében oly rettenetes erővel mondta: «Kettéváglak!» — hogy a hallgató szinte látta képzeletében a kettévágott testet. Kifogásolják ellenben, hogy teshordozásában, különösen járásában nem volt meg a szerepeitől megkívánt méltóság s nem volt érzéke a finomabb árnyalatok iránt. Érdekes megrovásul hangoztatta egyik bírálója, hogy nem kapcsolódik bele partnere játékába, csak akkor indul fel, vagy szomrodik el, mikor az már befejezte mondanivalóját, pedig annak egész beszéde közvetlenül őt érdekelte volna.

Vígjátéki szerepekben is voltak kiváló alakításai, különösen a nyers, faragatlan emberek ábrázolásában. Utólérhetetleneknek mondják kiszolgált huszárjait, obsitosait, pandurhadnagyait s cigányait. Híres szerepéről, Lábszíjról (*Lumpácius Vagabundus*), a palócos beszédű csizmadiáról ezt írja Déryné: «Oly természetesség és sajtáság özönlik el egész valóján, hogy azt leírni lehetetlen.» Szerencsés tolmácsa volt a férfias, katonás humornak s mélyen megindító ábrázolója tragikomikus öreg szolgáknak és cigányoknak (különösen Peti cigánya *Violában*). Aligha van színészünk, kin annyit nevettek volna könnyes szemmel, mint rajta. Pályája egészében azonban sok rokonszenves vonása mellett is elszomorító, hogy a legnagyobb magyar tragikai tehetségnek született színészünk végül genre-szerepekben kallódott el.

Barthával ellentétben rendkívüli buzgósággal dolgozott

önművelésén Fánccsy Lajos (1809—1854). Egyetemi tanulmányainak bevégzése előtt állt be színésznek. A Nemzeti Színháznak megnyitásától kezdve egyik oszlopa volt, nemcsak művészi munkájával, hanem mint szakértő, rendező s művezető is. Sőt ez utóbbi munkakör korán elvonta a színészi működés teréről a tanult és becsvágyó művészt, ki mint rendkívül szeretetreméltó ember s finom gavallér mesterileg tudott bánni a színészekkel. A Bach-korszakban tulajdonképp az ő kezében volt a színház művészeti igazgatása s erélye és buzgósa egyike tényezője volt a színház fenntartásának azokban a válságos időkben.

Eleinte szerelmes és ifjú hős-szerepeket játszott. Gyönyörűen csengő, dallamos, behízelgő baritonhangja nagy melegséget és bensőséget vitt játékába. A francia romantikus drámák hőseit játszotta legnagyobb hatással s főként Claude Frollóban (*A notredame-i toronyőr*) megkapóan festette a visszafojtott, belül izzó szenvedélyt. Később áttért a cselszövő, majd Megyeri halála után a jellemkomikus szerepkörre.

Játékában szerencsésen olvadt össze tanulmány és ösztön. Méltatói dícsérik értelmes magyar beszédét s ennek árnyalatosságát, de nagyon sokszor kifogásolják játékának hidegségét. E két utóbbi sajátsága: világos, élezett beszédmódja s hideg egyénisége leginkább a cselszövő szerepkörre utalta. Emelte játékának hatását ezekben a szerepeiben vékony, kissé görnyedt alakja, szúrós tekintete s finom élt, metsző gúnyt, visszafojtott bosszút, fondorlatos álnokságot s megvető fölényt egyaránt kitűnően tolmácsoló hangja.

A cselszövő szerepkörben új utat tört nálunk. Elődei maszkban és jelmezben torzítva, külsőleg is visszataszító szörnyetegek gyanánt ábrázolták az intrikusokat, ő finomabb eszközeivel élt a jellemzésnek. Volt valami kedves tűz a tekintetében, ami képessé tette szelídebb érzelmek színlelésére is. Ez adta meg ábrázolásainak a legsajátságosabban egyéni színét. Nemcsak torzítás nélkül, hanem általában kevés vonással jellemzett, csak mintegy a főhangot ütötte meg szerepeiben, ezért legjobb szerepeit is bizonyos egyhangúság jellemezte.

Az első úttörők közül való érdemesebb tagok voltak még Udvarhelyi Miklós, Szilágyi Pál és Telepi György.

Udvarhelyi Miklós (1790—1864) ref. papnak készült, de tanulmányait megszakítva, színésznek csapott fel. Előbb mint sugó működött, majd vándortársulatok tagjaként. Később egy vándortársulatot igazgatott, amellyel Pesten is szerencsét próbált a magyar színészet állandósítására, majd a kolozsvári társulat élére került, itt megszervezte az első magyar operatársulatot s megíratta Ruzicska József katona-karmesterrel az első magyar dalművet, a *Béla futását*. Majd a kassai társulat tagja lett. Az ő nevéhez fűződik a *Bánk bán* első előadása, amelyről hiteles tudomásunk van (Kassa, 1833. febr. 15), s amelyben ő Mikhál bánt játszotta, Egressy Gábor pedig, ki egy év múlva Kolozsvártt választotta jutalomjátékaul a darabot, Ottót. Udvarhelyi annakidején együtt színészkedett Katonával a második pesti magyar színjátszó társaság keretében; bizonyára megkapta tőle a *Bánk bán* nyomtatott példányát s ezek a körülmények teszik érthetővé, hogy jutalomjátékaul az egykori barátnak visszhang nélkül maradt darabját választotta s ezzel elindította azt diadalútjára. A kassaiakkal Budára került ő is, majd a Nemzeti Színházhoz, ahol 1858-ban ülte meg színészi működésének félszázados jubileumát.

Valóságos mindenese volt a színháznak. Erőteljes alakja s terjedelmes, nyílt és zengő basszusa használhatóvá tette drámában és operában egyaránt. Nekrológ-írója ezzel jellemezte: «Nem tartozott az elsőrangú művészek közé, de a másodrangúak között legkitűnőbb volt.» Drámákban a legnagyobb szerepektől a legkisebbekig mindent játszott, de főként becsületes aggastyánokat, szelid apákat s vígjátéki együgyű figurákat. Művészi kibontakozásában főképp két fogyatkozása gátolta: lámpaláza s megbízhatatlan emlékezete. Talán több hasznot hajtott azzal, hogy sokat tanult s társait is szívesen taníttatta. Tanítványa volt Kántorné is, a nagy tragika.

Szilágyi Pál (1793—1874) anyai ágon unokaöccse volt Kelemen Laszlónak, az első magyar színigazgatónak, sennek a lelkesedése, mellyel a színészetéről beszélt, keltette a gyer-

mek lelkében azt az elhatározást, hogy ő is színésszé lesz. Gyermekfővel állott be vándorszínésznek s játszott a második pesti magyar társulat tagjaként a Hacker-szálában, majd katonának állott be s résztvett a lipesei csatában is. A háború után ismét színésszé lett, 1835-ben ő is Budára, majd innen a Nemzeti Színházhoz került s 48 évi színészkedés után vonult nyugalomba.

Nem volt kiváló tehetség, de kisebb szerepekben mindig jól megállta helyét. Pedáns komikus szerepeket játszott, egyszerű eszközökkel dolgozott s utált minden bohóckodást. Hasznos szolgálatot tett a magyar színpadnak mint operarendező is. Maga is kitűnő bassz-buffónak indult, de hangjának elvesztése megakasztotta ezen az úton.

Telepi György (1797—1885), mint annyi tagja ennek a gárdának, ref. papi családból származott. A nagykárolyi megyei főjegyzői irodában dolgozott, mikor Megyerinek ott játszó társulata vágyat ébresztett benne a színészet iránt. Vidéki társulatoknál működött, egyidőben igazgatóként is, majd a budai társulathoz került, mint a négy vezértag egyike. Valóságos ezermester volt, mint rendező, festő és díszítő is nagy hasznára volt a társulatnak. Technikai ügyességén kívül mint író, fordító és gazda is szolgálta őket. Ő készítette el, mint már említve is volt, a Nemzeti Színház épületének tervét, melyet el is fogadtak a kivitel alapjául. Szerepköre az alsóbbrendű, burleszk komikum volt, de ízlése visszatartotta attól, hogy az aljasba csapjon át. Másodrangú szerepkörében kedvence volt a közönségnek s néhány sokszor emlegetett alakot is teremtett, mint Hugli borbély (*Két pisztoly*) s Prospectus (*A londoni koldusok*).

Ezek voltak a jelesebb tagok a férfiak sorában. Rajtuk kívül természetesen kisebb szerepekre szerződött tagok, segédszínészek is működtek. Sorukból a színház életében Szigligeti Eduárdnak (1814—1878) lesz majd legfontosabb szerepe. Bizonyos jelentőségre jut majd Egressy Béni (1813—1851) is, Gábor testvéröccse, míg a többiek továbbra is megmaradnak az ismeretlenség homályában. Ezek: Havi Mihály (1810—1864), Hetényi József, Hubenay Ferenc (1802—1860), Somogyi J., Daragi György, Molnár József,

Udvarhelyi Sándor és Gilyén Sándor sugó. Nagyobb részük kardalos, akik rövid idő múlva többnyire ismét visszatérnek vidékre.

A nők közül a legnagyobb tehetség akkor kétségtelenül Kántor Gerzsonné Engelhardt Anna (1798—1853) volt. A tragikai szerepkör betöltése céljából a színház vezetősége is órá gondolt elsősorban, de a körülmények szerencsétlen találkozása meghiúsította szerződését.

Nem sok öröm várt a színháznál lelkességben, küzdelmekben és népszerűségben osztályostársára, Déry Istvánné Széppataki (Schenbach) Rozáliára (1793—1872) sem. Egyike ő a magyar színészet leghűségesebb és legvonzóbb hőseinek.

Német eredetű, jászberényi gyógyszerész családból származott s mikor Pesten megismerkedett a magyar színészettel, hivatásának érzete szakításra bírta a társadalmi előítéletekkel s színpadra lépett apró énekes játékokban. Kellemes hangja s egész egyéniségének megnyerő bája csakhamar a közönség kedveltjévé tette. Sokat vándorolt az országban s a Nemzeti Színháznak is egyik legtevékenyebb tagja és támasza volt megindulásakor; de alig egy év múlva a vezértagokkal, különösen Schodelnéval való surlódásai miatt ismét vidékre távozott, hol a közönség megértő kegyelettel hódolt művészetének még hanyatlásában is. 1847-ben még egyszer próbálkozik a Nemzeti Színházban néhány vendégjátékkal, — de már anyaszerepekben. 1852-ben visszavonult a színpadtól s életének végét szegényen, elhagyatottan élte le Miskolcon. Utolsó éveiben emlékeit rendkívül közvetlen, korfestő vonásokban igen gazdag *Naplójában* írta meg, a magyar mémoires-irodalomnak ebben a valóságos remekében.

Örökké jókedvű, mindig vidám természet, valóságos dalos pacsirta volt. «Előadásában volt valami bűbáj, — írja róla Szigligeti — mi a lélek és szív kisugárzására vallott s mi a lelket és szívet hatja meg.» Mint drámai művész nő szende és naiva szerepekben aratott nagy sikereket, bár szentesége hajlott a siránkozás, naivsága, a keresett gyerekeség felé. Úgynevezett attitűdös színész nő volt. Némely nyomatékos vagy érzelmes mondását pl. úgy fejezte be, hogy egyik karját

meghajlította szíve felé fordított kézfővel, a másikat meg kecsesen feje fölé emelte.

Legnagyobb sikereit énekes szerepeiben aratta tüneményes hangjával, művészi coloraturájával, szívhez szóló kedves énekével s őszinte, pajkos és szeretetreméltó játékával. Egyaránt kitűnő volt mint drámai és lírai énekesnő s a legmagasabb szopránra írt szerepek mellett játszi könnyűséggel énekelte a mély altot is.

Mint ember is igen vonzó jelenség: nagylelkű, nemes-szívű nő, áldozatkész pályatárs. Még száz év távolából is mélyen meghat ragaszkodása az árva magyar színészethez. A német igazgató gondtalan életet s világhirt kínált neki s ő a szegénységet és küszködést választotta, hogy megmaradhasson magyar színésznek. Joggal írta magáról: «Óh én sokat, igen sokat tettem a bölcsőjében feküdt magzatért (a magyar színészetért), hogy nagyra nevelődjék.»

Kántorné helyett a fiatal Laborfalvi Rózát (családi nevén laborfalvi Benke Judit, 1810? 1817?—1886) szerződtette a színház a tragikai szerepkörre. A köztudat szerint Laborfalvi Benke József (1781—1855) érdemes színészünknek, Déryné kedves «Benke atyus»-ának a leánya. A budai társulatnál elébb kisebb szerepekkel próbálkozott, de a nagyrahivatott művésznő minden kiváló adományának birtokában sem keltett figyelmet, úgy hogy elkedvetlenedve hazatért Miskolcra. Később ismét visszatért a budai társulathoz, de akkor sem igen boldogult. Zengő alt hangja eleinte nem tetszett; Széchenyi volt az első, aki elragadtatással hallotta.

Csak akkor jutott nagyobb szerepekhez, mikor a társulat zöme Székesfehérvárra látogatott el, hogy ott húzza ki az időt a Nemzeti Színház megnyitásáig. Kántorné nem ment velük s így az ő szerepei Laborfalvi Rózának jutottak. Mohó vágygal látott neki tanulásuknak s pályatársai bámulattal látták rohamos fejlődését. A Nemzeti Színház, mikor már nem győzték várni Kántorné feleletét a választmány behívó levelére, Laborfalvi Rózát szerződtette s ő három nap alatt tanulta be és sikerrel játszotta el szerepét *Árpád ébredésében* is, *Belizárban* is. Ettől kezdve egyik erőssége volt a Nemzeti Színház nagy tragikai együttesének, míg 1869-ben vissza-

nem vonult a színpadtól. Azután már csak mint vendég lépett föl néhányszor s 1883. végén búcsúzott el végképpen a Nemzeti Színháztól.

Laborfalvi Rózát, ki a szabadságharc idején Jókai Mór hitvesévé lett, a tragikai szerepkörre utalták természeti adományai. Kevés színésznőt áldott meg oly dúsan ezekkel a Gondviselés, mint őt: gyönyörű külsővel, szoborszerűen szép, fejedelmi termettel, beszédes nagy fekete szemmel s csodálatosan zengő-bongó hanggal. Ebben a szerepkörben érvényesültek leginkább nemes mozdulatai s gyönyörű, tiszta beszéde is. Magasztalják szavalatát, mely igazi declamatio volt, telve nemes retorikai pátozzsal. Egyik méltatója azt írja róla, hogy «az ő ajkán suttogott a szerelem, mint a szellő, s harsogott a harag, a szenvedély, mint a vihar». Arca is egyaránt képes volt a szelíd érzelmek s a szilaj indulatok tükrözésére. Nem érte el Kántorné nagyságát, sőt Jászai Mariét sem, bár természeti adományokban mind a kettőt felülmulat. Szerepeiben mintegy a főhangot fogta meg s ezt hangoztatta kevés árnyalattal és változatossággal, úgyhogy a részletek elmosódtak s ez legjobb szerepeit is némileg egyhangúvá tette. E mellett sokszor kényelmes is volt s e miatt a kellő tűz sem áradt mindig ábrázolásaiból. Általában megvetette a hatásvadászó külsőségeket, a legegyszerűbb eszközökkel kereste a hatást s fenséges nyugalom jellemezte játékát.

Erős magyar színnel vonta be alakjait; egyik méltatója azt mondja róla, hogy a magyar nő ideálját egyetlen színésznőnk sem volt képes úgy megvalósítani, mint ő. Szerepeiben az érzelmeknek igen széles skáláját szólaltatta meg: nagy tragédiák magasztos és véres alakjaitól derűs genre-figurákig, sőt népszínműi hű feleségekig és gondos anyákig. Vígjátékokban finom, méltóságos vagy, ha úgy kellett, kedvesen leereszkedő nagyasszony volt, sőt játszott meleg kedélyre valló «kedélyes anyák»-at is.

A Nemzeti Színház megnyitása idején a «legművészbibb» színésznőnknek id. Lendvay Mártonné Hivatal Anikót (1814—1891) tartották, kit szintén tagjai közé szerződtetett a Nemzeti Színház. Küzdelmes sors jutott osztályrészeül. Szegény mesterembernek korai árvaságra jutott gyermeke-

ként nagybátyjának, Balog Istvánnak, a híres színigazgatónak gondjaira maradt. Így gyermekfővel a színpad közelébe kerül s már 1825-ben játszik Pozsonyban, az országgyűlés idején, gyermekszerepeket. Aztán éveken keresztül vidéki társulatoknál működött s 1832-ben feleségül ment id. Lendvay Mártonhoz. Később meghasonlott vele s 1848-ban el is vált tőle és Latkóczy Lajos festőnek lett a felesége. A színpadon mindkét férje nevét viselte Lendvay-Latkóczyné, a közönség azonban csak Lendvayné néven ismerte. Két évtizedig hódított a színpadon s vidéki vendégszereplésein, akkor hülés következtében makacs betegség támadta meg szívhez szóló, lágy, kellemes hangját, e miatt visszavonult a színpadtól. Hiába marasztalták s később is hiába kérték, hogy térjen vissza. De a színháztól mégsem volt képes megválni, minden este ott volt az előadáson. Mint az úttörők közül az utolsó, elborult elmével végezte be életét.

Kortársai lelkesedve írnak bájáról, művészete varázsáról. Vörösmarty és Petőfi is a legnagyobb magasztalás hangján dicsőítették költeményeikben. «Annyi érzés, bensőség a játékban, kellem a hanghordozásban, csáb és varázs az arckifejezésben más hazák leányát világhírűvé tudta volna tenni» — írja róla egy kortársa. Mái is legkitűnőbb képviselője gyanánt emlegetik a szende és naiva szerepkörnek, amelybe egyetlenegy színésznőnk sem vitte bele az ártatlan nőiességnek, szendeségnek és gyermekdedségnek akkora mértékét, mint ő.

Gyönyörű szőkehajú, feketeszemű leány volt, s kortársai egyértelműen úgy írnak róla, hogy igazi szenvedélyt, gyöngéd szerelmet senki sem játszott nála több érzéssel s hangja meg tudta találni a szívhez az utat. Már Déryné így ír (színésznő a színésznőről!) Griseldis-alakításáról: «Már az az olvadó, lágy hangja, az a szenvedő arca, midőn szomorú szerepet játszott, az az egész bájos alakja oly hatást gyakorolt reám, hogy végigszenvedtem vele a küzdő lelki fájdalmat.» Csakugyan, az egykorú leírások szerint csodálatosan megindító hangja ellenállhatatlanul vonzotta feléje a nézők rokonszenvét s kivált a szenvedő női alakok ábrázolásával ragadta el közönségét.

De fogyatkozásai is voltak. Gyermekkorában németül beszélt s magyar dikcióján is érezhető volt valamelyes németes íz és érzelgősség. Nagyobb hiba volt túlságosan szapora, hadaró beszéde. Szívesebben nyúlt egypár hatásos külsőséghez, mint szerepének elmélyítéséhez. Inkább temperamentumos, mint intelligens színésznő volt. Hatásos fogásait sűrűn ismételte. Rakodczay Pál leírja, hogy az ifjú leány magánkívüli örömét pl. úgy fejezte ki, hogy fölemelt kezeivel a madár röptét utánozta, fel-alá futkosott s ujjongásának kitorő hangját terc-triolókban skáláztatta. «Egyszer látva közvetlen és kedves volt ez, de több szerepében is ismétlődve, modorossá lett.» Ez a modorosság idő haladtával egyre jobban elhatalmasodott rajta s mikor korának megfelelőbb szerepkörre kellett volna rátérnie, ő is épp oly képtelen volt erre, mint a legtöbb naíva és szende. Mintha egyszerre elvágták volna művészi pályáját, s ez bekövetkezett volna akkor is, ha betegsége nem kényszeríti visszavonulásra. Ifjúi bájával együtt virágzott el művészete is.

A színház többi női tagja is főként néhány elsőrangú színész feleségéből került ki. Ilyen volt Bartha Jánosné Meszlényi Anna (1813—?). Később mint drámai hősnő szerzett nevet, előbb még németes beszéde miatt inkább táncmutatóványokban szerepeltették a csinos fiatal asszonyt. Egressy Gáborné Szentpéteri Zsuzsika (1816—1888), Szentpéteri Zsigmondnak híres szépségű huga, csak kisebb szerepekben játszott. Szentpéteri Zsigmond harmadik felesége, Éder Aloyzia (1828—?) Déryné mellett másodénekesnőként működött. Jelesebb tehetség volt náluk a színház első komikája, Kovácsné Csávássy-Fekete Mária (1802—1874), kinek művészetét Telepi Györgyével szokták párhuzamba vonni a kortársak. Az egykorú bírálatokból kitetszően hatásosan játszotta a zsémbes, fecsegő, házsártoskodó öregasszonyokat s pipeskedő duennákat, nyelves gazdaasszonyokat s hervadó aggszűzeket. A szintén tagként szereplő Szatmári Karolináról nevéen kívül semmit se tudunk Hubenay Ferencné Magda Lujza (1818—1844) pedig, kinek korai halálát Vörösmarty is megénekelte, rövid idő mulva egypár évre ismét vidékre távozott.

Csakhamar számos operistával is gyarapodik a társulat, az ő méltatásuk azonban kívül esik ennek az ismertetésnek a keretein.

Íme, ezek alkották a száz éve megnyilt Nemzeti Színháznak azt az együttesét, mely színészetünk történetének annyi dicsőséges nevét egyesíti. Ezek a töredékes adatokból vázlatosan összeállított arcképek is bizonyára eléggé elképzelhetőek ahhoz, hogy a századfordulón nemcsak kegyelettel, hanem a művészi nagyságot szomjazó és megbecsülő irigyléssel gondoljunk akkori Nemzeti Színházunkra.

Idő folytán két nagy együttes alakult ki első színházunkban. A törzsgárdához idővel még egypár kitűnő tragikai tehetség társult s együttesen egy nagy tragikus ensemble-t alkottak, amelyet a Paulay-korszakban egy nagy társalgási együttes váltott fel. Mindkettő valóban legmagasabb fokán állott hivatásának. Arról talán nem kell lemondanunk, hogy a nagy társalgási ensemble-hoz méltó együttes még kialakulhat az ország első színpadán, de a nagy tragikai együttesre csak azzal a méla érzéssel gondolhatunk, hogy ilyen nem volt több színészetünk történetében s nem is lesz több.

KÉKY LAJOS.

TERMÉSZET ÉS SZELLEM.

A «természet és szellem» problémáját egyetlen előadás keretébe beleszorítani talán már eleve is túlságosan merész vállalkozásnak látszik. Nincs is szándékomban a problémát a maga egész terjedelmében és tartalmi gazdagságában ez alkalommal kifejteni. Mégis, egy előadás szűkre szabott keretei közt is rá lehet mutatni a kidolgozás helyes módjára és meg lehet jelölni azt az utat, mely a kitűzött cél felé vezet ; még pedig aránylag egyszerű és a közérthetőség szempontjából kedvező formában. Sőt azt szeretném hinni, hogy a tárgynak ily módon való megvilágítása az érdeklődésre különös vonzerőt gyakorol. Ha tehát teljesen tudatában vagyok is annak, hogy — zenei kifejezéssel élve — a témát itt csak megpendíteni lesz módomban, kifejteni azonban nem, hogy teljes kialakítása csak egy nagy műben volna lehetséges, amelyhez most csak programmot és előjátékot nyújthatok, mégis szabad remélnem, hogy figyelmüket nem hiába veszem igénybe. Ebben a reményben hadd lássak hozzá a kitűzött feladathoz abban a szerényebb értelemben, amint azt éppen említettem.

Most következő vizsgálódásaim számára nem találhatnék alkalmasabb kiinduló pontot Goethének, népem leggazdagabb szellemének egyik gondolatánál, akiről nemrégiben épp egy magyar kartársam (Bartók György) mondotta, hogy e leggazdagabb német szellem kétségkívül az egész emberiség leggazdagabb szelleme. Az a goethei gondolat pedig, amelyhez a továbbiakat hozzáfűzni szeretném, így hangzik : «*Wer vom Geiste handelt, muss die Natur, wer von der Natur spricht, muss den Geist voraussetzen.*» Hogy természet és szellem egymást igazság és valóság szerint kölcsönösen feltételezik,

hogy egyikük sincs a másik nélkül, ez Goethe gondolatának mélységes értelme, amelyre figyelniünk kell és amely vizsgálódásaink folyamán, e vizsgálódások minden rövidsége mellett is, ki fog tűnni. A szellem nélkül való természetnek a felvétele üres és elvont naturalizmusra vezetne, sőt végül a materializmusnak sívár és az élet eleven gazdagságát megtagadó «éjjeli nézetére». A szellemnek természet nélkül való felvétele pedig épp oly üres és elvont spiritualizmusra vezetne és végül a szűkös és korlátolt intellektualizmus álláspontjára. Hogy természet és szellem egymást kölcsönösen feltételezik, természetesen nem jelentheti azt, hogy pusztán azonos egységgé zsugorodnának össze. Hiszen ekkor éppen feltételezettségük kölcsönössége menne veszendőbe. Az elsőnek a másik számára azonban más értelemben kell előfeltételül szolgálnia, mint az utóbbinak az előbbi számára. Különben a goethei gondolattal eleve hibás körben forognánk. Nem lehet tehát másról szó, mint arról az átfogó dialektikai egészet jelentő kapcsolatról, amelyet Goethe maga mint «a szellem és a világ szintézisét» jelölt meg. És vizsgálódásaink tulajdonképpen célja nem is kereshető másban, mint ennek a szintézisnek a megragadásában, amely az elvont naturalizmus és materializmus mindenféle egyoldalúságán épp úgy túlmutat és túlfekszik, mint az elvont spiritualizmus és intellektualizmus egyoldalúságain.

*

Annak a kérdésnek a megoldására, hogy a szellemmel foglalkozva, a természetet milyen értelemben állítjuk előfeltételnek, az első és legegyszerűbb utalást a német «Natur», a latin «natura» (nasci) elnevezés adja. «Natura» születést jelent. Magunk egész egzisztenciánkkal a természetből a természetbe születünk bele, amely ezt a mi egzisztenciánkat kezdetől fogva, életünk első pillanatától halálunkig «körülveszi és átkarolja». Nem szabadulhatunk tőle. Ő írja az első jeleket szellemünkbe, jóval előbb, mielőtt azokat megérteni és jelentésüket felfogni képesek vagyunk. És nem volnánk képesek felfogni és megérteni azokat, ha nem volnának éppen a természet által bensőnkbe már belevésve és rányomva. Az

anya hangja a gyermek fülébe cseng, keze ápolja és gondozza kicsinyét, szeme örködik felette életének első napjától kezdve. És miként az anya a maga gondolataival és érzelmeivel, reményeivel és gondjaival, hasonlókép vesznek körül bennünket az egész családi élet természetes kötelékei. Nem marad hatástalanul egész jövődő egzisztenciánkra, sem a fizikaira, sem a szellemire, hogy már ez életbe való érkezésünket hogyan várták és fogadták. És miképp e hatás létünk első pillanatától befolyásol bennünket, minden további fejlődésünkben is benne hat, meghatározza ezt a fejlődést és döntővé válik egész szellemi valónkra, egész jövődönkre. Napról-napra tágul a gyermek természetes környezete, előbb észrevétlenül, majd mind határozottabban és szembetűnőbb módon. Minden hanggal, amely fülét éri, szemének minden pillantásával és kezének minden érintésével természeti hatások áramlanak feléje, amelyek sohasem tűnnek el nyomtalanul és jelentőség nélkül, akár egész további, a legtávolabbi szellemi fejlődését tekintjük is. Amikor még távolról sem vagyunk képesek arra, hogy benyomásainkat külső tárgyak észrevételévé és szemléletévé alakítsuk, — éppen ahhoz, hogy ilyen alakítás egyáltalában lehetségessé váljék, eleve szükséges, hogy a természet, természetes külvilágként, számunkra ilyen benyomásokat szolgáltatson. És hogy bárhol és bármikor későbbi életünkben arról beszélhessünk, hogy szellemünkben valóban képzeteket és észrevételeket alkotunk, ennek az alkotásnak mindenütt és mindenkor már előfeltétele a természetből reánk ható benyomások gazdagsága. Idegeinket egyenest fizikai ingereknek kell izgalomba hozniok, és ezek izgalmának kell tovább vezetődnie, hogy rajtunk kívül álló tárgyak tudata keletkezhessek bennünk. Ez a tagadhatatlanul egyoldalú, de — hacsak ennek az egyoldalúságnak tudatában van — egyoldalúságában jogosult értelme az empirizmus híres alaptételeinek, amely szerint: *Nihil est in intellectu, quod non fuerit antea in sensibus.* Érzéki lények vagyunk és ha bizonyára nem is pusztán érzéki lények, hanem szellemi lények is, mégis szellemi valónk oly kevésbé szakítható el érzéki természetünktől, hogy ez mindig már előfeltétele szellemi lényé való fejlődésünknek. Bárhogyan

is alakuljon és haladjon tovább ez a fejlődés, nem alakulhat és nem haladhat tovább a nélkül, hogy saját természeti létünket állandó érintkezésbe ne hozná a rajtunk kívül lévő természeti környezettel.

A mindennapi élet legegyszerűbb tapasztalatától a tiszta matematika legmagasabb belátásáig ismereteink keletkezése mindig létünk természeti feltételeihez van kötve. Tagadhatatlan : a matematikai tárgyak mint olyanok a maguk matematikai tárgyiasságában és tárgyi érvényében soha sincsenek számunkra *in natura rerum* adva, sőt nem is existálnak *in natura rerum*, amint ezt Descartes, nemcsak az újkor kezdetének, hanem minden időknek egyik legnagyobb matematikusa kifejtette. De bárha a természet könyve matematikai jelekkel van írva, nem jöhetne bennünk mégsem létre a matematikai tárgyak ismerete, ha nem előzné meg a természeti-érzéki világgal való érintkezésünk és annak reánk gyakorolt hatása. Mindamellett bizonyos, hogy a matematikai tárgyakat mint olyanokat és azok tárgyiasságát, valamint tárgyi érvényüket meg kell különböztetnünk a róluk általunk mint megismerő alanyok által szerzett ismerettől és ezen ismeret keletkezésétől. De mi most épp erre az ismeretre és ezen ismeret keletkezésére mint szellemi folyamatra reflektálunk. Mint ilyen mindig függ és függeni fog az ismeret a természeti-érzéki világ természeti hatásától. Ez a hatás a közvetlenül megragadható közelségtől kiterjed csillagászati távolságokig.

Szellemi existenciánknak természeti meghatározottsága azonban nemcsak a mi szorosabb, sőt legszorosabb intellektuális életünkre érvényes, hanem a szellemi életre általában, annak egész terjedelmében. A szellem tehát már filozófiai értelemben sem pusztán értelemszerű megismerés, nem pusztán elméleti jellegű. Ezt annál inkább hangsúlyoznunk kell, mert egy alapjában véve pusztán értelemszerű és minden antiintellektualisztikus alakoskodás mellett mégis pusztán intellektualisztikus absztrakciós kórság a szellemet és lelket egymástól elszakítani törekszik és ezáltal kihívja Mephisto gúnyját :

Wer will Lebendiges erkennen und beschreiben,
Sucht erst den Geist herauszutreiben,
Dann hat er die Teile in der Hand,
Fehlt, leider, nur das geistige Band.

Ez pozitíve azt jelenti : a szellem maga is élet, bizonyos értelemben az élet értelme és csúcspontja. Ezért a lélekkel együtt egy egészet alkot, amelyet csak az absztrakcióban választhatunk szét, de nem a valóságban. A természet nem csak a tudományban, közelebbről a természettudományban állít bennünket feladatok és problémák elé, amelyeken értelmünkkel próbálunk úrrá lenni. Az igazi kutató ezeknek a feladatoknak a megoldására mindig azzal az igazi *ἔρως*-szal, az igazsághoz való azon magasztos szerelemmel, a tárgy iránti tiszta odaadással is törekszik, amelyek épp egyedül teszik őt valódi és igazi kutatóvá. És hogy ez a tárgy iránti szeretet, ez a tárgy iránt való odaadás, amely nemcsak értelmet, hanem egész embert, karaktert is követel, miként Kant ismeretes szava szerint a tehetséghez általában és a lángészhez meg éppenséggel karakter szükséges, — hogy pedig ez a szeretet és odaadás a rajtunk kívül álló természet tárgyai nélkül valaha is felébresztetnék, azt senki sem állíthatja, nem állíthatja különösen akkor, ha a természet a természetkutatás feladatává és problémájává válik.

Azonban nem csupán a tudományos szellemnek mint *ἔρως*-nak, mint az igazság ismerete utáni sóvárgásnak gyökere és feltétele található a természetben. Benne gyökerezik és benne találja feltételét az ezen *ἔρως*-szal rokon és a szellemi élet egészével összefüggő vonzalom a természetben lévő szép és fenséges iránt. Attól a pillanattól kezdve, amidőn a gyermek először ujjong a zöld réten kibúvó és virító tavaszi virágok láttán, vagy a kerti rózsák pompáján, egészen addig a pillanatig, amidőn az áhitatos tisztelet tiszta és világosan jelentkező érzelmeivel emeli szemeit a csillagos ég felé, — és mily gyakran ismétlődnek későbbi életében ezek a pillanatok — bármikor és bárhol újuljanak ezek fel, mindenkor és mindenütt előfeltétele a szellemében jelentkező ezen élményeknek mégis csak a természet, és újból és újból ez szabja meg mindig szellemének irányát és jellegét. Miként a szépség

iránti érzéket és szellemet fölkelte, úgy hat azután is rá, továbbképezve és alakítva. És így növekszik ki a természeti szép iránti érzékből a művészet iránti érzék is.

Még az ember legmagasabb rendeltetésének a szelleme, maga a vallásos tudat is, mint az istenivel való összeköttetésünk és az istenihez való kötöttségünk tudata, legegységesebb forrása és keletkezése szerint természeti feltételek alá van vetve, a természethez van hozzákötve. Bizonyos, hogy itt talán különösen is vigyáznunk kell arra a megkülönböztetésre, amely eredet és jelentőség, keletkezés és érték, valamint érvény között fennáll és amely megkülönböztetés itt épp oly világos és éles végrehajtásra szorul, mint tudományos területen. De épp amennyiben még az eredet és keletkezés szubjektív oldaláról és ezzel bizonyos értelemben a szubjektív szellemről van szó, tisztában kell lennünk azzal, hogy azt az áhitatot, amelyet az emberben még szellemi fejlődésének legmagasabb fokán is a csillagos ég ébreszt fel, — sőt annál erősebben felébreszt, minél magasabb fokára emelkedett az ember a szellemi fejlődésnek — hogy ezt az érzést egyszerű embereknél felkeltik az elemi természeti erők is. Tévedés volna azt hinnünk, hogy csak félelem és ijedtség az, amit villámlás és mennydörgés belőle kiváltanak. Ő bennük magasabb hatalmakat érez, amelyek kicsiny földi élete fölött állanak, miképpen azt is hiszi, hogy a csillagok állása és járása beleszól a létezésébe. Azt hiszi, hogy a természeti erőkben isteni őserők nyilatkozását látja. A művelődés filisztere a fölötti büszkeségében, hogy «ő mégis csak oly kiválóan sokra vitte», lenézéssel tekinthet a primitíveknek oly érzéki és érzékszervi feltételek alá vetett és meghatározott vallására, amely nem csupán primitív népeknél lelhető fel, hanem ellenkezőleg, nyomaiban kimutatható még a művelt népek körén belül is mindenütt, az egyszerű embereknél. De a vallásos tudatnak ezen primitív érzéki természethez kötött feltételei nélkül nem fejlődhetek volna ki annak magasabb formái, még legmagasabb formája, a keresztyén vallás sem. Ezért szinte csábít, hogy az ismeretelméleti empirizmus már előbb említett tételét: «Nihil est in intellectu, quod non fuerit antea in sensibus», a vallás területére alkalmazzuk és imígyen variáljuk:

«Nihil est in religioso, quod non fuerit antea in sensibus.» Amily egyoldalú e tétel, miként azt mindjárt megjegyeztük, ismeretelméleti tekintetben, bizonyára épp oly egyoldalú volna vallásos vonatkozásban is. És mikép Leibniz a tételt ismeretelméleti tekintetben ekkép egészítette ki: «nisi intellectus ipse», ugyanígy kellene vallásos vonatkozásban is kiegészítenie e kifejezéssel: «nisi religiosus ipse». E kiegészítés értelme közvetlenül meg fog világosodni vizsgálódásaink második része folyamán. De már most is áll annyi, hogy az egyoldalúságnak jogosult értelme van, ha csak tudatában vagyunk annak mint egyoldalúságnak és ha nem akarjuk úgy feltüntetni, mint a tulajdonképpeni és igazi tényálladék egészét. Így a keresztyén vallás igazság- és érték-tartalma is épp oly igen magasan állhat a primitívek vallásának tartalma felett, mint pl. a végtelen matematikai analízisének igazságtartalma az egy kéz öt ujján végzett számolás felett. És mind az egyik, mind a másik esetben meg kell különböztetnünk a szubjektív keletkezés kérdését az érték- és érvénytartalom objektív jelentőségének kérdésétől. Ameddig azonban még csak éppen a keletkezésre reflektálunk, a vallásos területen is azt találjuk, hogy a legmagasabb formák és alakulatok felé haladó fejlődés sem választható el az eredeti természeti feltételektől, amelyek itt is mindig már előfeltételei szellemi lényé fejlődésünknek.

És végül, miként a vallásos élet a maga szellemi fejlődésében nem választható el meghatározott természeti feltételektől mint a maga előfeltételeitől; ugyanúgy erkölcsi életünknek is megvannak a maga határozott természeti előfeltételei, természetesen a nélkül, hogy itt is az erkölcsi érték- és jelentéstartalom mint olyan egybeesnék annak bennünk végbemenő tudatossá válásával. De mégis minden további nélkül kézenfekvő igazság, hogy önmagunk és más emberek érzéki existálása nélkül erkölcsi közösségi élet sem volna valójában lehetséges, épp oly kevésbé, aminthogy magunk és más emberek pusztá existenciája még nem jelent erkölcsi közösségi életet. Ami az egyes ember életében természeti szükségképiséggel szokássá alakul, az tágul ki épp oly szükségképiséggel a másokkal való együttélésben kötelező hagyo-

mánnyá. És a kötelező hagyomány már sejteti velünk az erkölcsi kötelezőséget úgy, hogy éppen az eredeti természet-hez kötöttségünkéből kibontakozhatik bennünk az erkölcsi szabadság tudata is.

Mindenütt igazolódik : hogy szellemi célok felé növekedhessünk, annak természeti képességek az előfeltételei és éppen ezek azok, amelyek azon célok felé kibontakozhatnak. Tulajdonképpen tisztában vagyunk ezzel már a mindennapi életben is minden tudományos fontolgtatás és vizsgálódás nélkül. Ha természeti készségekről, természeti adományokról és képességekről beszélünk, mindig olyasvalamire gondolunk, ami nem egyedül magunktól származik, amit nem magunk adtunk magunknak, hanem a természet helyezett belénk, ő adott nekünk. Amennyiben pedig minden készség vonatkozik valamire, amit általa készítünk, minden adomány valamire, amire nekünk adatott, és minden képesség valamire, amire bennünket készít, a természeti készségek, adományok és képességek gondolatában már a mindennapi élet helyes felfogása szerint is bennerejlik valamely szellemi célra való vonatkozás. És éppen úgy bennerejlik ezen cél gondolatában a maga természeti alapjaira, a természeti adományokra és képességekre való vonatkozás, amelyek a cél elérésének szükséges előfeltételei. Mondom : e felől már a mindennapi életben is tisztában vagyunk. És a felől is tisztában vagyunk, milyen közvetlenül függ szellemi állapotunk fizikai állapotunktól. Már egy közönséges nátha akadályozza gondolkodásunkat, befolyásolja elhatározásainkat, eltompítja érzelmeinket, egy súlyos betegség pedig mindezt egyenesen megbénítani képes. Mindezek másként folynak le egészséges, másként beteg állapotban, sőt egészséges állapotban is másként szép, másként rossz időben, máshogyan a hidegben és máshogyan a hőségben. És miként testi állapotunk függ földrajzi magaslatti viszonyoktól, légnyomástól, hőmérsékleti és fény-viszonyoktól, úgy függ ismét ettől egész hangulatunk, egész szellemi magatartásunk.

Bizonyára nem szorul bővebb indokolásra, hogy a szellemiekre vonatkozólag állított természeti előfeltételezettség nem mindig csak egyéni életünkre érvényes. Hiszen közösségi

vonás rejlik már a szellemiségben magában is, és csak az imént érintett szellemi területekre, az erkölcsi és vallásos életéire kell röviden gondolnunk, hogy ezt azonnal megvilágítsuk. Vagy, hogy még élesebben megvilágítsuk, gondoljunk egyszer a kifejezetten szociális kötelelékekre. A családról volt már szó. A család a természetes forrása és csirája minden szociális életnek. A család szelleme pedig, amelyből az egyén éppúgy kisarjad, mint ahogy beléje növekszik, valamilyen módon eldönti az egyén egész jövőendő életét. De az is jellemző, hogy mi egyáltalában beszélünk és beszélhetünk a család szelleméről. Ez a szellem megint egy férfi és egy nő természet szerinti egyesülésétől függ, amelynek célja a természetes továbbnemzés, amiből azután szellemi továbbnemzés jöhet létre. Tagadhatatlan, hogy a férfiúban is, nőben is az egész ember, tehát mindkettőjünkben a természeti és a szellemi ember együttesen az, ami a házastárs kiválasztására döntő hatással van. És mégis a házastársaknak természet szerint való egyesülése itt is az első előfeltétel, amelynek nyomán a család öléből szellemi élet fakadhat.

És ami érvényes a családról e szó őseredeti és szorosabb értelmében, ugyanaz érvényes róla abban az átfogó és tágabb értelemben, ahogy mi egy népközösségről mint családról beszélünk. Amiként az imént utaltam a családban nyilatkozó természeti és szellemi továbbnemzés kapcsolatára, akként hangsúlyozta Fichte ezen kapcsolat jelentőségét az egész népre nézve. A népiség természetes leszármazási összefüggésében, amint azt nyelvileg már a «nemzet» szó is (nemzeni, nemzés, nemzet) hangsúlyozottan jelöli, elemi természethez kötött erők és képességek, természetes csírák és gyökerek rejlenek, a nemzet szellemi léte kibontakozásának, a legmagasabb, legmélyebb és legátfogóbb értelemben vett nemzeti szellemnek legősibb alap- és előfeltételei.

Ezen természeti csírák és erők, a nemzet szellemi létének természet szerint való őseredeti alapsajátosságai és előfeltételei azok, amelyekre gondolunk, midőn hangsúlyozzuk, mennyire fontos egy nemzet egész szellemi életére, művelődésére, történetére és sorsára, hogy milyen természeti életalapokra támaszkodik, hogy a nemzeti élet épülete milyen természeti élet-

elemekből, építőkövekből épül, és hogy ezek maguk hogyan illeszkednek, hogyan kapcsolódnak egymással, továbbá hogy a természeti alapok aláásása és kivájása, az építőkövek meglazítása és esetleg meg nem felelő kapcsolódása, vagy pótlása a nemzeti élet egész épületét válságos helyzetbe sodorhatja. Így minden oldalról látható, hogy a természet mindig már előfeltétel a szellem számára, miként a Goethéből vett idézet első része mondja, amelyből kiindultunk.

*

Ha fejtegetéseimet ezzel befejezném, egyesekben valószínűleg az a gondolat támadna, hogy magam is szószólójává lettem itt egy jogos aggályokat keltő naturalizmusnak. Sőt talán mindnyájukhoz közelférkőznék ez a gondolat, kivéve szűkebb értelemben vett szakkollégáimat, akik jól tudják, hogy engem általában nem a naturalizmushoz, hanem egyenesen azon bölcséleti fejlődési sorozathoz szoktak számítani, amelyet német idealizmusnak hívnak. Ebből már az is kitűnhetik, hogy a német idealizmus, mint helyesen felfogott objektív idealizmus, nem idegen a természetre nézve és nem áll távol tőle, hogy nem hagyja figyelmen kívül és éppenséggel nem nézi le, hanem a természetben magában nagy és mély problémát lát. És mégis úgy van : hogyha beérnök a természet és szellem viszonyáról eddig már elmondottakkal, ez szükségképpen úgy tűnnék fel, mint a naturalizmus egyik válfajának kifejtése. Sőt nem kellene túlságos nagy lépést tenni ahhoz, hogy innen a materializmushoz jussunk. De mi eddig a goethei gondolatnak csak az egyik oldalát figyeltük. Kövesük hát most már nyomon ezt a gondolatot a másik irányban is, mindjárt más kilátás tárul elénk.

Eddigi eredményünk közvetlenül új kérdések felé űz bennünket : hogyan lehetséges, hogy a természetből szellemi élet tör elő? Hogyan fakadhat belőle mindenekelőtt szubjektív szellem abban az értelemben, ahogy szellemi szubjektumok életéről beszélünk? Hogyan tudják ezek a valóságot úgy alakítani, hogy az egyúttal jelentésteljes alakítás legyen, hogy jelentés és érték jussanak ábrázolásra a valóságban, hogy az, amit Hegel talán objektív szellemnek mondana,

kibontakozhassék? Röviden e kérdések abba az egy kérdésbe volnának összefoglalhatók: Hogyan lehetséges, hogy a természetben és a természet által kultúra ölt alakot? Ezt eddigi vizsgálódásaink folyamán egyszerűen mindig mint magától értetődőt feltételeztük. Ennek a látszólagosan magától értetődő tényállásnak azonban egészen különös jelentősége van, a bölseletnek talán a legfontosabb problémáját rejti magában, amelyet úgy is ki lehetne fejezni, hogy vajjon milyennek kell lennie a valóságnak, hogy benne értékek, — pontosabban: milyennek kell lennie a természetnek, hogy benne és általa kultúra ölthessen alakot.

Ezt a problémát a maga egész terjedelmében itt feltárni természetesen nem lehetséges. Lehet azonban egy irányban nyomon követni, ahol kitérnek, miképpen kell legalább is elvileg megragadni. Különösen kidomborodik ez a maga elvi jelentőségében a természettudományi munkánál mint olyanánál. Hiszen a természettudomány maga ha ugyan nem is az egész kultúra, mindenesetre mégis kultúra, t. i. a kultúrának egy meghatározott, konkrét és feltétlenül jelentőségteljes területe, amelynek egyúttal a természet a tárgya. *A kultúra meghatározott területeként* azt a feladatot jelenti, amely a természet felfogásában és magyarázatában áll előttünk.

Hogy azonban *mi* a természetet *felfoghassuk*, annak mindig feltétele *magának a természetnek a felfoghatósága*. Valóban, a természet felfoghatósága mindig már előfeltétele a természettudománynak. Ebben az előfeltételben pedig bennerejlik az az értelem, — hogy ezt már most előrebocsásuk, később pedig pontosabban is kimutassuk — amely értelemben Goethe szerint a szellem is előfeltétel ahhoz, hogy mi természetéről beszélhessünk. A természet felfoghatósága persze annyira megszokott gondolat, hogy egészen magától értetődőnek tűnik fel előttünk és először nem látunk benne semmi talányt. Hogy ebben a látszólagos magától értetődőségben igazában egy mély, sőt talán a legmélyebb probléma rejlik, arra nem figyelünk. Mint Darwin egyszer megjegyezte, a mindennapi élet gondolattalanságában teljesen figyelmetlenül megyünk el mellette. Természetesen nemcsak a mindennapi életben járunk el így, hanem a tudományban is. Hogy ez

mennyire így van, a legvilágosabban az a körülmény bizonyítja, hogy csak 1790-ben, midőn a tudomány már többezeréves gazdag történetre tekinthetett vissza, látták meg először a problémát mint problémát. Csak 1790-ben fedezte fel Kant a problémát a maga legmélyebb, leggazdagabb és legérettebb művében, az *Ítéleőri kritikájában*, amelyet nemcsak egy egész emberöltőn keresztül végzett természettudományi munkássága előzött meg, hanem a többi filozófiai főművei, mint a *Tiszta ész bírálata* és a *Gyakorlati ész bírálata* is, amelyek maguk is valóban örökértékű alkotások.

A természetben általunk egyáltalán megragadható rendek tudata volt az, melyben Kant számára a probléma mint probléma felcsillant. És bármily sokféle formában variálva, tartalma szerint ugyanazon értelemben találkozunk azután mindig újból vele a történelem folyamán nem csupán bölcselőknel, hanem nagy matematikusoknál és természetkutatóknál is, lettek légyen azok akár fizikusok, akár kémikusok, vagy biológusok. Így a kanti szellemmel legszorosabb rokonságra bukkanunk e problémával kapcsolatban az előző száznak emmenter legkiválóbb matematikusánál, Jacobinál. Ő ezt abban az eredeti filozófiai *θαυμάσιον*-t, igazi csodálkozást fakasztó tényben látja, hogy a matematika alkalmazható a természetre. Rábukkanunk Döbereinernél összefüggésben azon mély belátásokkal, amelyekkel elősegítette az elemek periodicitásának felismerését. És miként a bölcsélet és a természetkutatás további fejlődése folyamán találkozunk vele olyan bölcselőknel, mint Lotze és Liebmann, elénk tárul olyan természetbúvároknál is, mint a fizikus Helmholtz és Braun Ferdinánd s a biológus Darwin.

Miben is rejlik azonban e probléma tulajdonképpeni tartalma? Ez annyira jelentős és egyúttal érdekes kérdés, hogy különösen fel kell hívnom rá a figyelmet, kiváltképp minthogy minden fontossága mellett is igen egyszerű eszközökkel megvilágítható és kidolgozása éppen a mi feladatunk szempontjából a legnagyobb fontosságú, sőt egyenesen döntő jelentőségű. Hogy a természetben rend mutatkozik, amely a mi megismerőképeségünk által felfogható, hogy tehát a természet rendjének alkalmazkodnia kell fogalmaink rendjé-

hez, ebben rejlik — hogy a probléma ábrázolásánál legelőször is Kanthoz forduljunk — a természet megismerhetőségének oly figyelemreméltó értelme. A tény mint olyan nekünk, mint mondtam, oly megszokott, hogy nem látunk benne problémát, hogy számunkra magától értetődőnek látszik. Valamivel mélyebb eszmélkedés azonban azt mutatja, hogy ettől az állítólagos magától értetődőségtől pontosan az ellenkezőjét kellene várnunk és hogy az ellenkezője sokkal közelebb áll hozzánk. Hiszen a természet a valóságos tárgyakkal meg nem szűnő különbözőségét mutatja. Egy ember sem olyan, mint a másik, még az ikertestvérek sem, ha még olyan hasonlóknak látszanak is. Egyetlen bokor, egyetlen fa sem hasonló mindenben a másikhoz, sőt ugyanazon fán sem nő két teljesen egyenlő levél, miként azt Leibniz is hangsúlyozta. A természeti tárgyak ezen meg nem szűnő különbözősége és különfélesége mellett mi volna hát kézenfekvőbb, mint hogy ezek egyáltalában semmiféle egyneműséget és rokonságot nem mutatnának, hogy egymással teljesen heterogének volnának, heterogénebbek, mint az emberi gondolat és egy kőhajítás, eltérőbbek, mint az emberi szív dobogása és egy esőcsepp lehullása? Ezt nem kellene tudatosan kigondolnunk, ahogyan most tettem, hanem ellenkezőleg, minden valóságos dolognak gyökeres különbözősége és különeműsége folytán ez lehetne a közelebb fekvő, sőt legközelebb fekvő gondolat.

Már pedig a természet minden különeműség és különféleség mellett egyneműséget és tárgyi-tartalmi rokonságot is mutat. És ezt a dolgok rokonsági fokának és rangsorozatának oly meghatározott rendjében, hogy ez a rend csodálatos módon megfelel a fogalmak rokonsági fok és rangsorozat szerinti rendjének is elannyira, hogy a természeti tárgyak tárgyi-tartalmi rokonságának közelsége és távolsága alkalmazkodik a fogalmak tárgyi-tartalmi rokonságának közelségéhez és távolságához is. Amit mindennapi gondolatlanságunkban magától értetődőségnek vélünk, mélyebb elmélkedésnek, mint Kant mondotta, «szerencsés véletlennek», vagy miként Darwin később kifejezte, éppenséggel «csodálatos ténynek», sőt egyenest «csodának» tűnik föl. A termé-

szet megismerhetőségének problémáját a biológia oldaláról épp Darwin juttatta oly egyszerű és elemi kifejezésre, hogy az egész irodalomban elemi kapcsolódási pontúl alkalmasabb fogalmazással egyáltalában nem találkoztam, bár úgy hiszem, hogy az ezen problémára vonatkozó nem éppen túlságosan terjedelmes irodalmat meglehetősen ismerem. Ezért majdnem mindig, ha ezzel a problémával magam is foglalkoztam, Darwin fogalmazásához kapcsolódtam, amely problémánk állását egészen konkrétan megvilágítja. És ezt kívánom tenni most is épp azért, mert nála problémánk egészen konkrét alakban mutatkozik.

A fajok keletkezése című főművében Darwin egy helyütt szószerint a következőket mondja: *Valóban csodálatos tény*, ámbár e *csodát* megszokottsága folytán nem szoktuk észrevenni, hogy az összes állatok és az összes növények minden időben és mindenütt egymással olyan rokonságban vannak, hogy *csoportokat* alkotnak, amelyek egymásnak *alá vannak rendelve*, t. i. úgy, — miként azt mindenütt felismerjük — hogy egy faj változatai a legközelebb állanak egymáshoz, hogy egy nem fajai kevésbé hasonlóak és kevesebb rokonságot mutatnak és alnemeket és szekciókat alkotnak, hogy különböző nemek fajai egymástól még távolabb vannak, és hogy egymással különböző rokonsági fokon álló nemek alcsoportokká, csoportokká, alrendekké, rendekké és osztályokká tevődnek össze. Figyeljünk csak arra, hogy Darwin kifejezetten «csodálatos tényről» beszél, sőt «csodát» emleget, akkor rögtön világos lesz előttünk, hogy ő a természet felfoghatóságát és megismerhetőségét nem tekintette egyszerűen magától értetődőnek. Épp ez a csodálkozás mutatja, hogy a nagy kutató kiváló gondolkodó is, aki igazán nem szolgált rá Nietzsche gúnyjára. A természet megismerhetőségének csodáját pedig, miként az idézett tételek mutatják, Darwin az egyes élőlényeknek általános csoportok alá rendeltségében és ezeknek még általánosabb csoportok alá rendeltségében stb. látja, amelyek így alkalmazkodnak a fogalmi viszonyok logikai szubordinációjához.

A természetnek ez a szubordinációja és egyben felfoghatósága tény. Ha már most azt kérdezzük, hogyan lehetséges

ez, akkor az állítólagos «szerencsés véletlen» helyére, amelyről Kant beszél, vagy «csoda» helyére, amit Darwin emleget, szükségképiséget és törvényt kell állítanunk. Mert csodánál és véletlennél mégsem állhat meg a tudomány, különösen éppen nem a természettudomány, még ha megengedjük is, hogy abból indulhat ki. Hogy a probléma nem oldható meg egyszerűen biológiailag, mondjuk pl. képzeink benső szelekciója és alkalmazkodása útján, azt Darwinnak is kellett legyen látnia. És ez kézenfekvő is. A mi alárendelő funkciónk mint gondolkodó alanyok tudatvékenysége szempontjából még tekintetbe jöhet. Ennek azonban már előfeltétele magának a természetnek a felfoghatósága, és a magyarázat ennélfogva egy *circulus vitiosus*-ban, hibás körben forogna. Itt nem alanyi alárendelésről, nem a mi alanyi képzetalkotásunkról van szó, hanem maguknak a tárgyaknak az alárendeltségéről — nem a mi képzeink, hanem fogalmak alá. Ugyanez a szubordináció áll fenn nemcsak a szerves természet tekintetében a biológia területén, hanem az egész természetre vonatkozólag, tehát a szervetlen természet területén is, pl. a fizika világában. Ha tehát arról beszélünk, hogy különféle dolgok az arany, ezüst, réz, vas csoportjai alá rendelhetők, ezek ismét a fémnek nevezett csoport alá, ez az elemnek nevezett csoport alá, vagy hogy különféle folyamatok a szabad esés, hajítás, lökés általános csoportjai alá, ezek a még általánosabb csoport, a mozgás, alá tartoznak, vagy hogy végül, mint Planck mondja, minden fizikai folyamat a reversibilis és irreversibilis folyamatok csoportjai alá rendelhető, minden esetben nem pusztán alárendelő szubjektumok alárendelési tevékenységéről van szó, hanem fogalmaknak alárendelt objektumok tárgyi szubordinációjáról.

A természet felfoghatóságának a problémája teljesen megoldhatatlan volna, ha a természet és fogalom mint két egészen elválasztott terület szétszakadnának, ha tehát az egyik oldalon a természet valamely elvont naturalizmus értelmében minden fogalmi törvényszerűségtől elszakított valóság vagy lényeg, azaz úgynevezett «abszolút realitás» volna, és ha másfelől a fogalmak igazában éppen nem tárgyi törvények és vonatkozások, hanem egy formalisztikus és

szubjektivistikus absztrakciós elmélet értelmében éppen pusztá absztrakciók volnának. Galilei az esési törvénynek általa történt felfedezésével kapcsolatban már az újkor elején kijelentette: Az esés jelenségének tényeit megérteni annyit jelent, mint azokat az esés fogalmából mint annak törvényéből megérteni. Ezzel már jelentkezik annak a megsejtése, amit Helmholtz kétszáz évvel később világos és határozott belátásként hirdetett, t. i., hogy a természeti törvények maguk is fogalmak. A fogalom azonban csak akkor lehet a felfogás alapelve és törvénye, ha alapelve egyúttal a felfogott tárgyának is. Kant ezt rendkívül szerencsés formulázásban juttatta kifejezésre a *Tiszta ész bírálatának* abban a talán legfontosabb tételében, hogy «a tapasztalat lehetőségének a feltételei egyúttal a tapasztalat tárgyai lehetőségének a feltételei». Nos, a természet maga a tapasztalat minden tárgyának a foglalata. Ha tehát a fogalmat valamely dolog vagy tárgy feltételének mélyebb értelmében vesszük és egyúttal a szellem törvényének fogjuk fel, akkor nyilvánvalóvá lesz az a döntő jelentőségű belátás, mely azon nagy mozgalom közös filozófiai küzdelmeinek és fáradozásainak eredménye, amely mozgalom Leibniztól Kanton át közvetlen jelenünk filozófiai életének minden kimagasló jelenségéhez elvezet. Ezen belátás azonban előretör matematikai-természettudományi területen is azokban a kimagasló jelenségekben, amelyekre mindjárt a természet felfoghatósága problémájának ábrázolásánál utaltam. Egyikük, az ott említett nagy matematikus Jacobi, a Kant *Tiszta ész bírálatának* előbb idézett tételével legszorosabb kapcsolatban ennek a teljességgel döntő belátásnak talán a legrövidebb és egyúttal a leghatásosabb fogalmazását nyújtotta abban, hogy «a szellem törvényei a természet törvényei is.» Ebben az értelemben nem pusztán a matematika alkalmazható a természetre, hanem a természet általában és elvileg felfogható, megismerhető, minthogy a szellem maga a természetnek előfeltétele. Így érthetővé válik Goethe gondolatának, amelyből kiindultunk, a második része is, megértjük, hogy «aki a természetről szól, annak előfeltételeznie kell a szellemet».

Ebből azonban kiviláglik az is, hogy a szellem más érte-

lemben, más jelentésben előfeltétele a természetnek, mint amilyen értelemben a természet előfeltétele a szellemnek. Grotzeszk félreértés volna, mely, sajnos, éppen a filozófia mély belátásaival kapcsolatban ütötte fel a fejét, ha azt akarnók állítani, hogy ezek elképzelésükben és tanításukban a mi kis, véges, emberi szellemünket tekintették a természet előfeltételének. Az emberi szellem számára a természet éppen ellenkezőleg előfeltétel, amint azt vizsgálódásaink első részében felismertük. Az emberi szellem természeti feltételek alá vetett, ő maga — hogy úgy mondjuk — csak egy szerény, parányi része a természetnek. A szellem, amely a természet számára előfeltétel, csak egy a mindenséget átható, a világ feltételét jelentő szellem, a mindent átfogó szellem lehet mint általában a világtörvényszerűség foglalata. Ebben az értelemben tehát a fogalom maga törvény, sőt alaptörvény, és mint ilyen, egyúttal «a lét saját élete», miként azt egy alkalommal Lotze épp oly röviden, mint mélyen és világosan kimondotta. Talán ebbe az irányba utal Pauler Ákos jelentős gondolata is, amelyre Varga Sándor tanulmánya figyelmeztetett, t. i., hogy a logikai alapelvek nemcsak az ismeret előfeltételei, hanem világunk szerkezetének is alapelvei és — miként Leibniz és Kant felfogásában — a tárgyakat apriori meghatározzák. És a természet feltételét alkotó szellem, amint azt a leghatalmasabb görög gondolkodók egyike, Herakleitos ugyan még minden tudományos szigorúság nélkül, mert évezredekkel azelőtt, hogy a természet felfoghatóságának a problémája felmerült — de mégis nagy-szerűen merész megsejtéssel és e merész sejtelemben évezredek megelőzve, kimondotta a minden levésen az örökkévalóságtól az örökkévalóságig uralkodó, a mindenséget átható λόγος-t.

Az antik logos-gondolat ezért mély hatást gyakorolt az egész következő időre. Nem véletlen tehát, hogy épp a keresztyén János-evangélium az, melynek élén ez a logos-gondolat áll, amely legalább is nálunk Németországban éppen a szellemi élet egészen nagy jelenségeit, pl. Goethét és Fichtét, újból és újból mindig foglalkoztatja, úgyhogy benne az antik görögség, a keresztyénség és az újkor kultúrája találkoznak

és kapcsolódnak. A logos-szó nehezen fordítható le bármely nyelvre is. Csak arra a fáradozásra kell gondolnunk, amellyel Faust gyötrődik, hogy a János-evangélium elejére megfelelő fordítást találjon. Ha úgy fordítjuk le a János-evangélium elejét, hogy «kezdetben vala a szellem», akkor szellem alatt nem szabad emberi vagy más, akármily nagynak gondolt egyes szellemi dolog vagy lény értelmében vett szellemre gondolnunk. Ilyen fordítást Faust határozottan elutasít, aminthogy más fordítások, hogy «kezdetben vala a szó» és amelyeket egyébként talán még megpróbál, sem elégítik ki őt. Ha tehát mi a szellemet mégis a természet előfeltételének fogjuk fel, amint azt Goethe maga is kifejezetten tette, nem szabad azt valamely meghatározott egyedi szellemi dolognak vagy lénynek az értelmében tennünk, hanem abban az értelemben, amelyben például Kant «minden lényeg lényegéről» beszél. Ez az, ami Faust szerint «a világot legbensejében összetartja» és aminek a János-evangélium fordításával gyötrődve, végül is a következő végérvényes kifejezést adja :

Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat
Und schreibe getrost : Im Anfang war die Tat!

A szellem mint a mindenség feltételét alkotó tett — csak ez lehet az értelme annak a gondolatnak, hogy «aki a természetről szól, annak előfeltételeznie kell a szellemet». És ha Goethe ebben az értelemben a szellemet eszmének és az eszmét egyenesen «a lét szellemének» fogja fel, akkor a mi legnagyobb német költőnk csodálatos megegyezést mutat a mi legnagyobb német gondolkodónkkal. Mert amiként Goethénél azt találjuk, hogy az egész világ alapjául egy eszme szolgál, Kant is «a világot eszméből származottnak» tekinti. Ezzel helyreáll az eszme szónak az az eredeti mély értelme, amelyet annak a görögök és különösképpen Platon tulajdonítottak, szemben mindazon elerőtlenítő torzításokkal és ellaposításokkal, amelyek később az eszmében csak egy képzetet vagy a képzetalkotó és gondolkodó alanyoknak csak egy gondolatát látták : torzítások és ellaposítások, amelyek — sajnos — a világnak majdnem minden nyelvébe befészkelődtek. De természetesen ezzel az eszme jelentősége még a görög felfogással

szemben is végtelenül elmélyült : az eszme szellem mint tett és egyúttal mint a világ eredete és alapja ez. Az eszme ez, azonban nem magának az időbeli keletkezésnek időbeli értelmében, ami mindig csak a világon belül az időbeli és véges keletkezésére érvényes, hanem a feltétel és a feltételes lét között az örökkévalóságtól az örökkévalóságig fennálló időfelettség értelmében.

Eszme és világ tehát úgy viszonyulnak egymáshoz, mint feltétel és feltételes. Azért épp oly kevésbé esnek az azonosáig egybe, mint ahogy nem is szakadnak vonatkozástalanul széjjel. Ez az, amit Goethe «a szellem és a világ szintézisének» nevezett. Mivel tehát a természet nem tekinthető valamely rideg materializmus értelmében Istentől és Szellemtől elhagyottnak, nemcsak hogy megérthető, hanem belőle általában szellemi élet is fakadhat az időbeliségben.

Bizonyos, hogy Goethe Giordano Bruno szavainak részben szószerinti, részben szabad fordításában így nyilatkozott :

Was wär' ein Gott, der nur von aussen stiesse,
Im Kreis das All am Finger laufen liesse,
Ihm ziemt' s die Welt im Innern zu bewegen,
Natur in Sich, Sich in Natur zu hegen,
So dass, was in ihm lebt und webt und ist,
Nie Seine Kraft, nie Seinen Geist vermisst.

De éppen a három utolsó, meglehetősen szabadsággal fordított verssorban, Giordano Brunóval szemben is, igen világosan keresztülcseng egy különbség. Világokat elválasztó távolságban van pedig «a szellem és világ szintézisének» a gondolata attól az identitástól, amely Spinoza szerint Isten és a világ viszonyára jellemző : a «Deus sive natura» spinozai fogalmazásában. Isten Goethe felfogása szerint, eltérőleg Spinozától, nem természet és a természet nem Isten. A kettő nem esik egybe. De nem is hullanak vonatkozástalanul széjjel. A természet nincs elhagyatva Istentől, mert szellemi feltételek alá vetett és szellemtől áthatott. Csupán azért fakadhat belőle szellemi élet, azért lehet *a szellemnek* előfeltétele *az időben*, mert *a szellem az örökkévalóságtól fogva* előfeltétele a természetnek. Ez a «természet-isten» értelme. És mivel a szellem mint «tett» az örökkévalóságtól az örökkévalóságig a világ

alapját alkotja», azért «a világ sem néma a derék számára». Ez először egész általánosságban bizonyára annyit jelent, hogy képes a világot felfogni és megérteni. A megértésre és felfogásra irányuló legszerényebb erőfeszítés is feltételezi a világ megalapozottságát a mindent meghatározó szellem mint tett által. De a világnak ez a szellemben mint tettben való megalapozottsága jelenti azt is, hogy az ember egyáltalában képes értelem- és jelentőségteljesen élni a világban. A szellem mint tett időfeletti jelentőségében, örökkévaló jelentőségében a feltétele annak a lehetőségnek, hogy ő saját időbeli tette által a világban általában értelemteljesen alkothasson és működhessék, hogy ő az eleven életben ennek az ő időbeli létének örökkévaló értelmet és időfeletti értéktartalmat küzd-hessen ki. Mert legmélyebb és legmagasabb értelemben — hogy vizsgálódásainkat, amelyekkel Goethének egyik gondolatához kapcsolódtunk, Goethe szavával is zárjuk : «a szellem az élet élete» maga.

BAUCH BRUNÓ.¹

¹ Magyarra fordította *Varga Sándor*.

A NEMZETI SZÍNHÁZ ELSŐ JUBILEUMA.

Megnyitása századik évnapjának örömnépe előtt a Nemzeti Színház multjának minden nevezetesebb mozzanata számot tarthat rá, hogy felidézzük. Amikor 1837-ben ezt a közműveltségi intézményt legjobbjaink serkentésére a közlekedés tető alá juttatta, tisztos, de igen szerény hajlékra lelt, a városvegről kezdve sorsdöntő vetélkedést a város szívében fészkelő német Tháliával. Építői maguk is ideiglenesnek szánták azon a helyen, az volt a gondolatuk, hogy rövidesen átköltöztetik díszesebb palotába, a Duna partjára, ahová Széchenyi is tervezte. Ez az ideiglenesség azután — hetvenegy évig tartott. Hiszen alig töltötte be működésének első évtizedét, munkájába végzetesen beleszólt előbb a másfél-éves szabadságharc, majd az önkényuralom tizennyolc súlyos esztendeje. A kiegyezés után pedig a fővárosnak rohamosan meginduló fejlődése hova-tovább kitolta a város határait, az addigra harminc éves épület már belül került a vámsorompón, melyet a Rókus-kórház vonalába helyeztek ki ; s ahogy a Nemzeti Színház felavatásakor a német pályatársak : most, a koronázás után, amikor a Népszínház is hamarosan megépült, a Nemzeti rátartósabb művészei beszélhettek vállveregető hangon a «vámon kívüli» kollégákról.

Időközben a régi színházépület ideiglenes volta szinte egészen feledésbe is ment ; többször végeztek rajta tatarozást, de a nehéz időket megélt falak elhagyására már senki sem gondolt. Csak századunk elején, a tűzbiztonsági aggodalmak fokozódásával ítélték halálra. Talán nagyon is hebehurgyán hajtották végre ezt a halálos ítéletet. A Népszínház épülete 1908-ban gazdátlaná vált, ez kapóra jött a bontócsákány híveinek : pályázatot hirdettek az új, pompás palo-

tára, s addig is, míg ez megvalósul, a Nemzeti gárdáját áttelepítették a zenés műsor részére emelt, drámai előadásokra csak nagy megalkuvás árán elfogadható népszínházi épületbe. Természetesen ez a megoldás megint csak az ideiglenesség gondolatában fogant meg.

És most megismétlődött a Nemzeti Színház sorsában úgy látszik végzetszerű fordulat : hat év sem telt el egészen az átköltözés óta, a régi ház falait éppen csak hogy letarolták a föld színéig és — ránk zúdult a világháború fürgetege. A Népszínház fel nem támadt, a Nemzeti új palotája máig tervnek maradt, a színház művészi munkája azóta is vendégszálláson folyik, — immár huszonkilenc esztendeje. Ideiglenességnek — mi tagadás — ez a negyedszázadot meghaladó időszak is eléggé tekintélyes. Mindebből, íme, az is kiderül, hogy száz esztendő leforgása alatt a Nemzeti Színház sohasem játszott olyan falak között, melyek állandó és végleges otthonául lettek volna szánva.

Közben pedig háromízben köszöntött rá fennállásának egy-egy századnegyedes évfordulója. Ebből az első kettőt — még a régi épületben — meg is ünnepelték. A harmadikat már mai elhelyezkedésében érte meg, Tóth Imre igazgatása alatt, 1912-ben ; de ezen a hetvenötéves jubileumon nem újítták fel a színház megnyitásának emlékezetét.

A második negyedszázad 1887-ben zárult le, a színház fényes emlékű Paulay-korszakának derekán. Az akkor lefolyt nagyszabású kegyeleti ünnepnek még elég számosan élnek közöttünk szemtanui, sőt azok közül is, kik műsorán közreműködtek, többeket ott láttunk a Nemzeti Színház színpadán, amikor ott a mult év márciusában Paulay Ede emlékének áldoztak, születése századik évfordulóján.

*

De ki emlékszik már az *első* jubileumra, a színház huszonötéves fennállásának ünnepére ? Ez valóban a történelem messzeségébe távolodott el, s annál érdekesebb a színház évkönyveiben rálapoznunk lefolyásának körülményeire, mivel ugyanúgy a történelmiség távolába merültek maguk a viszonyok is, amelyek egész színezetét megadták.

1862-re esett ez az első ünnepi évforduló, tehát az önkényuralom utolsó szakaszának kezdetére. Annak a kornak légkörében országos visszhangot vert fel minden olyan fordulat, mely a magyar szellemi élet megmozdulására alkalmat szolgáltatott. Nem sokkal azelőtt zajlott le Kazinczy Ferenc születési centenáriumának tüntetés-számba menő megünneplése, mely mintegy felelet kívánt lenni a németiségnek nagyarányú Schiller-jubileumára. Scitovszky hercegprímás arany miséje csakúgy hazafias lázba ejtette az egész országot, mint a Tudományos Akadémia, vagy ahogy akkoriban mondták: a Magyar Tudós Társaság palotájának építkezése, amely felől minden híradás azt sejtette, hogy a magyar szellemiségnek egy újabb fellegvára van emelkedőben. Közben a politika megeléknülő hullámverése is egyre jobban felkorbácsolta a kedélyeket. Még fel sem ocsúdott a nemzet Széchenyi István tragikus halálának kábulatából, amidőn 1861-ben Teleki László öngyilkossága tetézte a megpróbáltatást. A Nemzeti Színház ezekben az években már, mint valami érzékeny föld-rengésjelző készülék, reagált minden közéleti mozzanatra. Kegyeletesen megülte Széchenyi halálának első évfordulóját, Vörösmarty *Áldozatának* gyászünnepség keretében megtartott előadásával. A következő estén pedig parázs alkalmi tüntetés színhelyévé lett a színház nézőtere. Az erkélyen felfedezték gróf Teleki Lászlót, ki épp akkor tért haza Drezdából. Offenbach *Eljegyzés lámpafénynél* című zenés bohóságát játszották, mely az operett műfajának első jelentkezése volt színpadunkon, s melyben mindig Szerdahelyi Kálmán vitte el a babért, kivált meglepően bátor, időszerű strófaival, melyeket rendszerint avval a tréfás fordulattal rekesztett be, hogy : inkább ő zárja le a strófák sorát, semhogy őt zárják le a továbbiakért. Ezen az estén az erkélyszék ritka és váratlan vendégére is rögtönzött egy versszakot ; a közönség viharos tapssal fogadta az extemporizálást. Pontosan egy hónappal azután a nemes politikus kiterítve feküdt ravatalán.

Bach rideg uralma kevéssel azelőtt vitézlett le, most — legalább átmenetileg — alkotmányosabb szelek fújdogáltak. Az addigi elviselhetetlen nyomás alól valamelyest a Nemzeti Színház is föllélegzett. Amikor Szigligeti Ede *Trón-*

vesztett című drámáját bemutatták, a sajtó már félre alig érthető módon emlegetni merete a legújabb «trónvesztett»-et : Bachot. Katona *Bánk bán*ját is egy jottányival hívebben lehetett játszani, mint ahogy Világos óta megnyírbálták. Ugyanakkor mutatták be Erkel Ferenc remekét is, a *Bánk-operát*. Szigligeti hazafias pátoszú drámája, a *II. Rákóczi Ferenc fogsága*, melyet a szabadságharc alatt játszottak először, tizenkét évi raboskodás után most újra szóhoz jutott, s a színház — mint az egykorú sajtó megállapítja — igen érthetően «ternót csinált vele». A Lánchíd budai hídfője mellett a lelkes Molnár György még 1861-ben magyar szellemű színházat létesített a budaiaknak ; bizonyos tekintetben ez is serkentőleg hatott a Nemzeti Színház hazai műsorának újabb lendületére.

De már 1862-ben, a színház negyedszázados jubileumának évében, az ég újra sötétedni kezdett. Bach utóda, Schmerling, hova-tovább bimbójában törte le a reménységet. Erre a változásra is ráillett a költő szava :

Sorsunkon — szól a rab — nem másít :
Egyik cár megv. és jó a másik . . .

Így esett, hogy mire a színház örömnepének napja érkezett, vegyült abba ürem is bőségesen . . .

Az intézet élén új ember állt : a színtelen Nyéky Mihályt a színházi bizottság egyik buzgó tagja, Radnótfáy Nagy Sámuel váltotta fel, ki hosszú időn át bátran és munkásan szállt szembe a deficit és közönyösség rémével. Játékrendje, ha talán nem a legmagasabb szintű is, tagadhatatlanul gazdag és változatos.

Minő képet mutat ez a játékrend, úgy nagyjában, a jubileumi esztendő során? Dráma és opera árul meg rajta egy gyékényen, nem a legbékéesebb szomszédságban, mint ahogy különben a színház megnyitása óta sohasem. A hét estéből három jut a drámának, hármat az opera foglal le, a hetedik a vasárnapi népszínmű-előadásé. Nyári szünetet akkoriban még nem ismertek, így csaknem negyedfélszáz az év előadásainak száma. A drámai műsor hazai részében még mindig Szigligeti vezet, ebben az évben is tizenkilenc darabját játsszák, harminchat estén, közöttük három újdonságot,

noha ezekből csak az egy *Nőuralom* élte túl bemutatója évét. Mellette a régi magyar szerzők között feltűnik még a műsoron Fáy András, Gaál József, Vahot Imre, Obernyik Károly. Nagyon kapósak Szigeti József népszínművei, szívesen fogadják, ha Tóth Kálmán vagy Jókai szólal meg a deszkákon. Greguss Ágost, a neves esztétikus, reménytelenül megbukik verses darabjával, viszont felbukkan egy új név is, mely azután évtizedekre megmarad a színház játékrendjén: a Berczik Árpádé. A műsor idegen része amilyen tarka, értékben is épp oly ingadozó. A német színműtermésből hazajáró kísértétként fel-felbukkan még a Kotzebue és Birch-Pfeiffer Sárolda neve is, de a vezetőszólam már mindenestül a divatos franciáké, mindenekelőtt Scribe-é, Sardoué és Feuillet-é. Klasszikusoknak meglehetősen gyéren gyujtogatták a mécsesest: Shakespeare-nek még csak jut nyolc színházi este, de már Molière-nek, Schillernek csupán egy-egy, az egész évad során.

Megkapóan gazdag a színház operai műsora: Auber, Bellini, Donizetti, Flotow, Halévy, Meyerbeer, Nicolai, Rossini, Verdi váltakozik rajta. A zenei műsor magyar részében Császár György, a két Doppler: Ferenc meg Károly, Erkel Ferenc és Mosonyi Mihály jut szóhoz.

A színház művészgárdájából már a második nemzedék tagjai vezetnek az együttes élén. A huszonöt évvel korábbi honalapítók közül csak Egressy Gábor és Jókainé Laborfalvi Róza látható még a színpadon. Voltakép ők is visszavonulásra gondoltak már, csak a közönség kívánsága marasztotta meg művészetük gyakorlásában, Egressyt mind haláláig, mely alig négy év múlva elragadta, Jókainét pedig még egy évtizeden át, mely után csak időnkint, jótékony célra vállalt egy-egy fellépést. A java életkorukban kidőlt régiek közül Lendvay Mártonnak már a fia, Fánecs Lajosnak a leánya nőtt időközben a közönség kedvencévé. A színház drámai műsorának legfőbb tartóoszlopai ebben az időben: Szigeti József, a nagy Szentpétery Zsigmondnak tehetségben is, a közönség kegyében is méltó utóda; Prielle Kornélia, ki ezidétt még jobbára az első Lendvayné szerepkörét látja el; Felek Miklós, egyelőre még drámai hősök szenedélyéhez csigázva

fel kissé hideg és száraz művészegyéniségét ; s végül Tóth József, a legnagyobb magyar jellemábrázoló egyiké, ki majd Megyeri és Fánecs hagyatéka után, nemsokára a tragikus végű Egressynek művészi örökségét is átvállalni lesz hivatott.

Magát az emlékelőadást, mely a negyedszázados multnak mutatott be áldozatot, pontosan a színház 1837-ik évi megnyitásának napján, augusztus 22-én tartották meg. Nem került színre összefüggő darab, ami pedig a kor színikritikusai, főleg a szigorú és tekintélyes Salamon Ferenc szerint a színház művészi erőit jobban felmutathatta volna ; e helyett — mint az egykorú hírlapi tudósítás mondja — «minden színi szakmából egyveleg-előadást» adtak.

Kölcsey Himnusza vezette be az estét, nemzeti imádságunk, mely Erkel Ferenc magasztos melódiájának szárnyán innen, a Nemzeti Színház deszkáiról lendült égne elöször, tizennyolc évvel azelőtt. A zenekart maga a szerző, az intézet zenei műsorának az egész negyedszázadon át legfőbb irányítója, vezényelte.

Azután pompás magyar öltözékben, Pannonia múzsájának megszemélyesítőjeként, a fejedelmi megjelenésű Jókainé lépett a függöny elé, hogy elmondja költő-férjének verses prólógusát. A kortina előtt elhangzó alkalmi vers rendszerint a közhelyek műfaja. Jókainak azonban most igazán nem volt rá szüksége, hogy effélékhez folyamodjék. Az a keserves huszonöt év, melyet felavatása óta a Nemzeti Színház átélt, kínáltan-kínálta, hogy a költő — inkább éreztetve, semmint nyíltan kimondva — azokról a megpróbáltatásokról szóljon, melyek e huszonöt esztendő második felében ennek a nemzetiségünk oltalmára emelt intézetnek valósággal alapjait támadták meg, de alá még sem áshatták. Az ünnepi est közönsége az óvatosság leplén is átizzó ígéből megilletődve eszmélhetett rá színházának az abszolutizmus alatt vállalt nagy lélekmentő szerepére. Jókai beköszöntője többek közt így aposztrofálja a Nemzeti Színházat :

Gyászévein át a zord «vasidőnek»,
Midőn a multnak minden építménye
És a jelen alapja rombadőltek,
Te álltál mint hajótörött reménye,

Mint őrtoronynak kúpja a tengerbe
 Süllyedt város felett, ígéletül
 Te álltál, hogy még nincs minden leverve
 S mi elbukott, még újra felmerül.
 S e küzdelem, mely e gyászévekben folyt.
 Ez több volt már, mint «tett»: ez «győzelem» volt.

A verses prólogust Vörösmarty színházavató költeményének, az *Árpád ébredésének* felújítása követte. A huszonöt éve lezajlott első ünnepi est szereplői közül már csak Egressy Gábor vett részt benne; annak idején a rajongó fiatal költőt személyesítette meg, ebben a szerepben most Feleký Miklós volt az utóda, ő maga pedig a honszerző Árpád fejedelem páncélját öltötte magára, melyet a bemutatón Lendvay Márton viselt. A Sírszellem megszólaltatása most Prielle Kornéliára hárult, az üldözött színésznő alakját pedig Lendvayné Hivatal Anikótól Felekýné Munkácsy Flóra örökölte.

Azután zeneszámok következtek: Erkel Ferenc fiának, Erkel Sándornak, a későbbi kitűnő karnagynak, megnyitó szerzeménye, majd egy magyar népdal-egyveleg, ezt a régóta népszerű Füredi Mihály meg a felejthetetlen Hegedűsné örökében nemrég feltűnt Balázsné Bognár Vilma énekelte; amaz Tamássy Józsefnek, ez Blahánának előfutárja. S hogy Terpsichore is helyhez jusson: népies táncokat is mutatott be a színház első balett-táncosnője, Rotter Irma, Róka János társaságában.

Drámául Katona *Bánk bánjának* IV. felvonásából a királyné és Bánk jelenetét játszották, a nagyúr szerepében Egressynek, Gertrudiséban Szathmárynének, Melindáéban Felekýnének fölléptével. Salamon Ferencben az ünnepi alkalom sem némította el a már korábban is sokat hangoztatott kifogásokat: Egressynek Petur szerepe való, nem a Bánké, Szathmárynének pedig semmiféle történelmi nagyasszony, mert őt a jó Isten is napamasszonynak vagy táblabírónének teremtette.

Végül a legnépszerűbb s az elnyomás évei alatt különös vonzóerőre kapott magyar daljátékból, Erkel Ferenc *Hunyadi László* című operájából adták elő a II. felvonás templomi esküjelenetét.

Az egykorú sajtóban — s ezen valóban nincs mit csodálkozni — eléggé szükségzavú és tartózkodó visszhangja támadt ennek az első jubileumnak, mely egyszerre két fáklyát gyújtott meg: egyet a kegyeletnek és egyet a reménységnek. Valóban, a reménység is több és jogosabb lehetett ennek az ünnepi estnek hatása alatt, amelynek foglalatában Kölcsey, Vörösmarty, Katona József és Erkel Ferenc géniusza együttesen állt helyt a magyarság jövőjébe vetett hitért és bizalomért.

S amit a nagy elődök alkotásainak szelleme szerteszugárzott, azt a maga időszerű hitvallásával még megtoldotta a Jókai szép és bátor szava. Ünnepi ódája a Vasárnapi Ujság nyilvánossága útján eljutott az egész országba; azok is, kik a kegyeleti est áhíthatának résztvevői nem voltak, magukba fogadhatták e prológus zárósortainak törhetetlen hitét. Mert belőlük az a bizakvás árad szét, amelyre a mi napjaink magyarjának megint oly mérhetetlenül nagy szüksége van. Jókai így vigasztalja csüggedő kortársait, a mult századközép magyarságát:

Felvirrad újra boldogabb napod,
Melyben, mit vesztél, felvirulva lásd.
Ki éjt adott, ad hozzá csillagot,
Ki ad halált, az ad feltámadást!

RÉDEY TIVADAR.

NEMZETI SZÍNHÁZUNK ÉS A KÖZVÉLEMÉNY A XIX. SZÁZADBAN.

A magyar színészet nem a játékos ösztönből született, mint más népek színművészete, s az 1840-ben nemzetivé lett Pesti Magyar Színház sem hiú multságok helyéül épült; Pintér Mihály *Örömdalának* döcögő hexameterei, melyekkel a színház megnyíltát ünnepli, híven tükrözik az akkori felfogást:

Hány bal-ítéleteken kellett áttörni az érett
Elméknek, míglen lehetének győztesek annak
Megmutatásában: hogy van színházra Magyarnek
Szintügy, mint bár melly igazán mivelődni kívánó
Nemzetnek szüksége, hogy ott fia 's lyánya hazánknak
Hősek példáján az erényt kedvelni — 's viszontag
A' veszedelmes bünt irtózva kerülni tanulván.
A' honnak hasznos polgári lehessenek egykor?!

A XVIII. század felfogása ez a színházról, a schilleri «Schaubühne als moralische Anstalt» visszhangja; de ehhez kapcsolódik a XIX. század képzete a színházról, mely a nemzetiség mentsvárának és nyelvmívelő intézetnek fogja fel azt. Mind a két felfogást nyomon kísérhetjük a XIX. század egész folyamán, sőt tovább is, egészen napjainkig.

A Nemzeti Színház állandóan az érdeklődés előterében állott nálunk, törvényhozás és sajtó egyforma buzgalommal foglalkozott vele száz esztendőn keresztül. De ez az érdeklődés csaknem sohasem szólott a művészi intézménynek, hanem mindig a magyar nyelv és nemzetiség várának. A Nemzeti Színház hivatását ma is ugyanúgy fogalmazza meg a köztudat, mint első igazgatója, Bajza: «Hatalmas támoszlopa lételünk legfőbb eszközének, a nemzetiségnek.»¹

¹ *Athenaeum*, 1843. II. 461. l.

De ha ebben a hivatástudatban egységes is a felfogás, mégis állandó a vélemények harca a Nemzeti Színház körül létének csaknem egész százéves folyamán. A közvélemény csaknem mindig úgy látja, hogy a hétköznapi gyakorlatában a színház szem elől veszi magasztos hivatásának tudatát, melyre állandóan figyelmeztetik sajtó és a törvényhczás szónokai egyaránt. S ahogy szaporodnak a színház évei, úgy nő a dicső multa való hivatkozás. «A megszépítő messzeség» csak az ünnepnapokat csillgztatja meg s elfedi a hétköznapi szürkeségét, amelyek, mint a jelen hordozói, olyan sokszor tárgyai a legélesebb bírálatnak.

1.

Nemzeti Színházunk százéves története a sajtó tükrében nagyon szomorúan fest. Száz éven keresztül kevés kivétellel nagyon «rossz sajtója» volt a Nemzeti Színháznak s nem most vetődik fel először a kérdés, hogy miért. Gróf Keglevich István, a Nemzeti Színház intendánsa, beadványában védelemért fordul a belügyminiszterhez a sajtó támadásai ellen s arra kéri, hogy legalább a kormány által támogatott lapok ellenséges magatartását igyekezzék megfékezni a Nemzeti Színházzal szemben, mert különösen azok a lapok, melyek a főpróba után s az előadás előtt jelennek meg, erősen befolyásolják a bemutató közönségének hangulatát, de még a játszó színészekét is és különösen elkedvetlenítően hatnak a sajtó támadásai egyes kezdő tehetségekre. S miért csak az államilag támogatott színházakkal szemben ilyen szigorú a mérték? — kérdi beadványában Keglevich. A magánszínházak bármit adhatnak s, a sajtó ki nem fogy a dicséretből és biztatásból. Avagy az állami támogatás kárára van a színházaknak? ¹

Keglevich nem tud feleletet adni a felvetett kérdésre, mi azonban az idők távlatából megkíséreljük ezt. A kérdés

¹ Keglevich 1899. október 22-ről keltezett beadványát l. a belügyminisztérium elnöki osztályának irattárában 5232. eln./1899. szám alatt.

felvetése már csak azért is felette gyümölcsöző, mert a tömeges támadásokkal szemben csak kevés hang veszi ugyan védelmébe a Nemzeti Színházat, de ezek a védő szavak épp legnagyobb kritikai elméinktől valók: Bajza József, Gyulai Pál, Rákosi Jenő igyekeznek a kritikát a helyes mederbe terelni, miközben fontos elvi kérdéseket tisztáznak; megvonják a határvonalat a jogos kritika és jogosulatlan támadás között, melyek közül az első gyümölcsöző és szükséges, a másik terméketlen, sőt káros és romboló. Nem célunk itt a Nemzeti Színházra vonatkozó kritikák tömegét ismertetni, erre terünk sincs, és a lényeg elveszne a részletek rengetegében. Itt csak a sajtó támadó magatartásának okait akarjuk feltárni, amelyek részint általánosak, részint a pillanatnyi helyzetből fakadnak, csoportosítani az állandóan visszatérő vádakát és végül felfejteni az okokat, hogy miért hangzanak el újra és újra s miért nem tudta ezeket a Nemzeti Színház vezetősége még a legragyogóbbnak elismert korszakában sem kiküszöbölni.

Ha a sajtó a Nemzeti Színházzal szemben mindig magababbra vonta a mértéket, ez bizonyos szempontból kétségtelenül indokolt is volt. A nemzet színházának állása és neve többre kötelez. De van a kérdésnek egy másik oldala is: a közpénzekből fenntartott színházakkal szemben minden adófizető polgárnak az az érzése, hogy neki joga van ügyeibe beleszólni és joga van megkövetelni, hogy azt játsszák, amit ő akar. Ez az álláspont szabja meg aztán a sajtónak a magatartását is az állami támogatást élvező színházakkal szemben; bár, ha a századfordulóig eltelt hatvanhárom esztendő kritikáinak rengetegén általküzdjük magunkat, hamar rájövünk, hogy ez a jog csak ürügy a támadásra, e mögött más okok rejlenek a mélyben. Az első és legfontosabb ok nálunk, ahol minden időben a politika állott előtérben, az a körülmény, hogy a Nemzeti Színház igazgatójában, illetőleg intézőjében mindenkor a kormány emberét látták s a napilapoknál, bármennyire odaírták is a művészeti rovat fölébe a *l'art pour l'art* jelszavát, ez nem akadályozta meg a politika behatolását. De már — mint látni fogjuk — az első, négyesztendőös vármegyei korszakban, amikor az igazgató

még nem is volt a kormányzat embere, politikai állásfoglalása erős tényezője a vele szembe szegülő kritika magatartásának s még döntőbb tényezője az első országos főigazgató, Ráday Gedeon, személye körül tomboló vitának. Később a Nemzeti Színház főrangú intendánsaival szemben a liberális-demokrata korban népszerű társadalmi és világnézeti ellenszenv kapott lábra s tette a sajtót ellenségessé a Nemzeti Színházzal szemben.

Rákosi Jenő Emlékirataiban a támadásoknak egy másik, ugyancsak kezdettől fogva jelentkező forrására mutat rá, a személyi okokra. Ő kicsinységünkben látja a baj okát. «Nekünk — úgymond — *egy* akadémiánk, *egy* Nemzeti Színházunk, *egy* irodalmi (Kisfaludy) társaságunk volt. Mindez az intézmény hamar megtelik tagokkal, a künnrekedők száma pedig hamar légiókká dagad. Ezek ostromolják és ostromozzák az intézményeket.»¹ Minden aspiráns, aki nem lett igazgatóvá, minden író, kinek darabját nem adták elő, minden színész, kit nem szerződtettek, nem érvényesül eléggé, vagy nem tud fizetésemelést kivívni, ellenségévé lesz a Nemzeti Színháznak és táplálja az ellene forduló közvéleményt.

Mindkét ok fellelhető már az első, még vármegyei színházigazgatót, Bajza Józsefet ért támadásokban. Nem a kritikákról van itt szó, hiszen az annyi nehézséggel küzdő s a kezdet kezdetén álló Nemzeti Színház előadásaiban épp elég kivetni való is akadt. S a Bajza sugalmazta *Athenaeum* sem hallgatja el a hibákat, legjobban tisztában lévén a tárgyilagos kritika üdvös hatásával. Ezekről a komoly bírálatoktól hangban és stílusban erősen különbözött az a személyes élű hajsza, melyet Bajzának egy táborba tömörült ellenségei indítottak ellene. Ellenség pedig akadt bőven. Az egyik csoport a Bajza haladó szellemével szembenálló konzervatívak csoportja, kiket világnézeti ellentét vitt a másik táborba; a másik azoké, kiket Bajza különféle polémiáiban, főképp a budai magyar színészekről megjelent kritikák kapcsán megindult dramaturgiai vitában támadott; a harmadik csoport a személyes ellenségeké, kiket egy olyan bonyolult, sok érde-

¹ Rákosi Jenő: *Emlékezések*. Budapest (1926), I. köt., 181. l.

ket érintő gépezet, mint egy színházi üzem, feltétlenül termel. Így a Bajza ellen támadt hajsztát Csató Pál lapja, a pozsonyi *Hírnök* és melléklapja, a *Századunk* kezdi. Bajzának ugyanis nem sikerült Csató Pált a színházi költői állásra bejuttatnia ; Csató úgy érezte, hogy Bajza nem viselte eléggé szívén ügyét és elkeseredett ellenségévé lett. Fellépett már az első igazgató ellen a visszautasított drámaíró, Hazucha is, ki hanyagsággal vádolja Bajzát, mert előadásra benyújtott színműveiről hónapokig nem nyilatkozott. Ez az a vád, amely száz esztendő alatt legtöbbször hangzik el az igazgatók s a drámabíráló bizottság ellen.¹

A támadások tárgya túlnyomó részben a legcsúnyább és legsekélyesebb személyeskedés. Elvi magaslatra a harc csak az ú. n. operai vitában emelkedik. Ez a Pesti Magyar Színház első nagy sorsdöntő kérdése, hogy legyen-e opera vagy ne legyen, ami mögött személyi érdekeknek, műveltségi, társadalmi, nemzetiségi és anyagi szempontoknak bonyolult szövődése húzódott meg, erősen befolyásolva egyeseknek állásfoglalását a kérdéssel szemben. Bajza ellenezte a túlzott opera-kultuszt, mert a nemzeti drámát féltette a nemzetközi operától. A gyakorlat ellenségeinek adott igazat ; opera nélkül sohasem gyűrhetnék volna le a pesti német színházat és sohasem nyerhetnék volna meg közönségül az akkor még legnagyobb társadalmi és anyagi erőt jelentő főúri rendet, mely nemzetközi műveltségénél fogva közönségévé lett az operának, de a nemzeti drámával értetlenül állott szemben.

Az elmérgesedett hangulatra s az évekig húzódó vita modorára nézve jellemző az a névtelen felségfolyamodvány, melyet az opera hívei beadtak s melyben előadják, hogy «a gonosz . . . lappang már régóta a pesti magyar színház 8 cselszövényes színészeiben és színésznőiben, név szerént Egresi Gábor, Megyeri, Szentpéteri, Lendvai, László, Lendvainé, Laborfalvi s Bartháné asszonyban és ezeknek fő-

¹ A Bajzát ért hírlapi támadások kimerítő ismertetését I. Szücsi József: *Bajza József*. Budapest, 1914. c. műve 249. s. k. lapjain. Hankissné Harashti Jolánnak a kérdést tárgyaló rádióelőadásából csak egy rövid kivonat jelent meg.

ingerlőkben, jelesen : Bajza József, Vörösmarti, Vajda nevű magyar tudóstársasági academicusokban s ezeknek a rágalom ígét hirdető és az ifjúságot lázító gonosz cimboráikban, úgymint : Garai, Wachot, Erdei, Frankenburg, Paksi, Szigligeti s több eféle nemű embereikben.» «Ugyanis a megnevezett és éjtzakánként a tudós Csiganál dorbézoló és a pártoskodás terveit ott készítő színészek és magyar académiikusok . . . az operát a színpadról száműzni összeesküdtek . . . meg nem szűnnek hírlapjaikban alávaló rágalmakat — melytől minden betsület érző művész borzad — firkálni . . . , úgy, hogy ezen emberek a színház törvény által pártolt művészeti virágzásán s a közönség nyugalmán mint undok férgék rágódnak.» Kéri azért az uralkodót, hogy vonja őket fiscalis actio alá, az *Athenaeumot* és *Regélőt* fossa meg privilégiumuktól s Frankenburgot az ujságírástól örökre tiltsa el.¹

Bajza ekkor már rég nem volt igazgató s a harc még mindig hevesen dúlt a Nemzeti Színház körül és csak nem akart elcsitulni. S mindvégig csak jámbor óhaj maradt Pest vármegye Színészeti Választottságának határozata, mellyel Bajzát a *Természet* című folyóirat vádjával szemben, hogy a színdarabokat késedelmesen bírálta el, védelmébe veszi : «A Színészeti Választmány a millyen ellensége minden vissza vonásnak és pártra szakadásnak, másrésztől olly igen ohajtja : hogy a hazai írók ezen minden betsületes keblű hazafinak nem vak buzgósággal, hanem megtisztult s józan érzésből keletkező pártolására méltán számoló zsenge intézetet ne a visszázkodások, hanem a nállunk szintolly mértékben hijjánzó mint szükséges egyesülés célpontjául tűzzék ki magok elébe.»²

2.

Az 1840 : XLIV. t.-c.-kel országossá lett pesti magyar színház a törvény közvetlenül az országgyűlésnek rendelte alá. Ezzel a sajtó mellett még egy szerv támadt, mely a közvélemény érdeklődését a Nemzeti Színház felé terelte. A magyar törvényhozás állandóan élénk figyelemmel kísérte a Nemzeti

¹ Országos Levéltár. Helytartótanács. 12.151.1842.

² 1838. évi Június 29-én tartott Színészeti Választottsági ülés jegyzőkönyve. Pest vármegye levéltára.

Színház ügyeit, és 1840 óta nem múlt el országgyűlés a nélkül, hogy «a nemzet szívkegyelte műintézete» szóba ne került volna.

A Nemzeti Színház valóban a nemzeté volt ekkor, a nemzet akaratából lett országossá, nem volt alárendelve sem uralkodónak, sem a kormányzéseknek, élére az országgyűlés küldött ki regnikoláris bizottságot, majd később országos főigazgatót. A Nemzeti Színháznak ez a szervezete, mely csak a törvényhozásnak rendeli alá, teljesen magyar különlegesség. A nemzeti színház szó megvolt külföldön is, de a német Nationaltheater udvari, vagy a közhatalóságoknak alávetett, többnyire városi színházat takart.

A színháznak természetesen főtörekvése volt a tekintetes Karok és Rendek figyelmét magára irányítani; ezt a célt tartotta szem előtt Bartay Endre igazgató, mikor a társulat egyrészt 1844 májusában Pozsonyba vitte vendégszerelésre. Kirándulása azonban a legteljesebb balsikerrel végződött s pozsonyi hitelezői még évekig hasztalan ostromolják kérvényeikkel József, majd István főherceg nádort követeléseik kielégítéséért.¹ A Karok és Rendek pártolták a Nemzeti Színházat mint nemzeti ügyet és nyelvmívelő intézményt, megszavazták a fenntartására szükséges 400.000 pengő forintot, de a színházzal mint művészeti intézménnyel értetlenül állottak szemben. Nemzedékeknek kellett elmúlniok, hogy a vidéki magyar nemes megszokja a színházbajarást. Csak a városokban volt kissé más a helyzet, ahol a német színházak már neveltek közönséget. A magyar nemesség számára a Nemzeti Színház egyelőre országgyűlési ügy maradt csupán, fontos ügy, mely ott szerepelt az újonc- és adómegajánlás, az úrbéri törvény s a magyar nyelv ügye mellett. Az 1847—48-i eseményekben oly gazdag országgyűlés, mely a törvényhozást parlamentáris alapra helyezte, nem feledkezett meg annyi fontosabb ügy mellett a színházakról sem és a XXXI. törvénycikkben továbbra is fenntartja a Nemzeti Színház különleges helyzetét.

¹ V. ö. József és István főherceg nádor leiratait gróf Ráday Gedeonhoz a Ref. Theológiai Akadémia Ráday-könyvtárában.

Az 1843—44-i országgyűlés — mint már említettük — a regnikoláris bizottság helyébe országos főigazgatót nevezett ki. A rendek választása egyhangúlag gr. Széchenyi Istvánra esett, ki azonban a tisztséget nem vállalta; nem akart egy olyan intézmény élére állani, mely az ő elgondolásával, a nemzethez méltó fényes dunaparti színházzal szemben ideiglenesnek épült. Így az első országos főigazgató Ráday Gedeon lett, ki már a megyei igazgatás alatt is élénk szerepet vitt a színház vezetésében és kit családi hagyományai is a színházhoz fűztek.

Gróf Ráday Gedeon személyében a politikai életben is élénk szerepet vivő liberális mágnás került a színház élére s ezzel újra fellobbant a színház körül a sajtóháború lángja. A konzervatív lapok sehogysem voltak megelégedve Ráday vezetésével, s bár mindenki kénytelen volt elismerni azt, hogy a színháznak Bartaytól összezilált anyagi ügyeit újból teljesen rendbeszedte s ezzel megadta a lehetőséget a szellemi fejlődésre, már ekkor felhangzik az az elv, mellyel száz esztendőn keresztül egyre találkozunk a közvéleményben: a Nemzeti Színház igazgatósága ne törődjék az anyagiakkal, a szellemi színvonal emelésére törekedjék. Eszményi óhajtás ez, de a realitás kényszere a vezetőséget minduntalan a másik útra tereli.

A konzervatív sajtó azonban készen találja a liberális tábor, mely egyértelműen Ráday mellett foglal állást. Így jelenik meg a *Pesti Hírlapban*¹ egy terjedelmes védőirat az országos főigazgató mellett, melyet Bajza József, gróf Batthyány Kázmér, Fáy András, Kossuth Lajos, Tóth Lőrinc és Vörösmarty Mihály írtak alá, de amely valószínűleg Bajza műve. A cikk a színikritika hivatására, tartalmára és módorára nézve fontos elvi megállapításokat tartalmaz, melyek mellett már az aláírt nevek súlya folytán sem mehetünk el érdeklődés nélkül. «Miután csaknem valamennyi hírlap meg egyezni látszik abban, — kezdi a cikk — hogy a Nemzeti Színház mostani főigazgatójának helyzetét minél kiállhatatlanabbá tegyék, kötelességünknek érezzük felszólalni, részint

¹ 1846. aug. 25.

tiltakozólag, nehogy valaki ezen balszellemű megrohanásokba az egész közönséget beleolvadottnak vélje, részint hogy hírlapíróinkat, amennyiben buzgóságuk által túlrágadtatnak, működésük kimaradhatlan eredményére figyelmeztessük.» Ezután a cikk méltatja Ráday érdemeit. Rendbehozta a színház anyagi ügyeit, helyreállította a színház belsejét, virágoskertté varázsolta környékét, javította a színészek fizetését, emelte az írói tantiémekeket, drámabíráló bizottságot, rendező bizottságot, színházi törvényszéket szervezett. «S mit olvassunk a hírlapokban? Csekély kivétellel csupa siralmas dolgokat . . . A szíinigazgató mit se tesz, s amit tesz, nem jó.» A sajtónak ez az eljárása elkedvetleníti az igazgatót: «Apró, de folytonos fessegetések által fel lehet dúlni az alapot, melyen áll, ki lehet fárasztani a legkitűnőbb lelket.» S károsan befolyásolja ez az eljárás a közönséget is: «A közönség gyéren van beavatva a színpalak s egyéb, színház körüli dolgok rejtelseibe, rendszerint mohón vagy legalább vizsgálatlanul beveszi a hírlapok által tudtára adott botrányokat, ezeknek elébe függeszti saját adatait, azon hibákat, mellyeknek szemés fültanuja volt, s ezen adatok száma százszoroztatik azon rejtelmes semmiségek által, mellyeknek hitelt adni olly kész.»

S mi az eredmény? «Egy független érzelmű, jó akaratú s értelmes igazgatónak kedvét szegvén, népszerűségét a közönség előtt megrendítvén, állását lehetetlenné tesszük, s üresen hagyjuk azon helyet, melynek célszerű betöltése a legnehezebb feladatok egyike.» Valóban az is maradt a Nemzeti Színház életének egész folyamán. Nincsenek hát hibák a színházban? — kérdi a cikkíró; s a felelet: természetes, hogy vannak. Hát tétlenül nézze ezeket a bírálat, ne nyesegetse? «A hibákat pedig rójuk meg olly hangon s szellemben, hogy az ügynek jó szolgálatot tegyünk, mi nem könnyű ugyan, de tiszta s értelmes úgyszeretet mellett nem is lehetetlen . . . S ha például a légszész rosszul ég, X nem tudja szerepét, Y ármánykodik, Z rekedt, ne fogjuk tüstént galléron az igazgatót.»

Az idők azonban rohamosan változtak s a liberális eszmék egyre jobban diadalra jutottak, a konzervatív sajtó egyre inkább elcsitult vagy irányt változtatott. Legjobban

mutatja a hangulatváltozást, hogy mikor Ráday 1847 őszén a Pozsonyban összeülő rendi országgyűlésre ment s helyettesül Bajzát szemelte ki, a liberális eszmék leglelkesebb zászlóvivőjét, ugyanaz a sajtó, mely Bajzát éveken át a legocsmányabb vádakkal rágalmazta s a színházigazgatói állásra képtelennek hirdette, most egyhangú lelkesedéssel üdvözölte őt. Különösen meleg hangon ír róla a *Szépirodalmi Szemle* s ünnepli benne a színház legjobb igazgatóját, aki sohasem feledkezett meg arról, hogy a színház nem csupán mulatsági fészek, hanem irodalmi hivatása is van.¹

S ilyennek ismerte el Bajzát a következő kor is, mely politikai eszméit diadalra vitte.

3.

Bár Bajza és Ráday igazgatósága körül erősen kavargott a vélemények harca, ugyanannyi hang szólalt meg mellettük, mint ellenük. A közvélemény egységesen elutasító magatartása a Nemzeti Színházzal szemben a szabadságharc után kezdődött.

A szabadságharc folyamán mindkét hadakozó fél melegen támogatta a Nemzeti Színházat. Mindegyik halálosan rettegett attól, hogy a színházat becsukják, ami kétségkívül a pánik jele lett volna. Amíg a színházban játszanak, amíg a közönség szórakozik, nincs baj. A Nemzeti Színház pénzt kapott a honvédelmi bizottmánytól, előleget a debreceni kormánytól, de a változó hadiszerencse folytán anyagi támogatásban részesült a megszálló Windischgrätz mellett működő polgári biztostól, Szögyény Lászlótól s az új uralom megszilárdulása után a provizórium polgári biztosától, báró Geringertől is.² Albrecht főherceg kormányzó 1852-ben új szervezetet adott a Nemzeti Színháznak az ú. n. Comitét tevéen a színház élére, melynek elnöke a budai helytartósági

¹ *Szépirodalmi Szemle* 1847. I. 255. l. A Rádayra és Bajzára vonatkozó sajtótámadásokat l. Szücsi i. m. 287. s. k. ll.

² V. ö. Országos Levéltár: Szögyény-iratok 357/E.; 417/E.; Belügyminisztérium 1359B/1849.; Geringer-iratok 6929/1849.; 2028g/1849.

osztály alelnöke, báró Augusz Antal volt, tagjai azokból a konzervatív főurakból kerültek ki, akiknek nagyrésze már Windischgrätz idejében, majd a Geringer-provizórium idején kormányhivatalt vállalt,¹ a színház intendánsa gróf Festetics Leó lett; mellette gazdasági igazgató gyanánt Simoncsics János működött, ki — mint a közügy szerény és hűséges szolgálója — a régi táblabírák nemes önzetlenségével tisztét csak nobile officiumként viselte s a Nemzeti Színház a legválságosabb esztendőkön, 1848-tól 1858-ig, átvezette. A konzervatív, lojális és arisztokrata vezetés folytán a Nemzeti Színház a kormányhű intézmények sorába lépett és szakadatlan hírlapi támadások céltáblájává lett. Az utolsó kormányellenes tüntetés a Nemzeti Színházban 1850. augusztus 17-én, a király születése napjának előestéjén volt, amikor is a nagyrészt mesterlegényekből álló tüntetőket megbotozták s a karzatot a Nemzeti Színház nagy anyagi kárára egyidőre bezárták. Az eset kormánykörökben nagy izgalmat-keltett, mint ez Protmann és Podolsky rendőrfőnökök jelentéseiből s Bach miniszter egy leveléből kitűnik.² A Comité idején a helyzet megváltozik: szépen megúlik az udvari ünnepeket és viselik a sajtótámadások keresztjét. Ekkor áll elő az az egészen komikus helyzet, hogy a magyar Nemzeti Színházat Protmann pesti rendőrfőnök veszi védelmébe Nagy Ignácnak a *Hölgyfutárban* megjelent támadásával szemben, mert, mint a kerületi biztoshoz intézett jelentésében mondja,³ Nagy Ignác cikkeiben állandóan csak a színház árnyoldalait vette figyelembe s a jót elhallgatta; a Nemzeti Színháznak mint közintézménynek teljes joga van a kormányközegek védelmére. Ma, nyolcvanöt esztendő távlatából inkább Protmannak kell igazat adnunk és nem tagadhatjuk meg elismerésünket azoktól, akik a népszerűtlenség terhét viselve, a Nemzeti Színházat a bezáratástól megmenették.

Festetics utóda, gróf Rádäy Gedeon, alatt valamennyire

¹ Az ötvenes évek színházi viszonyaira nézve l. Berzeviczy Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon*. II. köt. 488. s. k. ll.

² Országos Levéltár. Geringer-iratok 1247/1259.; 1313/1850.

³ Orsz. Levéltár. Ofner Statthalterei-Abteilung 3997/1852.

enyhült a helyzet. A szabadságharcot végigharcolt liberális mágnás — mint egy kancelláriai jelentés mondja ¹ — később igen megértő magatartást tanusított a kormány törekvéseivel szemben és tekintettel a helvét hitvallásúakra való nagy befolyására — Ráday a református egyház egyik vezető egyénisége volt — igen ajánlatosnak látszott, hogy szolgálatait a kormány a Nemzeti Színház vezetésében igénybe vegye. A közvélemény azonban nem a kormány emberét látja benne, hanem az egykori ellenzéki vezért és szabadsághóst s így lesz az egykor annyira támadott Rádayból most a Nemzeti Színház legjobb igazgatója jelenben és multban egyaránt. Így olvassuk ezt Jókai Mór jelentésében is, melyet mint az 1860—61-i országgyűlés által a Nemzeti Színház ügyeinek rendezésére kiküldött országos választmány előadója készített. ² Ennek a választmánynak a kiküldése az alkotmányos élet tizenkét esztendei szünetelése után összehívott országgyűlés első teendői közé tartozott, bizonyosságul annak, hogy milyen elsőrangú helyet foglal el a Nemzeti Színház ügye az ország közvéleményében. «Nekünk — mondja Jókai — a pesti Nemzeti Színház nem csupán közmulatságok helye: a hazai művelődés, a magyar nyelv, irodalom és művészet menedéke az.» Jókai természetesen a régi igazgatási rendszerhez való visszatérést ajánlja s szakítva a Comité és intendatúra rendszerével, a színház élére egy csupán az országgyűlésnek felelős igazgatót kíván állítani, megállapítván, hogy a színház mindig a független igazgatók alatt virágzott leginkább; az ellenőrzés egy országgyűlési bizottság feladata volna. Első gyanánt veti fel a külön operaház építésének eszméjét, mely végkép elcsitítaná a kissé még mindig fel-felbukkanó opera-háborút; de felvetett eszméjét maga is az ábrándképek birodalmába utalja.

A «nemzet szívkegyelte műintézete» azonban már nemcsak gondoskodás és lelkesedés tárgya: a magyar törvényhozásban ekkor hangzik fel először a kritika szava a Nemzeti Színházzal szemben. Besze János azért javasolja országgyűlési

¹ Orsz. Levéltár. Kancellária 10/el. n. 1866.

² 1861. orszgy. Irományai.

bizottság kiküldését a Nemzeti Színház ügyében, hogy «kipuhatolja a protekciókat, a coulissák mögötti intriguákat, melyek következtében az érdem elsilányíttatik s a széparcú vagy bármely tekintetnél fogva ajánlott egyéniségek édig magasztaltatnak.»¹ Ez a felszólalás adja meg a vezető motívumát az 1867. utáni parlamenti felszólalásoknak.

A következő esztendőben — 1862-ben — Radnótfáy Sámuel került a Nemzeti Színház élére, kinek 1869-ig tartott intendatúrája folyamán a sajtótámadások tetőpontjukat érték el. Radnótfáy udvari tanácsos volt, lojális ember s a gúnyos hírlapi támadások egyre a szemére vetik, hogy főérdeme a király születése- és nevenapjának fényes megünneplésében van.² Ma csodálkozunk azon, hogy Radnótfáy, aki a Nemzeti Színház előadásainak színvonalát valóban emelte, akinek érdeme, hogy a Nemzeti Színház fejedelmi támogatásban részesült az udvartartás költségeinek terhére s akinek nevéhez olyan maradandó színészjóléti intézmény fűződik, mint a Radnótfáy-alapítvány, állandó sajtótámadások pergőtüzében állott. Ő azután megtorlálásképp ahhoz az egészen ügyetlen sakkhúzáshoz folyamodott, hogy megvonta a sajtótól a szabadjegyeket, ami természetesen csak olaj volt a tűzre. Radnótfáy a hírlapi támadások következtében vizsgálatot kért maga ellen s több ízben le is mondott. Minthogy azonban helyét a bizottmány nem tudta alkalmasabb egyénnel betölteni, lemondását nem fogadták el s gróf Károlyi György, a Nemzeti Színházi bizottmány-elnöke, a helytartótanácsához intézett beadványaiban teljes elismerését nyilvánítja Radnótfáy működésével szemben. «Igaz ugyan, — úgy mond — hogy a hírlapi ítézet egy része, mely úgy, mint mindenütt, nem eléggé tárgyavatott és nem eléggé részrehajlatlan, s számos esetekben csak azért igazságtalan, mert a színházi ügyek belviszonyainak részleteit részint nem ismeri, részint fel nem fogja, a közönség egy töredékének a Nemzeti Színház állása feletti ítéletét tévútra vezethette», de az ilyen

¹ 1861. orszgy. Naplója 224. l.

² *Bécsi Híradó*, 1865. 120. sz.

általános vád vizsgálat tárgya nem lehet.¹ «Hogy mindenkinek kedve szerint haladjanak az ügyek, — írja Károlyi György egy másik beadványában — hogy az öszves sajtó folytonosan helyeslőleg nyilatkozzék felőle, azt elérni emberileg lehetetlen, mert hisz a sajtót szabad mozgása folytán akadályozni nem lehet, hogy habár szak avatatlan tollal is, a legszentebb és legmagasztosabb célzat és akarat félre ne magyaráztassék, vagy szándékosan el ne ferdítettessék; néha talán nem is úgszeretetből, hanem vagy feltűnni vágyásból, vagy személyes gyűlölségből, azonban illyek a bizottmányt a kitűzött, s mint eredményeiben kitűnik, helyesen választott ösvényről letántorítani nem fogják; kinek jutna eszébe például a bécsi udvari színházak süllyedését hinni és állítani csak azért, mivel némely bécsi lapok nem helyeslőleg írnak felőle.»²

A sajtóban csupán Gyulai Pál vette védelmébe³ Radnótfáyt az ellene az uralkodónál 1863-ban beadott petíció támadásaival szemben, melyen ugyan mint első aláíró Reviczky Szever szerepel, de amelynek életrehívója Dobsa Lajos volt, ki darabjainak állítólagos mellőzése folytán ekkor a Nemzeti Színház legelkeseredettebb ellensége. Gyulai Pál ebben a cikkében fontos elvi kérdéseket vet fel a helyes színikritika jellegét illetőleg. «Ha egy idegen kérdené tőlem, — írja Gyulai — mi a legjellemzőbb különbség a külföldi és a magyar színikritika közt, minden habozás nélkül azt felelném: leginkább az, hogy a magyar színikritika rendesen keveset foglalkozik a szín- és dalművek bírálatával, magával az előadással, de annál többet a színház igazgatásával, úntalan beleszól, szerződtetést és elbocsáttatást követel, pártolja a színészeket és színésznőket, kik fizetésjavítást kívánnak, . . . közönség elébe hurcol egy csoport színházi pletykát, az elégedetlen színészek és színésznők közlönyévé avatja magát . .

¹ Károlyi György jelentése a helytartótanácsához 1864. okt 4-én. Országos Levéltár, a 21796/1869. sz. belügyminiszteri akta melléklete.

² Országos Levéltár. Helytartótanács. 38,248/1864.

³ *Koszorú*. 1863. II. 67. s. k. II. A petíció szövege *Hölgyfutár* 1863. II. 102. 1.

Egy államszínház elvi reformja vagy újonnan rendezése idéz elő másutt is vitát, de az igazgatás speciális és személyes kérdései miatti zaj egészen csak a mi találmányunk . . . A cél nem hatni az igazgatóra, hanem megbuktatni; egész miniszternek nézik, ki ellen rendszeres ellenzékét kell szervezni . . . A zaj mind erősbül, a közönség lassanként mindent elhiszen, mert akik bátran és sokszor állítanak valamit, mindig hiteltre találnak azok előtt, kik azt bizonyosan nem tudhatják. Az igazgató kénytelen visszavonulni, jó egy másik, kit nagy hozsannával fogadnak, de aki pár év múlva ugyanúgy jár, mint előde, miben aztán az a legrosszabb, hogy igazgatóink hamar változván, egyik sem szerezhethet magának elég tapasztalatot, gyakorlottságot s mindig újoncok kísérleteivel kell találkozunk.»

Megvédi Gyulai a Comitét is a méltatlan támadásokkal szemben, megállapítva, hogy a Nemzeti Színházi bizottmány derék hazafiakból állott és áll, akik a színház érdekében áldozatoktól sem riadtak vissza. Avagy hol voltak akkor a petíció aláírói, mikor gróf Károlyi György a hatóságok üldözései ellenére nagy magánpénzalapot gyűjtött össze a Nemzeti Színház megmentésére?

Hogy Gyulainak mennyire igaza volt, az leginkább világossá lesz, ha a Nemzeti Színház sajtójával szembeállítjuk a sajtó állásfoglalását az első budapesti magyar magán-színházzal, Molnár György budai népszínházával szemben. Molnár vállalata összesen hat esztendeig, 1861-től 1864-ig és 1867-től 1870-ig állott fenn, tehát épp azokban az esztendőkbén, mikor a Nemzeti Színház a leghevesebb sajtótámadásoknak volt céltáblája.

Alig akad vállalkozás, melynek megindulásakor olyan jó sajtója van, mint a budai népszínháznak. Az egész vállalat az 1860—61-i nemzeti fellendülés szülötte, melyet később a kormányközegek üldöznek, csak rokonszenves lehet a magyar közvélemény számára. Programjában van a magyarosítás, vezetője volt honvéd, tüntetésekre mindig kész. Hazafias ügy, támogatni kell. És támogatják is. Nemcsak helyet adnak Molnár végnélküli programjainak és nyilatkozatainak, az alapítást segélyező bizottmány hirdetményei-

nek, gyűjtőíveit körözik, kéréseit sürgetik, az adakozókat dicsérik és buzdítják. A legnagyobb nyilvánosságot biztosítják a színház építése minden kis mozzanatának, az előadásokat jóakarátú bírálattal kísérik, a Nemzeti Színházzal való párhuzamban a népszínház javára húzva a mérleget.

Mikor Molnár a népszínházat megnyitotta, ünnepi beszédében azok között nevezte meg a Nemzeti Színházat, akik féltékenységből az alapítás munkájában gátolni igyekeztek. Ez a vád, melynek semmi alapja sem volt, Molnár Emlékiratain is végigvonul.¹ Molnár mindenesetre hitt a Nemzeti Színház ármányaiban; túlzott önbecsülésből fakadó üldözési mániája hitette el vele. Ő már eleve gyűlölettel nézett arra az intézményre, melybe nem tudott bejutni s amelyben később önhibája folytán nem volt képes gyökeret verni. A sajtó rosszindulatúan mélyítette a szakadékot folytonos párhuzamaival. Akárkinek a javára ütött is ki a párhuzam, a másik félben csak keserűséget ébresztett a magyar színügynek nem csekély kárára. Apró ingyenjegy-ügyek, vagy Radnótfáy igazgató tiltakozása az ellen, hogy Molnár a Nemzeti Színház karzatáról reklámcédulákat dobasson le, óriási sajtóviharrá vadulnak, pro és contra nyilatkozatok özönével.²

A Nemzeti Színházzal ellenséges lábon álló lapok, főképp a *Hölgyfutár*, *Napkelet*, *Nefelejts*, *Magyar Sajtó*, most a népszínházat ütőkártyának használják a Nemzeti Színház ellen; a szűkkeblű Nemzetivel szemben Molnár színháza a liberális, a megalkuvó intézménnyel szemben gerincesen hazafias, az államsegélyes színház mellett a Hamupipőke, mely támogatásra szorul s mindenkép a friss, az új, a követendő példa. A sajtó józanabb része, így különösen a *Vasárnapi Újság*, rámutat arra is, amit a népszínház a Nemzeti Színháztól tanulhatna; de a Molnár mellett kardot rántó sajtó hangosabb s ilyen hangon ír: «Molnárnak nem is kellene új művekre pályázást nyitnia, hanem csak vegye elő, aminthogy teszi is, a pesti színpadról egyesek monopóliuma miatt oly igazság-

¹ Molnár György: *Világostól Világosig*.

² *Nefelejts* 1861. XII. 22. *Levél a szegény Nemzeti Színházhoz*. Színházi Látcsó 1863. 255. sz.

talánul s erőszakosan száműzött, talán már feledésbe is ment jóhatású műveket — s meglátjuk, hogy egyszersmind igazságot is szolgáltató számításában nem fog csalatkozni... Versenyzése által megrendíté az egyedáruskodók hatalmát, jól megnyirbálta a schlendrián copfot, utat tört a szellem szabadröptű kifejlődésének...»¹ Nagyon kevés az olyan hang, mely az áldatlan támadások közepett a kiegyenlítő-dést hirdeti. Ez épp a Nemzeti Színház lapja, a Szerdahelyi Kálmán szerkesztette *Színházi Látszó* részéről hangzik. Nagyon helyesen rámutat arra, hogy némelyek szeretik a Nemzeti Színházat a népszínházzal szembeállítani, pedig a színháznak jobb szolgálatot tennének, ha egymás mellett említénék: hisz mindkettőnek jelszava «nemzetiség és művészet.»² Gyakoribbak az egészen éles szembeállítások, különösen a *Hölgyfutárban*, mint az effélék: «Molnár tervez és fárad, de azt hisszük, a jutalom nem fog elmaradni. — Bezzeg, pihen babérjain Radnótfáy.»³

Molnár mitsem tanult 1864-i bukásából s az akkori sajtó jóindulatú tanácsaiból s állandóan kereste az alkalmat, hogy a Nemzeti Színházzal összeakaszkodjék. Ebbeli törekvéseiben melegen támogatta a sajtó egy része, mely hemzsegett a Nemzeti Színháznál visszautasított drámaíróktól. Egyszer azt olvassuk, hogy milyen remek az a népszínházi bizottmány, milyen kitűnően működik, hogy' buzog a bérlők szerzése körül. Nem olyan, mint a Nemzeti Színház comitéja; de nem is áll bukott direktorokból, elnyűtt gavallérokból s munkához nem szokott nagyurakból, hanem értelmes, tevékeny, buzgó polgárokból, akik szeretnek lendíteni az ügyön, melyet felkaroltak. S milyen nagyszerű igazgató az a Molnár, ő természetesen megáll a maga lábán, nem kell neki kormánytámogatás. Két hónap alatt tízezer forintot vett be s ebből kétezret máris beruházásokra költött.⁴ Természetesen kiderül aztán, hogy a bizottmány mindössze tíz zártszéket tudott eladni⁵ s már decemberben 18,000 forint

¹ *Napkelet* 1862. 1. sz.

⁴ *Fővárosi Lapok* 1867. IX. 18.

² *Színházi Látszó* 1863. 1. sz.

⁵ U. o. XI. 26.

³ *Hölgyfutár* 1864. I. köt. 70. l.

évi támogatást kér. De a támadás és párhuzam csak folyik tovább. Hírt kapunk arról, hogy Szigligetét kivéve, nemsokára minden valamirevaló drámaíró ott lesz a népszínház körül, de nem csoda, mert a drámabírálok nagyrésze politikai lapszerkesztő, egy-egy tanár meg államtitkár. Ezek aztán hónapokig hevertetik a darabokat.¹ Éjszaki Károly már be sem adja darabjait a Nemzeti Színházhoz, ahol *A pörös kerítés* című darabjának kéziratát elvesztették. Most aztán magára vessen a Nemzeti Színház, mert elvesztett vele egy magvas tehetséget s ennek csak a népszínház fogja hasznát látni.² S mikor Éjszaki Károly *Cydoni almája* a népszínházban színrekerül, mekkora a zajgás az egész sajtóban, hogy a Nemzeti Színház *ezt* a remekművet nem fogadta el!³ Vannak aztán józanabb hangok, amelyek helytelenítik, hogy a népszínház olyan drámákat ad, melyeket a Nemzeti Színház visszavetett, mert ami a balparton rossz, rossz a jobbparton is; vannak ugyan bírálók, akik ezekben is tehetséget vélnek felfedezni, mint a *Pesti Napló* kritikusa; de ezek — mint a *Fővárosi Lapok* bírálója mondja — a népszínházba rózsaszín, a Nemzeti Színházba pedig fekete szemüveggel járnak.⁴

S a helyzet száz esztendő alatt alig változott; a magán-színházakba folyvást rózsaszín, a Nemzeti Színházba mindig fekete szemüveggel jártak a kritikusok.

4.

A sajtótámadásoknak az alkotmányos élet megindulása után a parlamentben is erős visszhangjuk támadt, ahol a Nemzeti Színház ügyei állandóan az érdeklődés homlokterében állottak. Azonban nagy különbség van a régi rendi országgyűlés és a parlament magatartása közt a Nemzeti Színházzal szemben. A rendi országgyűlés a Nemzeti Színház ügyét közlekedéssel karolja fel s a szent üggyel szemben nincsen gán-

¹ U. o. XI. 7.³ U. o. XII. 1.² U. o. VIII. 13.⁴ U. o. XI. 9.

csoló szava ; egyetlen gondja, hogy mikép óvja és fejlessze a gyenge palántát. Az új országgyűlés a védő, óvó, segítő magatartás helyett a bíráló, gáncs, elszámoltatás álláspontjára lép. A Nemzeti Színház mellett többnyire csak az interpellációkra felelő miniszter áll, különben mintha ellenséges gyűrű venné körül a nemzet egykori szívkegyelte műintézetét.

Valaminek kellett közben történnie. Ez a valami első-sorban a parlament összetételének megváltozása a rendi országgyűléssel szemben. A Karok és Rendek felkarolták a Nemzeti Színházat mint nemzeti ügyet, de kapcsolatuk egyáltalában nem volt vele, kívül és felül álltak a dolgokon. Az új parlamentben már nagyobb számmal ültek írók, újság-írók és más olyan egyének, kiket sok szál fűzött a Nemzeti Színház érdekköréhez. Példa erre az első interpellálók közül Dobsa Lajos és Tóth Kálmán, mindketten drámaírók. A hangulati változásnak másik oka, hogy a Nemzeti Színház most már nem közvetlenül az országgyűlés rendelkezése alá tartozik, hanem az abszolutizmus korának hagyatékaként, amikor ügyeit a helytartótanács rendőri osztálya intézte, a belügyminiszter hatáskörébe kerül. A Nemzeti Színház tehát most már nem a nemzet egyetemének, hanem az illető miniszternek az ügye s a Nemzeti Színházat bírálva, a miniszter működését teszik bíráló tárgyává. A harmadik ok a Nemzeti Színház jellegének megváltozásában van. A Nemzeti Színház 1862-től kezdve egyre emelkedő fejedelmi segélyt élvezett. Ez eleinte negyven, majd ötvenezer forint volt évente ; 1875-ben már 210,000 forintra emelkedett, úgy hogy mellette eltörpült az országgyűlés által ugyanez évre megszavazott 32,000 forint segély. Így hát a Nemzeti Színház, mely a nemzet önkéntesen megajánlott adományaiból épült s tartatott fenn egy ideig, lassanként lényegében udvari színházzá lett. Ezt nyilvánosan sohasem mondták ki, de már 1878-ban Tisza Kálmán miniszterelnök átiratban figyelmezteti a belügyminisztert, hogy a Nemzeti Színház az udvartartás terhére élvezett nagymérvű fejedelmi segély következtében immár «udvari színház jellegével bír» s minthogy Ő felsége előtt a Nemzeti Színház ügyeinek a vezetéséért a felelősséget a miniszterelnök

viseli, neki is bizonyos befolyás biztosítandó a Nemzeti Színház ügyvitelének ellenőrzésében.¹

Az udvari jelleget külsőleg az intendáns képviselte s a támadások éle rendszerint az intendánsok ellen irányult. Támadják az intendánsi intézményt mint olyat, hangoztatják, hogy a Nemzeti Színház nemzeti és nem udvari intézmény s így az intendáns teljesen fölösleges.² Az intendánsághoz nem kell semmi más, mint hogy az ember gróf vagy báró legyen³ s az intendánsok annyira nem értenek a színházhoz, hogy az ügyek annál jobban mennek, minél kevesebbet avatkoznak bele⁴ ezek az általában nagyúri dilettánsok.⁵ Ma az idők távlatából azonban azt látjuk, hogy a Nemzeti Színház virágkora épp az intendánsok idejére, Szigligeti és Paulay művészi vezetésének korára esik, talán azért is, mert a parlamenti és sajtótámadásokat az intendáns fogta fel s a szakigazgatók nem lévén az efféle hátráltató felelősségrevonással terhelve, teljesen hivatásuknak, a színház művészi vezetésének élhettek. Ezt egyébként 1894-ben Bartók Lajos is kifejtette egy parlamenti felszólalásában: «Az intendáns — úgymond — csak azért is egy szükséges rossz, hogy legyen kit ütni. Magának a színházlátogató közönségnek, bármennyire gyönyörködjék is, nem teljes az élvezete, ha ugyanakkor kifogásolni valója nincs. Ha az intendáns nem tartja a hátát, akkor az igazgatónak kell tartani, ha igazgató sincs, akkor az egész művészi személyzet sínyli meg, és ha mindezen első tényezők, akik a felelősséget viselik egy színház sikeréért vagy sikertelenségéért, hiányoznak, akkor természetesen a miniszterre hárul vissza minden ódium.»⁶

A parlamenti felszólalások ebben az időben ritkán mozognak elvi magaslaton. Kulisszák mögötti verekedések,⁷ egy-

¹ Orsz. Levéltár. Belügyminisztérium iratai 46,684/1878.

² Pichler Győző 535. orsz. ülés 1900. II. 21. Képviselőházi Napló XXVI. köt. 493. s. k. II.

³ Szalay Imre, 385. orsz. ülés 1894. XI. 22.

⁴ Pichler Győző i. h.

⁵ Herczeg Ferenc. 1896. országgyűlés. Képviselőházi Napló XXVI. köt. 531. s. k. II. 1900. II. 23. 537. orsz. ülés.

⁶ Képviselőházi Napló 358. orsz. ülés 1894. XI. 22.

⁷ Majoros István 1873. III. 27.

egy operaénekesnő kifütyültetése,¹ elbocsátások, melyek közül különösen Bartók Lajosnak a drámabíró bizottságból való eltávolítása vert fel nagy port,² órákhosszat foglalkoztatják a magyar törvényhozást. Van honatya, aki felszólal a Nemzeti Színházzal kapcsolatban, noha bevallja, hogy sohasem szokott színházba járni, de — úgymond — ismeri a színházak ügyét a sajtóból s ismer színészeket is; kifogása csupán az, hogy a színészek nagyon kövérek s nem tudja elképzelni, hogyan alakíthatják ilyen termettel Marquis Posát vagy Cassiust.³

A kisebb számú elvi természetű felszólalásokból rekonstruálható, hogy miben látta a közvélemény a XIX. század második felében a Nemzeti Színház hivatását, mi volt az az ideális kép, melyet róla alkotott s melyhez a napi teljesítményeket mérte. Ebben a tekintetben a nézetek teljesen megegyeznek azokkal, melyek a színház megnyitása idején a közvéleményben uralkodtak. A XIX. század második felének közvéleményében a Nemzeti Színház még mindig első sorban a schilleri értelemben vett «moralische Anstalt», «főcélja, hogy az erkölcsök tisztulására s helyes erkölcsi irányeszmék megjelölésére szolgáltatson alkalmat».⁴ És megmaradt a köztudatban a színház nyelvművelő hivatása, amely létesítésének egyik fő mozgató rugója volt. Egy felszólalás megrója a Nemzeti Színházat, hogy nem követi az ortholog nyelvészetet, germanizmusokkal tűzdeli meg az előadásokat s gúny tárgyává teszi azokat, kik a nyelv tisztaságát védelmézik.⁵ A harmadik elismert célja a Nemzeti Színháznak a nemzeti szellem és nemzeti művészet ápolásával a magyar nemzetiség szolgálata.⁶

¹ Ürményi Miksa 1871. XII. 8.

² Okolicsányi László 1896.

³ Hermann Ottó 1894. XI. 22. 385. orsz. ülés.

⁴ Szemnecz Emil 1887. febr. 4-én 313. orsz. ülés és Herczeg Ferenc i. h.

⁵ Szemnecz Emil i. h. A magyartalan beszéd vádját l. még Herczeg Ferencnél i. h.

⁶ Ezt a szempontot úgyszólván minden egyes, a Nemzeti Színház ügyét érintő parlamenti felszólalásban megtaláljuk.

Ebből a hármasszempontból bírálja a magyar törvényhozás a Nemzeti Színház műsorát s ez a bírálat bizony a ma virágkornak elismert Paulay-korszakban is nagyon lesújtó. Az első állandóan ismétlődő vád az eredeti magyar darabok hiánya. Valóban a hivatalos kimutatások szerint a Paulay-korszakban is a magyar darabok a műsornak csupán mintegy harmadát tették. De ennek okát hiába keresték a Nemzeti Színház igazgatójában, aki végül nem pótolhatta a magyar drámaírás hiányait. A sajtó és parlament támadásai folytán aztán erőszakolni kezdik a magyar műsrt, magyar daraboknál alacsonyabbra szállítván a követelményeket. Ennek azonban csakhamar káros hatása mutatkozott, mert egyrészt a közönség elvesztette bizalmát a magyar darabokban, másrészt alig érvén egy-két előadást, a színházra nézve ezek az előadások tetemes anyagi és szellemi megterhelést jelentettek, úgy hogy a belügyminisztérium kénytelen utasítani az igazgatót, hogy hagyja abba a magyar darabok erőszakolását.¹ Minderről azonban a sajtó s közönség a nézőtérén nem tud semmit.

Ezzel a váddal szoros kapcsolatban van a másik, mely száműzendőnek tartja a Nemzeti Színház színpadáról éppen a legnagyobb sikert jelentő francia társadalmi drámát, a Paulay-korszak Nemzeti Színházának főerősségét, mondván, hogy a francia társadalmi színművek, melyek a társadalom eltévelyedéseit nemcsak nem javítják, hanem azokat legyezgetik, egyáltalában nem felelnek meg a Nemzeti Színház hivatásának.² A századvég felé pedig egyre sűrűbben halunk olyan kifakadásokat, hogy a Nemzeti Színházban selejtes, alantas, művészi előadást ki is záró darabok kerülnek színre, «cochonnerie»-k, amelyek a párizsi harmad- és negyedrangú külvárosi színházak s a Folies Caprices színpadjaira valók, nem pedig oda, ahol állítólag nemzeti nyelvünk apostolai vannak.³

¹ Belügyminisztérium. Elnöki irattár 3984 eln./1905.

² Szemecz Emil i. h.

³ Szalay Imre 1894. XI. 22. 385. orsz. ülés. Bartók Lajos 1896. II. 1. 548. orsz. ülés. Herczeg Ferenc i. h.

De minden gáncs ellenére magát az ügyet, a Nemzeti Színház ügyét, minden felszólaló szentnek s nemzeti szempontból elsőrangúan fontosnak tartja, «minden magyar ember szeme fényének»,¹ szemben az Operaházzal, melyet számtalanszor minősítenek fényűzésnek és nemzeti szempontból fölöslegesnek. Elvétve akad egy-egy gazda, amely sokallja a reá fordított költségeket. Heves ostromnak a Nemzeti Színház államsegélye azonban csak a nemzetiségek részéről van kitéve, kik a nemzetiségek színházai számára ugyanakkora támogatást követelnek. Deák Ferenc azt indítványozza erre, hogy — miután az állam erre képtelen — az egyenlő elbánás elve alapján töröltessék a Nemzeti Színház részére javaslatba hozott összeg.² Erre ugyan nem került sor, de a magyar törvényhozás kénytelen a Nemzeti Színház részére szükséges összegek egy részét a dalmű-rovatba elbujtatni és külön szavazni meg az opera költségeit abban a korban, mikor opera és dráma még közös házban voltak és költségeik nem voltak szigorúan elválaszthatók. Történt pedig ez 1868-ban, az állítólagos nemzetiségi elnyomás idején.

A parlamenti kritikának sokban jó hatása volt a Nemzeti Színházra, mely magán érezve a törvényhozás szemét, erejéhez képest mindig a legnagyobb teljesítményekre törekedett. Ennek a nyilvános bíráltnak a hatása alatt a kormány is fokozott gondot fordított a Nemzeti Színházra s ennek eredménye az 1869., 1873. és 1887. években összehívott három színházi szaktanácskozás, mely voltaképp a Nemzeti Színház mai szervezetének maradandó alapjait szabályrendeletek, utasítások és törvénykönyv kidolgozásával lerakta, rendet teremtve ott, ahol addig egyéni önkény uralkodott.

Volt azonban ennek az olykor támadásba s gáncsoskodásba csapó kritikának elriasztó hatása is, úgy hogy már 1871-ben azt halljuk az országgyűlésen, hogy a Nemzeti Színház intendánsi állása úgyszólván veszített pozíciónak tekin-

¹ Major Ferenc 1900. II. 23.

² V. ö. Dimitrievics Milos és Deák Ferenc felszólalásait 1868. november 14-én.

tetik, melyre maholnap kötéllel kell fogni az embereket.¹ És sokszor volt kedvszegő magukra a színészekre is, kik hosszú esztendőkön át egyebet sem hallanak, mint külföldi színészek és a magánszínházak dícséretét.²

Pedig a Nemzeti Színház bizonyos irányú hanyatlásának oka a XIX. század végén éppen a magánszínházak nagymérvű versenye volt. A magánszínházak főszempontja lévén, hogy mennél jobban gyümölcsöztessék a beléjük fektetett tőkét, zsinórmértékül egyedül a közönség izlését fogadták el. Ha viszont a Nemzeti Színház, rossz pénzügyi helyzetének nyomása és a verseny kényszere alatt megfélekedve magáról, egy-egy olcsóbb hatású darab felé nyúlt, sajtó és közönség egyaránt megbotránkozik s fennen hangoztatva a Nemzeti Színház hivatását, tiltakozik az ellen, hogy a Nemzeti Színház műsorába ilyen darabokat vegyenek fel. A magánvállalkozásokkal szemben nincs meg a kritikának ez az érzékenysége.³ A Nemzeti Színháztól ellenben mindent követelnek; «minálunk idegen, minálunk régi, minálunk modern, minálunk eredeti, minálunk hazai, minálunk régi hazai, minálunk új eredeti és hazai zsánert kell úgy a nemzetiben, mint az operában kultiválni» s erős kritikát mond «felette és ellene a közönség, bérlő és nem bérlő, hírlapíró, sajtó... saját budgetje, minden irányban, erős kézzel.»⁴

5.

Mint láttuk, a magyar törvényhozás nyilvánossága a Nemzeti Színház két legkiválóbb igazgatójának, Szigligeti Edének és Paulay Edének működésében is sok kivetni valót talált s bizony a sajtó részéről is bőven volt támadásban részük. Szigligetiről találóan mondja Gyulai Pál a Kisfaludy-Társaságban tartott emlékbeszédében: «Mint a Nemzeti Színház rendezőjének és dramaturgjának folyvást küzdeni

¹ Ürményi Miksa 1871. XII. 8.

² Pichler Győző i. h.

³ Szóts Pál felszólalása 1900. febr. 23-án. 1896. országgyűlés. Képviselőházi Napló XXVII. köt. 526. l.

⁴ Széll Kálmán u. o. 539. l.

kellett az intendánsok szeszélyeivel, a színészek és színésznők ármányaival, a drámaírók féltékenységeivel, a hírlapok támadásaival, mert abban az időben, midőn még magyar miniszterelnök nem volt és sok mindenről nem lehetett írni, ő volt az ország legrágalmazottabb embere.»¹ Szigligeti népszerűtlenségének egyik oka megközelíthetetlen, merev, puritán modorában rejlett,² míg Paulay Edét egyéni símulékony-sága, kedves modora, társas lénye sok mindenben átsegítették. Minden igényt kielégíteni azért ő sem tudott. Legjobb szándékait sokszor félremagyarázták, támadták franciás irányát, műsorát erkölcsrontónak bélyegezve. Mikor viszont régi magyar drámaírókat elevenített fel, szemére vetették, hogy múzeumot csinál a színházból s olykor a mindent jobban tudó magatartásával belekötöttek klasszikus előadásaiba is. Így Keszler József az *Űrhatnám polgár* előadásáról írt cikkében³ azt állította, hogy a darab, melyre az igazgatóság hetekig készült és ezreket költött, nem tetszett a közönségnek és nem is tetszhetett, mert Molière darabját a Nemzeti Színházban meghamisították, a rendezőség oly dolgokat toldott bele, melyeket Molière sohasem írt. Paulay aztán Láng Lajoshoz, az *Ellenőr* lapvezéréhez írt levelében kimutatja, hogy a Nemzeti Színház a darabot a Théâtre Français rendezője által az ottani előadás szerint eszközölt francia nyomtatott példány utasításai nyomán hozta színre, mely példányba bárki beletekinthet. Hogy az előadásra a színház hetekig készült, az csak az igazgatóság és rendezőség lelkiismeretes-ségéről tanuskodik. Ami pedig a költségeket illeti, összesen 212 forint 54 krajcárra rugtak, ami, tekintve, hogy az első előadásra az összes jegyek elővételben keltek el, nem nevezhető könnyelmű költekezésnek.⁴

• • • Még számtalan példát lehetne a hírlapi felelősségrevoná-

¹ Gyulai Pál: *Emlékbeszédek* Bp. 1879. 145. l.

² Podmaniczky Frigyes intendáns felterjesztése Szigligeti ki-nevezése ügyében. Orsz. Levéltár. Belügyminisztérium iratai 26,984—1875.

³ *Ellenőr* 1882. febr. 24.

⁴ Nemzeti Színház Levéltára az Országos Levéltárban 885—1881—2.

sokból idézni. Viszont az igazgatók érdemeit először nekrológjukban szokták méltatni.

Podmaniczky Frigyes intendáns 1879-ben, a Paulay-korszak első évében, felveti a kérdést, hogy vajjon érdemes-e a mi közönségünk arra, hogy ennyi nehézség közepett, áldozatok árán művészi élményekben részesíttessék.¹ S valószínűleg előtte és utána is sokszor felvetődött ez a kérdés. A felelet mégis igenlő lehetett, mert a Nemzeti Színház még legsívárbab éveiben sem vesztette el soha magas hivatásának tudatát, amelyet sajtó és törvényhozás sohasem szűnt meg a köztudatban ébrentartani.

S ha a Nemzeti Színházzal foglalkozó kritika olykor a vezetők elleni személyes hajszává fajul is, mindenek ellenére azt kell állítanunk, hogy a Nemzeti Színház mint intézmény mégis mindig megmaradt a «nemzet szívkegyelte műintézetének». Elég csak egy pillantást vetnünk arra a szinte ellenséges indulatra, melyet törvényhozásunk az operával szemben tanúsít, fényűzésnek bélyegezve azt, vagy a közönyre, mellyel a vidéki színházat kezeli, hogy erről meggyőződjunk. A Nemzeti Színház nagy nemzeti jelentőségét sem a sajtóban, sem a parlamentben soha senki kétségbe nem vonta. Talán épp az a gáncs egyik forrása, hogy túlságosan magasztosnak látják ezt a hivatást, amely a mindennap aprópénzére váltva nem tündököl igazi aranyként. S ha a törvényhozásnak annyi törekvése, a sajtónak annyi buzgó agitációja feneklett meg a Nemzeti Színházzal kapcsolatban, ha a milleniumra tervezett s a sajtóban annyit sürgetett végleges Nemzeti Színház még ma is vágyalom csupán, nem a magyar törvényhozás akaratán s nem is a sajtó buzgalmán, hanem a viszonyok mostohaságán múlt.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN.

¹ Podmaniczky jelentése a belügyminiszterhez. Országos Levéltár. Belügyminiszteri iratok 48,608/1879.

AZ UTOLSÓ RÖG.

— Második közlemény.¹ —

IV.

Ezen a reggelen hideg, őszi zápor paskolta az utcák aszfaltját. Az emberek felöltöjűk gallérját feltúrva fázósan, dideregve siettek dolguk után.

Sóskúthy alig kapott helyet az autóbusz zsúfolt perronján. Az utasok mint kiöntött ürgék préselődtek melléje. Nedves ruhák, csepegő esernyők, csuromra ázott kalapok olyan közelségbe zsúfolódtak össze a kék bádoggal a hatalmas gyomrában, mint valami óriási szárdiniák, a kényszerű közelségben rosszindulatú ellenségeskedéssel szemlélgetve egymást . . .

Minden elindulásnál egymáshoz szorította őket a lendület, a fordulónál meg jobbra, balra taszították egymást. És minden sarkon újabb türelmetlen rohamcsapatok ostromolták meg a kocsit.

Egész délelőtt tárgyalt, beszélt, alkudozott ismeretlen emberekkel, akik talán épp úgy belsejükben rejtegették apró, kis életük szorongató gondjait.

Egyik helyről a másikra küldték, egyik szobából a másikba utasították. Ajtók nyíltak és csukódtak. Lépcsők, folyosók, előszobák. Telefonok szóltak, írógépek kattogtak minden sarokban . . .

Odakint pedig csökönyös egyformasággal kopogott a zápor.

Megtudta újra és újra, hogy szövetkezeti kölcsönt kapni lehetetlen. Felvilágosították, hogy a parcellázásnak sincs semmi lehetősége — hiszen jóformán mindenki próbálkozott

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1937. évi 716. számában.

már ezzel. A tőke egyre bizalmatlanabbul húzódik meg valahol, ismeretlen rejtekhelyen.

Délután Neymayer sürgetésére pontosan összeállították a leltárt meg a mérleget. Felírták, számbavették az élő és holt felszerelést, a várható termést, összes követeléseit és kintlevőségeit.

— — — — —
A Pesten töltött negyedik napon Sós-kúthy kényszer-szünetre határozta el magát.

Leveleket akart írni. Két-három legbizalmasabb pesti ismerősének, akiket eddig nem tudott felkeresni. Egyet meg haza, Bódis gazdának. Szükségét érezte, hogy írott szóval elbeszélgesse régi hű emberével.

De a hűséges öreg megelőzte. A délelőtti postával megérkezett beszámoló levele. Beszámolt mindenről, ami otthon történt, a gazdaságban.

A legfontosabbat, egy sürgős kérést — paraszti szokás szerint — az utóiratban közölte. Hogy a traktornak eltört az egyik csavarja. Legyen szíves tehát egy ilyen és ilyen típusút a gépüzletben vásárolni és hazahozni.

A *traktor* . . . Megint a traktor — döbrent fel benne . . . Bárcsak soha se találták volna fel a fajtáját — szokta az öreg Bódis mondogatni, mikor először beállították a gazdaságba. Nem fog ebből semmi jó származni. A jármos ökröket fájlalta akkoriban. Ösztönszerűen idegenkedett a «gép»-től.

A traktor . . . A gép . . . , mely megint fel fog falni egy nagy darab kenyeret a munkás kezek elől . . . Akár az aratógép, meg a többiek.

Most már tudta, hogy akkor kezdődött igazán a baj, mikor az diadalmas dübörgésével bevonult hozzájuk. A hosszú, véres háborút, a forradalom zivatarát, a kommun vörös lidércnyomását még elviselte valahogyan a föld. Kibirta a hadikölcsönt, elértéktelenedést, inflációt, tőzsdei válságot, agrár-vámháborút is. A legnagyobb bajt a traktor hozta fejükre. Részletre vásárolta . . . Majd kifizeti egy-két év alatt . . . gondolta. De jött az értékesítési válság . . . Amerika . . . a dömping, a szovjet fojtogató öt éves terve . . . A termények ára soha sem képzelt mélypontra zuhant . . .

A pénz drága lett . . . A kamat mindig többet falt fel. Egyre több és több lett a teher a földön. Nemhogy törlesztette volna a tőkét, még a kamat megfizetésére is egyre újabb és újabb kölcsön kellett . . . Feketéékhez kellett fordulni . . .

— — — — —

A traktor! Mennyi lélekölő futkosást okozott most is. Mert a kilincselő próbálkozásoknak nem akart végük szakadni. És úgy vette észre, hogy ahova gyakran járt, már idegenkednek tőle. Az emberek nem szeretik bajba jutott társaikat, akiken nem tudnak segíteni.

A hét végén már belátta, hogy az elképzelt lehetőségek közül aligha vezetnek célhoz azok, amelyekbe leginkább beleegyezett volna.

Új és új emberek kapcsolódtak köréje. Karvalyarcok, vércsetekintetek, párnázott testű, kihízott uzsorások, a pénznek mohó ujjú, aranytimádó, lelketlen kalmárai, vérszagra gyűlő zugbankok . . . Új irodák, telefonok, előszobák. Mintha a föld alól nőttek volna . . .

És újra felbukkant előtte nagybátyja neve. Most már komoly formában beszéltek, hogy vállalata válságba került. Egy pillanatra kárörömet érzett. Nem először érezte magán, hogy nem igaz, a közmondás a szegény meg a gazdag emberről. Nem tesz okvetlen nemessé és jóvá a szegénység. Legalább nem mindig. Talán máskor, régen, biblikus környezetben megállt a szegény Lázár példája. Talán Dél szikrázó melegében, lent az örökzöld pálmák között, szép és kedves a szegénység. Ahol nem fenyeget a fagyasztón jeges tél, a fűtetlen szoba meg a mindennapi falat kenyér marcangoló kínja . . . Úgy érezte, hogy mióta gondjai megsokasodtak, mind több és több rossz tulajdonság lett úrrá rajta. Ingerlékenyebb lett. Számítóbb a bevételnél és fukarabb a kiadásnál. Egyre nagyobb és nagyobb teret foglalt el életében a Pénz. Dumas-nak mondására döbent rá: «Ne becsüld a pénzt se többre, se kevesebbre, mint amennyit ér . . . A pénz jó szolgának, de nagyon rossz gazda . . .»

Azelőtt csak szükséges kellék, értékmérő volt számára a

pénz. Most több kezdett lenni annál. Éppen mióta egyre kevesebb lett belőle.

Az is fájdalmat okozott neki, hogy nem tud másoknak — mint hajdan — juttatni belőle. Sokszor érezte ezernyi ránehezedő gondja ellenére, milyen öröm lenne másoknak örömet szerezni. De nem lehetett. Meg kellett olvasni minden fillért. Néha szinte haragudott a hozzáfordulókra. Mert többé nem tudott adni nekik.

Most látta, milyen csodálatosan idegen mindenki még saját maga előtt is, ha új fordulatok elé, új helyzetekbe sodorja a Végzet. Hogy ismeretlenek vagyunk önmagunk előtt is mesterségesen összeállított létünkben. Hiszen azon kapta rajta magát : örülnie kell, hogy egyedül áll a világon, hogy nincs feleség, gyermek, testvér vagy rokon, akiről gondoskodnia kellene. Pedig nemrégén még ezért a magányosságért haragudott magára legjobban.

— — — — —
Így kapta magát rajta őszinte megdöbbenéssel ezen a feltörő kárörömön is, amely szinte kibuggyant belőle, — lel-kének egyik zárva tartott, titkos rekeszéből — mikor nagybátyja sorsfordulásáról értesült . . . Fájón szakadt fel a régi emlékek sebe.

Milyen kicsi kis magból nőtt ki akkor a gyűlöletnek ez a hatalmas fája. Egyetlen félreértésből csirázott ki. Visszagondolt a régi történetre, amelyet hasztalan iparkodott annyiszor egészen eltemetni.

Nagyon régen kezdődött. Az érettségije utáni szünidőben. Tizennyolc éves volt akkor. De most is jól emlékezett még mindenre, ami azon a napon történt.

Nagybátyja — édesanyjának elsőfokú, egyetlen unokafivére, — már özvegyember volt. Feleségét, akit rajongásig szeretett, pár évi házasság után veszítette el. Minden szeretetét túlzott kényeztetéssel egyetlen gyermekére, Vilmára, fordította. Vilma, aki csak néhány hónappal volt fiatalabb Gábornál, éppen nevenapját ünnepelte. Természetesen ő is meg volt híva városligeti villájukba az esti ünnepélyre. Nyolc órára kellett volna Vilmáéknál lennie. El is indult

idejében hazulról, hogy mint félig-meddig a házhoz tartozó, elsőnek érkezék a vendégek közül.

Gyalog haladt végig az Andrássy-úton — hiszen még bőven volt ideje és pompás, szép nyári este volt. A Körönd sarkán egyik osztálytársával találkozott. Andornak hívták.

Pár szót váltottak. Andor elmondta, hogy az Amerikai Parkba siet, néhány barátjával fog ott találkozni. Egy darabig elkíserte Andort. Észre sem vette, mikor már a Park bejárájánál voltak. Aztán — egy pillanatra — ő is benézett a kertbe. A többiek már várakoztak Andorra a kávéház terraszán. Kapacitálni kezdtek. Velük járta végig a mutatványos bódékat. Aztán meg már késő lett volna Vilmaékhoz menni. Végül egyik ligeti mulatóba csalták. Reggelig szórakoztak ott. Utána még kocikázni mentek. Vagy négyszer hajtattak végig az élénkülő Stefánia-úton... Ekkor történt a baj. Az egyik fordulóban nagybátyjába ütköztek, aki — mint koránkelő ember — naponkénti sétalovaglására indult.

Ebből a kis félreértésből nőtte ki magát mégis, évek hosszú során keresztül, — lassan, szinte észrevétlenül — a két ház engesztelhetetlen haragja.

Sándor bátyja azt szerette volna, ha Gábor külföldi tanulmányút helyett az ő vállalatába lép be. Akkor még Gábor atyja vezette a birtokot és nem is akart egyelőre megválni tőle. Természetesen megint az történt, amit Gábor klerószakolt. Sándor bácsi terve füstbe ment. Egy családi elszámolás növelte a nézeteltérést. Az igazi gyűlölség mégis akkor kezdődött, mikor Sándor bácsi az ő házasságuk tervével akarta a családi viszályt elsimítani. Ebben már ő is hibás volt. Pedig egyetlen elszólásból kerekedett a baj.

Félig haragosan — félig gúnyosan — annyit fejtelt vissza egyszer a kellemetlen kérdezősködésre, hogy eszébe sem jut feleségül venni ezt a «kis penészvirág»-ot.

Akadtt jóakarató besugó, aki az egész meggondolatlan elszólást besugta odaát. Ekkor következett be a végleges szakítás közöttük és ezt a hibáját azóta sem tudta jóvátenni. Vilnával sem beszélt többé. Két levélben próbált kimagyarázkodni. Felbontatlanul kapta vissza őket.

Pedig úgy érezte néha, hogy unokahúga sokkal mé-

lyebb érzéseket rejtegetett iránta szívében, mint maga is gondolta volna. Nem is ment férjhez.

A háború után halt meg, mialatt ő fogságban volt. Már csak a sírjához mehetett el. Még egyszer megkísérelte Sándor hátyjával felvenni az eltépett szálak fonálát, édesanyja balálakor. Hasztalan; nagybátyja nem ment el a temetésre.

A szeretet és gyűlölet érzése közel van egymáshoz. Apró kis félreértés kell csak és hirtelen lendül át egyik a másikba.

Elgondolkozott ezen a régi, gyermekes jegyességen . . . Milyen lehetetlennek tűnt fel neki akkor — és most mintha mégis fájna. Talán egészen máshova lendült volna mostani élete. Nem lenne ilyen magábamerülő, egyedülálló külön.

— — — — —

Egyre jobban erőt vett rajta a sötét lemondás. Mindjobban be kellett ismernie magának, hogy egyetlen lehetőség mutatkozik csak gyökeres megoldásnak, de azt még Gálfi sem merete első este mindjárt kimondani. Azóta is ott ég belsejében mint egy láthatatlan, vérző, titkos seb. Az egyetlen . . . a legrosszabb.

Hiába szoktatta hozzá magát, hogy mi lesz *azután*. Mit fog kezdeni? Miképpen talál helyette más élethivatást? . . . Még mindig új volt számára.

Ekkor volt Bálint direktor igazán mellette. Ezekben az elviselhetetlen órákban érezte, mit jelent egy igazi jóbarát kézszerítése.

Alighogy visszaérkezett útjáról, tüstént felkereste Gábort. És azután nem hagyta, egy estére sem, magára. Ravasz gondoskodással mindig kész programmal érkezett. Hol egyik két színházjegy húzódott meg «véletlenül» a zsebében, hol hosszas rábeszéléssel egy kis budai vendéglőbe vagy cigányzenés kávéházba csalta. Egyik szabad délelőttjén a Szépművészeti Múzeumba cipelte. Elvitte egyszer-kétszer a dunaparti sétaterre is. Nem tudott kitérni előle. Eleinte mosolygott magában az öregúr «hiábavaló» iparkodásán. De mivel nem akarta megbántani, meg jól is esett őszinte ragaszkodása — mint egy beteg gyermeknek, ha tündérmesével vígasztalja az édesanyja — nem ellenkezett . . .

Pedig Bálint direktornak más volt a terve, mint hogy

szórakozással, apró örömmel terelje el a figyelmét szorongató gondjáról. Csak meg akarta mutatni az Életnek ezenyi más szépségét, amelyről Sós-kúthy Gábor már el is felejtkezett. Fel akarta nyitni a szemét, hogy a szegény ember számára is tud melegséget, színt és hangulatot nyújtani a világ.

Érezte, milyen fájdalmas órákon megy ifjú barátja keresztül, mikor az új elhatározás vajudik benne. A megmásíthatatlan elválás kényszere attól, amihez életénél is jobban ragaszkodik : elszakadás az ősi rögtől.

Régi történeteket mesélt el, saját fiatakorából. Még Gábor édesanyjáról is szólt egy ízben :

— Te, híres szép leány volt ám Dunántúl akkor az édesanyád.

A házasság kérdését is érintette. Nem anyagi helyzetének rendezésére, hanem mint életcélt. Hogy magányos életnek igazi értelmét megtalálja.

És Bálint direktor csodát művelt Gáborral. Lassan-lassan behegesztette a kétségbeesés és fájdalom érzését szívében. Ha nem adta is fel a küzdelmet és tovább tárgyalt, tanácskozott azután is, hosszú délelőttökön keresztül — de meg tudott békülni a gondolattal, ami eleinte lehetetlennek tetszett. Meglátta, megérezte, hogy *azután* is lehet értelme életének.

A harmadik héten már annyira jutott, hogy végső terminust tűzött ki magának. Úgy döntött, hogy november elsejéig marad a fővárosban. Ha addig nem talál elfogadható megoldást, meg fog alkudni a helyzettel és eladja Selyemtelket.

V.

Egy szép októberi estén egy kis budai vendéglő udvarán üldögéltek kettesben. Igazi nyári kerthelyiség volt. Rozsdaszínűre vált lugasok, oleanderfák és az elmaradhatatlan cigányzene.

Már túl voltak a vacsorán, csak egy-egy pohár édes bor állott még előttük az asztalon.

Éppen fizetni akartak, mikor hirtelen hangos beszél-

getéssel új társaság érkezett. Öten vagy hatan voltak... Egy idősebb, két fiatalabb hölgy, meg két-három fiatalember.

Gábor — aki szemben ült a bejárattal — megdöbbenve bámult arra. Az egyik fiatal leány a multkori leány volt, akivel az Oktogonon összeütközött, megérkezése napján.

Egyszerre abbamaradt a beszélgetés, Gábor ettől kezdve csak gépiesen válaszolgatott társa szavaira. Óvatosan, feltűnést kerülve, figyelte a leányt.

Egészen bizonyosan az oktogoni tenniszrakettes leány volt. Nem lehetett kétség, — noha akkor csak egy pillanattig látta.

Olyan volt, mint egy megelevenedett Botticelli-kép. Hófehér homlok, finomvonalú orr és aranyszőke hajfürtök. Parányi piros szájának szögletén beszéd közben lágy vonás szaladt végig. Szeme színét nem tudta pontosan kivenni. Most úgy látta, hogy halványzöld, mint a cseppfolyós malachit. Talán a lámpa reflexe okozta. A cigány muzsikájának elhalkuló melódiájából egy ízben hozzájuk hatolt finom, csillingelő nevetése. . .

Egy régi barát mondása ötlött eszébe :

«Egyedül igazi asszonyának nevetése tudja betölteni a férfi életének csendjét.»

Bántotta, hogy idegen férfiak bizalmas közelségében látja viszont, azok meghitt szavakkal szólhatnak hozzá. Talán az egyik komolyan udvarol neki?

Csak később jött rá, hogy máris a féltés szava szólalt meg benne.

Kíváncsi volt, vajjon a leány emlékszik-e multkori találkozásukra? Mégis kerülte a tekintetét.

Hűvös, őszi fuvalom borzongatta meg az oleanderbokrok leveleit. Bálint készülődni kezdett. Fizettek. Aztán lassan megindultak a kijárat felé.

Bálint, aki előtte haladt, hirtelen megállott egy pillanatra. Nagyot köszönve intett Primavera asztala felé. Sós-kúthy azt is látta, hogy a társaság idősebb hölgytagja barátságosan int vissza neki.

Mikor a rosszul világított kijáraton kiléptek az utcára, odafordult Bálinthoz :

— Kik voltak ezek? — kérdezte tőle.

— Egy jó ismerősöm özvegye, akit már évek óta nem láttam. Valamikor békeidőben sokat jártam hozzájuk.

— És most?

— A férje már vagy tíz éve meghalt. Azt hiszem, akkor eladták a birtokot. Azóta keveset hallottam róluk.

— És a többiek? — faggatta Sós-kúthy.

— Azokat nem ismerem. Bánkynét is csak az utolsó percben vettem észre.

— Bánkynét?

— Igen. Így hívják.

Sebes kanyarodással taxi fékezett le előttük. —

— Kocsi tetszik? — fordult hozzájuk ajánlkozva a sofőr.

De Sós-kúthy Gábor tovább kérdezősködött :

— És most nem tudod a pesti címüket?

— Miért érdekel annyira? — fordult most már kutató szemekkel Bálint a társához.

— Ne haragudjál, ha arra kérlek, nézz vissza egy pillanatra és tudd meg a címét.

Bálint elgondolkozva nézett a szemébe :

— Kérlek. Ha neked örömet okoz . . . Várj egy percig . . .

Ezzel eltűnt a bejárat színes üvegű csapóajtaján.

A taxi megúnva a várakozást, hangos berregéssel indult meg.

Bálint újra ott állt mellette. Mosolygott. Aztán tréfásan megfenyegette :

— Nagy kópé vagy, Most már mindent értek. Tudom, miért volt ez a nagy érdeklődés.

A másik is elmosolyodott.

Bálint tovább folytatta :

— Lám. Ez a fiatalság. Én észre sem vettem azt a két kis bakfist. Még csodálkoztam is — nagy naivan — a te különös kéréseiden. De meg kell adni, jó szemed van. Egyik csinosabb, mint a másik . . .

Sós-kúthy halkán közbeszólt :

— Megtudtad, hol lakik? -

— Meg. Majd holnap telefonálok nekik. Aztán téged is elviszlek egyszer . . .

— És a két fiatal leány rokona?

— Ejnye, de sürgős egyszerre . . . Majd megtudok holnap mindent . . . De mit kapok a közbenjárásért? . . . Legelőbb azt áruld el, melyik tetszik neked a két leány közül . . . A szőke vagy a fekete?

Hosszú idő múlva jött a válasz :

— A szőke.

— Pedig a másik sem kevesebb. Nekem talán az még jobban tetszik. Ha vagy harminc évvel fiatalabb lennék. Mi?

— Őszintén szólva, a másikat nem is láttam.

— Nem láttad? Hiszen egymás mellett ültek.

— Lehet. De én nem néztem arra.

Másnap, mikor vacsora előtt postájáért benézett szállodájába, a portás átadta neki Bálint telefonüzenetét. Egy kis papírlapra jegyezte fel :

— Kilenc órákor, a Pannoniában.

Persze . . . Hiszen tegnap megbeszélték, hogy értesíteni fogja, mikor mutatja be Bánkynénak . . .

Napközben többször is gondolt erre. Szinte türelmetlenül várta üzenetét . . . De most mégis meghökkent . . . Felébredt benne kétkedve latolgató második énje. A mindent fontolgató Sós-kúthy Gábor.

Ahogy visszanézett a tegnapi estére, elfogódott zavart érzett . . . Az elmúlt órák távlatából különösnek, csaknem megmagyarázhatatlannak látta viselkedését. Különös volt már az a hirtelen feltámadó érzés, amelyet a leány iránt érzett . . . Megmagyarázhatatlan volt az a fellobbanó féltés is, amely egyszerre erőt vett idegein. De legérthetlenebb mégis az a kamaszos ötlete volt, amellyel most a közelébe akar férkőzni.

Míg ideges ujjai görcsösen morzsolták össze a jobbában tartott papírszeletkét, egyszerre úrrá lett rajta a kétkedés . . . Mi értelme ennek? — döbönt fel benne . . . Egy álmodozó diákgyermek romantikáját: akarja belezavarni mai agyon-

hajszott életébe? Kárpótolni akarja magát valamiért, amit hiába keresett eddig? Vagy csak bódítószert keres, az utolsó keserves hónapok feledését . . .

Leült a szálloda halljában, egy tágas bőrfotelbe.

Egyik pillanatban úgy érezte, hogy semmi értelme sincs ennek a játéknak. Minek mai, ezernyi bajában ez az új bonyodalom?

Az óramutatók ütemes ketyegéssel haladtak tovább útjukon. Már kilenc felé járt az idő, és Sós-kúthy Gábor még mindig ott ült helyén. Nem tudott határozni, hogy elmenjen-e az esti találkozóra, vagy kimentse magát . . .

Kilenc órakor éles berregéssel szólalt meg a telefon. Bálint hívta fel.

— No, mégsem indultál el? — kiáltotta jókedvűen a készülékbe. — Már itt vagyunk . . . És máris letette a kagylót.

Mikor Gábor belépett az étterembe, tekintete kutatva kereste a szőke fej színfoltját. De csak Bálint bácsi kopasz koponyáját fedezte fel az egyik sarokban, Bánkyné társaságában. Egyszerre lehiggadt élénk jókedve. Mosolygósra erőltetve arcvonásait, lépett oda asztalukhoz.

Ott ültek közvetlen a cigány közelében. Még hárman voltak társaságukban. A tegnapi szép fekete leány, akit jóformán észre sem vett az este, meg két férfi, egy fiatalabb meg egy idősebb.

— No itt van az én szőkevény öcsém — mutatta be Bálint a társaságnak.

Bánkyné és a fekete leány között szorítottak helyet számára. A férfiak bemutatkozását szokás szerint most sem értette meg és fiatalabb szomszédnőjéről sem tudta, hogy kicsoda és tulajdonképpen kihez tartozik a társaságban.

Sőt még azt sem tudta megállapítani biztosan, asszony lehet-e vagy leány. Így közelebről megnézve, már igazat adott Bálint direktornak. Veszedelmesen csinos teremtés volt. A legszembetűnőbb, legszebb rajta acélkékbe játszó és mégis selymesfínomnak tetsző haja volt.

Kedves, barátságos teremtés volt Bánkyné is, aki vidéki bőbeszédűséggel szóval tartotta a társaságot.

Sóskúthy Gábor csak lassan, vontatottan kapcsolódott bele a társalgásba.

Egy darabig még remélte, hogy majd csak betoppan Primavera is. Szerette volna kivenni a többiekből, hogy várnak-e még valakit. De nem tudta, hogyan kezdjen hozzá . . .

Bánkyné figyelmét nem tudta elterelni a muzsikaszó jótékony lármája. Átszólt a fekete szépségnek :

— Te Juci, szórakoztasd ezt az «urat». Mert egészen elálmosodik melletted. És nagyon rossz hírért viszi a pesti leányoknak.

Lassan kialakult a beszélgetés. Sóskúthy Gábor Judittal beszélgetett. Annál szívesebben tette, mert csak az alkalmat kereste, hogy valamit megtudjon barátnőjéről.

Végre egy beszélgetési szünetben neki tetsző témát pendíthetett meg. Odafordult Judithhoz :

— Hogyan mulattak tegnap? — kérdezte tőle.

— Nagyon jól éreztem magam. Kedves kis hely! Klára is el volt ragadtatva . . . Kár, hogy ma nem jöhetett el . . .

— Klára? Az a szőke hölgy, aki tegnap magukkal volt?

— Igen, ő . . . Aranyos teremtés . . . Csak rövid ideje ismerem, de máris a legjobb barátnők vagyunk . . .

Örült neki, hogy Klárának hívják a leányt. Szép, komoly hangzású név. És hányféleképpen lehet becézni. Klári, Klárika, Kaláris . . . Claire, Clarisse.

Judith pedig tovább beszélt :

— . . . Máris annyira megszerettem — mintha a testvérem volna . . . Nagyon fájna, ha el kellene válnunk . . .

— És miért kellene elválniuk?

— Mert lehet, hogy el kell utaznia. Ettől tartunk Etelka néniel.

Etelka néni, ez Bánkyné lesz — gondolta a férfi.

— Hát vidéken lakik?

— Ott lakott egyideig. Csak nyár óta van nálunk Pesten.

Tehát Judithéknál van megszállva — jegyezte meg Gábor magában.

Tovább puhatolódzott volna, de a többiek készülődni kezdtek.

Búcsúzás közben Bánkyné odaszólt Bálinthoz :

— Hát holnap délután nézzen fel hozzánk.

Aztán őhozzá fordult:

— És maga is jöjjön fel, — ha van ideje — kedves Sós-kúthy... Holnap Klári is ott lesz...

Sós-kúthy Gábor ezen az estén — mikor magára maradt szobájában — nem érezte az egyedüllét szorongató szomorúságát. Szép, színes tervek virágoztak ki benne.

És egyetlen, nagy elhatározás jegecesedett ki benne: Nem bánja akárhogyan lesz is, de meg fogja akadályozni, hogy Klára most elhagyja a fővárost. Nem fogja elengedni maga mellől többé... Ha ő is úgy akarja.

Délelőtt a rendes útjait járta. Gálfi délfelé egy kedvező megoldásról értesítette telefonon. Még nem végleges, de a legjobb úton van... Viszont kellemetlen hírt is közölt vele. Ez Sándor bátyjáról szólt. Kényszeregyezséget kért.

Fél hatkor volt találkozója Bálinttal.

Judithék egy emeletes villa földszintjén béreltek csinos, négy vagy ötszobás lakást. Judithnak csak az anyja élt már. Rajta kívül még egy idősebb hölgy — valami távoli nagynéni — lakott velük.

Jómódban lehetnek. A berendezés ezt látszott igazolni. És otthonuk állandóan nyitva állt vidékről felránduló rokonaik, ismerőseik részére. Így került hozzájuk Bánkyné is, aki húga volt Judith anyjának. Meg Klára... De őt most sehol sem látta.

Csak akkor toppant be, mikor már az uzsonnánál ültek.

Testhez álló egyszerű, fekete ruhát viselt, ami még jobban kiemelte hajának aranyzőkeségét.

Beszélgetni most sem tudott vele, mert az asztal túlsó végén jutott számára hely.

Mikor néha feléje pillantott, szomorúnak, fáradtnak látszott, mint akit nagy bánat ért. És alig avatkozott bele a beszélgetésbe.

A lakáshoz kert is tartozott. Judith kezdeményezésére a «fiatalok» — akikhez őt is sorolták — a kertbe mentek.

Akkorra beállított a tegnapi Pannónia-beli fiatalember is. Az sietett előre Judith oldalán. Gábor Klárával követte őket.

A szomszédos villa emeletéről pirosuló szemként világított le a félhomályba burkolt fákra egy kigyúladó csillár fénye... Judithék lépései alatt csikorgott a kavics és az utca felől a villamoscsengők és autótülkök letompított muzsikája hatolt hozzájuk. Szinte restelte megbontani ezt a hallgatást.

— Hallom, hogy nemsokára el akar utazni — kezdte.

Félénk leányhangon jött válasz. Kérdéssel feelve a kérdésre :

— Kitől hallotta?

— Judithtól.

— ...Persze mindent elfecseg a kis pletykás.

— Ne haragudjék. Nem tudtam, hogy fontos «államtitkot» sértek meg vele.

Gúny érzett ki szavaiból. Pedig maga sem akarta így.

Halkan, csaknem szomorúan jött a felelet :

— Dehogy haragszom. Semmi okom rá. De tudja : senkinek sem szoktam beszélni terveimről. Csak Etelka néniék tudtak róla. Meg Judith.

Sóskúthy bosszankodásfélét érzett. Titkolódzás... Tervek... Micsoda fontoskodó ez a leány?...

— Hát még sem államtitok? — próbálta folytatni a tréfás hangnemet.

A másik most sem vette át ezt a hangot :

— Nem... Csak az én kis egyéni titkom. Nem szeretek róla beszélni. Nem szívesen megyek el innen.

— Nem lehetne meghosszabbítani az itt tartózkodást?

— Alig hiszem.

— Olyan fontos dolga van ott vidéken?...

— Megszállt területen...

— Hát, megszállt területen...

Elnyomott sóhajtás volt a válasz.

Sóskúthy tovább faggatta :

— Nem lehetne elhalasztani? Micsoda halaszthatatlan ügy lehet? Állásban van ott, vagy tanulmányai kötik le?

— Egyik sem . . . Ne beszéljünk erről . . .

Sóskúthy most már végére akart járni a dolognak. Érezte, hogy komoly ok rejlik mögötte . . . Talán akarata ellenére férjhez akarják adni valakihez . . . Nincs ideje várni a kérdéssel . . . Talán egy-két nap . . . És a leány elutazik . . .

— Ne haragudjék, hogy tovább faggatom. De mint emberismerőt érdekel a kérdés. Szeretném tudni, miféle halálosan komoly dolga lehet egy ilyen kisleánynak. Amit nem lehet elhalasztani . . . És amiről még beszélni sem lehet . . .

Talán Sóskúthy Gábor gúnyoros hangja okozta, talán az, hogy a szomszéd villa emeletén hirtelen elaludt a villany és csaknem félhomály lepte el őket, vagy az, hogy Judithék visszafelé iparkodó léptei közeledtek feléjük, — de talán a sok faggatástól eredt — hogy a leány szívéből halálos komolysággal előbuggyant a féltve őrzött válasz :

— Jó . . . Legyen . . . Ha mindent tudni akar . . . Tudja meg, hogy ez a halálosan komoly ügye ennek a *kisleánynak* az, hogy *asszony*.

Sóskúthy fel sem ocsúdatott, nem válaszolhatott egyetlen szót sem, máris ott álltak Judithék mellettük.

Szinte félálomban hallotta Judith mélyen csengő hangját :

— Gyerünk be . . . kezd hűvös lenni.

GESZTESI-BALOGH GÁBOR.

KÖLTEMÉNYEK.

Dalolj, testvérem.

Dalolj, testvérem, ha eszmefény
Villan föl az álmok tűzhelyén,
Kongasd, kongasd a szóércet
A szívben, mely annyit vérzett,
Csak hit legyen szavad veretje
S vágy, kedv csapódjon ütemedbe!

S ha az ütem, hang, rím keltett
A fázókban lángszerelmet,
Költő vagy, testvér, jöttödre vár
A művészet, élet és morál,
A kor lelke és gyötrelmei,
A kisebbségek keservei.

A gépekkel új ige tört be
A lélekajtón s elsöpörte
A múlt-varázst. Kopár helyén
Ül tivornyát az önző *Én*,
A sátánhang, a gyűlölet —
S a fékevesztett vad tömeg
Hatalmában most már a gép
Szolgálja hajh, örületét!

A tőke gőgös, kasztja vak,
Bár a tröszt sorsa ingatag.
Minek itt az a sok pénzváltó,
Ha nincsen köztünk a Megváltó!

Úr tátong a századok között,
 Melyekbe annyi szív ütközött,
 Vérözön, cselés annyi átok
 S nagy ember, aki csak hibázott.

Azért, testvérem, ha eszmefény
 Villan föl az álmok tűzhelyén,
 Kongasd, kongasd a szóércet,
 Az örök dalistenséget,
 S összekuszált e világon
 Éneked új mesgyét vágjon!

Életharc . . .

Életharc, óriás malom,
 Te őrlöd meg az ideget,
 S a magamfajta porszemet,
 Bármennyire nem akarom.

Csak látszat egy-egy állomás,
 Helyén itt semmi se marad.
 Elpattant húr az akarat,
 Állandó csak a változás.

Folyamként foly az áldozat.
 Úrítem habzó serlegét,
 Ma nektárt, holnap rongy epét . . .
 A véletlen nem válogat.

Annyi ezer pergő napom,
 Mely egymáshoz sorakozott,
 Tavasszal se sugározott,
 Mit hoz majd a téli vadon?

Tán nyugalmat, gondfeledést?
 Csakhogy a kor ilyet nem ad,
 Rá is annyi csapás szakadt,
 Harcok, sebek, nagy temetés.

Életharc, óriás malom,
Molnárod vize gyors özön,
Fut, fut és vissza sohse jön,
Nincs benne percnyi irgalom.

Elvitte ifjúságomat,
Felőrölte a tetterőt
S itt állok egy kapu előtt,
Mit elzár hét titoklakat.

HAVAS ISTVÁN.

SZEMLE.

Képzőművészet.

Vaszary János művészetében az Ernst-Múzeum kiállítása szerencsés fordulót jelent. A káprázatos technikájú, kiváló festői ösztönű, fiatalos erélyű, de nyugtalan művész ráeszmélt arra, hogy a művészetben többet jelent az elmélyülés, mint a változó nyugati festői áramlatokkal való állandó lépéstartás. Most már nem a virtuóz mindentudás, az elmaradástól való félelem hajtja ecsetjét, hanem a vágy, hogy festői élményeit a maga stílusán adja elő mennél tökéletesebben. Ismét visszatért önmagához, befelé fordult, hogy a lélek tüzevel is felgyujtsa színeit. Amit fest, az már nem külsőséges tűzijáték, csillogó sziporkázás, hanem a mélyzengésű színeknek érzéstől átitatott igazi lobogása.

A vászonalap fehérsége legtöbbször még kiütöközik színei között, de ismét olajosabban, bujábban keni fel ezeket. Csak még az ég, vagy a tenger kékjének kell ismét termélységet kapni, hogy művészetéből a plakátszerűség teljesen eltűnjék, hogy ismét előttünk álljon festészete, értékeinek teljes ragyogásában. Valószínű, hogy az új szicíliai tengerparti motívumok is javára voltak Vaszary fejlődésének, mert az új szépségek ismét visszaállították a természettel való közvetlen kapcsolatát, vágyat kapott festői kifejezésükre. Természetesen Vaszarj most is az erős napfény, az örök tavasz, a nyári ragyogás érdekli, művészetéből már régóta száműzött minden északi ködöt. Mély kékjei, buja zöldjei égnék a nap hevében. Az alakok, a tárgyak is sokszor átetszőek, csak akkor őrzik meg átláthatatlan testiségüket, ha felületi színeik intenzitása ezt indokolja. Virág-csendéletei valóságos színtobzódások. Női arcképei ezúttal is elegánsak, a festői értékek mellett az egyéni szépség ábrázolása is megszólal bennük. Tájképei között találjuk legmesteribb alkotásait.

Borbereki K. Zoltán az erős tehetség ösztönösségével jelentkezik szobrászatában. Átéli a testek tömeghatását, belülről építi ki alakjainak formáit, melyek lényegükben plasztikusak. Nem a tűnő látszatot, hanem a valóságot ábrázolja alakjaiban. A részleteket a főformáknak rendeli alá, egy-egy drapériát, ruharészletet szinte

rajzosan ad. Csak egy parasztfiú nagy kucsmája kivétel ez alól, mert irdatlan tömegét oly jellemzőnek találta. Alakjaiban, fejtanulmányai-ban nemcsak a külső méret, hanem a szobrászi fogalmazás is nagyvonalúságot fejez ki. *A forráskút* című bronzszobra jó példa erre, *Pásztorfiúja* pedig kitűnő megoldása az alak egyensúlyproblémájának. Kis aktjait is ösztönös szobrászi vágyak sugallták.

Molnár C. Pál festészete a latin szellemiség kifejezője. Ha képei megszólalnának, franciás hangsúllyal olaszul beszélnének. Minden alkotása egy-egy emlék, egy-egy látománnyá mélyült élmény itáliai kóborlásai-ból. Primitív és raffinált, ultramodern és archaizáló, elvonatkoztatott és közvetlen egyszerre. Ez a különös kettősség, az antiknak és a mainak, a mindennapinak és a szokatlannak ez a vegyüléke eredményezi művészete sajátos zamatát. Néha bonyolult allegorizálásba téved, mint a korai renaissance cassonék festői, máskor pedig naivan fejezi ki magát, mint az ókeresztény képírók. Szereti a finom kis képecskéket, mert bennük sokkal következetesebben tudja megőrizni a latin kultúrával átítatott hangulatot, mely stílusát eredményezi, mint nagyobb festményeiben. Tempera-színei, a finom szürkék, a tompa barnák, a szelíd rózsaszínek és a lágy kékek delikát harmóniákba olvadnak össze bennük. Egy-egy kisebb, biblikus kompozícióján, vedutáján az utánaérvés őszinte közvetlenségéig melegszik. Az archaeológia bizonyára nem mint tudományos fogalom izgatja őt festményeiben, hanem átéli az antik töredékek klasszicizmusának, hideg szürkéjének, formai bevégzettségének művészi hatóerejét, mint Picasso, Chirico és a többi mai latin kultúrájú művész.

Újabban azonban mintha némi változás állott volna be Molnár C. Pál művészetében. Természetszemlélete realisabb, erőteljesebb, üdőbb lett. Tájékeinek technikája, a már olajjal kevert tempera is a valóságközelség fokozódására mutat. Az intellektuális raffináltságot a festői élmény közvetlensége váltotta fel. Már nemcsak lelke bel-sejéből vetíti ki látományait, hanem elgyönyörködik a hegyi tó színes tükröződéseiben, a hóborította csúcsok meszes fehérjében, az erdők buja zöldjében. Tehetsége erre vezeti ki majd Molnár C. Pált a tovább nem fejleszthető, de artisztikus szakutacsból. A Benvenuto Cellini életrajza számára készült és egyéb színes illusztrációi legtipikusabb képviselői a három évszázad olasz művészetének értékeivel átítatott, előkelően pallérozott szellemének.

Nagy Imre Erdélyből jött, falujából, ahol huszonöt hold földjén gazdálkodik, de nem hajtotta el esetét, mert a festőművészet épp úgy elhivatottsága, mint a gazdálkodás. Mindkettőnél a természettel, az anyafölddel, esővel, napfényel, embertársaival, jószágá-

val van dolga. Valószínűleg még Pesten sajátította el azt a látást, amely legjobban megfelel neki. A természetközelség, a festői motívumok közti élete pedig még jobban elmélyítette stílusát. Bizonyára most már nem is tud másképpen látni, mint festményein. Bátran, őszintén, nagy formákban és színesen. Valósággal megmintázza színeivel a tájat, embert, állatot. Emberei biztosan állanak lábukon, a jószág mozdulatai is ösztönösek, mindenki úgy tesz-vesz képein, mint az életben, pedig festményei tulajdonképpen kompozíciók. Vonalak, tömegek, színfoltok egyensúly-játéka. Nem kedveli a sík terepeket, hepe-hupás a vásznain minden, a háttérrel is hegyek övezik, fölöttük úsznak a gomolygó felhők. A sok forma szinte harcban áll egymással, képei telítve vannak szín- és formaeseményekkel. De minden tökéletesen kiéli a maga természetes valóságát, nem satnyul el, nem lesz bizonytalanná. Az örökké természetben élő ember határozottsága nyilatkozik képeiben. Színei nem látszatjelenségek, hanem a dolgok tulajdonságai, hozzátartozók lényegükhöz. Nagy Imre képeiből Erdély hegyeinek, földjének zamata árad felénk.

Kádár Béla franciás ízlésű, az École de Paris fogásait követő festőművész. Alakos és csendélet-kompozíciói a valóságtól független szín- és forma-rapszodiák. Önálló, beidegzett modora van az ábrázolt motívum földolgozására. Csak néha jut közelebbi kapcsolatba a természettel. Itt megérzik a motívumból frissen született artisztikum. Szürkébe ágyazott lány színharmóniái különösen a csöndéletekben érvényesülnek, mert nem kell átformálni alakjait, mint figurális kompozícióin. A vonalak kellemes menetéért, a formák összefoglalásáért sokszor alakjait is átgyúrja. Így jobban beilleszthetők ornamentumszerű látományaiba. Színei sokszor izgatón egymásba áramlanak, formái pedig lágyan elpengenek. Mindegyik festménye dekadens, artisztikus és ízléses ötlet.

A belga hivatalos körök hozzánk is elküldték a tavalyi velencei biennálison bemutatott nagyszerű képzőművészeti anyagot, mely legutóbb a bécsi Hagenbundban szerepelt és amelyből valóban reprezentatív színvonalon álló kiállítást rendeztek a Nemzeti Szalonban. Bár művészetük három világhíressége, James Ensor, Eugène Laermans festő és Georges Minne szobrász, e három aggastyán nem állított ki, mégis rendkívüli magas szintű és összhangos volt az anyag. A szélsőséges irányt képviselők részben elmaradtak, részben náluk is megszeldültek, mint azt legkiemelkedőbb képviselőjük, Constant Permeke is mutatja.

A flamand faj különben sem hajlamos szimbolikus és geometrikus elvonatkoztatásra, tulajdonképpen földhözragadt realista, akár-

csak nagy ősök, az idősb Peter Brueghel, akit a modern belgák igazi elődjüknek tekintenek. Most nincs közöttük olyan brutális vagy infantilis naivitású művész, mint 1927-ben láthattuk emlékezetes kiállításukon a Múcsarnokban, amelyen van Eyck, Roger van der Weyden és a többi nagy mester mellett a legmodernebb neoprimitívek is felvonultak. Most már nagyobbára ezek sem tartják elegendőnek, hogy csak a tehetségükkel kérkedjenek, hanem ismét hangoztatják kultúrájukat is. Hiszen a flamand festészetnek van az olasz képrás mellett legdicsebb multja. Általában a lágy festőiség uralkodik náluk, a tenger melléki párás légkör letompítja az élesebb színhatásokat.

A kiállítás anyagából elsősorban Albert Saverys tájképei és csendélete tűntek ki. Aratást ábrázoló két tájképét valósággal a sárga színek szimfóniájának nevezhetjük. Telivér festő, mindent színekkel, a valeurök finomságával fejez ki. Szinte az angol Turner tengerképei jutnak eszünkbe, annyi a levegő, a fény, az izzó vibrálás festményein. A szalmakalapos aratók fürödni látszanak a sárga kalásztengerben, csak egy-két odakanyarított ecsetvonással vannak a vászonra mintegy odaérezve, a háttér elmosódott házainak tömege feloldódik a napfényben. Észrevétlenül megy át a horizont a felhős ég sárga színvilágába. Sötétebb tájképeim is a tiszta festőiség uralkodik, mint a nagy, lágy és tompa színharmóniákban szétterített, fajdkakast ábrázoló csendéletében. Ez a tiszta festőiség nagyon közel áll a magyar lélekhez.

Isidore Opsomer a leghíresebb élő belga arcképfestő. Mindig úgy festi arcképeit, hogy azok ne csak kellően jellemezzék az ábrázoltat, hanem festőileg többet adjanak ennek a megörökítésénél. Mostani, mindkét képmásán erkélyre állította modelljét, a férfi alakja mögött táj terül el, lent apró házakkal, fent felhős, szürkés éggel. Az előtér alakábrázolását összeolvasztja a háttér tájképjellegével. Különösen Charles Bernard, belga esztétikus arcképén sikerült ez kitűnően. Opsomer szabad, de mégis konstruktív festőisége egy toledói tájképben áll előttünk.

Négy képpel szerepelt a kiállításon Constant Permeke, a flamand avant garde leghíresebb mestere. Méltatói zord művészetét a nagy Péter Brueghel festészete legméltóbb modern folytatásának tekintik, különösen az antwerpeni múzeum gyűjti legjobb képeit. Festményei vad erővel jellemzik a természetet, az embert. Egy asztalra könyöklő parasztja a realitáson túlmenőleg a lényegyet adja, a szépséggel nem törődő könyörtelenséggel. Mind ebből, mind sötét tónusú, barnás színű tájképeiből is a belga expresszionizmust a maga földhözragadt valójában, vaskosságában ismertük meg.

Ellentéte Anto Carte, akinek finom lelkiséggel telített, szinte

aszkrétikus művészetében az új vallásos elmélyülés fejeződik ki. Krisztust, mint a mai élet átszellemült, szegényes vándorát ábrázolja emausi tanítványai között, Szent Mártont pedig mint középkori álomlovagot, freskószerű színek tompafényű ragyogásában. A lovon ülő, díszes öltözetű szent mintha vérbe mártaná kardját, midőn vörös köpenyét elvágja, hogy odanyujtsa az előtte térdelő nyomorultnak. Az utóbbi alakjában Georges Minne neogótikája talál továbbfolytatásra. Milyen biztos a szereplők mintázása, pedig a színek sokszor túlterjednek a testeket határoló körvonalakon. Ennek köszönheti a kép légyságát, vibráló színhatását.

Hasonló technikával készült a kiállítás egyik legnagyobb vászna, Léon Dévos háromalakos, két aktos kompozíciója. Először színekkel mintázza meg az alakokat, pontosan, de lágyan érezteti a test plasztikáját, felrakja a fényeket, majd végül rárajzolja a színekre a vonalakat, amelyek a végső formát adják. Utóbbiak sokszor korrigálják a testeknek a színekkel nagyjából már megadott alakját. Puha, festői hatás, előkelő, telizengésű artisztikum az eredmény. A festmény igazi *beau morceau*, mint ahogyan a franciák nevezik.

Itt láthattuk Pierre Pauwelsnek, a belga bányavidék, a Pays noir festőjének két jellemző alkotását, amelyen a sötét, kékesfekete színek mellett a fehérek oly hallatlanul világítanak, Charles Lebon bámulatosan lágy, tökéletesen megoldott falusi tájait, Edgard Tytgat szellemesen naiv impresszióit, Willem Paerelsnek a kék és a sárgásbarna egymást fokozó hatásán felépülő tájképeit, Henri Logelain barnás és szürkés tónusfínomságokat mutató, a figurálist jól mintázó leányarcképét, Jean Timmermans nemes színekben tartott, lágy városképeit és Marie Howet zöldes tónusú, rendkívül finom hatású erdős képeit. Utóbbi festette bámulatos következetességgel és szándékának tökéletes keresztülvitelével a kiállítás legnagyobb hármaskompozícióját. Képviselve vannak a neoklasszikus törekvéseket követők is, mint a nagy nevet viselő Leon Navez és Adrian Duerinecky, akik a tiszta formaadást, a tartózkodó színezést tekintik céljuknak. Természetesen vannak az anyagban elvéve kevésbé értékes alkotások is, amelyeknek kiállítását azonban nem lehetett mellőzni.

A plasztikai részben a szállítás nehézségei miatt inkább csak kisebb darabok szerepeltek, de ezek is híven képviselték a belga szobrászat nagyszerű hagyományait és kiváló jelenét. A híres mesterek közül itt találtuk Victor Rousseaut két nőiességgel teli, jellemzően lágy szobrocskájával. Georges Verbanck faszobrát a gótika szelleme hatja át, női márványfeje pedig Minne egybefoglalt körvonalairól, érzékeny formáiról beszél, Victor Dermanet *Kainja* energikusan, festőien mintázott bronztanulmány, Adolphe Wansart gránitfeje

jellemzetesen eleven, Fernand Debonnaires *Clairette*je pedig az olasz quattrocento kis Jézus és Szent János képmásaira utal. Rendkívül eredetiek és artistikusak voltak de Meester bronzból való sasai; a zárt körvonalú madarak szervesen folytatják az együttélő talapzat formáit. Georges Petit gazdag éremorozatot mutatott be.

A grafikai rész gazdag és magas színvonalon állt. A belgák mesterei minden technikának a lágy vernis-moutól az erőteljes fametszetig. Elég, ha a rendkívül élvezetes anyagból Jules de Bruyker bámulatosan tartalmas, ezerárnyalatú rézkarcait emeljük ki.

A belga kiállítás eseménye volt művészeti életünknek.

*

Budapest-Világváros volt a címe Vágó József építőművész kiállításának, amelyen Budapest nagyvonalú fejlődésének megáldott, de jól meg is fontolt terveit mutatta be a Nemzeti Szalonban. Főképpen a sűrűn emlegetett városrendezési problémákat igyekezett megoldani, így első sorban a Bazilikától a Kálvin-térig kialakítandó Fórumot, a vele kapcsolatos útvonalakkal, a Nyugati pályaudvarnak hátritolását az itt kialakítandó új városrészszel, a Tabánt, a budai Lánchídfe és a Déli pályaudvar elhelyezését. Tervei csak városrendezés szempontjából szolgálhattak komoly adalékkal, mert az építészeti részletek tekintetében alig hoznak megnyugtató megoldást. Nagyra értékeljük a korszerű építészetet, de az új épületeket mégis összhangba kell hozni a kialakult városrészszel, a műemlékekkel. Nem stílszerű a Bazilika szomszédságába olyan üvegpalatát építeni, amint Vágó tervezett. A modern építészetnek meg kell találni azt a stílust, amely a korszerűséget, a maradandó monumentalitást és a régi városképpel való összhangot egyaránt kifejezi. Sikerült is ez Vágónak a budai Lánchídfe terének kialakításánál, mely az egyedüli helyes megoldást adja a térnek alig halasztható megnagyobbításával. A homlokzatok, a nyugodt oszlopsorok tökéletes összhangban vannak az Alagút nagyszabású portáléjával.

A Bazilikától a Deák-térig terjedő terület felét a kiszélesített Tisza István-utca mindkét oldalán beépíti és nagyszabású útvonalat nyit az Erzsébetváros házrengetegén keresztül a Tisza István-utca folytatásaképpen a Klauzál-térig, a kiszélesített Rombach-utca pedig kivezeti a Vilmos császár-útig. Az utóbbi két útvonal az Andrassy-úttal együtt így sugárszerűen indul ki a Marokkói-udvartól. Kitűnő ez az elgondolás a Tisza István-utcaból nézve, de az Andrassy-út lezárása nem kielégítő. A városház új szárnya és az evangélikus templom sincs szerencsésen megoldva, ellenben igen sikerült a Kálvin-tér kiképzése a régi református templommal.

Nagyszabású megoldást talált Vágó a Lehel-térig hátratólt Nyugati pályaudvarral kapcsolatban, ahol új, modern városrészt tervez klasszikus ízű, zárt térrel és széles körutat vezet a Baross-tértől, a Köröndön, a Szinyei-Merse-utcán, az új Lipótvároson át a Dunáig. Az útvonal tengelyébe, a Dunapartra állítja a majdan föl-építendő új, tornyos városházát. A régi Nyugati pályaudvar épületét sportcsarnoknak alakítja át. Művészi gondolat a belvárosi templom elé tervezett, meghitt udvart körülvevő árkádsor, de az utóbbinak könnyedebbnak kell lennie. A Tabán beépítésének tervei nem szerencsések. Hála Istennek, túl vagyunk azon, hogy a Naphegyet a Palotánál teljesen elépítsük és hogy a királyi palota tövében szörnyű üvegkalitkákat huzzunk föl. Lehetőleg meg kell őriznünk a most elkészült gyönyörű parkot.

A jövő terveit, építészeti ábrándjait bemutató kiállítás után egy másik tárlat a Szepesség művészeti multjáról és jelenéről számolt be a Nemzeti Szalonban. A Szepesség Nagymagyarországnak kiválasztott területe volt. Természeti szépségei, égbéerő csúcsai, zöld- és kéktükrű tengerszemei, zúgó patakjai, örökzöld fenyvesei mellett a kultúra is bearanyozta a vidéket. Ósi városai évszázadokon keresztül a polgári művelődésnek voltak tűzhelyei, faragott szárnyasoltárokban, freskókban gazdag templomai a magyarországi művészettörténelem kivételes értékeit rejtik csúcsíves boltíveik alatt. Itt nem szakad meg a művészi munka a török uralom alatt sem teljesen, a helyi termelés ugyan elakad, de a XVIII. és még inkább a XIX. század elején ismét erőteljesen folytatódik a művészi élet. Lőcsén működött a XVIII. században Szilassy János ötvösmester is, akinek zománcos képekkel díszített kelyhei, monstanciái és egyéb remekei messzi külföldön is híressé váltak. Külön világról, helyi kulturáról számol be minden alkotásuk.

A Nemzeti Szalonban rendezett kiállítás azonban csak a XIX. és a XX. századi művészet alkotásait mutatta be. Czauczik József az első jelentősebb mester, akinek a mult század elején készült arcképei, csendéletei a biedermeier világ meghitt egyszerűségével vannak tele. Müller János művészetében alakult ki a tájkép-stílus, amelyet idősb Markó Károly tett később világhírűvé. Vízfestményei kétségtelen előzményei Markó eszményi tájainak, de Müller még nem idealizált annyira, művei híven mutatják a szepesi vidék jellemző szépségeit. Rombauer János férfi-arcképe a művészt már a nyugati festői kultúra tökéletes vértézetében mutatja. A kép nem helyi gyökerű, nem provinciális, hanem általános érdekű alkotás.

Idősb Markó Károly sokat méltatott művészetében kivételes helyet foglal el az a két bemutatott, a Szépművészeti Múzeum birto-

kában lévő alkotás, amely Visegrád és egy alföldi pusztta táj motivumát örökíti meg természetűen. Boemm Tivadar művészetéről különösen egy simán festett férfi-arckép és a mester leányáról közvetlen melegséggel előadott tanulmánykép tanuskodott. Itt látjuk Gundelfinger Gyulának jól ismert, ezerszer reprodukált tájképét Árvaváráról, kiváló vízfestményeit, egy drámai hatású vásznát és Csobánc sikerült látképét. Egy teremben került egymás mellé báró Mednyánszky László és Katona Nándor gyűjteménye. Több más művész képei egészítették ki még a szepesiek képsorozatát.

A szobrászatot Lux Elek nagy gyűjteménye képviselte. Legnagyobb részben ismert alkotások, amelyek hűen számoltak be stílusának gyengéden, kecsesen nőies, a formákat sokszor egymásba simító jellemvonásairól. Legkiválóbb volt köztük a plasztikus erővel megformált, félszemű férfi-fej.

Megszoktuk, hogy évenként találkozunk Bernáth Aurél újabb termésével. Ezúttal színesebb, előadása kissé realisztikusabb, tónus-skálája mélyebb lett. A régebbi misztikum elillant műveiből, noha alakjai most is csak árnyképei a húsból-vérből való embereknek. Bernáth művészetének értékei nemes tónusaiban, gyengéd harmóniáiban, áttetszően odakent, szinte idegesen érzékeny színkezelésében rejlenek. A rajzot elhanyagolja, a forma alig érdekli, mint látszat szerint való színjelenséget ad mindent, de nem az impresszionizmus realisztikus optikája értelmében, hanem a lelki megrezdülés költői melegével, szubjektív színélményekkel. Festményeinek légköre nemcsak a fizikai levegősséget jelzi, hanem a benső, költői tartalmat is. Talán csak rajzban kell fejlődnie, hogy esetje még közvetlenebbül, minden merevség nélkül követhesse érzésben fogant látományait.

Berény Róbert stílusa utóbbi időben egészen közel jutott Bernáth Aurél festői felfogásához, de nem annyira Bernáth átszellemített festészetének eredményei vonzották Berényt, mint inkább a hasonló akarások vitték egymás szomszédságába a két művészt. Berény sem a természet formái, testi tartalmát akarja adni, hanem mindent mint színjelenséget fog föl, de nem az impresszionizmus folyton változó színbenyomásai, hanem a dolgok állandó színértékei értelmében. Ezek a jelenségértékek nem egyedül a szem-recehártjának eredményei, hanem a lélek mélyéből törnek elő. Berény színei annak ellenére, hogy ismét hűen tapadnak a valósághoz, sőt sokszor jellemzik a dolgok anyagát, mégis alanyi élményekké finomultak. Képein minden folt gondosan mérlegelt összhangba olvad, egyik sem változtatható meg, erősíthető, vagy gyengíthető a többi hátránya nélkül. A színjelenségeknek egymással való szoros kapcsolása, másképpen dekoratív har-

móniája egyik legnagyobb erőssége Berény művészetének. Szinte érezzük a színeknek a tárgyaktól felszabadult, önálló zengését. Berény most már nem alakítja át erőszakosan a természet motivumait, híven érezteti a távlatot, kitűnően megrajzolja csendéletének egyes tárgyait, mégis minden festményén érezzük, hogy nem a valóságot írja le, hanem a színek líráját érezteti.

Szőnyi Istvánnak a természettel való közvetlen kapcsolatáról győzött meg a művész utolsó kiállítása, melyben önmagának készült vízfestményeit, rajzait mutatja be. Ezek az őszinte alkotások nem előkészületek egy-egy nagyobb kompozíciójához, hanem önálló munkák, amelyekben a rendkívüli tehetségű festő a természethez való meghitt viszonyát újítja meg állandóan. Bennük jegyzi fel, gyűjti össze a sok értékes festői megfigyelést, amelyeket aztán emlékezetből készült kompozícióin használ föl. Egyforma könnyedséggel használja a vízfestéket, a temperát, a tollat, a karcolóút, mindegyik technikában azonnal megéreződik sajátos stílusa. Egyszer nyugodt elmélyedéssel keresi meg az ütött-kopott falakon, háztetőkön a különféle árnyalatokat, vagy gondosan mérlegeli a parasztleányok színes ruháinak üde foltjait, máskor viszont meglepő hirtelenséggel veti oda benyomásait. Teljesen uralkodik a kifejező eszközök fölött, az ecset, az elfolyó vízfesték épp úgy engedelmeskedik akaratának, mint a ceruza vagy a toll. Árnyék nélküli körvonalrajzokkal is bámulatos termélységet tud éreztetni. Most láthatjuk csak igazán, hogy Szőnyi művészi érzése mennyire megfinomodott, minden egyes munkája telve van választékos szín- és tónus-hatásokkal.

Gróf Batthyány Gyula, akinek újabb gyűjteményét az Ernst-Múzeum mutatta be, kivételes fantáziával megáldott festőművész. Mostani képeiben is hű maradt stílusának egyéni sajátosságaihoz. Olaj- és tempera-alkotásaiban egymásra halmozza a formákat, dekoratív zsufoltsággal győzi le a vászon tátongó ürességét. Nem törekszik a termélység igazi éreztetésére, valóságos tornyokat épít fejkéből, mozaikokat rak össze alakokból, amelyek nem válnak el határozottan egymástól, figurális mivoltuk beleolvad környezetükbe. Rajzán, színezésén dekoratív egymás-mellé rendeltség uralkodik. Stilizálása szellemesen sziporkázik, telve van artisztikus, ornamentális ötletekkel, művészi egyéniségének eleganciájával. Batthyány csak akkor vesz kezébe ecsetet, ha van igazi mondanivalója, de az ő művészi értelmezésében a köznapi motivumok is dekadensen érdekesek lesznek. Egy-két arckép, így Mrs. Bruce (Tamara Karsavina) képmásának tartózkodása bizonyítja, hogy Batthyány az arckép kedvéért néha fegyelmezni is képes raffinált stílusát. Az incselkedő, szökdecéslő scherzót itt nyugodtabb melódia váltja föl. Egyik legsikerültebb alko-

tása volt a Toscanát ábrázoló tájkép és a Misét bemutató hieratikus görög-keleti vízió.

Mellette Feiks Jenő szinte realistának hatott, pedig ő is elegánsan, de egyszerűen, lefokozott színekkel festi alakjait. Nekünk különösen tájképei tetszettek, az impresszionizmuson már túlevő, idősb Brueghelhez, a XVII. századi hollandusokhoz kapcsolódó, kis alakokkal telehintett, zamatosabb színezésű, lóversenyt, strandot és kocsolyapályát ábrázoló festményei.

A kiállításnak Fáy Lóránt volt meglepetése. Művészete még egyenetlen, de legsikerültebb alkotásai igazi értékek. Puritán egyszerűséggel, árnyék nélkül ábrázolja a természetet, a különböző színű felületekkel adja a teret, világos színeivel tisztán mintázza meg a dolgokat. Szálkás színfölrakása néha hűen követi a motívum texturáját, máskor viszont ez inkább csak technikai érdekesség. *Fűszedője* dekoratív jelentőségű, nagyvonalúan egyszerű alkotás. Finom színeinek, a sárgáknak, kékeknek, rózsaszíneknek, fehéreknek együttese nemes összhangba olvad össze. François Millet, vagy Puvis de Chavannes áhitatos művészetének visszfénye csillog az alkotáson. Épp ilyen nemesen egyszerű volt a *Szobrászműterem* című vászon, *Vak tanára* pedig a világtalanság rettentő magányát adta a lélekábrázolásnak tiszta festői értékben kifejezett, dekoratív erejével. Nagy várakozással tekinthetünk Fáy Lóránt fejlődése elé.

Az Ernst-Múzeum egy másik csoportkiállításának legjelentősebb szereplője Farkas István volt. Ezuttal közelebb jutott a valósághoz, tájképei realisabbak, csak a bennük mozgó alakok tartották meg a hazajáró lelkekre valló, régebbi misztikumot. Mostani festményei is emlékezetből, de már olajban készültek, az olajfesték simulékonyabb előadása is jobban illik a természetközelséghez. Csak a deszkaalapot tartotta meg, ennek barnás, eres tónusa sokszor belejátszik képeinek színhatásába. Néhány Balaton-környéki és francia emléke, különösen a delikát tónusú *Szigligeti hegyek* volt szerencsés tünete mostani irányváltásának, művészete magyarosodásának.

Medgyessy Ferenc szobrászatának zamatos, nyugodt klasszicizmus a több ismert kisplasztikájában és egy nagy női akt szobrában jelentkezett kiválóan. Anyagszerű, vaskos, a kő és a bronz holt súlyát is éreztető alkotásai csak az alakok plasztikus térbeliségét fejezik ki emberi szenvedélytől mentesen. A Műcsarnokban rendezett Nemzeti Kiállításon viszont Világjáró Jelky András bajai szobrának mintáját mutatta be. A regényes életű, nyugtalan vándornak távol-ságokat legyőző alakját összefoglalóan, tömören, mégis mozgalmasan, a régi magyar provinciálizmussal rokon stílusban mintázta meg. Ohmann Béla két építészeti jellegű szobrászi alkotása volt az idei

Nemzeti Kiállításnak még érdekes ujdonsága. Összes 'szobrászaink között ő számol leginkább a szobrászatnak az építészethez alkalmazkodó stílusával. A szegedi Fogadalmi Templom számára készült, vörös márványból való oltára az architektura által fegyelmezett, tektonikus alkotás, Kálmáncsay Domokos alakja pedig a középkor kései román szobrainak stílusát idézte emlékezetünkbe. Tanácsos lenne azonban a Nemzeti kiállítások jelentős gondolatát a jövőben meghatározott művészi feladatkörrel összekapcsolni, ezzel a közönség és a művészek szempontjából vonzóbbá tenni.

Érdekes egyéniség az erdélyi Szervatius Jenő is, akivel a Tamás-Galériában rendezett gyűjteményes kiállításon ismerkedtünk meg. Legtöbbször fából faragja szobrait, melyekben az alakot hozzástilizálja a fatörzs, az ág alakjához. Soha sem szerkeszti össze több darab-ból a fát, embereit mindig úgy alakítja, hogy mozdulataikkal elférjenek az anyagban. Alakjai ezért sokszor szinte szertelenségig megnyulnak, de mivel az anyag indokolja formáikat, mozdulataikat, ezért mindig stílusosan hatnak. Néha simára fényesíti szobrait, ezek a művei dekadensek, máskor durván, elnagyoltan faragja ki fejeit, alakjait, ezek viszont brutálisan erőteljesek. Az őstehetségek barbár, de ösztönös kifejező képességére emlékeztet művészete. Legjellemzőbb munkája a *Széki paraszt* volt, melynek darabos, jellegzetes formáiban az ősi fafaragó művészet stílusos képzelőereje jelentkezik.

Tavasszal egy hónapra a Múcsarnok termeit a Képzőművészeti Főiskola vette birtokába, hogy bemutassa az utolsó nyolc év növendékeinek java munkáit. A kiállítás nemcsak a fiatalság, hanem a tanári kar vizsgája is volt, mert beszámolt az intézetben uralkodó művészi szellemről. Kétségtelen, hogy a főiskola ismét nyugodt vizekre érkezett, a lecsöndesedett művészeti forradalmak már nem döngetik kapuit, egységes fölfogás hatja át a vezető tanárokat, az alakrajz mestereit, mindegyikük hasonló szellemben tanítja a növendékeket, akikben elsősorban a biztos tudást akarják megalapozni. Nem korlátozzák az egyéniség korai jelentkezését, csak az éretlen, felületes különkedéseket, modorosságokat nyirbálják le. Egyik-másik mesternek határozott stílusa természetesen rányomja bélyegét a növendékek munkáira is, így Rudnay Gyula festői, vagy Sidló Ferenc szobrászi hitvallása tanítványai képeiben és szobraiban is azonnal felismerhető, de ez így volt mindig a művészet birodalmában, nagyobb egyéniségek szükségszerűen hatnak a fiatalságra.

Az egész kiállítás őszinte hódolat volt a természet előtt. Mindegyik alkotás lelkiismeretes tanulmány, akár zárt helyiségben, akár plein air-ben figyelte meg a művész modelljeit. Csak elvétve találtunk egy-egy munkát, melyben tetszetősségre való törekvés, megalkuvás jelent-

kezik. A fiúk még hisznek elhivatottságukban, a művészet szent-ségében, az élet küzdelme még nem törte meg idealizmusukat. Tájé-kép igen kevés szerepelt, mert az emberi alak a festészetnek is leg-fontosabb problémája, akárcsak a szobrászatnak. Kompozíciót is aránylag keveset láttunk. A képírásnak ez a legmagasabbrendű mű-faja aránylag kevés helyet foglal el a növendékek munkásságában, ezt is inkább a realizmus jegyében művelik, mint stilizálva. Egyedül Domanovszky Endre és Mezey Arthur korai renaissance-ízű, illető-leg klasszicizáló munkái jelentettek kivételt. Viszont Szalay Lajos, az 1936. évi Székely Bertalan-díj nyertese, teljesen a mai élet közvet-lenségével ábrázolta a *Szent Családot*. A szobrásznövendékek között is több igaz tehetség vált ki.

A háború után megalakult balti államok közül a lettek mutat-nak új, de nagy művészeti kultúrát. Az Iparművészeti Múzeum nagy-csarnokában, a Nemzeti Szalon által rendezett kiállításuk háború utáni festőművészetüket és szobrászatukat mutatta be igen szeren-csésen. Képírásukon meglátszik az újabb párizsi eredmények hatása, viszont impresszionisztikusan feloldott festői előadásuk stílusa inkább az északi népek lelkivilágára vall. Nem annyira gyengéd és kifinomo-dott, mint inkább erőteljes, keményen határozott ecsetvonásokkal vetik a vászonra a realiztikus szemléleten alapuló, de önálló művészi látományokká emelt motívumokat. Náluk is lehiggadtak a szélső-ségek, így a konzervatív és a haladó irányok között már nincsenek éles ellentétek. Szobormű a szállítás miatt csak kevés szerepelt, de ez is elég volt, hogy meggyőzzön bennünket a letteknek a részleteken felülemelkedő, összefoglaló, az anyag jellegével számoló, stilizáló erejéről. Kiállításuk, melyen java mestereik vettek részt, összhangos hatású volt, jó minőségűeket mutatott, egyben itt-ott elárulta a lett nemzeti karakter jellegét is.

*

Május első hetében leplezték le Budapest két új lovasszobrát, gróf Hadik András és II. Rákóczi Ferenc emlékművét. Az elsőt ifj. Vastagh György, a másodikat Pásztor János alkotta. A Hadik-szobor kissé szűk helyen, a várbeli Űri-utca kiszélesedésében, egyemeletes házak között, a Rákóczi-szobor viszont nagy téren, szabad levegő-tengerben, hatalmas paloták előtt, az Országház előtti Kossuth Lajos-téren áll. Különböző elhelyezésük határozta meg a két szobor stílusát, is, az előbbinek a közeledésre számító, részletező mivoltát, az utóbbi-nak barokkos nagyvonalúságát.

Gróf Hadik András természethű, naturalisztikusan mintázott paripán ül. Alkotója nem tagadta meg, hogy a Mezőgazdasági Múzeum

számára hosszú sorát alkotta az életteljes lószobroknak, melyeknek c-lja nem a művészi alakítás, hanem a ló különböző fajtáinak tökéletes bemutatása volt. Most is létező lovat mintázott meg nyugodt állásban, lelkiismeretesen, az összes részletek világos feltüntetésével és erre a ménre ültette fiatalos külsejű, gárdista jellegű Hadikját. Barokk ruhájában olyan, mint egy érecé vált banderium-alak. Az öltözék, a lószerszám s a felszerelés összes aprólékosságait is hűen ábrázolja a művész. Mindez azonban legkevésbé sem bántó, mert a szobor csak életnagyságú, kis téren áll, jellege nem nagyvonalú. Aranyozása is a kis méreteknak felel meg. Talapzata szokványos barokk-formákat mutat nem túlságosan sikerült betűkkel.

Rákóczi viszont ágaskodó spanyol ménen ül. A hatalmas paripa hátsó lábán áll, érc-súlya dúsan leomló farkára támaszkodik, mely a szobor statikáját, a függélyes tengelyt hangsúlyozza. Nemesen ható körvonalai mindenünnen ki vannak érelve. Pásztor úgy osztotta el a fontos részleteket, hogy a mindenfelől látható szobor nézete mindegyik oldalról nyújtson lényeges képet. Ezzel a szobrász arra kényszeríti a nézőt, hogy körüljárja az emlékművet. Ebből következnek a gazdagon alkalmazott kontraposztok is, amelyek a szobor mozgalmasságát, belső feszültségét, energiáját is kifejezik. Rákóczi feje balra, a lóé jobbra tekint, testük mozdulatiránya viszont ellentétes. A spanyol magas iskola szerint nevelt ló nemesen emeli mellső lábait, hátsó jobblábát pedig kis sziklán nyugtatja, mint a bronzparipa Leonardo da Vincinek a Szépművészeti Múzeumban levő kis mintáján. Remekbe készült a ló feje a nemes hajlású nyakkal, teste is stílusos összefoglalása a barokk lótipusnak. A részletek mindenütt alá vannak rendelve az összhatásnak. A nyeregben majdnem álló Rákóczi mintázása energikus. Dús fürtökkel övezett, szépvágású, férfias feje Mányoki arcképének vonásait mutatja határozottabb karakterrel. Jobb kezében marsallbotot tart; ez a megszokott járulék is elősegíti a hatásos körvonal érvényesülését. Az alak baloldalán több részlet halmozódik össze, de nem gátolja a formák világos látását, sőt a Rákóczi hátáról leomló széles szalag festőien tölti ki az alak és a ló teste közötti derékszöveget.

Pásztor barokk szobrot alkotott, de nem esett a XIX. századi művészek agyagos, elmosódott festőiségébe, mindig tisztán érezteti a formát. Munkája egyaránt díszére válik ösztönös komponáló tehetségének is, Budapest városának is. A vörös gránitból való, egyszerű, de nemes talapzat Rákóczi-címerével Györgyi Dénes tartózkodó ízlését dicséri.

Ybl Ervin.

IRODALOM.

Nyelvrokonság és lelki rokonság.

Zsirai Miklós: *Finnugor rokonságunk*. Budapest, 1937. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Nagy 8°, 588 l. és két térképmelléklet.

Amikor őseink nem is oly rég hírt vettek arról, hogy egyes tudósok Észak primitív népeivel rokonítják nemzetünket, felháborodott büszkeséggel utasították vissza a halzsiros atyafiság gondolatát s a nemes magyar nép becsmérloít látták azokban, akik az Európa és Ázsia északi részein élő népcsoportok műveletlen nyelve meg a magyarok zengzetes beszéde közt nem átalottak hasonlóságot felfedezni. Azóta az idő kereke nagyot fordult: a tudományos nyelvvizsgálat minden kétséget kizáró módon bebizonyította, hogy nyelvünk igenis származási rokonságban van a lappok, finnek, mordvinok, cseremiszek, votjákok, zürjének, vogulok és osztjákok nyelvével, s ez a megállapítás nyelvészeink tudományos harcai, meg tudományt népszerűsítő törekvései nyomán végre-valahára a magyarság széles rétegeinek tudatában is gyökeret vert; mindamellet még ma sem halt el egészen a sértődött nemzeti önérzet bús utórezgése.

Elfogadni ugyan elfogadjuk — a tények kényszerítő súlya alatt — a finn-ugor rokonságot, de kérkedni nem szoktunk vele. Ugyan kinek jut nálunk eszébe, hogy mi büszkén hivatkozhatnánk az orosz örvényben, népek országútján mind a mai napig népi és nyelvi különállásukban megmaradt rokonainkra, mert az ő minden vésszel dacoló fennmaradásuk végső fokon ugyanannak a szívós, céltudatos, önmagához híven ragaszkodó életakarásnak a következménye, amely a magyarság államalkotó képességét, politikai bölcsességét, műveltségformáló erejét ezer esztendőn keresztül kiapadhatatlanul táplálta, élesztette? Még leghívebben a finnekre s esetleg az észtekre szoktunk hivatkozni, a finnségnek erre a két életerős ágára, amelynek százados szolgasorsban tengődés után sikerült végre önálló állami létet alapítania s a nyugati művelődés száguldó iramába bekapcsolódnia. De legtöbbször még itt is meglegésziünk a *Kalerala* népére

való álmódózó utalással, anélkül, hogy eszünk ágában is volna valóságos népi, művelődési meg politikai kapcsolatokra gondolni. Mi közünk nekünk a finnekhez a nyelvészeti érdeken kívül? — kérdezik sokan közülünk. Mit remélhetünk mi a velük való barátkozástól, ettől a földrajzilag is, életformálásban is tőlünk oly távoleső, kicsiny, erőtlen néptől; milyen politikai előnyt tartogathat számunkra a finn atyafiság? — kérdezik magyarjaink fitymálólág.

Való igaz, hogy a magyarság kapcsolatai — kivált mostani megnyomorított helyzetünkben — nem lehetnek mások, csak reális irányzottságúak. Álmódózásnak, romantikának itt semmi helye. De gondoljuk egyszer végig egész komolyságában azt a gondolatot, hogy éppen a reális népi kapcsolatok érdekében volna szükség a nyelvrokonság ápolására. A nyelvrokonság ugyanis lelki rokonságnak válhatik alapjává, s egy reális nemzeti műveltségpolitika mire építhet biztosabban, mint a népek belső, lelki egybeforradására? Finnugor rokonaink közt csakugyan vannak kezdetleges népi életben tengődők, s vannak virágzó nemzeti életre lendülőök. Mind-egy, a fontos csak az, hogy itt is, ott is használjuk ki a nyelvrokonságban rejlő lehetőségeket, ébresszünk lelki rokonságot, résztvevő és segítségre kész együttérzést a finnekkel éppúgy, mint a vogúlokkal. Mert ha egyszer ez a lelki rokonság a maga gyémántszálaival át meg átszövi Európa és Ázsia finnugor eredetű népeit, lesz-e vajjon akkor továbbra is jogunk passzív lemondással elmerülni társtalan, magányos voltunknak gondolatában, amely gondolat annyi szárnyaló nekilendülésnek volt már letörője? Nem lesz-e majd segítségünkre tevékeny életakarásunkban az a tudat, hogy a földgömb túlsó szegletében is vannak népek, amelyek velünk együtt éreznek? S más részről nem fog-e serkentőleg hatni távol, sanyarú körülmények közt élő rokonainkra az a meggyőződés, hogy van nekik egy nagymultú, virágzó műveltségű rokonuk, a magyar, amely szeretettel nyújtja feléjük kezét? Így nézve a dolgokat a finnugor nyelvrokonság csak kiindulópont, alap, amelyre a finnugor népek lelki szövetségét, egymás kölcsönös megsegítésére hivatott, művelődési eszményeket szolgáló, de talán még politikai haszonnal is kecsegtető egységét felépíteni köteleességünk.

Ezek a régen kísértő, nyugtalanító, megoldást kereső gondolataim újultak fel bennem akkor, amikor Zsirai Miklósnak a Tudományos Akadémia kiadásában megjelent pompás könyvét áttanulmányoztam. S végtelen bizakodás lopózott lelkembe látván, hogy mai el-esettségünkben, anyagi és erkölcsi megkötözöttségünkben tudunk lelki eszményeknek, távoli nemzeti céloknak áldozni, egy mély gyö-

kerü művelődéspolitikai irányvonalait rajzolgatni, a nemzet fiait áldozatos műveltségszolgálatra elhívni.

Zsirai könyvének jelentőségét ugyanis — úgy hisszük — akkor ragadjuk meg gyökerében, ha abban nem csupán egy elvont nyelvészeti kérdés népszerűsítését, nem tisztán és kizárólag a finnugor rokonság kérdésére vonatkozó nyelvészeti, néprajzi és embertani kutatások eredményeinek összefoglalását, még csak nem is egyszerűen új távlatok megnyitóját, a kutatás eddigi hiányainak felderítő-jét látjuk, hanem egy tudományosan megalapozott nemzeti műveltségpolitika munkatervét, értelmet meggyőző, érzelmet megmozgató felhívást a finnugor rokonság ápolására, a finnugor népek lelki szövetségének kiépítésére.

Könyvének anyaga a tiszta tudományosság medrében van tartva. Semmi olyat nem mond a szerző, ami az eddigi kutatások eredményeiből a legszigorúbb tudós lelkiismeret rostáján áteresztendő ne volna. Inkább kevesebbet igyekszik adni, mint túlságosan sokat. Nem célja, hogy — a töredékes adatokat kiegészítve, a hiányosságokat pótolva — színes, eszményi, kecsgetető képet rajzoljon rokonságunkról, ellenkezőleg arra törekszik, hogy mindenben csak a teljesen megbízhatót nyujtsa — még akkor is, ha ezzel a rajzolt kép szegényesnek, színtelennek vagy éppen visszataszítónak tűnik fel. S mégis, a rajzolt képnek minden vonásában, festésének minden színében ott rezeg a népünk eredetét nyomozó kutatónak lobogó lelkesedése, a távoli kapcsolatokat, nagy távlatokat meglátó tudós-
nak alázatos meghatódottsága, a kutatótt tárgyjal való mély együtt-
érzése, nemzeti létünk sorskérdésein vívódó magyar lelkének minden felelőssége. S ez a lelkes meghatódottság, ez a résztvevő felelősség-
érzet magával ragadja az olvasót, sodorja, emeli az élet apró-cseprő bajain, egyéni esetlegességein felül arra a magaslatra, ahol a nemzeti lét nagy kérdései mellett minden eltörpül, ahol a nemzet szívverését ki lehet tapintani, s ahonnan nagy távlatok nyílnak multba, jövőbe. Ilyen értelemben bátran elmondhatjuk, hogy Zsirai könyve nagy nemzetnevelő és művelődéspolitikai cselekedet.

Bevezetésül rövid áttekintést ad a világ nyelveiről olyantéle-
képpen, hogy bemutatja a nyelvek osztályozására vonatkozó próbál-
kozásokat. Különválasztja az alaki osztályozást a nyelvek származás
szerint való csoportosításától, s ez utóbbinak részletekbe menő tár-
gyalása szolgál alkalmul arra, hogy egyengesse az olvasónak a világ
nyelvei közt való alapos tájékozódását. Nem szervesen, felesleges
toldalék ez a bevezetés, mert azonkívül, hogy egész világosan kitűnik
belőle a magyar nyelv hovatartozása, helyesebben hova-nem-tartozása

a világ nagy nyelvcsaládjai közt, az olvasó a későbbi tárgyalás folyamán előkerülő, a magyarral vagy annak rokonaival valaha érintkezésben állott idegen nyelveket pontosan el tudja helyezni ez előzetes tájékozódás segítségével a földkerekség nyelveinek óriási tömegében.

A mű tárgyalása négy főrésze különül. Az első rész a magyar nyelv hovatarozásáról szól, érintve a kérdés anthropológiai vonatkozásait is, a második a finn-ugor őskorról rajzol képet, a harmadik ismerteti az egyes finn-ugor népeket, az utolsó rész pedig a finn-ugor nyelvhasználat történetét vázolja. Mint ebből is láthatjuk, mindazt felöleli a könyv, ami rokonságunk kérdésére vonatkozik s amit erről a fontos nemzeti és tudományos kérdéstről minden művelt magyarnak tudnia kell.

A magyar nyelv hovatarozása című első részben a szerző szemléletes képet fest a nyelv életéről, folytonos változásairól, a nyelv-rokonság mibenlétéről, a szabályszerű eltéréseknek rokonságot bizonyító erejéről s a nyelv-rokonítás nehézségeiről. Ezután vállatóra fogja a magyar nyelvet, még pedig három különböző oldalról: a szókészlet, a hangtan és a nyelvtani szerkezet oldaláról.

Vizsgálja mindenekelőtt a magyar szókészlet történelmi rétegződését s megállapítja, hogy mintegy ezerre rug azoknak a magyar szavaknak a száma, amelyek kétségtelenül finnugor eredetűek. Ez a szám ugyan önmagában még nem bizonyítaná nyelvünknek finnugor eredetét, de ha tekintetbe vesszük e szókészlet-rétegnek természetét és használatát, akkor okvetlenül döntő bizonyítéknak fogjuk elfogadni a származási rokonság mellett. Ezek a szavak ugyanis a legtermészetesebb dolgok és jelenségek megnevezései s egy kezdetleges művelődési fokot tükröznek. Másrészről döntő súllyal esik latba az a körülmény, hogy a mai nyelvhasználatban is igen gyakran fordulnak elő: a szóhasználati statisztika 88·4%-ot mutat finnugor eredetű szavaink javára a jövevényszavak használatával szemben.

A szókinés tanúságtételénél is meggyőzőbb azonban a hangtani megfelelések bizonyossága. Finnugor eredetű szavaink hangtanilag nem fedik mindenben az egyes finnugor nyelvekbeli szóalakokat: hiszen ez a nyelv folytonos változásai mellett egyenesen lehetetlen is volna. E helyett olyan eltérések figyelhetők meg rajtuk, amelyek szabályosak, azaz minden odavágó szóban, illetőleg hangtani helyzetben egyformán megvannak. A magyar nyelv például az eredeti szókezdő *p*-t minden esetben *f*-re változtatta: az ilyenfajta szabályos hangeltérés sokkal nagyobb mértékben bizonyítja a nyelv-rokonságot, mint a teljes hangmegfelelés.

A magyar nyelvnek azonban nemcsak szókinésbeli rétegző-

dése s nem is csupán hangtani felépítése mutat a finnugor rokonság felé, hanem ezeknél is határozottabban nyelvünknek nyelvtani szerkezete, alaktani és mondattani felépítésének módja és anyaga. Ha például azt látjuk, hogy a magyarban meg a többi finnugor nyelvben a birtokos személyének és számának jelölése egyformán a birtokszóhoz tapasztott személyraggal történik, s hogy ezek a birtokos személyragok mindenütt ugyanazokból a személynévmásokból keletkeztek: ezt és egy sereg ehhez hasonló szerkezetbeli egyezést semmiképpen sem minősíthetjük véletlen egyezésnek, hanem a szókincsbeli egyezések és a hangtani megfelelések mellett, azokkal együtt a közös eredet legbeszédesebb bizonyítékainak. A könyvnek talán éppen ezek a lapok a legragyogóbb fejezetei, amelyekben a szerző a legelvontabb, a legszárazabbnak tetsző nyelvészeti kérdéseket, a hangtani megfeleléseknek és a nyelvtani szerkezet hasonlóságainak kérdését vázolja. Minden tudóskodó sallangot levetve, az óriási anyagon tökéletesen uralkodva, a legjellemzőbb és a leglényegesebb mozzanatok bemutatására szorítkozva — néhány lapon valósággal a magyar nyelv ősi hangképét és szerkezetét állítja az olvasó elé, azt az összerkezetet, amely ezer éven keresztül folyton lombosodott, bővült, gazdagodott, de a maga eredeti irányzottságából, egyéni sajátosságából semmit sem veszített.

De vajjon a nyelvrokonság nem jelent-e egyúttal faji rokonságot is? Nem azt kell-e várnunk, hogy az összehasonlító nyelv-vizsgálat és az embertani kutatás eredményei fedjék egymást? Nem okvetlenül szükséges-e, hogy a nyelvhasznítás kiderítette finnugor rokonságot az embertani kutatások megerősítésétől tegyük függővé? Ezekre a tudósok részéről is nem egyszer felvetett, a nagyközönség részéről meg éppen unos-untalan hangoztatott kérdésekre azt felelhetjük, hogy nyelvrokonság és faji rokonság ugyan nem feltétlenül fedi egymást, — hiszen a történelem olyan nyelvcsereit is ismer, amelyek következtében merőben idegen fajú népek válnak nyelvrokonnokká — mindamelllett az ősi állapot kutatásában nem mellőzhetjük az embertani vizsgálatokban rejlő bizonyító erőt, illetőleg az anthropológia eredményeinek a nyelvhasznítás megállapításaival való szembesítését sem. Hiszen többé-kevésbé valószínűnek vehetjük, hogy a finnugor nyelvi egység korában az egy nyelvet beszélő nép még nagyjában egységes fajt képviselt, hogy továbbá ezt az eredeti fajiságot az önálló élet útjára tért népcsoportok még sokáig megőrizhették — annak ellenére, hogy vándorlásaik folyamán s új környezetbe telepedésük révén szüntelen fajkeveredésnek voltak kitéve, s e mellett idegen fajú népek is teljes egészükben átvehették a finnugor nyelvet

— mint ahogy a lappokat hajlandók vagyunk manapság idegen fajú, a finnugor nyelvet utólag felvevő népnek tartani. Csak helyeselni tudjuk ennél fogva, hogy Zsirai az embertani kutatások eredményeinek bemutatását sem mellőzi könyvében.

Ezek az eredmények — el kell ismernünk — roppant szegényesek. Nem is csoda, hiszen a finnugorság legjava részében kimerítő embertani vizsgálatok ezideig nem történtek. Szerzőnk óvakodik is az egyes finnugor népek faji sajátosságainak vázlatos bemutatásán felül bármiféle következtetést levonni a faji rokonságra nézve. Az óvatosságban annyira megy, hogy még ott is, ahol pedig — úgy látszik — kínálva kínálkozik az összehasonlításra az alkalom, függőben hagyja a tényeket, nehogy elhamarkodott következtetésnek essék rabjául. Szó nélkül megy el például a mellett a tény mellett is, hogy a finnságban az északi és a lapp elem mellett a keleti-balti az uralkodó faji elem, s viszont Bartucz Lajos megállapításai szerint a honfoglaló magyarságnak a kaukázusi-mongol és a keleti-balti fajformák voltak legfőbb faji elemei. Szerzőnk még itt sem siet kiemelni azt, ami a tényekből önként következik, hogy tehát a magyaroknak és a finneknek közös uralkodó faji eleme a keleti-balti embertípus, ennél fogva a magyarok és a finnek nemcsak nyelvileg, hanem fajilag is rokonok egymással. Pedig ez a megállapítás igen sokat mondana, kivált akkor, ha meggondoljuk, hogy a finnugor népek közt csak a magyarság és a finnség köréből vannak aránylag megbízható, tudományosnak mondható embertani vizsgálatok, s ha itt ilyen alapvető egyezést lehet elkönyvelni, talán nem csalfa az a bizakodás sem, mellyel várva várjuk a finn és a magyar nép pontosabb embertani vizsgálatainak eredményeit, ez eredményeknek a nyelvrokonság tényével való szembesítését, másfelől a tudományos embertani kutatásoknak a többi finnugor népekre való mielőbbi kiterjesztését. Itt — természetesen — még igen nagy feladatok hárulnak az anthropológiára: pontos, kiterjedt vizsgálatok alapján megállapítani az egyes finnugor népekfaji összetételét. Csak ezután a leíró fajvizsgálat után indulhat meg az igazán tudományos összehasonlító embertani vizsgálat. A finnugor nyelvtudomány a maga részéről várakozással tekint az eljövendő finnugor összehasonlító anthropológia elé, amelynek kutatása körét ő jelölte ki, de amelynek eredményeitől a maga megállapításainak megerősítését várja. Mert kétségtelen, hogy a fajrokonság gondolatától megizmosodott nyelvrokonság tudata még hathatóssabban, még nagyobb igénnyel, még biztosabb sikerrel fogja tudni a finnugor népeket összekapcsoló lelki rokonság eszményét szolgálni.

A második részben a finnugor őskorról igyekszik a szerző képet

festeni. Mindenekelőtt a «finnugor» elnevezés történetét, értelmét és jogosultságát tárgyalja, majd rátér a finnugor őshaza földrajzi helyének kérdésére. A Wiedemann és Castrén nevéhez fűződő régebbi ázsiai elmélettel szemben ma már meglehetősen biztossággal európai területre helyezük az őshazát. A nyelvészeti palaeontológia módszerét ugyanis a finnugorságra is alkalmazták a kutatók, azaz finnugor nyelvekbeli közös eredetű növény- és állatnevekből következtetést vontak az őshaza életföldrajzi viszonyaira és fekvésére: ilyenféle megfontolások kétségtelen biztossággal a Volga-könyök és az Urál-hegység közt elterülő vidékre, a Káma és Bjelaja folyók környékére utalnak. Az ezen őshazában élt finnugor ősnép műveltségét is meg lehet rajzolni az ősi szókincs mögött húzódó tárgyi világ rekonstruálásával. Biztosan állíthatjuk például, hogy a finnugor ősnép főleg halászsattal, vadászattal foglalkozott, azaz zsákmányoló, gyűjtögető életmódot folytatott, de e mellett már a magasabb termelőfokozat kezdetleges elemeit is ismerte, voltak háziállatai s értett némileg a földműveléshez. Ugyanígy vannak gyér nyelvi nyomok a finnugor ősnép lakásának módjára, ruházatára, közlekedési eszközeire, házi munkáira, családi életére, társadalmi szervezetére, lelki életére és hitvilágára vonatkozólag. Nem lényegtelen e kép megbízhatóságát illetőleg az sem, hogy Északkelet-Európának archaeológiai vizsgálata minden lényeges pontban megerősíti a nyelvészeti palaeontológiának a finnugor őshazára és a finnugor ősnép műveltségi viszonyaira vonatkozó megállapításait. A nyelvészeti kutatás ezenfelül az ősnépnek más, idegen népekkel való érintkezéséről is képes számot adni: az indogermán nyelvi átvételek ugyanis a mellett tanúskodnak, hogy a finnugor ősnép érintkezett az ős-indogermán néppel, s ez utóbbinak szétágazása után is tartós kapcsolatban állott annak egyik — árja — ágával. Végül a nyelvi tények arról is vallanak, hogy a finnugorság szétválása, kisebb csoportokra töredezése a Kr. e. III. vagy II. évezredben történhetett — mindenesetre jóval a szomszédságában lakó indogermán ősnép szétválása után.

Ezután tér át a szerző a finnugor egységből egymásután elkülönülő nyelv- és népcsoportok (ugor csoport, permi ág, volgai finnugorság, lappok, finnség) bemutatására s az ezen csoportok körébe tartozó egyes finnugor népek történetének és mai állapotának ismertetésére. Ez a kötet legterjedelmesebb fejezete: kereken 330 oldal. Különösen részletes a finnekről festett kép, — több mint száz oldalon — amely maga egy teljes kis monográfia: az érdeklődő mindazt megtalálja benne, amit ennek a törekvő, nagyrahitott népnek a multjáról és jelenéről minden művelt embernek — tartozék bár-

melyik nemzethez — okvetlenül tudnia kell. Az ország földrajzi és éghajlati viszonyainak rajza mellett helyet talál itt a finnek multjának részletes ismertetése, mai gazdasági életének vázolója, a szellemi élet különféle nyilvánulásainak bemutatása, ú. m. a közoktatásügy fejlődése és mai szervezete, a népköltészet és az írott költészet története, nemkülönben a művészetek fejlődése. Megkapjuk itt mind e mellett a finn nyelv történetének vázlatát, valamint a finn nyelvjárások bemutatását. S mindezt érdekesítő olvasmány alakjában. Sehöl semmi fárasztó, száraz adathalmozás, hanem mindenütt a lényegesnek, a jellemzőnek mesteri kiemelése, művészi egymás mellé állítása. Aki Finnországnak ezt a bemutatását elolvasta, lehetetlen, hogy kedvet ne kapjon arra, hogy egyszer maga is ellátogasson Északnak erre a csodálatos földjére, az ősrégi gyökerekből táplálkozó s mégis európaiasan száguldó finn művelődésnek otthonába; aki pedig egyszer már járt ott, lehetetlen, hogy életre ne keljen szívében az a sok-sok lelki kapcsolat, amely minden valaha ott járt magyar embert elszakíthatatlan szálakkal kötöz e sokat szenvedett, szenvedésekben meg-edzett, talpig becsületes, nagyratörő, nagyjövőjú nép fiaihoz.

De épp ily maradandó, szívbe markoló képet nyerünk a finnség többi ágairól, az állami önállóságra, nemzeti öntudatra emelkedett észtekről és országukról, az orosz igában sýnlődő karjalaiakról, vepszékéről, vótokról meg a Lettország tengerparti csücskén tengődő lívekről. Megismerkedünk a négy ország területén vándorolható, rénszarvas-csordákat legeltető lappokkal, meg az Oroszország végtelen pusztaságain s erdős-hegyes vidékein élő finnugor népekkel, akik valamikor elismerésreméltó elszántsággal küzdöttek a fojtogató szláv veszedelem ellen, de a rohamosan terjeszkedő szlávok tengerében — úgy látszott — végül mégis csak a teljes beolvadásra voltak ítélve. S mintha a sors kereke hirtelen megfordult volna: nem egy finnugor nép éppen legújában a bolsevik uralom idején részleges önkormányzatot kapott az orosz Szovjet szervezetén belül, s ahova az önkormányzat áldásos hatása nem ér el, még ott is jótékony gondoskodás történik manapság a népi öntudat és nyelvi különállás érdekében.

Ennek óriási jelentősége ma még alig mérhető fel. Emlékezzünk csak arra, hogy a velünk legközelebbi rokonságban álló vogulok száma már a nagyhírú finn kutatónak, Kannistónak ottjártakor nem volt több ötezernél. Hányan gondoltuk a szovjetorosz elszigeteltség idején mélyszégyes aggodalommal, hogy a zilált viszonyok azóta talán már nyomtalanul letörölték a föld felszínéről ezt a régi időkről regélő, nagymultú, de primitív egyszerűségében megőrződött népet, nekünk magyaroknak legközelebbi testvérünket! S mily megnyugtató és

lelkesítő volt az a pillanat, amikor nemrég az első vogul nyelven nyomtatott, orosz kezdeményezésre kiadott iskolakönyvet átlapoztuk! Úgy látszik, a mostani nagy világégés sem fogja tudni a finnugor népeknek századok viharával dacoló önfenntartó erejét megtörni, s bármennyire riasztó hírek érkeznek más oldalról az orosz határokon belül élő finnség embertelen elnyomásáról, legalább is a beljebb élő finnugorság bizonyára életerősen fog kikerülni ebből a nagy megpróbáltatásból. S talán egyszer majd azok a népi hagyományok, istenekről, hősökről, szent állatokról regélő vogul-osztják énekek, amelyeket nagy magyar és finn kutatók kimondhatatlan küzdelemmel teli útjaikon megmentettek a tudomány számára, kilépnek a tudomány szűk korlátai közül: s lesznek egy, nyugatias művelődés iramába sodródó, ősi hagyományait felejtő népnek nemzeti ébresztői, népi egyéniségére figyelmeztetői, műveltségmunkájának megtermékenyítői. A finnugor nyelvrokonság legszebb kivirágzása éppen ez volna: ha — miként a *Kalevala* a finneket — új munkára, öntudatos népi megizmosodásra, nemzeti művelődés útjára hívná el a Reguly, Munkácsi, Pápay, Kannisto és mások által megmentett vogul-osztják népköltési kincs az írásos művelődésre tért Ural-menti rokonainkat. Itt bizonyosodnék be ország-világ előtt napnál fényesebben az, hogy az ősi világot rekonstruáló nyelvkutatás nemcsak pusztá múzeumi emlékeket gyűjt, hanem sokkal inkább életből fakadó és életet fakasztó szellemi termékeket. Olyanokat, amelyekből a népi, nemzeti öntudat folyton-folyvást meríthet, erősödhet, s amelyekre egy népeket átfogó, kölcsönös segítségre támaszkodó lelki szövetséget bízvást fel lehet építeni.

Méltóan zárja be könyvét Zsirai a finnugor nyelvhasználat történetének bemutatásával. Hallunk itt a nyelvi hasonlóság első felfedezőiről, a rendszeres gyűjtő és összehasonlító munka sürgetőiről s a finnugor tudományos nyelvhasználat úttörőiről, — a magyar Sajnovicsról és Gyarmathiról — akik mindjárt a kezdet kezdetén a magyarságnak szerezték meg a vezető szerepet e nagyfontosságú tudományos kérdés irányításában. A finnugor tudományok hősora azonban akkor kezdődött igazában, amikor két bátor kutató — a finn Castrén és a magyar Reguly — tömérdék küzdelem, egészséget aláásó nélkülözés árán évekig tartó kutatóúton megkezdte a távol rokonnépek nyelvés néprajzi felderítését. Az ő gyűjtő munkálataik, iránytmutató kezdeményezéseik jelölték ki hosszú évtizedekre a finn meg a magyar kutatók munkatervét. Nálunk Budenz emelkedik a finnugor összehasonlító nyelvtudomány hatalmas épületének megépítése által a legmagasabbra, a finneknél pedig a Finnugor Társaság megalapítása

és működése jelenti a finnugor tudományok terén a legfőbb célt és a legjelentősebb eredményt. A munkából e mellett más nemzetek tudós fiai is kivették részüket: mindenekelőtt a nagy dán tudós, Thomsen Vilmos, az észtek, norvégek, svédek és oroszok.

Budenz örökét a hű tanítványok egész serege vette át nálunk, mindamellett nem lehet tagadni, hogy — miként az Zsirai könyvének adataiból is kitűnik — a Finnugor Társaság megalapítása óta a finnek ragadták magukhoz a vezetést a finnugor kutatások terén. A finnek azóta olyan szervezettséggel és olyan anyagi felkészültséggel dolgoznak a finnugor rokonság kérdésének kibogozásán, amely nálunk, a mi szerény viszonyaink közt egyenesen elképzelhetetlen. S hogy a Finnugor Társaság oly nagyszerű anyagi és erkölcsi megalapozottsággal irányítja finn testvéreinknél a finnugor kutatásokat, küldözgeti ki a lelkes fiatal gyűjtőket közeli és távoli rokonnépekhez, hogy oly szerencsés kézzel válogatja ki a tehetségesnél tehetségesebb kutatókat s oly céltudatosan állítja őket munkába az ősrakonság kérdésének tisztázásában: annak mélyebben fekvő okai vannak. Oka mindenek fölött az a tény, hogy Finnországban a nemzet egészének közvéleménye át van hatva a rokonság gondolatának fontosságától. Ott a legműveltebb egyetemi tanártól a legegyszerűbb parasztemberig mindenki elevenen érzi azokat a rokoni szálakat, amelyek a dicső múltú, nagy műveltségű magyar nemzethez fűzik őket. De éppoly büszkeséggel és odaadással fordulnak Keletnek pusztuló sorsú, primitív viszonyok közt tengődő finnugor népei felé is, mert érzik, hogy a hatalmasabb, magasabbra jutott rokonnak kötelessége segítőkészet nyújtani az elesett rokonnak, s világosan látják, hogy egyáltalában nem szégyelnie az elesett rokon, hanem csak annál biztatóbb tény a saját maguk felemelkedése. Ez a lelki beállítottság az, amely nálunk magyaroknál — a finnugorság legfényesebb múltú, legvirágzóbb műveltségű tagjainál — hiányzik, ez a jótékony közvélemény, amelynek hiánya nem a legkisebb mértékben felelős azért, hogy nálunk megközelítőleg sem képes a tudományos kutatás olyan hatalmas erkölcsi és anyagi tőkét, olyan bámulatraméltó szervezettséget és a jövő útjait bevilágító munkatervet a rokonság felderítésére, származásunk felfejtésére, az ősi világ rekonstruálására, rokonaink tudományos és erkölcsi felkarolására megmozgatni, mint finn testvéreinknél. Nem a kiváló kutató egyéniségek hiányában kell keresnünk az okát annak, hogy a finnugor kutatások éléről egy Sajnovics, egy Gyarmathi, egy Budenz kezdeményezései ellenére a finn tudomány második helyre szorította a magyart, hanem abban, hogy minálunk nem áll az ősiség felé forduló, egyben a jövő reális kapcsolatait szövö-

gető nyelvtudomány mellett erősítőleg, felvértezőleg a nemzet egyetemes közvéleménye, erkölcsi és anyagi áldozatkészsége.

Ennek az áldozatos, nagy művelődéspolitikai célok felé forduló, nyelvrokonságból lelki szövetséget építgető közvéleménynek kifejezésére, nevelésére igen hathatós szolgálatokat tehet Zsirai szép munkája, amely anyagának tudományos megbízhatóságával, előadásának magával ragadó könnyedségével, tősgyökeres magyarosságával minden művelt magyar számára hozzáférhetővé teszi a nyelvtudománynak finnugor rokonságunkra vonatkozó megállapításait, biztos eredményeit. Elismerés illeti legfőbb tudományos testületünket, a Magyar Tudományos Akadémiát is, amely e nagyfontosságú mű kiadásával, annak nagy áldozatokat követelő gyönyörű kiállításával újból bizonyosságot tett arról, hogy a tiszta tudományosság érdekeit összhangba tudja hozni a nagy nemzeti célokkal és eszményekkel.

Biztosra vesszük, hogy Zsirai könyve termékenyítőleg fog hatni azokra a tudományágakra, amelyek a nyelvtudománytól annyi esetben kértek már útmutatást, segítséget, bizonyoságtételt ott, ahol saját tárgykörük bizonyítóanyaga elenyészik. Az irodalombúvár, a népkutató, a történettudós, az anthropológus egyaránt bőven kaphat e könyvből indítást, eszméltetést a magyar mult mennél tökéletesebb rekonstruálásában. Ajánljuk továbbá e könyvet minden kultúrpolitikusunknak : hisszük, hogy az eddiginél szorosabb kapcsolatok, szervezesebben kiépített egyezmények fognak nyomában születni, egyezmények, amelyek szorosabbra fonják, egymáshoz közelebb hozzák a népek tengerében magukra hagyott, örök védekezésre kényszerült finnugor népeket. Kívánjuk végül, hogy Zsirai könyve eljusson minden öntudatos és öntudatosságra törekvő magyarnak az asztalára : egyengetse a lelkekben az utat a rokonság gondolatának eljövételére s ösztönözzön tevékeny együttműködésre a finnugor népek szövetségének megteremtésében.

Papp István.

Pilsudski Lengyelországa.

Machray Róbert : *The Poland of Pilsudski.* London, 1936. George Allen and Uwin. Ltd. 508 l.)

Machray Róbert angol publicista két érdekes könyvben ismertette a Keleti- és a Földközi-tenger között a háború eredményeként létrejött politikai és államalakulásokat. Előbb Lengyelország létrejöttét írta meg 1931-ben ; azután a kis entente kialakulását 1932-ben. Bennünket, magyarokat mindkét munkája közelről érdekel, a tárgy

szeretete azonban második művének magyarelles aláfestést adott. Annál rokonszenvesebb előttünk Lengyelország történetéről írt munkája, mely második és teljesen átdolgozott kiadásban félezer oldalon mondja el a mai lengyel birodalom kialakulását 1914-től 1936. július közepéig, Pilsudski marsall haláláig. Azóta sokan megírták Lengyelország nagy fiának életrajzát, Machray azonban egyedülállót adott: lengyel történetére Pilsudski nevét írta címül. Így áll előttünk Lengyelország nagy fiának életrajza helyett alkotásának története. Sok földi nagyság megirigyelhetné tőle azt, amit alkotott, mert embernek alig adatott meg az a lehetőség, hogy azt alkossa meg, amit Machray félezer oldalon elmondott; de ha rideg történelmi kritika valamikor Pilsudski nevét el fogja is választani a korabeli események és alkotások tömegétől, egyénisége mindenkor vörös fonál marad, amelyet nem nélkülözhetünk annak a negyedszázadnak a történetében, mely halálát megelőzte.

Machray Lengyelország feldarabolásából indul ki és abból, hogy a háború kitörésekor minden lengyelben egyszerre támadt fel a gondolat, hogy a kedvező óra ütött és hazájukat szabaddá tehetik. Pilsudski a monarchia oldalán ment a háborúba, de mikor a német-osztrák politikai tervek útjába került, fogságra vetették. A helyzet valóban tragikus volt. A cári Oroszország az egész Lengyelországot akarta — meghódítani; a német-osztrák hatalmak az egész Lengyelországot akarták — felosztani. A magyar gróf Andrassy Gyula volt az egyetlen, aki az egész lengyel nemzet szabadságát követelte. Ugyanazt, ami után Pilsudski a börtönben sóhajtott, és ugyanazt, ami az orosz és német hatalmak s a monarchia romjain el is következett.

Az éltrekelet lengyel államban két felfogás került uralomra. Mindkettő a szabadságra épült, de a nyugatról jött Paderewski elnök véglegesnek hitte a helyzetet, a megaláztatások és kemény harcok útjáról érkezett Pilsudski viszont azon a nézeten volt, hogy Lengyelország jövőjét és biztonságát fegyverrel kell a sorstól kikényszeríteni. Ezért alkotta meg a lengyel nemzeti haderőt és 1920-ban mindenki belátta, hogy annak hiányában a felszabadult lengyel hazát az oroszok szállották volna meg. A varsói győzelem a kelet felől várható támadásoknak hosszú időre elejét vette.

Párhuzamban azokkal az eseményekkel, amelyek a lengyel föld birtokbavételére és a határok kiépítésére és biztosítására vonatkoztak (a tescheni kérdés Csehország felé, a vilnai kérdés Litvánia irányában), az új Lengyelország nyugati határainak biztosítása végett 1921. február 19-én a francia köztársasággal szövetkezett. Ez a szövetség-

levél, amely attól kezdve a mai napig változatlanul tengelye maradt a lengyel külpolitikának, nyugat felől jelentkező meglepetések ellen nyújtott biztosítékot. Pilsudski halálakor a francia-orosz közeledés után azonban kitűnt, hogy Párizson keresztül Moszkva támadását is elháríthatná. Nem volt tehát indokolatlan sem az a várakozás, amely létrehozta, sem az az ünneplés, amelyben azt Párizsban és Varsóban részesítették. Abban az időben, amikor 1922-ben a rapallói német-orosz szövetség létrejött, a körülmények éppen úgy indokolták, mint 1935-ben, Moszkva előtérbe nyomulása idején. Úgy látszik, ebben a keretben az oroszokkal való megállapodások és a Hitlerrel megkötött tízéves fegyverszünet csak eszközök voltak, amelyekkel a nyugathoz ragaszkodó lengyel birodalom határait és azokkal együtt a nyugodt államéletet biztosítani lehetett.

Egy pillantás a térképre mindenkit meggyőzhet arról, mily nagyok azok a feladatok, amelyeket a lengyeleknek hazájuk nagy területén meg kell oldaniok. Ezeknek a feladatoknak a nagysága bírta rá a lengyel nemzetet arra, hogy behúnyt szemmel kövesse nagy fiát, aki az egyiptomi szolgaságból népét kivezette és nagyhatalommá tette. Azt is megérthetjük a könyv elolvasása után, hogy miért nem adott a lengyel állam ennyi hatalmat a köztársaság elnökének vagy a miniszterelnöknek. Feltehetőleg azért, mert egyrészt Lengyelország megalkotóját sem az elnökválasztás esélyeinek, sem a pártpolitika szeszélyeinek nem akarta kitenni. Bár Pilsudski maga is volt kormányelnök, ő mindig független állásból jött és független állásba vonult vissza, melyet mindenki tiszteletben tartott. Pilsudski ugyanis a nemzet vezére maradt és a közvélemény vezetőjének erre a hűvös magasságokban álló tekintélyére Lengyelországnak azért volt szüksége, mert határai védtelenek, szomszédai hatalmasok voltak. Pilsudski marsall az maradt, akinek hívó szavára egy emberként kellett elindulni, ha Lengyelországnak nehéz helyzetében arra szüksége lehetett.

Machray nagy szolgálatot tett azzal, hogy a lengyel problémák megismertetésének apró részletei között sem veszítette el azt a vörös fonalat, amely a lengyel probléma egységét és *suprema lexét* jelentette: a lengyel állam függetlenségét és a lengyel nemzet szabadságát.

Horváth Jenő.

GYULAI PÁL POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI KÖRE A KIEGYEZÉS KORÁBAN.

— Részlet Gyulai Pál életrajzának második kötetéből. —

Az 1866. év novemberében, mikor Gyulai nejének halála után sötét gyászából már felocsudott, a magyar politikai élet fordulóponthoz ért. A königrätzi csata után összeülő országgyűlésnek kellett döntenie Deák Ferenc nagy művéről, a kiegyezésről, melyet a háború előtt a tizenötös bizottság, főképp Deák öntött formába. Az osztrák sereg veresége azonban megduzzasztotta a nemzeti követeléseket. Tulajdonképp ekkor szakadt el a Deák-párttól a balközép is, mely Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán vezetésével mindinkább a szélső bal közjogi felfogása felé hajolt. Deák a háború után is ugyanazon az alapon egyezkedett, mint a háború előtt, de állásfoglalása inkább megfelelt a politikai számításnak, mint a felizgató, „szenvedélyeknek. Helyzetét megnehezítették a hírlapirodalmi viszonyok is. Az idő ugyanis éppúgy megviselte a Deák-párt lapját, a Pesti Naplót, mint a szerkesztőnek, báró Kemény Zsigmondnak egyéniségét, míg a balközép lapja, A Hon, szerkesztőjének, Jókainak nagy népszerűségével mindinkább maga részére hódította a közvéleményt.

Azok az erőfeszítések, melyeket Deák saját politikai felfogásának érvényesítésére majd Béccsel, majd a magyar baloldali pártokkal szemben kifejtett, Gyulait is állandó izgalmomban tartották. A kiegyezés rejtelmeiről Csengery útján értesülhetett, de sokat megtudhatott a Pesti Napló szerkesztőségében is, hol otthonos volt. Rákosi Jenő is, ki 1867. márc. 12-e táján került a Pesti Naplóhoz, bizonyítja, hogy Gyulai Pál a kevés emberből álló szerkesztőséghez tartozott s szinte rendszeren írt a lapba.¹ Gyulait leginkább a Deák műve és

¹ Rákosi Jenő: *Emlékezések*. I. k. 165. l.

személye ellen irányuló izgatások aggasztották. Mint maga beszélte, tudott a fenyegető levelekről is, melyeket ez időben Deák vidékről még nőktől is kapott.¹ Különösen veszedelmesnek tartotta Komárom és Bihar megyék magatartását, melyek közül az egyik Ghyczy, a másik Tisza indítványára feliratban tiltakozott a közös ügyek ellen. Ítéletét a Pesti Naplónak 1867. máj. 9-i számában nyíltan saját nevével ellátott vezércikkében foglalta össze. Mindkét megye határozatában a megye törvényhozó hatalmának visszaszerzésére irányuló törekvést, tehát reakciós mozgalmat látott, melyet a nemzet akarata fog szétzúzni. A Honban mindkét pártvezér felelt Gyulai cikkére, Tisza gúnyságban, mint Ghyczy,² de Gyulai sem maradt adós s a Pesti Naplónak máj. 23-i számában ügyesen vágott vissza vezércikkében. Felszólalása annál inkább helyén való volt, mert a kiegyezést újabb támadások érték, köztük a leghatalmasabb, Kossuth nyílt levele, mely a Magyar Ujságban máj. 26-án, tehát közvetlenül a közös ügyi törvényjavaslatnak képviselőházi tárgyalása előtt jelent meg.

Míg br. Kemény Zsigmond hónapokon át vívta Kossuth-tal nagy szellemi párbaját a Pesti Naplóban, a forradalmi szellem, mely a volt kormányzó varázsigejére itt is, ott is feléledt, csatasorba szólította Gyulait is. Ha májusban elítélte Komárom és Bihar megyék eljárását, akkor a Pesti Napló júl. 7-i számában még több joggal támadta Heves megye állandó bizottságának határozatát, mely szintén a közös ügyek ellen hirdetett harcot, hiszen azóta a törvényjavaslatból törvény lett. A megrovásból kikapta részét Jókai, A Hon szerkesztője is, ki a hevesmegyei határozatról szóló, lelkes tudósítást minden törlés nélkül adta ki. Gyulai Jókairól azt írta, hogy legalább is egy napra úgy viselkedett, mintha semmi ítélő tehetsége sem volna, Heves megyének meg azt üzenté, hogy termessen dinnyét, csak dinnyét termessen. Az éles támadásra valóságos pergőtűz volt a válasz. Gyulainak Csernátony, A Hon legharciasabb és legfulánkosabb írója,

¹ Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. III. k. 1904. 245. l.

² A Hon. 1867. 109. (máj. 11.), 111. (máj. 14.), 112. (máj. 15.) sz.

felelt. Mikor pedig Gyulai a Pesti Napló júl. 11-i számában Jókai és Csernátony torzkapcsolatán gúnyolódott, A Honban egyrészt Csernátony folytatta tovább csúfondároskodásait, másrészt Jókai tiltakozott. Majd a Pesti Napló júl. 16-i számában ismét Gyulai bizonyította, hogy vagy Jókai nem tudja, melyik párthoz tartozik, vagy a baloldal változott át szélső ballá, amit viszont A Honban gr. Keglevich Béla utasított vissza.¹

Mindezek a hírlapi viták Gyulaira terelték a Deák-párt figyelmét s megérlelték azt a tervet, hogy a nagyhatású író minél állandóbb kapcsolattal kellene a párt életébe belevonni. Ennek megvalósítására csakhamar jó alkalom nyílt. Mikor Kolozsvár egyik képviselője, a főispánná kinevezett gr. Eszterházy Kálmán, képviselői megbízását 1867-ben visszadta, a Deák-párt Gyulait léptette fel képviselőjelöltül. A jelölésben legtöbb része Deáknak s Kolozsvár másik képviselőjének, gróf Mikó Imrének lehetett. A siker annál biztosabbnak látszott, mert az ellenzék jelöltje, Sámi László, visszalépeése után szintén Gyulait ajánlotta. Az utolsó napokban azonban az ellenzék ifj. Kossuth Lajost jelölte s féktelen izgatásaival és itatásaival okt. 27-én megszerezte a többséget. Az 1038 szavazó közül Kossuth Lajos fiára 595, Gyulai Pálra 323 szavazott.² Gyulainak, — saját szavai szerint — ami személyét illette, nem fájt a bukás, minthogy becsvágyát nem sarkalta a képviselőség. Annál inkább sajnálta a pártot, főképp Deákot, kinek a kudarc nagyon rosszul esett, és Mikó grófot, ki tüstént le akart mondani a kolozsvári képviselőségről. A választást ifj. Kossuth Lajos kiskorúsága miatt megsemmisítették ugyan, de Gyulai is olyan jelöltet óhajtott a Deák-párt számára, kinek több személyes befolyása van; így lett Kolozsvár új képviselőjévé Nagy Péter, református püspök.³ Hogy Gyulainak nem okozott valami fájdalmat csalódása, az ki-

¹ A Hon. 1867. 121. (máj. 25.), 155. (júl. 9.), 158. (júl. 12.), 159. (júl. 13.), 163. (júl. 18.) sz.

² Pesti Napló. 1867. 225. (nov. 5.) sz. — Lásd Szabó Károlynak Gyulai Pálhoz 1867. okt. 25-én írt levelét. Irodalomtörténeti Közlemények. XXIV. k. (1914.) 325—327. l.

³ Pesti Napló. 1868. 22. (jan. 28.) sz.

tűnik Szabó Károlyhoz okt. 30-án írt leveléből is, melyben könnyű szívvel tréfálkodik az egész eseten. Egyetlen haszonnak tartotta, hogy mindenki láthatta, hogyan dolgozik a baloldal egy része és az egész szélső bal, valójában pedig — saját szavai szerint — szeretett volna Kolozsvárott lenni, hogy bosszanthassa barátait, kik miatta szegődtek pecsovicsokká.¹

A pártszenvédélyek, melyek Gyulait a kolozsvári képviselőválasztáson oly közelről érintették, még vészesebb jellemet öltöttek az 1868. évi magyar politikai életben, melyre már a közeledő általános képviselőválasztás vetette előre árnyékát. Gyulai a politikai izgatásoknak végzetes következményeitől akarta nemzetét megóvni. Ezért, mikor 1868. február elejétől a hó végéig a Pesti Naplónak egyik dolgozótársát kellett pótolnia, — saját nyilatkozata szerint — több névtelen cikkében fejtegette, mint törekedett a balközép lapja, A Hon, a szélső balpárti Magyar Ujságot népszei ú politikai jelszavaival túlszárnyalni. Mint maga megvallotta, ő mutatott rá a lapnak márc. 5-i számában a köralakú írói jeggyel ellátott cikkben a Jókai és pártja között jelentkező ellentétekre.² Még komorabban ismételte meg leleplezéseit és intelmeit *A Honról s a Honnak* című terjedelmes vezércikkében, melyet a Pesti Naplónak márc. 13-i és 14-i számaiban saját nevével jelölt meg. Itt is szemére vetette A Honnak szélsőséges eszméit. Valójában azonban a nemzetet akarta a fenyegető veszedelemre figyelmeztetni. A bonyolult viszonyok között, melyek éppannyi erélyt, mint mérsékletet követeltek volna, a végzet eszközeit látta a pártokban, melyek a helyzet alapját támadták s vagy szédítő programokat adtak, vagy szóárban úsztak. Próféta ihte megdöbbenő erővel tört ki e figyelmeztetésében: «A nemezis nem válogat személyekben és pártokban. Örök és kérlelhetetlen!» Ily eszmékkal emelkedett ki Gyulai a pártpolitika gőzköréből, hogy a történelem magaslatáról széttekintve, ítélje meg a

¹ Lásd Gyulai Pálnak Szabó Károlyhoz 1867. okt. 30-án írt levelét. Erdélyi Irodalmi Szemle. III. 1926. 3—4. sz. 466., 467. l.

² Gyulai Pál: *A Honról s a Honnak*. I. Pesti Napló. 1868. 61. (márc. 13.) sz.

nemzet életét. Szavainak hatását A Honban Csernátony gúnyos élcekkal, Mocsáry Lajos komoly érvekkel akarta megzavarni, de a támadás, mint sima márványlapról a kilótt golyó, hatástalanul pattant vissza.¹

1869-ben megindultak a képviselőválasztási küzdelmek. A Pesti Naplóban leginkább a szerkesztőségnek legmozgékonyabb tagja, Rákosi Jenő, vette fel a harcot a korteskedő pártlapokkal.² Gyulai maga is érezte, hogy hangja elvész a politikai pártok csatazajában, úgyhogy mindinkább visszavonult a hírlapi politikai vitáktól. A maga hatáskörében azonban mindent elkövetett a Deák-párt győzelméért. Pesten a Józsefvárosban a Deák-párt egy része őt léptette fel képviselőjelöltnek, de mikor a balpárti Csernátonyval szemben Szentkirályi Mór a jelöltséget elvállalta, Gyulai mint a kerületnek egyik választója sorakozott a Deák-párt zászlója alá.³ Csengery Antalnak 1869. jan. 27-i levele szerint is nagy szerepet vitt a választási harcban, úgyhogy Szentkirályi Mór programját is az ő ajánlólevelével együtt küldték meg a választóknak.⁴ Gyulai csak önmagához maradt hű, mikor saját meggyőződését a politikai életben komolyan vette. A politikai hírlapíró babéraitól annál könnyebben lemondott, mikor politikai költeményeiben a pártok helyett az egész nemzethez szólhatott.

A politika tehát éppúgy nem vonta el Gyulai tekintetét életének főcéljáról, az irodalmi hatásról, mint a hivatali kötelesség s a családi gond. Ő maradt a magyar irodalmi életnek szigorú bírása mind a Kisfaludy-Társaságban, mind a M. T. Akadémiában, mind a Budapesti Szemlében. Költői becsvágyának fényes bizonyítéka verses regénye: *Romhányi*, melynek írásához sokszor az éjjel csendes óráit használta fel. Mindazáltal volt ideje a társasági élet számára is, s a benne eltöltött órák lelki szükségletét elégítették ki. Egyik kortársa, ki a műbírálónak merev módszerét elítélte, őszinte el-

¹ A Hon. 1868. 62. (márc. 14.), 63. (márc. 15.), 66. (márc. 19.) sz.

² Papp Ferenc: *Rákosi Jenő, a hírlapíró*. 1924. 14. l.

³ Pesti Napló. 1869. 3. (jan. 4.) sz. Reggeli kiadás. — 30. (febr. 8.) sz. Esti kiadás.

⁴ Csengery Antal *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*. 1928. 517. l.

ismeréssel írt a társasági ember vonzó tulajdonságairól, főképp szívességéről, mely mindenkit meghódított. Néhány vonás állította itt elének a gyöngye természetet, a halvány arcot s rajta a tudós virrasztásainak nyomát. A rajz szerint Gyulai társalgása fesztelen, előadása szakadozott, néha nehézkes volt, annál inkább érezte szellemi felsőbbségét éles elméje, mely kiélezett eszmében nyilatkozott, valamint szemének átható tekintete, mely egész megjelenésén uralkodott.¹

Leginkább vonzották Gyulait régi kapcsolatai, az idő vas keze azonban itt is, ott is rést ütött az értékes körben. 1867-ben meghalt Pákh Albert, 1868-ban Tompa Mihály, 1871-ben br. Eötvös József. Gyulai mindegyikükkel szemben lerótt a kegyelet adóját. Pákhról ő mondott emlékbeszédet a M. T. Akadémiában; ő adta ki a humoros író életképeit, s része volt Pákh síremlékének felállításában is.² Tompa szellemének azzal áldozott, hogy a gyászoló özvegynek pártját fogta az írói segélyegyletben, s hogy Tompa költeményeinek kiadói között szerepelt.³ Eötvös József bárónak azzal a nagyarányú beszéddel állított emléket, melyben mint a Kisfaludy-Társaság szónoka az államférfiú és költő érdemeit halála után egy év múlva méltatta.

A rohanó évek megtörték annak a fényes elmének erejét is, mellyel br. Kemény Zsigmond egykor az egyének lelkét s az eszmék valóját oly kápráztató művészettel elemezte. A kialvó tűzhányó még fel-fellobbant ugyan, de mind ritkábban. Ilyen fellobbanás lehetett az a bizalmas beszélgetés is, melyet Eötvös Károly balatoni utazásának rajzában így idéz Gyulai emlékezetébe: «Emlékezik-e még arra, hogy egykor jámbor lelkű s óriás szellemű, nagy írónk, Kemény Zsigmond br. mily hosszasan beszélgetett vele Berzsenyi költészetének szépségeiről? Emlékezik-e még arra, hogy ő maga is egykor mennyire rajongott Berzsenyiért s kivált a multa vissza-

¹ Áldor Imre: *Gyulai Pál*. Magyarország És A Nagyvilág. 1867. 1. (jan. 1.) sz.

² Fővárosi Lapok. 1867. 71. (márc. 27.) sz.

³ Lásd Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1868. aug. 17-én írt levelét.

sóhajtó költeményeiért?»¹ Ez a beszélgetés a kiegyezés idejére eshetett, mikor Eötvös Károly még megcsodálhatta Kemény báró szellemi erejét. Az 1867. évnek egyik estéjére, a minisztérium kinevezésének idejére teszi Gyulai azt a Pesti Napló szerkesztőségében folytatott eszmeecserét is, melyet br. Kemény Zsigmond *Tanulmányainak* előszavában jegyzett fel. Gyulai a megélnékülő politikai életre hivatkozott, mely sok írói tehetséget fog lefoglalni, azért tartotta kívánatosnak régibb írók munkáinak összegyűjtését s így Kemény Zsigmond tanulmányainak kiadását is. A társaság túlzottaknak találta Gyulai aggodalmait, de óhajását helyeselte, úgyhogy Kemény is beleegyezett tanulmányainak összegyűjtésébe, ha neki a kiadással nem lesz dolga.² Ez alkalommal azonban Gyulai már maga is észrevehette Kemény báró szellemének fáradtságát, mikor nem tudta, hogy Kemény jókedvében engedett-e a kérésnek, vagy csak a zaklatástól akart-e szabadulni. Csakhamar meg kellett érnie a nagy író lelki életének teljes összeomlását. Emlékbeszédében maga írja le, mily fájdalmat érzett, mikor az élőhalottal vagy az utcán, vagy Kemény báró budai nyaralójában találkozott.³

Megváltozott Aranyék élete is, mióta Juliska leányuk halálával a bánat állandó tanyát ütött otthonukban. Különösen komor ködöt vontak Arany kedélyére az akadémiai főtítkári hivatallal járó gondok s az egyre súlyosbodó epe- és májbaj következményei. Ekkor vált a töprengő léleknek áldásává Gyulai, ki ingerkedő ötleteivel mindig el tudta űzni a búskomorság rémeit. Gyulai azonban éppúgy átérezte Arany örömét is, ki László fiának fejlődésében legszebb reményeit látta megvalósítva. Ekkor fogadta Arany Lászlót, a Földhitelintézet kiváló tisztviselőjét őszinte barátságába. Amint Aranyt, az atyát meglepték fiának irodalmi törekvései, Gyulai is boldogan fedezte fel fiatal barátjában az írói

¹ Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*. Második kiadás. II. 1901. 211. l.

² Kemény Zsigmond *Tanulmányai*. Kiadja Gyulai Pál. 1870. I. k. IV. 1.

³ Gyulai Pál: *Emlékbeszéd*. 1902. I. k. 161—163. l.

és költői egyéniségnek mind határozottabb és értékesebb nyilatkozását. Még közelebb hozta egymáshoz a két barátot a Kisfaludy-Társaságban a népköltési gyűjteménynek együttes szerkesztése. A gyanúsítás is összefoglalta őket, amennyiben Gyulai Pál szerint a *Haladás* című, gamin-természetű lap bennük látta a Kisfaludy-Társaság uralkodó klikkjének vezetőit.¹

Újabb mozzanat Gyulai és az Arany-család viszonyában, hogy majd Aranyék költöztek az Akadémia palotájába, majd pedig Gyulait kötötte oda osztálytitkári tisztsége. Gyakran szinte napról-napra találkoztak itt egymással a rokonlelkek. Egyrészt a jegyzőkönyvek tanúskodása szerint alig volt az első osztálynak ülése, melyről Arany elmaradt volna; másrészt hol Gyulai tett jelentést a főtitkárnak, hol meg Arany adott valami megbízást az első osztály titkárnak.² Ebbe az életbe kapcsolódott bele idővel Arany László is, hiszen 1872-ben már az első osztály tagjai között foglalt helyet. Az önzetlen baráti szeretetnek megható jelét adta Gyulai azzal, hogy a beteg főtitkárt, ki májbajára Karlsbadban keresett gyógyulást, készséggel helyettesítette hivatalában. Arany is bizalommal fordult hozzá. Mikor 1870. júl. 7-én László fia társaságában Karlsbadba utazott, hogy ott hat hetet töltsön el,³ júl. 6-i levelében részletes utasításokkal látta el Gyulait, hogyan intézkedjék helyette, főképp hogyan gondoskodjék a sedés alatt levő Értesítőről.⁴ Hogy Gyulai az utasításokat komolyan vette, mutatja júl. 12-i levele, melyben Szilágyi Sándort hivatalosan szólítja fel, hogy az Értesítő számára sürgősen küldje meg felolvasott értekezésének kivonatát.⁵ Hasonló baráti szívességre vállalkozott

¹ Gyulai Pál: *A Kisfaludy-Társaság utolsó üléséről*. Pesti Napló, 1872. 78. (ápr. 4.) sz.

² Lásd a M. T. Akadémia első osztályának 1870—1872. évi jegyzőkönyveit.

³ Fővárosi Lapok, 1870. 146. (júl. 8.) sz.

⁴ Arany Jánosnak Gyulai Pálhoz 1870. júl. 6-án írt levele a M. T. Akadémia I. osztályának 1870. évi jegyzőkönyveiből került a M. T. Akadémia levéltárába.

⁵ Lásd Gyulai Pálnak Szilágyi Sándorhoz 1870. júl. 12-én írt levelét.

1872-ben is. Ekkor írta Mikó Imre grófnak, hogy ígért erdélyi látogatását aug. 9-e vagy 11-e előtt nem teheti meg, mert Arany, kit az Akadémiában helyettesít, ekkor fog Karlsbadból hazatérni.¹

Legváltozatlanabban megőrizte a sors Gyulai számára Csengery Antal barátságát. Csengeryt ugyan rendkívül lefoglalták a bonyolult politikai kérdések, melyek reá Pesten és Bécsben vártak, de azért Gyulait gyakran látta vendégül otthonában. Örömet cserélt Gyulai eszmét Csengerynek szellemes nevével is. Ezt árulja el Csengery is, mikor Bécsből nejehez írt egyik levelében Gyulainak egyik évődő megjegyzésére válaszol, melyet neje közölhetett vele.² Különösen szép társasággal találkozott Gyulai abban a barátságos villában, melyet Csengery a Városligetben ez időtájt építtetett családjának. Híres volt a május valamelyik vasárnapján Csengeryék spárgaebédje, melyhez Bezerédj Istvánné küldte a kertjében termesztett spárgát. Ezeknek s a más vasárnapi családi ebédeknek megszokott vendégei voltak Gyulain kívül: Deák Ferenc, Arany János, Pompéry János s ritkábban br. Kemény Zsigmond. Nagyrészt róluk szól az egyik anekdóta is, mely Csengeryék villájához kapcsolódik. E szerint Gyulait, ki megkésve érkezett az egyik vasárnapi ebédre, a társaság a közeli városligeti vendéglőbe küldte át, hogy ott ebédeljen meg. Mikor Deák elúnta várni Gyulait, Kemény Zsigmond br. ment érte, s mikor ennek sem volt eredménye, Pompéry nézett át a vendéglőbe. Ő fejtette meg a rejtélyt. Gyulai ugyanis már megebédelt, de ott ült mellette fehér asztalkendősen Kemény báró s nyugodtan fogyasztotta el második ebédjét.³

Új taggal bővült Gyulainak pesti baráti köre, mióta Szász Károly, mint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztálytanácsosa 1867 tavaszán családjával együtt Pestre

¹ Lásd Gyulai Pálnak Mikó Imre grófhhoz 1872. júl. 30-án írt levelét az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában Kolozsvárott.

² Csengery Antal *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*. 1928. 509. l.

³ Balla Mihály: *Egy régi pesti ház*. Vasárnapi Ujság. 1909. 5. sz.

telepedett.¹ Barátságuk összhangját semmiféle ellentét nem zavarta meg. A politikában Deák Ferenc, az irodalomban Arany János volt vezérlő csillaguk. Közös eszményeik azokban a bizalmas irodalmi tanácsokban tükröződtek, melyekkel Gyulai Szász Károlyt hozzá írt leveleiben támogatta. Mindazáltal Gyulai a szíves baráti viszony ellenére egy kis ingerkedést mindig megengedett magának. Mikor Szász útján egy írónő számára Eötvös báró miniszternél kihallgatást szeretett volna kieszközölni, így kezdte levelét: «Te mindig nagy pártfogója voltál az írónőknek, én mindig nagy ellensége; te keveset szolgáltál nekik, én sokat. Most alkalmad van megmutatni, hogy a barát is képes szolgálatra, nem csak az ellenség».² Mennyire beleillett volna e társaságba harmadiknak Léway! Egyelőre leginkább közös tervük, Tompa költeményeinek kiadása, kötötte őket vele össze. Ezt a benső kapcsolatot érintette Szász Károly is Léwayhoz 1871. máj. 21-én írt levelének e mondatában: «Sajnálva emlegettünk tegnap Gyulaival s Arannyal, hogy itt nem voltál, mikor Tompa emlékének egy meleg sóhajt s egy könnyet szenteltünk».³

E baráti körön kívül még több értékes viszony gazdagította Gyulainak fővárosi környezetét. Amint nem tudta elfelejteni Szigligeti családjának a felesége és gyermekei iránt tanúsított jóindulatát, éppúgy Szigligeti is hálás volt azért az önzetlen támogatásért, melyet Gyulai Szigligetinek és leányának nyújtott színi bírálataiban. Barátságukat még szorosabbra fűzte dramaturgiai nézeteiknek megegyezése. Szigligeti mindig hálával emlegette, hogy mikor Gyulai Pál után a színi iskola tanárává lett és széleskörű, drámaelméleti tanulmányaihoz fogott, részben Gyulai látta el külföldi szakmunkákkal.⁴ Így kapcsolta a kiegyezés kora Gyulait és Sala-

¹ Lásd Arany Jánosnak Tompa Mihályhoz 1867. ápr. 22-én írt levelét a M. T. Akadémia levéltárában.

² Lásd Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1867. júl. 24-én írt levelét.

³ A levél Csernák Béla, nagyváradi ref. lelkésznek, a Királyhágómelléki ref. egyház főjegyzőjének birtokában van.

⁴ Vadnai Károly: *Elmult idők*. 1886. 114. l.

mon Ferencet is mind bensőségebb szálakkal egymáshoz. Közös politikai törekvéseik mindkettőjüket Deák Ferenc államférfíúi eszméinek vonzókörébe vonták. Irodalmi eszményeiknek közösségét pedig a Budapesti Közlönynek 1867. évi folyama hirdette. Gyulai ugyanis júniusban és augusztusban értékes színházi szemlékkel emelte annak a lapnak irodalmi színvonalát, melynek szerkesztését Salamon Ferenc néhány hónappal előbb vette át.¹

1867-ben nyert határozottabb alakot Gyulai és Görgey Artúr barátsága is, hogy évtizedeken át adjon tartalmat életüknek. A nagy hadvezér egyénisége már a szabadságharc vérzivatarjai között mélyen foglalkoztatta Gyulai lelkét, s később is, minél inkább elítélte Kossuth államférfíúi tevékenységét, annál inkább nőtt tisztelete az árulással vádolt hős iránt. Gyulai s vele együtt egész köre Görgey István segítségével találta meg a száműzöthöz vezető utat. Görgey Artúrnak is korán szemébe tűnt Gyulai, hiszen az író és költő munkásságát állandó figyelemmel kísérhette a neki járó folyóiratokban: a Szépirodalmi Figyelőben, a Koszorúban s a Budapesti Szemlében. 1863-ban előfizetett a Gyulaitól szerkesztett *Részvét könyvére* is, mert a neki címzett előfizetési felhívást megtiszteltetésnek tekintette.² A Budapesti Szemlében különösen Gyulainak Kecskeméthy *Széchenyijéről* írt tanulmánya nyerte meg tetszését. Baráti érzelmeit leginkább elárulta, mikor Gyulai költeményéről, az *Éji látogatásról* így nyilatkozott 1867. márc. 5-i levelében: «Gyulai Palinak — jól mondod — rettenetes szép verse valóban meghatott.»³

Görgey Artúr és Gyulai első találkozása arra az időre eshetett, mikor Görgey a koronázás után ismét magyar földre lépett s 1867. júl 20-ától 26-áig Pesten öccsének otthonában lakott.⁴ Görgey István is úgy tudta, hogy bátyja ekkor régi

¹ Budapesti Közlöny. 1867. 90. (jún. 29.), 149. (szept. 10.) sz.

² Lásd Görgey Artúrnak Görgey Istvánhoz 1863. jan. 29-én írt levelét a M. T. Akadémia levéltárában.

³ Id. Görgey István: *Görgey Arthur a száműzetésben*. 1918. 324., 347. l.

⁴ Hatvany Lajos *Gyulai Pál estéje* című visszaemlékezésében (33. l.) azt állítja, hogy Gyulai *Romhányija* volt az első, Görgey mel-

barátaival, bajtársaival, főképp Deák Ferencsel akart kezet szorítani. Még több alkalom nyílt a találkozásra 1867. nov. 3-a után, mikor Görgey Artúr négy hetet töltött el Pesten, hogy néhány nap múlva végkép visszatérjen hazájába. Gyulainak nagy része lehetett abban a baráti viszonyban is, mely ez alkalommal Görgey és Mikó Imre gr. miniszter között szövődött.¹ Kecskeméthy Aurél *Naplója* szerint Görgey nov. 24-én az ő otthonában vacsorált öccsével, Görgey Istvánnal együtt. Ekkor írta róla Kecskeméthy, hogy a kiválóan erélyes jellemek mély kedélye jellemezte.² Ha azonban Görgey meglátogatta Kecskeméthyt s oly mély hatást tett reá, akkor mennyivel inkább felkereshette Gyulait s mennyivel több megértésre találhatott nála! Sok együtt eltöltött tartalmas óra emléke fűzhetne össze a két férfias jellemet, míg Gyulai 1872-ben *Romhányi* negyedik énekében eljutott a Görgeyt magasztaló versszakokig.

Az idő, mely új kapcsolatokat hozott létre, megváltoztatta a régieket is. Sokat veszített erejéből az az ellentét is, mely az ötvenes években Gyulai és Tóth Kálmán párbajában robbant ki. 1863-ban Gyulai már egyik színi bírálatában oly tárgyiasan nyilatkozott Tóth Kálmán irodalmi sikereiről és egyik vígjátékáról, hogy kifogásait Tóth Kálmán is nyugodtan fogadta nyílt levelében.³ Még kedélyesebb hangot ütött meg Tóth Kálmán egy 1871. évi levelében, melyet szintén Gyulainak egyik színi bírálatára való válaszul írt. Ha nem értett is egyet Gyulai fejtegetéseivel, ellenbírálatát tréfára fordította. Mikor Gyulai azt hangoztatta, hogy Tóth vígjátékának egyik főhőse jó gazda létére egy szédelgő társaság játékszerévé vált, Tóth így felelt: «Gyulai is kitűnő költő s mégis, bármit mondjon a világ, gyenge kritikus».⁴

lett felhangzó nyilvános védelem, s hogy Görgey, mikor 1867 után hazatért, legelső látogatását Gyulainál tette. Nyilvánvaló, hogy Szász Károlynak Görgeyt védő költeménye már 1850-ben megjelent, hogy Görgey 1867-ben tért vissza hazájába, s hogy ekkor *Romhányi* negyedik éneke nem lehetett hatással látogatásaira.

¹ Id. Görgey István id. m. 403—404., 420., 421. l.

² Kecskeméthy Aurél *Naplója*. 1909. 241. l.

³ Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok*. 1908. I. 558, 559. l.

⁴ Lásd Tóth Kálmánnak Gyulai Pálhoz «nov. 17. 870» kelte-

Annál kevésbé változtatták meg a múltó évek Gyulainak Jókaiával szemben elfoglalt álláspontját. Leghevesebben támadta Gyulai Jókait az 1867. és 1868. évi Pesti Naplóban. Kétszínűséggel, könnyelműséggel vádolta s alkalmassabbnak tartotta az Üstökös tréfálkozásaira, mint politikai lap vezetésére.¹ Az éles ellentétet nem is lehet pusztán ellenérzésből megmagyarázni. Mikszáth sem hiszi, hogy Gyulait és Salamont a Jókai iránti gyűlölet hevítette volna ítéleteikben, de nagy tévedés az az állítása, hogy Jókai rendkívüli sikerei s a lapok ömlengő dicséretei ingerelték őket ellentmondásra.² Gyulai és Jókai viszonyában ellentétes jellemek kerültek egymással szembe. Amennyire szerette Gyulai a lélek egyszerűségét és nyíltságát, annyira bántotta Jókai modorában az ünnepies, sokszor keresett magatartás. Még öregkorában is azokat a visszás vonásokat emelte ki Jókai jellemrajzában, melyeket Jókai életrajzában Mikszáth is megemlít. Azt morda, hogy Jókai sohasem beszél a maga hangján s nem néz annak szemébe, akivel beszélget; alapjában véve komédiásnak tartotta, ki semmit sem vesz komolyan. Ez a torzítélet nyert költői alakot abban az epigrammában³ melyet Gyulai *Jókai Mór*hoz címmel a Borsszem Jankónak 1869. évi folyamában adott ki.⁴ A költemény, mely Jókainak *Dózsa Györgyére*, majd hatást vadászó politikai szereplésére célzott, ebben a csattanóban végződött:

Rossz drámaíró voltál,
De jó komédiás.

Gyulai kétségtelenül túllőtt a célon szigorú ítélkezésében, de részben baráti körének, főképp Csengerynek nézetét is vissz-

zéssel írt s a Nemzeti Múzeum kéziratárában őrzött levelét, mely Gyulainak a *Vasárnapi Ujság* 1871. márc. 5-i számában megjelent színi bírálata után, tehát az 1871. évben keletkezett.

¹ *Pesti Napló*. 1867. 162. (júl. 16.) sz. — 1868. 61. (március 13.), 62. (március 14.) sz.

² Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. 1910. II. 2. 1.

³ Hatvany Lajos: *Gyulai Pál estéje*. 27., 28. l. — Mikszáth Kálmán id. m. II. 6. l.

⁴ *Jókai Mór*hoz. Borsszem Jankó. 1869. 66. (ápr. 4.) sz. — Gyulai Pál: *Egy drámaíró politikusra*. (Költeményei. 1904. II. 36. l.)

hangozta, másrészt Jókai káros hatásától, a csalóka ábrándoktól nemzetét akarta megvédeni.

E mélyebb lelki nyomok mellett Gyulai bensőséges viszonyt tartott fenn a fővárosnak egyéb írói köreivel is. Mióta tekintélye a M. T. Akadémiában mindinkább emelkedett, főkép mióta az első osztály titkári székébe ült, ő is állandó tagja volt annak a társaságnak, mely minden szombaton Pulszky Ferenc osztályelnök otthonában, a Nemzeti Múzeum épületében gyűlt össze barátságos estélyre. Rokonzását átvitte a Nemzeti Múzeum tudós igazgatójának kiváló tehetségű gyermekeire is. A többi szombati vendéggel együtt pedig ő is szíven viselte a Nemzeti Múzeum ügyét. A Fővárosi Lapok szerint az 1870. évi ápr. 23-i összejövetelen Petőfi Sándor pecsétjével gyarapította a Nemzeti Múzeum régiség-tárát.¹ Gyakran benézett Gyulai Ráth Mórnak «A vastuskóhoz» című könyvkereskedésébe is, hol Deák Ferenc is örömet megpihent. Gyulai nevezte el az üzletet tréfásan — Ráth Mór nevét szabadon visszafelé olvasva — romtárnak.² Leginkább a szellemes társaság kedvéért látogatott el a Kávéforrásba, hol esténként az újabb írónemzedék tagjai, köztük Dóczy Lajos, Rákosi Jenő, Ágai Adolf találkoztak kávé mellett. Úgy látszik, élvezte az elmés ötleteket, melyek a kormánypart éleclapjának, a Borsszem Jankónak szolgáltattak anyagot. Ágai, az éleclap szerkesztője, szerint Gyulai is jeles vendégeik közé tartozott.³ Gyulai azonban, ki annyira kedvelte a vitatkozásban, fel-felkereste az ellenzéket saját portáján is. Róla írta Szathmáry Károly, a balközéppárti Hazánk szerkesztője, visszaemlékezéseiben, hogy majdnem minden héten feljárt hozzájuk a szerkesztőségbe s szeretetreméltó izgágaságával ugyancsak igyekezett a munkatársak között a vizet zavarni. Mily gyönyörűséggel támadta itt Tisza Kálmánt, kit akkor Kaas Ivor br. védelmezett!⁴ Itt került közelebbi ismeretségbe Podmaniczky Frigyes báróval, a Hazánk

¹ Fővárosi Lapok. 1870. 87. (ápr. 26.) sz.

² Fővárosi Lapok. 1870. 99. (máj. 10.) sz.

³ Rákosi Jenő: *Emlékezések*. I. 142., 143., 176., 177. l. — Porzó (Ágai Adolf): *Utazás Pestről Budapestre*. 1908. 257. l.

P. Szathmáry Károly: *Emlékeim*. 1894. 158., 159. l.

első szerkesztőjével, hogy 1869-ben még többször találkozzék vele a Nemzeti Színház ügyében összehívott értekezleten, melyet Podmaniczky báró mint elnök vezetett.¹

Az a tevékeny szellem, mely Gyulai egyéniségét jellemezte, szinte megkívánta a szélesebb hatáskört. Ezért tűnt fel jellemző alakja hol egyik, hol másik nyilvánosabb társaságban is. A Kisfaludy-Társaság közülései után rendezett ünnepi ebédeket el sem lehet képzelni az ő felszólalásai nélkül. A lapok jelentései szerint 1867-ben a hírlapírók estélyén vett részt, 1869-ben a színészek bálján, 1871-ben abban a művész- és írotársaságban melyet a fővároson átutazó Zichy Mihály, festőművész a Margit-sziget felső vendéglőjébe hívott össze; 1869-ben és 1872-ben pedig ott volt azokon a lakomákon is, melyeken Szigligetit ünnepelték tisztelői.² Nem hiányozhatott neve 1871 tavaszán az árvízkárosultak javára rendezett női bazárból, főképp az ekkor szerkesztett Bazárlapból sem.³ A nemes cél érdekében való izgatásának emléke *Egy jótékony női bazárban* című költeménye. Ahol megjelent, ott akár tréfás, akár csípős megjegyzéseivel mindjárt élénk mozgalmat idézett elő. A Kisfaludy-Társaság ünnepi ebédein többször volt része ünneplésben: 1867-ben *Az éji látogatás* című balladájáért, 1872-ben Eötvös József báróról mondott emlékbeszédéért, de a derültebb közhangulat könnyen csábította évődésre. Így biztatta az 1870. évi februári lakomán Henszmann Imrét, a nagy művészettörténetírót és szélsőbaloldali országgyűlési képviselőt, hogy a politika teréről vonuljon vissza régiségei közé.⁴ A hírlapírók estélyén 1867. júliusában Böszörményi László lapjának áldemokrataságát tette nevetességé, különösen megróva a lenézést, melyet a demokrata lap polgári családokkal szemben tanúsított. A hírlapi tudó-

¹ Fővárosi Lapok. 1869. 285. (dec. 14.), 292. (dec. 22.) sz.

² Fővárosi Lapok. 1867. 152. (júl. 5.) sz. — Vasárnapi Ujság. 1869. 5. (jan. 31.) sz. — Fővárosi Lapok. 1871. 175. (aug. 2.) sz. — Fővárosi Lapok. 1869. 199. (szept. 1.) sz. — Pesti Napló. 1872. 300. (dec. 29.) sz.

³ Fővárosi Lapok. 1871. 102. (máj. 4.), 120. (máj. 26.) sz.

⁴ Fővárosi Lapok. 1867. 31. (febr. 7.) sz. — 1872. 34. (febr. 13.) sz. — Pesti Napló. 1870. 29. (febr. 6.) sz.

sítás szerint a színészek bálján is szabad folyást engedett vitatkozó kedvének. Az 1869. évi Szigligeti-ebéden pedig saját magát sem kímélte meg gúnyjának nyilaitól, mikor poharát Lehmann díszfestőért emelte azon való örömeiben, hogy nála kisebb termetű. Mindezek az élmények jellemző világot vetnek a rohamosan fejlődő magyar fővárosra, de egyszersmind meggyőzően bizonyítják, mily mélyen gyökerezett Gyulai egyénisége abban a szellemi talajban, melyből kiemelkedett, a pesti társadalom életében.

A férfiak társasága mellett lekötötte Gyulai érdeklődését a női lélek világa is. Ezért kísérte oly élénk figyelemmel nőtanítványainak sorsát azután is, hogy a színészeti tanodában elvégezték tanulmányaikat. Rákosi Szidónia is, mikor Beöthy Zsolt 1872 tavaszán megkérte kezét, Gyulaihoz fordult tanácsért, vajjon a színpadot vagy a férjhezmenést válassza-e. Gyulai válasza azonban, mely a jegyeseknek egyévi várakozást ajánlott, nem talált tetszésre.¹ Még több tanáccsal szolgált Gyulai a kezdő színésznőknek színpadi szerepeikre nézve. Így írt az 1871. évi Vasárnapi Ujságba is részletes bírálatot a Nemzeti Színházról, főképp *Lear királynak* okt. 25-i előadásáról, mely alkalommal Bogdanovics Krisztina Regan, Helvey Laura pedig Cordelia szerepében mutatkozott be.² Leginkább megkülönböztette tanítványai közül Helvey Laurát, a trieszti tűzkármentesítő társaság budapesti igazgatójának leányát. Ítéletét egyaránt megvesztegette a fiatal művésznőnek vonzó alakja, választékos ízlése, valamint szép műveltsége és feltűnő tehetsége. A Vasárnapi Ujságban közölt színi bírálatában annál inkább kiemelte Helvey Laura játékát, mert — amint megjegyezte — majdnem minden műbírálója pálcát tört felette. Meggyőződése szerint a nemzeti színpadon régóta nem játszották a kérdéses szerepet jobb felfogással. Különösen nagy érdemül róttá fel a fiatal művésznőnek, hogy a bonyolult jellemet elemeinek olyan teljes vegyületével együtt igyekezett felfogni, minőt a szerep kijelölt. A bensőséges viszonynál fogva, mely a tanárt tanítványához kötötte, kétség-

¹ Gyulai Pál szóbeli közlése.

² Vasárnapi Ujság. 1871. 45. (nov. 5.) sz.

telen, hogy Gyulai az előadásra készülő művésznő előtt is éppúgy kifejtette a szerepre vonatkozó eszméit, mint színi bírálatában. Űtbaigazító tanácsairól tett vallomást akkor is, mikor — saját szavai szerint — nagyobb művészi sikert állapított meg, mint aminőt remélhetett.

Pest annyira lefoglalta Gyulainak gondolat- és érzésvilágát, hogy nem igen vágyódott idegen vidékek zsongító vagy izgató hatása után. Mindazáltal egy-egy irodalmi ünnep mégis kicsalta fővárosi környezetéből. Az 1867. évi október közepén Szász Károllyal együtt mint a M. T. Akadémiának egyik kiküldöttje jelent meg a félegyházi Petőfi-ünnepen. Ekkor alkalmazta Petőfire a francia Akadémiának Molière-re vonatkozó szavait, mikor azt mondta, hogy Petőfi dicsőségéből semmi sem hiányzik, de ő hiányzik az Akadémia dicsőségéből. Néhány nap mulva maga jelentette az Akadémiának, hogy az ünnep méltó volt ahhoz a költőhöz, kinek költészetét az egyszerűség, őszinteség és bensőség jellemzi.¹ 1871. okt. 11-én is Toldy Ferenc, Szász Károly, Szigligeti és Greguss Ágost társaságában a M. T. Akadémia képviselőiben látogatott el Debrecenbe, hogy részt vegyen a Csokonai-szobor leleplezése alkalmából rendezett ünnepen. Ekkor ismerkedett meg közelebbről a nagy alföldi várossal. Láta a temetőben Csokonai sírját, felköszöntőt mondott az ünnepi lakomán, járt a kollégiumban s hallgatta a híres énekkart, mely Csokonai-dalokat énekelt.²

Még mélyebben érintették Gyulai kedélyvilágát erdélyi útjai. 1868. szeptemberében a Magyar Történelmi Társulat ülésére érkezett Kolozsvárra. Már szept. 20-án délelőtt felszólalt a gr. Mikó Imre házában tartott választmányi ülésen. Másnap a Történelmi Társulat nyilvános ülését követő díszében is hallani kívánták. Rövid beszédét azzal a gondolattal vezette be, hogy egy próféta sem kedves a maga hazájában, s bizonyára az előző évi kolozsvári képviselőválasztásra cél-

¹ Pesti Napló. 1867. 239. (okt. 16.) sz. — Fővárosi Lapok. 1867. 238. (okt. 16.) sz.

² A Csokonai-szobor leleplezésének ünnepe. Pesti Napló. 1871. 235. (okt. 12.), 236. (okt. 13.) sz.

zott, mindazáltal mégis szülőföldjének boldogságára ürítette poharát.¹ Hogy a következő napokon hol fordult meg, nem tudjuk, de amint *Egy ház előtt* című 1868. évi költeményében meghatva gondolt arra a házra, melyben nejevel együtt egykor oly szép éveket élt át, éppúgy a mult szólt hozzá erdélyi útjának más pontjain is. A Történelmi Társulatnak szept. 25-én délelőtt tartott záró ülése után Gyulai is búcsút vett szülővárosától s Horváth Mihály püspökkel és Ipolyi Arnold kanonokkal együtt még aznap Nagyenyedre utazott, hogy az éjet br. Kemény István vendégszerető házában töltve, másnap reggel Pestre induljon.²

Amint 1868-ban, éppúgy 1872-ben is költői eszmékkal kapcsolódott Gyulainak erdélyi útja. Ezúttal gr. Mikó Imre hívta meg marosújvári kastélyába hosszabb időre vendégül, s Gyulai annál szívesebben fogadta el a meghívást, mert *Romhányi* harmadik énekének befejezéséhez szeretett volna néhány nyugodt hetet biztosítani. Minden jel szerint aug. 11-én indult el Pestről s Aradon keresztül fiával együtt érkezett meg Marosújvárra. Mint Mikó Imre grófnak írta, azt akarta, hogy fia lássa és szeresse meg szülőföldjét. Úgy látszik, szept. 10-éig maradt Erdélyben s Kolozsváron át tért vissza Pestre, úgyhogy újra láthatta szülővárosát, barátait, rokonait, főképp Antónia húgát, Földesi Sándornét.³ Szept. 12-i levelében is azt írta Pestről Szász Károlynak, hogy két nappal előbb érkezett meg, s hogy Kolozsvárról rokoni üdvözlöt hozott számára. A marosújvári szép hetek eredményével maga is meg lehetett elégedve, mert boldogan jelentette Szász Károlynak s Lévay Józsefnek, hogy *Romhányi* harmadik éneke, mintegy ötven stanza elkészült.⁴ Így vegyültek Gyulai verses regényében a Telegdi-kastély rajzába azok a benyomások és hangulatok, melyek a költő lelkét a maros-

¹ Kolozsvári Közlöny. 1868. 112. (szept. 22.) sz.

² Kolozsvári Közlöny. 1868. 114. (szept. 26.), 116. (okt. 1.) sz.

³ Lásd Gyulai Pálnak Mikó Imre grófhhoz 1872. júl. 30-án írt levelét az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában Kolozsvárott. — Fővárosi Lapok. 1872. 184. (aug. 13.) sz.

⁴ Lásd Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1872. szept. 12-én írt s Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1872. szept. 16-án írt levelét.

újvári kastélyban és parkjában töltötték el. Mennyivel könnyebben írhatta le Gyulai a Telegdi-kastély környékét, mikor a marosújvári kastély ablakából naponként láthatta a Maros völgyét s benne a széles rónának és sűrű hegységnek ölelkezését! Mily nagyszerű mintaképül szolgálhatott a Telegdi-kastély belső életének rajzához az a vendégszeretet is, melyet Gyulai a marosújvári kastélyban heteken át élvezett!

Az a férfijellem, mely Gyulai özvegyiségének első hat évéből bontakozik ki előttünk, minduntalan új meg új feladatokban hozta napfényre saját valójának rejtett értékeit. A családapa annyira elmerült ügyeinek intézésébe, mintha semmi más nem érdekelné a világon, pedig ugyanakkor a tisztviselő és a tanár országos intézmények alapját rakta le. Hasonló szenvedéllyel vegyült a politikus a szemközt álló pártok küzdelmeibe, míg a társadalmi élet embere gondtalanul élvezte kisebb-nagyobb körökben a társaság örömeit. Megisméltódott az ellentét az irodalmi életben is a költői képzelet alkotó munkája s a tudós elmélyedése között. Amily sokoldalú ez a lelki élet, éppen olyan összeillő is. Gyulai nem kételkedik vezetőelveiben, nem riad vissza a nehézségektől sem; keresztényen megadással hajol meg kötelességei előtt, de van szeme az élet szépségei számára is. Lelki összhangjának alapja éppúgy a tisztult erkölcsiség, mely biztosan ítél, mint a rendkívüli életerő, mely évtizedeket átfogó pályára rendezkedik be. Szellemének határai nem vesznek a rejtelmek kódébe, de övé a valóság egész birodalma minden fényével és minden árnyékával. Ennek a benső egységnek ellenállhatatlan erejéről tett tanúságot Szász Károly, mikor 1869. évi jellemrajzában így vázolta Gyulai hatását: «Tehetségeit s jellemét azok sem vonták kétségbe, kik vele irodalmi vagy politikai, bár sokszor éles, sőt szenvedélyes polémiákat folytattak. Egyénisége olyan, melynek ellenségei nincsenek, csak barátai és tisztelői lehetnek.»¹

A kistermetű, lelkes arcú, hangos szavú, mozgékony férfiú a kiegyezés korának magyar társadalmában vezető szerepet játszott, s egyénisége jellemzően tükrözte vissza korá-

¹ —á—r— : *Gyulai Pál*. Vasárnapi Ujság. 1869. 50. (dec. 12.) sz.

nak uralkodó szellemét. Gyulai a szabadelvűségről éppoly magasztosan gondolkodott, mint Deák Ferenc. Érte mindig kész volt a harcra, s bár élt-halt nemzetéért, azt sem kímélte, ha benne felekezeti vagy társadalmi elfogultságot fedezett fel. Eseményei, melyekért semmiféle áldozatot sem sajnált, a magyar nemzet multjában gyökereztek, de egyszersmind mutatták a modern Magyarország felé vezető utat is. Így Gyulai az irodalmi és politikai életben egyaránt szembeszállt mind a forradalmi törekvésekkel, mind a haladás ellenségeivel; igazi hivatását abban találta meg, hogy előmozdította s egyúttal szabályozta a történelmi fejlődést.

PAPP FERENC.

A HUNYADIAK HOLLÓS CÍMERE.

V. László király 1453. február 1-én kelt oklevelében — mint ismeretes — a Hunyadi-ház eredeti címerét, a gyűrűs hollót megbővíti az oroszlánnal, a törökverő nagy Hunyadi bátorságának jelképével. Félre nem érthető határozottsággal a hollót — aranygyűrűvel csőrében — mondja Hunyadi addig használt címerének, melyet a hadvezér V. László királyi elődeitől nyert. «Elődeink, Magyarország dicső királyainak kegyelméből előlemlített János gróf a jótévő ajándékkal elődeinek és házának adományozott címer, vagyis a nemesség jelvénye gyanánt kék mezőben szárnyát kissé emelő, természetes színében festett és csőrében aranygyűrű alakját tartó hollóval bírt».¹

Bizonyára 1409-ben kapta meg a Hunyadi-család a hollós címet, amikor királyi adománylevelé szerint birtokába került Hunyad vára.² Zsigmond király adománylevele azon-

¹ Bárány Forster Gyula ford. *Magyarország műemlékei*. IV. kötet. Az eredeti szöveg: *Hactenus siquidem ex gratia praecessorum nostrorum divorum Hungariae regum praefatus Comes Joannes pro armis seu nobilitatis insigniis, progenitoribus suis et domui benefico munere collatis, corvum in campo flaveo seu coelestino alas paululum elevantem, sub colore naturale depictum, ac formam annuli aurei in ore gestantem habuit, et in omne usu palam prae se tulit . . .* (G. Fejér: *Genus, Incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad*. 1844. Budae 1844. 176—180. l.)

² E sokat idézett adományleveléből (1409. okt. 18.) csak a következőket ismételjük: «*possessionem nostram Regalem Hunyadvár . . . memorato Woyk militi et per eum . . . Johannes filio . . . dedimus, donauimus et contulimus . . .* (Fejér: *Codex Dipl.* 1382—1437. 492—3. l.). — V. ö. B. Forster Gyula: *Hunyadi János származása és családja*. Bp. Szemle, 1916.

ban nem említi a címert, a Hunyadi-háztól elválaszthatatlan hollót és hogy a Hunyadiak 1409 óta ezt a címert kapták és használták, azt éppen az előbb idézett 1453-i oklevélből következtethetjük. A nagy hírre jutott család tüneményes emelkedésének hűséges kísérője tehát a rejtélyes holló aranygyűrűvel csőrében. Ott van Hunyad várának köemlékein, még Hunyadi János, majd pedig özvegye, Szilágyi Erzsébet építkezéseinek idejéből,¹ Mátyás királyt el sem tudjuk képzelni hollója nélkül, fiának a neve pedig egyenesen erre az eredeti címerre utal: Corvinus János! Honnan ered ez a híres címer és mi lehet a jelentése? Miért, mi okból használta a Hunyadi-ház? Maga választotta vagy Zsigmond királytól kapta? Származását akarta-e avval kifejezni, úgy hogy a címer jelentésének megfejtésével eldőlne Hunyadi származásának sokat vitatott kérdése is? Kereshetünk és adhatunk-e egyáltalában e kérdésekre választ ma, amikor kortársak naív, mesékre emlékeztető bőbeszédűsége sem tudja velünk a gyűrűs holló jelentését elhíttetni? Mert Bonfini elbeszélésében nyilvános a tendencia, hogy Mátyás királyt híres római nemzetségtől származtassa, a mintegy száz évvel később élt Heltai Gáspár pedig észrevehetőleg a monda színes világába téved. . . . Kérdésünk e két koronatanúját csak igen óvatos kritikával hallgathatjuk meg.

Egy pontban Bonfini és Heltai elbeszélésében teljes a hasonlóság: mindketten — bár különböző magyarázattal — a hollós címer szerint mesélik el Hunyadi származását. Bonfini előadását, amelyben a Hunyadiaknak a Corvinusoktól és Valeriusoktól való származását igyekszik bebizonyítani, azt hisszük, e helyen felesleges ismételnünk, ez a jól ismert genealógiai következtetés önmagában is összedől. Annál érdekesebb azonban a hollós címernek jóformán csak mellékesen említett magyarázata, mely — mint Bonfini méltatlankodva hangsúlyozza — a Cillei grófok mendemondájából ered. Szó szerinti fordításban ismételjük ezt az epizódot:

«Sőt a németek, kik természettől fogva ellenségei a magyaroknak, Cilia egykori grófját hozva fel forrásul, egy szelle-

¹ V. ö. *Magyarország műemlékei*. IV. kötet. 149—244.

mességnek híjával éppen nem levő mesét emlegetnek, abból a célból, hogy úgy ne lássék a dolog, hogy Mátyás és apja Corvinus véreből származtak, — mint ahogyan azt családjuk Holló-címere bizonyította. Azt mondják, hogy Zsigmond Erdélyben időztében valami nemes oláhnak szép és igen bájos leányával szeretkezett. Mikor ezt három hónap múltán újra felkereste, teherben találta, gavallérosan megajándékozta és ismertetőjel gyanánt egy gyűrűt hagyott ott nála: meghagyta neki, hogy bármily nemű gyermeke születik is, gondosan táplálja, nevelje fel s felcseperedése után ez ismertetőjellel együtt küldje el hozzá. Ez a nő azután, bőséges hozományt kapván, egy éppen nem alacsony sorú oláhhhoz ment feleségül, bár botlása nemsokára kiderült: ez az oláh a hozomány bőséges volta, meg a csábító előkelőségével járó dicsőség miatt egyáltalában nem utasította vissza a leánnyal való házasságot. A leánytól rendes időben csinos és formás fiúcska született, kinek anyja a János nevet adta. Amikor a csecsemő éppen anyja ölében pihent, egy holló szállt oda, az ismertetőjellül adott gyűrűt elvitte. Az anyát nagy fájdalom fogta el, rögtön megkérte férjét, hogy vegye üldözőbe a hollót és szerezze vissza a gyűrűt, hogy a gyermekbe vetett nagy reménysége a baljós madár ragadományaképpen el ne vesszen. Végre aztán férje nyíllal leterítvén a hollót, legott visszaszerezte a gyűrűt. János azután, már mint kiváló szépségű ifjú, anyja parancsára Zsigmondhoz ment s felmutatta a gyűrűt: a király felismervén a gyűrűt, bőkezűen megajándékozta őt birtokokkal és tanyákkal.¹ Ezt a mesét Bonfini avval igyekszik megcáfolni, hogy régi pénzletekre hivatkozik, amelyeken rajta van a gyűrűs holló. Az érmek tanúbizonyossága szerint még Constantinus császár is az ősi Corvinusok leszármazottja . . .

A Bonfinitől megcáfolt verziót — bővebb, gazdagabb köntösben — Heltai Gáspár *Magyar Krónikájában* (1574) olvassuk újból. «Nem az Bonfinius Mesternek írása szerént, mellyet hallottunk azoktól, kiknek Attyok szolgálták régen az Hunyadi Jánost, és sok ütközetekben forgottanak véle.

¹ Bonfini: *Historia Pannonica*. Dec. III. Lib. IX.

Mert az Olasz Bonfinius kedveskedni akarván Mátyás királynak, a Rómaiaktól hozza alá az ő eredetit, és Olaszt csinál belőle ; de a dolog nem úgy vagyon : hanem mint ebben az írásban megtalálod írva, így hiddjed az históriát igaznak lenni». És most következik Heltai jól ismert elbeszélése. E szerint 1392-ben Zsigmond — serege élén — Havasalföldre indul. Déva mellett időzvéen, megismerkedik a szép Morzsinai-lánnyal. Négy hónap múlva a havasalföldi győzelmes csatából visszatérve, ismét találkozik a leánnyal, kitől megtudja, hogy tőle teherbe esett. Ekkor Zsigmond újjáról leveszi gyűrűjét, odaadja a leánynak egy cédulával együtt és azonkívül gazdagon megajándékozza. A leányt arra inti, hogy ezt a gyűrűt tartsa meg jegyül. Azután visszaindul Budára.

Voik Buthi, egy «Havas-elvő Bojér» pedig, látva Morzsinai szépségét és gazdagságát, elveszi feleségül. A Zsigmondtól született fiút Jankulának keresztelik. Amikor a magyar király ismét Havasalföldre jött, Morzsinai megmutatta gyermekét, a király pedig meghagyta neki, hogy vigye fel Budára.

Idő múltán férje meghalt, az asszony pedig ígéretéhez híven Budára akarja vinni kisfiát. Épp az útra készülődött, ahová Gáspár bátyja elkísérte volna, amikor a kis Jankula kezébe a királytól kapott gyűrűt adta. Avval játszadozott a kisfiú, amikor egy holló odarepült, kikapta a gyűrűt a gyermek kezéből és egy fára ült vele. A halálra rémült asszony elárulja bátyjának a gyűrű titkát, ez pedig második nyilával — az első célt tévesztett — lelövi a madarat. A gyűrű megkerül, Gáspár magával viszi szép hugát és annak kisfiát Budára. Zsigmond király beváltja ígéretét, felnevelteti a kis Jankulát, «a hollót pedig, kinek egy aranygyűrű volna orrába, azt adá címerül az Jankulának és az egész Morzsinai nemzetnek». Ez volna a Hunyadi-ház származása Heltai Gáspár szerint. «Így vagyon az igaz história, amint én megírtam...»

Íme, a hollós címet egy tökéletesen kikerekített történet magyarázza, amely romantikusan hangzó, de azért mégis számtalanszor igaznak vett megfejtése volna a holló és gyűrű együttes motívumainak. A magyarázatra törekvő, költői vonásokkal — úgy látszik — gazdagon kiszínezett mondával szemben a kétely számtalanszor hallatta szavát, a nélkül

azonban, hogy más, elfogadható véleményt adhatott volna a Hunyadi-címer eredetéről, jelentéséről. Pedig ez a kérdés már csak azért is érdekes, mert, bár a címer eredetének megfejtése természetszerűleg nem oldhatja meg a Hunyadiak származásának rejtélyét, mégis közelebbi megvilágításba hozza a bonyolult problémát.

Az eddigiektől eltérő utakon kísérjük meg a hollós címer eredetének kutatását avval, hogy nem erdélyi lokális hagyományokra támaszkodunk, sem pedig délkeleti szomszédaink esetleges geneológiai vagy folklorisztikai feljegyzésinek nyomaira, hanem a Nyugat gazdag mondaköltészetében keressük a Hunyadiak címerének egyes motívumait vagy azoknak együttes kombinációját. A kutatás iránya pedig, mint látni fogjuk, nem dáciai nemzetséghez, se nem erdélyi szájhagyományhoz, hanem — végső elemzésben — egy nagy angol királyhoz fog elvezetni, kit Rex Christianissimusnak nevezett el dicsőségesen viselt dolgainak legelső feljegyzője, Beda Venerabilis.¹ Ez az angol uralkodó pedig, kinek nemes alakja — messze hazája határain túl — sok évszázadon keresztül ismert, népszerű, a legenda- és mesemondók fantáziáját foglalkoztató, Szent Oswald, Northumbria hírneves királya.

A keresztény hitre tért Anglia történetéből jól ismertek életének legkimagaslóbb mozzanatai. Egyik legdicsőbb, legtisztéletreméltóbb alakja az önmagával vívódó, egymással halálosan ellenségeskedő királyságokra oszlott Angliának. Oswaldnak egész életére döntő fontosságú volt a skóciai Ionában, a keresztény kultúra e nevezetes központjában töltött ideje. Itt ő maga is keresztény hitre tért és amikor hősies csaták árán Northumbria trónusára került, legelső uralkodói kötelességének a keresztény tanok terjesztését tartotta. Kegyes életével, rendkívüli jóságával példát adott minden alattvalójának. Hűséges segítőtársa Aidan püspök, kit a jónai kolostorból vitt később magával. Maga a király szokta volt püspökének prédikációit hívei előtt angolra fordítani, mivel Aidan nem beszélte teljesen az ország nyelvét. A keresztény

¹ L. Migne : *Patrologia Latina* XCV. Venerabilis Bedae opera omnia. Tomus Sextus : *Historia ecclesiastica*.

hit diadalra jutott Északangliában és innen dél felé is tudott terjedni. Templomok, kolostorok, iskolák épültek, irországi és skóciai szerzetesek Oswald rövid uralkodása idején be tudták tetőzni a szent király céltudatos munkáját. A háború és béke egymást gyorsan követő éveiben pedig Oswald megalapozta királysága nagyságát. Tán még nem volt az angolok és szászok hódítása óta angliai uralkodó, kinek annyi alattvaló engedelmeskedett volna, mint Oswaldnak. Anglia délkeleti része, Kent királysága hatalmát csak úgy érezte, mint a nyugati szászok országa (Wessex). Utóbbinak királya, Cynegils, kénytelen volt a northumbriai felsőséget elismerni és keresztény hitre térni. Maga Oswald volt Cynegils király keresztatyja (635-ben), sőt a pogány hitről áttért uralkodó lányát, Kyneburgát feleségül vette. Ezt a történeti mozzanatot, amint látni fogjuk, felkapta kortársak és az utókor fantáziája, mert Oswaldból századok mondanakincsében az lett, aminek a história is ismeri: a kereszténység szimboluma, védője, mártírja, Rex Christianissimus, hogy a «tiszteletreméltó» Beda szavait még egyszer idézzük. Nagy keresztény uralkodó, apostol, buzgó térítő, ki még házasságával is az igaz hitre térített idegen királyt és királyságot. A középkori mondanaköltészet Oswald életének ezt az utóbbi mozzanatát örökítette meg, színezte ki és szőtte népszerű, hosszúéltű költeménnyé. A legenda pedig ugyancsak évszázadokig mesélt kedvelt hősről, kinek reliquiáit nemcsak szűkebb hazájában, a mai Anglia északi részében, hanem a kontinensen is a legnagyobb tiszteletben tartották. Amint a történetből tudjuk, 642-ben, aug. 5-én esett el Maserfelth mellett. Ellenfele, a vad Penda, Mercia királya levágatta a már életében szentnek tartott király fejét, karjait, amelyek később az északangliai kereszténységnek csodatevő, féltett ereklyéi lettek.¹ Mártír-ságának emléknapja augusztus 5-ike, amikor pogány ellenség-gel szemben halt vértanúhalált.

Szent Oswald híre csakhamar eljutott Anglia határain túl, különösen német földre azóta, hogy a német népnek a keresztény hitre térésével igen erős szellemi szálak szövőd-

¹ Oswald életét l. a Dict. of Nat. Biogr.-ben.

tek a keresztény Németország és Anglia, különösen Wessex és Northumbria között. Az első hittérítők, akik a kontinens testvérnepei, az ú. n. «régi százszok» között megjelentek, hogy fajtestvéreiket a keresztény hit áldásaiban részesítsék, tudvalevőleg Angliából, közelebbről Northumbriából és Wessexből hajóztak át a frizek földjére. Szent Willibrord, a későbbi utrechti érsek (meghalt 738-ban?), aki 690 óta hirdeti a szent tanokat friz földön, northumbriai származású volt épp úgy, mint Acca,¹ a későbbi hexhami püspök (meghalt 740-ben; Beda Venerabilisnek volt jó ismerőse és barátja), aki viszont az ugyancsak northumbriai Wilfrid yorki püspöknek volt segítőtársa a frizek országában. Íme, a németeknek legelső hittérítői mind Northumbriából, Oswald király országából hajóznak át északnémet fajrokonaikhoz és természetesen a keresztény hit kincseivel együtt hozzák át a nagyhírű, szent királynak kultuszát is. Ennek a kultusznak hathatós eszközei pedig a nagy becsben tartott Oswald-ereklyék, melyeket a buzgó térítők magukkal vittek német földre.

Mert a szent király csodatevő ereje még egyre él... Martíromsága helyén még egyre esnek csodák, szent minden hely, még maga a por is, ahol ő megfordult vagy ahol halála után megcsonkított teste nyugodott. Northumbriának valószínűleges védszentje, kinek kérésére még a pestisjárvány is megszűnik 39 évvel halála után, miként Beda meséli.² Híre, tisztelete pedig nemcsak szűkebb hazájában általános, hanem ott is, ahová a northumbriai hittérítők eljutottak, friz és német földön is. Ismét Bedára hivatkozunk, amikor a német Oswald-kultusz legelső nyilatkozását világítjuk meg. «Sennek a híres férfúnak (t. i. Szt. Oswaldnak) hírneve nemcsak Anglia határait járta be teljesen, — meséli Beda — hanem az üdvöt hozó fényesség sugarait még az Oceánon túl is messzire széthintve Germania s Irország egyes részeibe is eljutott. Legalább is főtisztelendő Acca püspök ezt szokta mesélni, hogy amikor Rómába mentében a frizek népének szentséges érekenél, Vilbrordusnál időzött főpapjával, Vilfridussal

¹ L. életrajzukat a Diet. of. Nat. Biogr.-ben.

² Id. h. IV. Liber. 14. cap.

együtt, gyakran hallotta, amint Vilbrordus azokról a csodás eseményekről mesélgetett, melyek ugyanennek a tiszteletre méltó királynak ereklyéinél abban a tartományban történtek».¹

Hiányos volna azonban az idevetett vázlatos kép, ha nem említénők a németek nagy apostolát, Bonifáciust (680—755), kit eredetileg Winfrid-nek hívtak.² Devonshire-i származású ugyan, de szellemi hazája mégis csak Wessex. Itt a Winchester melletti Nutshalling-ban nevelkedett, itt tanított, prédikált, innen indult 716-ban útra, hogy Willibrord művét a friz földön folytassa és a keresztény hitet Németországban diadalra juttassa. A szerzeteseknek valóságos zárándoklása — Angliából Németországba — fűződik Bonifácus nevéhez. Az újonnan alapított templomokat, szerzeteket, iskolákat az angolok veszik gondjukba, ők első papjai, tanítói a keresztény hitre térített rokon nemzetnek.

Megemlítjük a kissé későbbi időből még a nagy Alcuint (735—804), Nagy Károly híres magiszterét is. Northumbriában, Yorkban született és épp úgy az Oswald-kultusz varázshatása alá került, mint valamennyi honfitársa. Egy, alkalmassint még Aachenbe való költözése előtt, Yorkban készült latin költeményére emlékeztetünk itt, melyben Beda elbeszélése nyomán megénekli a «Rex Christianissimus»-nak csodás tetteit, kegyességét.³

E néhány adat — azt hiszem — elegendő annak megvilágítására, hogy miként terjedhetett a Northumbriából német földre átszármazott Szent Oswald-kultusz az angol hittérítők munkássága nyomán. Láttuk, hogy e hittérítők túlnyomólag Oswald országából — tán részben az ő fényes nevének varázshatása alatt is — indultak önfeláldozó, ezer veszedelemmel járó térítő útjukra, de láttuk viszont azt is, hogy a németek

¹ «crebro eium audierit de mirandis quae ad reliquias ejusdem reverentissimi regis in illa provincia gesta fuerint, narrare». Lib. III. Cap. 13.

² Életrajzi adatait l. a Dict. of. Nat. Biogr.-ben.

³ *Patrologia* CI. — B. Flacci Albini seu Alcuini, abbatis et Caroli Magni Imperatoris Magistri Opera Omnia. Tomus secundus: *Poema de Pontificibus et Sanctis Ecclesiae Eboracensis*. 814—47.

apostola, a vértanú Bonifácus, Wessexből jött és buzgóságával, sikereivel bizonyára más wessexi szerzetesnek is adott példát. Northumbria és Wessex tett a legtöbbit a németeknek keresztény hitre való térítésében, az a két ország tehát, amelyben legmélyebb gyökere volt az angliai Oswald-kultusznak. Mert míg Northumbriában még századokon át féltve őrizték templomokban csodaerejű ereklyéit, meséltek és írtak azokról, addig Wessexben sem feledkeztek meg arról, hogy Szent Oswald volt tulajdonképpen az ország térítője, apostola, amikor Cynegils királyt rábírta a pogány hit elhagyására, sőt leányával, Kyneburgával való házasságával teljes győzelemre segítette a szent tanokat a nyugati szászok között.

A Szent Oswald-kultusz Oswald-legendákkal és ereklyékkel került Németországba és itt igen termékeny talajra talált. Az angol szent király egyre nagyobb hírre jutott, népszerűsége egyre szélesebb körökben terjedt tovább. Már 789-ben a westphaliai Herford-kolostornak védszentje, de az Oswald-kultusz gyors terjedését a számos Szent Oswald község is bizonyítja. Mint keresztnev is általánosan népszerű.¹

Eleinte hihetőleg inkább csak az egyházi életben ismerték az angol hittérítő király nevét, alakját és sorsát, az idők folyamán azonban a sokat emlegetett mártír-uralkodó túllépett a legendaköltészet keretein és utat talált a középkori mondaköltészet gazdag kincsházába. Századok fantáziáját foglalkoztatta, mert századok nyomai látszanak azokon a hosszúlélékzetű, tarkán szőtt költeményeken — ú. n. Spielmannsdichtungokon — melyeknek hőse az angol Szent Oswald, tartalma pedig a népszerű király egész kalandorozata.² E kalandok eredetéről különféle nézete volt a német irodalomtörténetnek. Ősrégi, pogány mythologiai elemeket vélt a kutatás az Oswaldichtungban találni, mások pedig egyéb közkeletű, egykorú mondákra figyelmeztettek, amelyek e sokágú költeménybe olvadtak. A kérdés részletezése helyett

¹ V. ö. Wetzer és Welte: *Kirchenlexikon*.

² Lásd Piper: *Die Spielmannsdichtung*. Sanct Oswald. Deutsche Nat. Lit. II. 146—170. — Az Oswald-mondának nagy irodalma van. V. ö. Bartsch, Strobl, Edzardi, A. Berger, S. Schultze stb. munkáit.

mi itt megelégszünk annak a megállapításával, hogy az Oswaldichtung valamennyi változatában még észrevehetően kidomborodó az elbeszélte eseményeknek történeti alapja: Szent Oswald egy vad pogány királynak veszi el leányát, kit a keresztény hitnek nyer meg. Később a leány atyja is megkeresztelkedik és így Szent Oswald házasságának következménye egy távol élő pogány nemzetnek keresztény hitre való térése. A költemény ezen kiragadott motívumában nem nehéz a már említett Cynegils wessexi királynak és leányának, Kyneburgnak, Oswald későbbi feleségének történetére ismerni.

De mi nem azért ragadjuk ki a költemény egyik motívumát, hogy vele a német Oswald-monda történeti alapját bizonyítsuk, hanem azért, mert itt, ennek az epizódnak elbeszélésénél jut nevezetes szerephez a holló, Szent Oswald király kedvelt madara, később elválaszthatatlan szimboluma. A király szelíd hollóját küldi a messze országban lakó pogány király leányához. Levelet is ad és selyemzsinóron aranygyűrűt. Sok napig repül a levéllel és a gyűrűvel, — mindkettőt tollazatába rejtették — míg végre elér a szépséges királyleány országába. A holló alkalmat talál, hogy Oswald küldeményét átadja:

«vil edeliu Kunigin,
Loest mir den brief und daz vingerlin.¹
Daz hat dir bi mir gesant
Kunic Oswalt in Engellant.

De — teszi hozzá — Oswald királynak az a kívánsága, hogy keresztény hitre térj, akkor nagy sereggel érted fog jönni. A királyleány örömmel hallja e hírt, a hollót gondosan elrejti királyi atyja elől és a kilencedik napon ő is levelet ad át a hollónak aranygyűrűvel együtt.

An dem niunden morgen vruo
Gienc si dem raben wider zuo
unde strichte im under das gevidere sin
einen brief und ein *guldin vingerlin*
mit einer sidiner snuore,
daz er ez über mer solte vüeren...

¹ Gyűrűt jelent.

És a holló visszarepül urához, de útja huszadik napján baj éri : a selyemzsinór, melyen a gyűrű van, elszakad és a tengerbe esik. Szomorúan ül a holló a sziklaszirten. Egy a közelben élő remete imáját azonban meghallgatja Isten, mert íme! egy hal hozza szájában az aranygyűrűt, mellyel a holló Oswald királyhoz repül.

Kein bote mer so schone enphangen wurde,
als der rabe wart emphangen
von sant Oswald und von allen sinen mannen.

A holló szerepének itt még nincsen vége, a hosszúra nyúlt költeményben még fel-felbukkan itt is, ott is, de az ismertett motívummal kimerítettük szerepét a gyűrűvel. A középkori ember képzeletét, miként látni fogjuk, éppen ez a motívum ragadhatta meg a legjobban.

A költemény, melyből ezt a néhány részletet kiragadtuk, ismert és elterjedt volt. Úgy látszik, a legszívesebben a XIV. és XV. században hallgatták nemcsak Németországban, főleg déli részeiben, hanem Svájcban és különösen Ausztriában is. Érdekes tünet, hogy az Oswald-kultusz a századok folyamán mindinkább dél felé vándorol és későbbi formájában legkivált Tirol, Karintia és Stájerország tartományaiban él tovább. Még misztériumokban is szokás volt az angol király csodálatos tetteit bemutatni . . .

A német Oswald-monda három változatban maradt fenn : két költeményben és egy prózai elbeszélésben. Az első költeményt két kéziratból (bécsi 1472-ből és olműtzi a XV. századból), a másodikat háromból (schaffhauseni, müncheni és innsbrucki, mindhárom a XV. századból), a harmadikat, a prózai verziót két kéziratból (innsbrucki, a XV. századból és egy északi) ismerjük. De e változatok mindegyike régebbi, XII., XIII. és XIV. századi mondán alapul. A sokféle változat, a kéziratok száma mind az Oswald-monda rendkívüli népszerűségét bizonyítja nemcsak német földön, hanem, ami bennünket közelebbről érdekel, Ausztria területén is.

E mondának éppen kiragadott epizódja, a gyűrűvivő holló, ragadhatta meg leginkább a hallgatóság fantáziáját, valahányszor alkalma nyílt Szent Oswald angol király csodá-

latos tetteiről hallani. És a gyűrűs holló lett lassan, de általánosan Szent Oswald állandó kísérője, szinte jelképe. Hogy a néphit miatt éppen ezt a motívumot ragadta meg és hogy a hollónak azért jutott-e nevezetes szerep az Oswald-mondában, mert ősrégi germán mythologiai elképzelés volna az alapja, mint ahogy ezt pl. Zingerle hitte, annak a részletezése nem tartozik dolgozatunk keretébe. Mi a magunk részéről legfeljebb arra figyelmeztetnénk, hogy egy régi angol Oswald-életrajzban is jut bizonyos szerep egy holló-féle madárnak. Reginald, XII. században élt durhami szerzetes életrajza Szent Oswaldról ránk maradt.¹ Az ő virágos stílusában idézünk az Oswaldhoz fűződő csodás legendákból: «Mira tamen Dei disponente, ut visio oraculi rei gerendae conveniret effectui, ante regis Oswin, ales permaxima, olim in partibus illis tantae quantitatis invisae, comparuit, quae et manum dextram de stipite cum brachio sustulit, et cum tanti pretii praeda ad vicini loci arborem cum reverentio convolvavit. Eratque ales ipsa, ut putabatur, *corvini generis*; sed pro grandibus rostro et unguibus aquilarum similitudini conformis fuisse videbatur... Arbor etiam ipse fraxinus est, qui a loco illius martyrii fere dimidii stadii longitudinis abest... Unde de ore illius praeda delapsa decidit... stb.)

Már itt is egy hollófajtájú madárról van szó, amely értékes kincset (itt Szent Oswald jobbkarját) ejt ki csőréből. A monda egyik alapelemét tehát már a XII. században írt életrajzban is megtaláljuk. Reginald a híres durhami szerzetben élt és sokat tudhatott Szent Oswaldról, mert Durham, Bebbanburh (a mai Banborough) és York voltak az angol Oswald-kultusz legnevezetesebb központjai. Beda Venerabilis Oswaldja még történeti alak, Rex Christianissimus, legendák hőse, vértanú, kinek ereklyéi csodákat művelnek, egy félévezreddel később, Reginaldnál még egyházi tendenciájú életrajzban is megszólal az aranyházú monda. Beda még semmit sem tud a hollóról, Reginald már hosszasan regél róla az újra kizöldült Oswald-fával kapcsolatosan. De

¹ Symeon of Durham tört. munkáival együtt kiadva a Script. Rer. Brit. sorozatában: 75. I. 326—85.

bármint legyen is, akár ősi kelta, akár pedig germán elemeket sejtünk a holló-motívumban, egy bizonyos és a mi szempontunkból ez a lényeges: amint a középkori szélesen elterjedt Oswald-költevényben jellegzetes szerep jut a gyűrűt viselő hollónak, úgy a Szent Oswald tiszteletére épült templomokban és kápolnáknak sem hiányzik az Oswald-képeken a holló, mely nem is tollazatában, miként az idézett költemény meséli, hanem — általában — *csőrében tartja az aranygyűrűt.*

Ismét az osztrák Oswald-kultusz idevágó emlékei tartanak leginkább számot érdeklődésünkre. Tirolban például ősi idők óta tisztelik az angol «hollós királyt».¹ Sok régi templomban ott a képe az elmaradhatatlan hollóval, vagy a birodalmi almán, vagy pedig a király vállán ülve, aranygyűrűvel csőrében és még manapság is Szent Oswald templomába zarándokolnak a parasztok, hogy kedvező időjárásért esdekeljenek a hatalmas védszenthöz, mert Tirolban őt tartják az időjárás, a szél és a fellegek urának.² Egész sor templomot szenteltek tiszteletének a trienti és brixeni kerületekben. E templomok egy része a XIV. században épült. Egyik leghíresebb a tiroliak közül az Ifingeren épült régi kápolna, melyben képen Oswald lovasszobra is látható: a kormánypálcán ül a holló, csőrében gyűrűvel. Régi értékes freskókép van a tiroli Tartsch faluban is. Itt Oswald jobbójában a királyi pálcá, balkezében pedig a gyűrűs holló, stb., stb. A Tirolban található régi Oswald-képeken — jóformán mindenütt — ott van a gyűrűs holló is. És ahogy sok tiroli templomot, kápolnát szenteltek Szent Oswald tiszteletének, épp úgy Karintiában, Stájerországban is még manapság is van számos hely, mely az évszázados, elterjedt Oswald-kultuszról tanúskodik: Karintiában még manapság is 17 Oswald-templom, illetőleg kápolna van, Stájerországban ezeknek száma 13 és sok más templom oltárképén is látható a népszerű védszent gyűrűs

¹ L. Zingerle: *Die Oswaldlegende u. ihre Beziehung zur deutschen Mythologie.* 1856.

² A germán ősi Wotan-kultusz maradványa, mint Zingerle hiszi?

hollójával . . .¹ A Grác melletti Sankt Oswald községnek még elnevezése is az ősrégi Oswald-kultusznak emléke, a kis falu egy 1402. március 24-i oklevélen fordul elő legelőször, itt tehát már régi idő óta tisztelhatték az angol szent királyt. Az oltárról itt sem hiányzik a fekete holló, gyűrűvel csőrében. Amikor a mult év augusztusában a sankt oswaldi templomnak 500 éves jubileumát ünnepelték, az ünnepélyek alkalmára hollót idomítottak, mely gyűrűt tartott csőrében . . . Ennyit Szent Oswald gyűrűs hollójáról. Költőnk szavait idézve mondhatnók : «Hunyadi pajzsán ül ahhoz hasonló!»

Mert azt hisszük, nem erőltetett magyarázat, hogy a Hunyadiak hollós címerének eredetét azokban a képekben keressük, melyekben az ausztriai Oswald-kultusz oly sok templomban, kápolnában jutott kifejezésre. Hisz amennyire adatainkból következtetni lehet, a Szent Oswald tiszteletére épült templomok alapításának idejéből, magából a szélesen ismert Oswald-költeményből, a ránk maradt kéziratok korából, mindebből azt a meggyőződést meríthetjük, hogy az ausztriai Oswald-kultusz leginkább a XIV. és XV. században virulhatott Tirolban, Karintiában és Stájerországban. Általánosan ismert lehetett nemcsak maga a «hollós király» elmaradhatatlan szimbolumával, hanem széles terjedtsége volt az Oswald-mondának is költői és prózai formában egyaránt. A gyűrűs holló jelentését mindenki ismerhette, aki Szent Oswaldról hallott, vagy képét templomban, káptalanban látta. És jól ismerhették a Cillei-ek, Stájerország és Karintia urai, akik, mint Bonfini mondja, a Hunyadi János származásáról szóló mesét terjesztették.

Zsigmond királyunk és Gara Miklós nádor közeli rokonsága a Cillei-házzal (mióta a magyar király 1401-ben eljegyezte Cillei Borbálát²) pedig sokatmondó háttere a gyűrűs holló további vándorlásának most már Magyarország, annak

¹ L. *Festschrift anlässlich des 500 jährigen Kirchen-jubileums in St. Oswald im August 1936.* (Marienbote, 1936. 8. szám.)

² Gara Miklós Borbálának hugát, Annát vette el. A két leány Cillei Hermannak, Zsigmond kedvelt hívének gyermeke. Zsigmond tudvalevőleg csak 1406-ban kelt össze nejével.

keleti része felé, amikor a király egyik vitézét ajándékozta meg Hunyad várával és evvel együtt címerrel is, melynek eredetijét Oswald király gyűrűs hollójában sejtjük. Mert a Hunyadiak címere nemcsak hasonló, hanem szinte azonos az ausztriai templomok, kápolnák Oswald-hollójával, Bonfini megjegyzése a Cilleiektől terjesztett mendemondáról pedig igen erős érv az ausztriai Oswald-kultusból Hunyadi pajzsára került hollós címer eredete mellett. Miért származik Hunyadi gyűrűs hollójának magyarázata éppen Cillei környezetéből, Stájerországból, ahol pedig az Oswald-monda általánosan ismert volt?!

*

De ha a hollós címer eredetét ismernők is, jelentése azért mégis meg nem oldott rejtélynek marad. Pedig éppen a címer jelentése deríthetne világosságot a Hunyadi-ház származásának kérdésére. Vajjon az eddig mondottak adnak-e alapot további következtetésekre? Olyanokra, melyekkel Bonfini és Heltai idézett szavainak jelentősége növekszik vagy pedig csökken? Vándormotívumot kell-e egyszerűen a Hunyadiak hollós címerében látni vagy tán személyes célzás rejlik benne Hunyadi származására vonatkozólag, mint ahogy a Cilleiek híresztelték és Heltai mesélte?

E kérdésekre hiába várnánk kielégítő választ. Mert ha — amennyire lehetséges — elemezni tudnók is a hollós címerhez fűzött magyarázatokat, ha a Bonfini- és Heltai-változatot az Oswald-monda idevonatkozó mozzanataival össze is hasonlíthatnók, még akkor sem jutnánk tovább az egyéni sejtelem ködös határainál. Az Oswald-monda és az idézett Bonfini—Heltai-verzió között mindenestre van — a lényeges különbségek ellenére is — némi hasonlatosság: a holló vivője (Bonfininél, Heltainál elrablója) az aranygyűrűnek, a szerelmi hűség szimbolumának. A holló a gyűrűt elveszíti, de ez ismét megkerül: az Oswald-mondában csodálatos úton, a Hunyadi-címer magyarázatában, még mielőtt elveszthette volna, a madár lenyilazása után. A gyűrű tehát mégis csak megkerül és hivatásának megfelelőleg szerencsés befejezéssel kikerekíti

a történeteket. Ennyiben van — a lényeges eltérések mellett is — bizonyos rokonság a gyűrűs hollóhoz fűzött magyarázatok alapmotívumaiban. Azonban ez a hasonlóság magában véve is elegendő, hogy gondolkozóba ejtsen: az Oswald-monda epizódja vajjon nem lehetett-e átalakító hatással a Hunyadiak hollós címerének magyarázatánál? Nincs itt talán utólagos belemagyarázás egy eléggé ismert monda népszerű mozzanatának felhasználásával? De még ha ez — amit bizonyítani amúgy sem lehet — így is volna, mi okból kapta a Hunyadi-család szinte minden változás nélkül Szent Oswald gyűrűs hollóját? Miben rejlik személyes célzás a címer adományozásánál: a hollóban-e vagy a gyűrűben? Hunyadi származására a holló céloz-e vagy a gyűrűnek jutott ez a szerep Zsigmond királynak tán egy múlt szerelmi kalandjával kapcsolatban?

A két motívum, holló és gyűrű, együttesen Oswald «hollós király» mondájában jelenik meg, a mondának pedig megfelelő a kép is, mely az ausztriai templomokban ábrázolja Szent Oswaldot. De meg kellett magyarázni a Hunyadiak címerét is, a holló és gyűrű együttes szereplését és, mint láttuk, a magyarázatot már a XV. században megkísérelték. Csak az a kérdés, megtörtént-e a valóságban, hogy holló viszi csőrében Zsigmond király féltett aranygyűrűjét, mint ahogy a mondában vitte Szent Oswaldét? Megismétlődött-e a valóságban az, amit a csacska monda regél az angol király szerencsésen ismét megkerült gyűrűjéről? A véletlen játéka valósította-e meg a históriában az egymagában véve is megkapó mondai epizódot vagy az Oswald-monda elmosódott körvonalait kell-e a Hunyadiak gyűrűs hollójának magyarázatában látnunk? Mi a való és hol kezdődik a költészet?

*

A holló vándorútján *egy* pozitív útmutató némileg mégis eligazít. Ha Szent Oswald gyűrűs madara csakugyan azonos a Hunyadiak hollójával, akkor helytállónak kell annak a következtetésnek is lennie, hogy Nyugatról jött a címer kettős motívuma, hogy azt előzőleg Erdélyben nem igen is-

merhették,¹ hogy ilyenképpen nem maga a Hunyadi-ház választhatta a gyűrűs hollót címeréül, hanem Zsigmond királytól kaphatta, akinek stájer rokonsága, környezete bizonyára jól ismerte Szent Oswald mondáját.

Az eddigiek alapján jogosult az a feltevés, hogy a gyűrűs hollót maga Zsigmond ajándékozta a Hunyadiaknak. De hogy e címerrel mire célzott, azt sejteni, elképzelni igen, de tudni, bizonyítani nem lehet.

FEST SÁNDOR.

¹ V. ö. Turul 1905. 179—183. *Egy oláh szakmunka, vonatkozásban a magyar heraldikával és genealógiával.* — Meg kell említenünk, hogy egy feljegyzés szerint Hunyadi János fiatal korában egy ideig Cillei udvarában is teljesített szolgálatot. «Item auch ist zu wissen, das diser Hunadt Janusch aus den landt Walachey pürtig und eines geringen rittermessigen geschlechts war. Er war auch etwan der von Cilli diener und lag ihm nur mit dreyen pferdten zu hoff, als man gesagt hatt». (Fr. Krones: *Die freien van Saneck u. ihre Chronik als Grafen von Cilli.* Graz 1883). — Végül érdemes még megemlíteni, hogy a nálunk ritka Oszwald név előfordul Hunyadi János atyafiságában is: Rozgonyi Oszwald, lovászmester (1458—60). — L. Hóman-Szekfű: *Magyar tört.* III. A Hunyadiak atyafisága.

MŰVÉSZI HANGFESTÉS ÉS HANGUTÁNZÁS.

— Első közlemény. —

I.

Jelenkori nyelvtudományunk némi tekintetben megújította azt a tanítást, mely a régebbi nyelvtudományban Platontól Müller Miksaig egyetemesen uralkodott, hogy t. i. a szó fogalmi jelentése és hangalakja közt reális kapcsolat van. Ez az elmélet a Junggrammatikusoknál megingott s H. Paul már tagadja, hogy a szó jelentése és hangzása közt a megszokáson alapuló képzettársításon kívül más kapcsolat is van,¹ Wundt azonban hangutánzáson (onomatopoesis) kívül tud hanggal-utánzásról is, amikor nem hangot utánozunk hanggal, hanem azt az érzést fejezzük ki hanggal, melyet valamely szó fogalmi jelentése bennünk felkelt. Ezt a jelenséget tehát a hangutánzással szemben *hangulatutánzás*-nak nevezhetnők. Wundt a régebbi felfogás hangszimbolikája (Lautsymbolik) helyett hangmetaforának (Lautmetapher) nevezi. Így pl. elmélete szerint Homérosnak ez a sora :

αὐτίς ἔπειτα πέδονδε κλινοῦτο λᾶας ἀναδῆς (*Od.* XI. 598).

hangmetafora, de már Voss fordítása :

Hurtig mit Donnerepolter entrollte der tückische Marmor
inkább hangutánzás. Schiller *Glockéj*ának ez a két sora :

Von dem Dome schwer und bang
Tönt die Glocke Grabgesang

hangutánzás, a befejező vers azonban :

Ziehet, ziehet, hebt,
Sie bewegt sich, schwebt

hangmetafora-szerű.

¹ *Prinzipien*, 124. §.

Ezek művészi hangmetaforák. Vannak azonban természetesek is és Wundt ide mindenekelőtt azokat sorozza, amelyekben a hang és jelentés correlativ változással van egybekötve. Ezekben a szavakban ugyanis egészen világos az érzelmi jelentés irányában való hangbeli elkülönülés. Ilyenekre már Paul is figyelmessé lett, de még nem választotta el őket határozottan egyéb onomatopoétikus szavaktól.¹

Wundt a hangmetaforáknak három csoportját állítja fel. Az első az *atya* és *anya* fogalmainak kifejezésére vonatkozik a különféle nyelvekben. Az atyára a *pa*, *ap*, *ta*, *at*, az anyára a *ma*, *am*, *na*, *an* a jellemző szótagok. Példái közt a magyar «*atya*» és a finn *enne* (anya) is szerepel, bizonyítékként annak, hogy az *atya* fogalmának a keményebb, az *anyáé*nak a lágyabb hangok felelnek meg. Második csoportja a *térbeli távolságok* kifejezésére vonatkozik, ahol a nagyobb távolságnak az erősebb hang felel meg, a kisebbnek a gyengébb. Jobbára exotikus példái közt a magyar *az*, *ez* is helyet foglal. Harmadik csoportja a *cselekvés* kifejezése, ahol a hangszínezet leginkább alkalmazkodhat az érzelmi színezet-höz. Itt oly példákat hoz fel, mint a görög *κράζω* (káróg), *κρίζω* (rikolt), *κραυγή* (lárma), ahol a *krak* hangsor a zaj hirtelenségét, a *krik* élességét, a *krak* tompaságát fejezi ki. Német példa: *schnarren*, *schnurren*, *schwirren*.

Nálunk újabban Szabó Sándor foglalkozott az idetartozó jelenségekkel² és még behatóbban Horger Antal *A hangrendi párhuzam* c. értekezésében,³ ahol Szabó értekezését is megbírált. Horger kimutatja, hogy a hangrendi párhuzam nem ős sajátosága nyelvünknek, mint azt Lugosy József hitte,⁴ hanem az idetartozó jelenségek későbbi fejlődés eredményei, legtöbbször hangrendi átcsapás útján, még pedig mindig úgy, hogy veláris magánhangzók helyébe palatálisok léptek, de palatális hangrendű szavak sohasem csaptak át veláris hangrendbe. Például az egykori veláris hangrendű *gurba-*

¹ V. ö. *Prinzipien* IX. 125—128. és Gombocz: *Hangutánzás és nyelvtörténet*. Mny. IX. 385.

² *A magyar magánhangzóilleszkedés*. Budapest. 1902.

³ *Magyar Nyelv*. XXIII. 127—138. l.

⁴ *Hangrendi párhuzam ezer példában*. Debrecen. 1858.

ból *girbe-gurba* lett, de a mai görbéből nem lett *gorba-görbe* hanem *girbe-görbe*. Az ikerítés mindig veláris-palatális irányban történik.

A jelentéskülönbözés jelentésmegoszlás alapján fejlődött ki, azaz a többféle okból keletkezett különböző adatokhoz eredetileg ugyanaz a jelentés kapcsolódott. Később a jelentésárnyalat a szerint oszlott meg, hogy a magashangú alakváltozat — mint már Szabó, de előtte is a nyelvész-közvélemény megállapította — a kisebb, finomabb mértékét, fokát jelenti a tárgynak, tulajdonságoknak és cselekvésnek, a mélyhangú változat pedig a nagyobb, durvább fokát, mértékét.¹ Így látja Gombocz is.² Az igék és névszók körében a palato-velaris alakpárokhoz intenzitáskülönbség képzete társul. Új azonban Horgernek az a megállapítása, hogy az ellentétes hangrendű alakpárok jelentései közt ez az intenzitáskülönbség csak gyakori, de nem kivétel nélküli. *Dobban-döbben, topog-típeg, durran-dörren, karmol-körmöl, dulakodik-tülekedik* valóban azt mutatják, hogy a mélyhangú alakhoz a cselekvés nagyobb intenzitása fűződik. De már ezekben: a nyúl *makog*, a kecske *mekeg*, a káposzta *torzsája* (tors-a), a fának a *törzse*, vagy ha az emberekkel kapcsolatban *forogatagról*, a széllel kapcsolatban *forgetegről* beszélünk, ha a macska *dorombol* és valaki az ajtón *dörömböl*, ha valaki vérét *ontja* hazájáért, de egy folyó áradása *előnti* az egész vidéket, vagy pl. a *gomb* (Knopf) és a *gömb* (Kugel), a *gomboc* (gombóc, Knödel) és a *gömböc* (töltött disznóbendő) esetében a gyengébb intenzitású alak fejezi ki a cselekvés erősebb fokát, vagy a tárgy nagyobb alakját.³ Az ilyen alakok pedig, mint a tájszólásbeli *rakottya-rekettye, galagonya-gelegenye, kopasz-köpesz, hóbortos-höbörtös* egészen közbösek.

A különös eseteket nem tekintve, így állapíthatjuk meg az alakváltozással járó értelmi és érzelmi elkülönödést:

A mélyhangú alakok a magasabb hangúakkal szemben kifejezhetik:

¹ I. m. 30. l.

² U. o. 138. l.

³ *Magy. Tört. Nyelvt. Vázl.* 13.

1. a nagyobb távolságot, eltérést térben, időben, módban: ez, az,; ezen, azon; ily, oly; ilyen, olyan; ennyi, annyi. Itt-ott; innen, onnan; ide, oda; erre, arra; ekkor, akkor; így, úgy.

2. A nagyobb alakot: köröm-karom; gümő, gumó; csücske, csúcs.

3. A nagyobb mértéket: göndör, kondor.

4. A cselekvés nagyobb erejét: gyúr, gyúr; kever, kavar; döbben, dobban; sistereg, sustorog: tülekedik, dulakodik; libeg, lebeg, lobog; libben, lebben, lobbán.

5. Az érzelem nagyobb erejét, mint: *Hej*, azóta hús esztendő telt el! (Petőfi.) *Haj*, de bűneink miatt gyúlt harag kebledben. (Kölcsey.)

E hangbeli differentiatíót művészileg alkalmazza Arany János a *Keveházában*:

Sötét az éj, *elig-elig*, Hogy a vízfény fehérelik.

Csendes a táj, *alig-alig*, Hogy a folyamzúgás hallik.

Az *elig* gyengébb jelentésű, mint az *alig*, aminthogy a vízfelület fodrozódása is gyengébb akusztikai jelenség, mint a folyamzúgás.

Ikerszavaknál a nyelv bizonyos fokozást ér el azzal, hogy a magashangú alakról megy át az erősebb jelentésű mélyhangú alakra, mint: Dib-dáb, giz-gaz, ringy-rongy, zene-bona, mende-monda, izeg-mozog, kipked-kapkod, hetet-havat, hébe-hóba, dérrrel-durral, izzé-porrá, tűzzel-vassal, fünek-fának, Se *füle*, se *farka*. Se *vége*, se *hossza*. Se *pézn*, se *posztó*.

Hangutánzó indulatszóknál is ezt látjuk: ripp-ropp, dirr-durr, bim-bam-bum, piff-paff-puff.

A nyelv eredetének hangutánzáson alapuló ókori elméletét a mi korunk számára tudvalevőleg Herdernek *Ursprung der Sprache* című értekezése újította meg, amelyben a nyelvet lényegében természeti hangok utánzásának fogta fel, melyhez aztán érzelmeink és képzeleteink fűződtek. Ez az elmélet szülte a hangszimbolika tudományát, mely a hangok alapértékét igyekezett megállapítani s így a szavak ősgyökeréig eljutni. Valóban, ha a nyelv hangutánzás, ha «a nyelvben visszhang-

zik az embert körülvevő természet» és a nyelv nem más, mint «felelet a mindenfelől fülünkbe zengő hangáradatra, die ganze vieltönige Natur ist Sprachlehrerin und Muse»: akkor valóban nagyfontosságú az egyes hangok természeti jelentésének megállapítása, mert ezzel mintegy a szavak s így a nyelv végső értelme tárul fel előttünk. Herder maga e feladatot nem végezte el, jóformán példákat sem ad elméletének igazolására, csak magát az elméletet fejti ki s lélektani folyamatát írja le.

Azonban valamint ő maga Platonból indult ki, úgy kora is Platonhoz fordult gyakorlati igazolásért. Platon főként *Kratylos* című dialogusában foglalkozik a szavak eredetével s úgy hiszi, hogy a nyelv is *μιμησις*, a dolgoknak hangokkal való utánzása. A probléma kezelésén még érzik nála a mythikus felfogás nyoma, mely a dolgok és nevük között olyanféle kapcsolatot látott, mint amilyen a dolgok és képük között van. Primitív népek ma is azt hiszik, hogy aki képének vagy nevének birtokában van, az az illető személyét is hatalmában tartja. Ezért nem hagyják magukat lerajzolni, lefényképezni s nevüket sem szeretik elárulni. Ha újabban gramofonfelvételeknél meghallják saját hangjukat, rémület fogja el őket. A névmágia és a varázsigékbe vetett hit ezen alapul. Platon is azon az alapon áll, hogy a dolog neve valamilyen képpen a dolog magát is tartalmazza, tehát reális kapcsolat áll fenn a dolog és neve között. Nyelvet létrehozni szerinte nem akárki dolga, hanem amint a mesterségeknél a hozzáértő találja fel a kellő eszközöket, a nyelvnek is vannak *δνομαποιηγός*-ai, művészei. Tudjuk, hogy Platon filozófiájában a fogalmi világ a tökéletes, és a mi világunk ennek csak tökéletlen mása. Ilyen viszony van a dolgok és a szavak közt is. A dolgok eidosát akarjuk a hangokkal kifejezni s a névadás erre törekszik, de voltaképpen csak a dolgokról való fogalmainkat, amint mi azt képzetünkben elvontuk, fejezik ki. Ez pedig lehet hibás is s azért a szavak nem egyértékesei a dolgoknak, csak többé-kevésbé hű másai. Ha mégis meg akarjuk érteni, mennyiben fejezi ki valamely szó az illető fogalmat, akkor a szó gyökerére kell visszamennünk. Meg kell állapítani a hangok természetének eredeti jelenté-

sét. Itt Platon rendszeres hangszimbolikát ad, melyet a későbbi elmélkedők ugyanúgy, vagy kevés változtatással szinte a legújabb korig átvettek, noha nyilvánvaló, hogy az elsősorban a görög szavakra illik. Így a ρ mozgás jelölésére való, mint ahogy nyelvünket is pergetjük, mikor kiejtjük. Szerepel a folyást jelentő igéknél (ρέιν, ρόη), a remegésnél (τρόμος), a zord, durva kifejezésére, mint τραχύς. Az ι a finom, vékony jelölésére szolgál, ami oly keskeny, hogy bármin keresztül megy (ιέναι megy, ιέσται siet). A sziszegő hangokat erős lélekzettel ejtjük, azért ezek a süvítő, sístergő, rázó (ψυχρόν, ζεόν, σειεσθαι) fogalmak kifejezésére alkalmasak. A δ képzésnél összeszorítjuk és megtámasztjuk nyelvünket, azért e hangok a szilárdság, megkötöttség (δεσμοῦ και στασεως) éreztetésére valók. A λ kimondásánál a nyelv könnyen csúszik, azért ez a hang a síma, olajos, enyves megnevezésére jó. Ha γ-val együtt ejtjük (mint γλισχρόν, tapadó, γλυκύς édes, γλοιῶδες nyúló), a nyúlós, ragadós kifejezésére lesz alkalmas. A ν-nél a nomothétés azt vette észre, hogy a hang itt befelé irányul: ezt a hangot tehát a belső (ένδον, έντος) jelölésére foglalta le. A kerek (γογγύλος) jelzésére az ο állt a nyelv művész rendelkezésére. Platon a nyelv eredetének elképzelésénél, mint látjuk, nem idegenkedik egy nyelv művész szerepének felvételétől sem, aki először adott nevet a dolgoknak s aki inkább látta meg a dolgok eidosát, mint mások. E nézet nagyban táplálta a keresztény korban azt a hitet, hogy Ádám, az első ember, találta fel a nyelvet, kinek azt maga Isten jelentette ki.¹

Platon tanításait elfogadták a stoikusok is s azok az egész ókoron keresztül érvényben voltak. Stilisztikai értéküket is méltányolták és Dionysios Halikarnassos, aki Kr. e. 30—8-ig Rómában élt, azt tanítja, hogy a legkellemesebb hang az α, a legmozgékonyabb a ρ és legkellemetlenebb a σ. Vannak ódaköltők, kik ezt a hangot egyáltalán kerülték s az költeményükben elő sem fordult. A későbbi kor előtt különösen Dionysios Thrax (Kr. e. 170—90) munkája állott nagy

¹ V. ö. Rubinyi Mózes: *A hangutánzás problémájának történetéhez.* Nytud. Közl. 1902. és külön.

becsben. Már Danténak *De vulgari eloquentia* c. értekezésén meglátszik az ókori stilisztikusok tanulmánya. Dante ez értekezését a toscanai nyelvjárás irodalmi nyelvvé tétele érdekében írta s igazolja, miért nem írta eposzát latinul, ahogy a humanisták kívánták, vagy provençal nyelven, amelynek költői stílusa akkor a legfejlettebb volt, avagy valamely más olasz dialektusban. Az olasz nyelv szavait hangesztétikai szempontból vizsgálja s ékesekre meg gorombákra osztja fel; némelyeket mint kellemes hangzásúakat felvesz az irodalmi nyelvbe, másokat mint rossz hangzásúakat mellőz.¹ Platon és követői alapján állt a humanizmus gazdag nyelv-művelő irodalma, de még Leibniz, Vico, Condillac nyelv-bölcselete is az ő nyomain jár, sőt Herder már említett korszakalkotó értekezése is (*Über den Ursprung der Sprache*) voltaképpen az ókori tanításokat újítja meg, hogy hosszabb szünet után új fejlődésnek vesse meg alapját.

Az egyes hangok természetének metafizikai vizsgálatából keletkezett ily módon a hangszimbolika tudománya, melyet a Herder kezdeményén tovább haladó Humboldt fejtett ki s Müller Miksaig úgyszólván minden nyelvész többkevesebb módosítással elfogadott. A nyelvészet főtörekvése e korban az eredeti szótövek megállapítása s ezeknek ismét a hangszimbolika segítségével természeti jelentésükre visszavezetése. Minthogy szerintük minden nyelv természeti hangok utánzásából keletkezett, szabadon hasonlították össze a legkülönbélebb nyelveket, hisz a természet hangjai, a közös alap, mindenütt ugyanazok.

Ebbe a fejlődésbe kapcsolódott bele nálunk Fogarasi János *A magyar nyelv metafizikája* c. munkájával. *A betűknek eredeti jelentéseikről* szóló fejezetben így magyarázza a magán- és mássalhangzók szimbolikus jelentését :

«Bízást fölvehetjük, hogy midőn az első beszélők vagy nyelv-alkotók szájokat összehúzták, összegömbölyítették vagy elterjesztették, kinyitották : mennyiséget akartak vele érteni, és így a száj összehúzása öszveséget, egységet, kinyitása terjedést, sokaságot jelentett; amaz jelentett belséget, bezárást is, emez pedig kinyitást,

¹ Dante Alighieri : *De vulgari eloquentia*. Übersetzt von F. Dornseiff und Josef Balogh. Darmstadt. 1925. 64—65. 1.

külséget. Továbbá lehet még módosítani a hangokat vastagítás és vékonyítás vagy gyöngítés által. Innen állanak elő a vastag és vékony hangzók. Igen természetes, hogy a vastag hangok vastag, nagy, magos dolgokat, vagy durvákat jelentettek, a vékony finom hangok finom, kellemes stb. dolgokat, és így milységet. Így jelent pl. *o* és *ó* gömbölyűséget ezekben : *gömb, kör, öv, ököl, gyöngy*; *bog, domb, bogyó*. A nyílt hangok térséget ezekben : *száj, tát, hát, tár; tér, szél, ér, hézag*. A vastagok nagyságot : *nagy, magos*, durvaságot, kellemetlen érzést : *ború, komor, mord, szomorú*, távolságot : *tova, túl, amaz, ott, oda, amott, amoda, alul*. A vékonyak kicsinységet : *kis, kised, kevés*; kellemetes érzést : *derű, vig, ékes, kedves, szép, szerelem*; közelséget : *ez, emez, itt, ide, emitt, emide, fölül*. A hosszú hangzók térséget, tágasságot, a rövidek keskenységet, kicsinységet jeleznek.

Hasonlóképpen fejtegeti a mássalhangzók metafizikai jelentését :

Az ajakbetűknél a *b* kiejtések az ajkakat a legerősebben köll befogni s jelent belséget; az *f* kiejtések az felső ajak kijebb áll, és így jelent felsőséget; a *p* kimondásakor pedig az alsó ajak áll kijebb, és így jelent alsóságot, alapot; a *v* kimondásakor csak kevésé érintetnek együvé az ajakok, és így a két ajaknak viszonya, együttmunkálása szembetűnőbb lévén, jelent együttmunkálást, az *m* betűnek pedig mint ajakbetűnek társa nem levén (*b* társ *p*-vel, *f* *v*-vel), úgy tekintethetik mint társtalan vagy mellékes betű és így jelent mellékséget, accidentalitást. Az *n* majd minden nyelvekben hiánosság, tagadást, nemlegességet, kirekesztést jelent. De jelenti magát a gondolkozó *ént* is, a subjectumot, mely minden más kirekeszt, melyre nézve minden más objectum. A többi nyelvbetűk ezért az énen kívül levő objectív világot jelentik mint : *te, dolog, tárgy*, tehát lételt, létezését, valót.

Ez elméletnek nyerte meg aztán Fogarasi a Nagyszótár szerkesztésekor Czuczort s szómagyarázataikban ez az elmélet érvényesült mint alapelv. Szarvas Gábor a mult század hetvenes éveiben a *Nyelvörben* hadjáratot indítva a Nagyszótár etimológiái ellen, helyesen állapította meg, hogy szerzői már megindulásakor elavult álláspontot foglaltak el. Hiszen akkor az összehasonlító nyelvészet már történeti alapra tért át.

Ámbár tehát ez elméletek már kiinduló pontjukban hibásak és merész következtetések még inkább elfogadhatatlanok : tartalmaznak oly elemeket is, melyeket ma is használhatunk, nem ugyan a hangok eredeti jelentésének

szimbolikájára, hanem igenis érzelmi és zenei értékük megítélésére vonatkozólag. Heyse *System der Sprachwissenschaft* c. nevezetes művében¹ a magánhangzók érzelmi vonatkozásairól (Zusammenhang zwischen der Empfindung und den einzelnen Vokalen) egyebek közt a következőket mondja :

Az *a* alaphangzó ; a száj természetes felnyitása hozza létre, a gyermek első hangja. A legzeneibb, mert legkevesebb benne a consonans elem ; az énekgyakorlatoknak is alaphangja. Olyan nemzetek éneke, melyek a tiszta *a* hangot nem ismerik s szájukat nem tájtják ki kellőkép, mint pl. az angolok, nyomott, kellemetlen. Általában *a* a tiszta értelem, nyugodt szemlélet (ah!) hangja, avagy esetleg a buta bámulásé, mindenesetre valamiféle passzív magatartásé. Azt mondhatnók : objektív magánhangzó. Az *i* meg az *u* már némiképp mássalhangzó természetűek ; határhangok s ezért könnyen sűrűsödnek mássalhangzóvá : az *i* *j*-vé, az *u* *v*-vé. Ami érzelmi velejárójukat illeti, az *u* mint legmélyebb hang a félelem, borzalom, irtózat kifejezésére alkalmas (*hu!*), az *i* ellenben mint a legmagasabb és legbelsőbb magához vonzás, a szeretet (Liebe) kifejezésére való. Az *o* középhang az *a* és *u* közt s azért ezeknek tulajdonságait egyesíti : a nyugodt világosságot, a passzív szemléletet, mely a nagy, magasztos, tökéletes (hoch, gross, voll) csodálatáig emelkedhet. Az *e* valamennyi közt a legjellemnélkülőbb és legzeneietlenebb magánhangzó. Indifferens, neutrális hang, színtelen, mint a víz, csak a mássalhangzók összekötésére való. A hideg, közömbös értelem kedveli, az érzelmentelen, józan beszéd. Az a jelenség, hogy a mai németnek sok szava *e*-vel hangzik, holott az ófn.-ben más magánhangzó-sora volt (sconara : schönere, silabar : Silber, gagen : gegen), a nyelv elértelmesedésének folyamatát bizonyítja.

Azt hiszem, Heyse fejtegetései közül az *a* és *e* hang nyelvészeti értékeire vonatkozók a legtalálóbbak. Valóban az *a* legzeneibb s az *e* a legszíntelenebb hangzó. Az énekes, ha nem énekel szöveget, *lalala, tralala, tarara, tatata, tamtam* féle hangokat hallat, sohasem más magánhangzót, mert ezt érzi az énekhanghoz legközelebb állónak, legszótatosabbnak.² Az *e* hang gyakoriságát sokszor szemére vetik nyelvünknek s tagadhatatlan, hogy némi egyhangúságot visz belé ez a színtelen magánhangzó, annál színtelenebb, mert többnyire csak nyílt alakjában használjuk s minthogy

¹ Berlin, 1856. 77—78. l.

² V. ö. Tolnai Vilmos : *A nyelvek szépségéről*. Mny. 17 : 29.

ortográfiánk csak ezt vette fel, irodalmi nyelvünk is csak ezt terjeszti s azért a zárt *e* jóformán csak a tájshólásokra szorítkozik. Berzsényinek ez a sora :

Általadám maradékaimnak

sokkal kevésbbé tűnik fel egyhangúnak, mint például Petöfíé :

Ó természet, ó dicsó természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled? (A Tisza.)

Vagy éppen ez :

Velem így tennetek
 Nem rettent bennetek
 E félisten neve? *(A király esküje.)*

Alxinger János, német költő, mikor Kazinczy elszavalta neki a *Lillám szája* c. versét, rosszulhangzónak találta a pentameter végét a három *e* miatt :

Rám a legforróbb csókokat *hintegeted*.

Mire Kazinczy arra hivatkozott, hogy Klopstocknál még rettenetesebb ez, hogy : *entgegengesetzten Felsen*.¹

Vörösmarty helyesen írta : Néma borongással megy az őskor lelke *fölötted*. (Cserh.). Ha *feletted*-et vesz, ő is hasonló hibába esett volna. Nem helyeselhető a *fölette* alak, melyet Kölcsey használ Zrinyi dalában.

Érdekes, hogy hasonló panaszokat olvashatunk német részről is. Eduard Engel *Deutsche Stilkunst* (1922. 463—64) *Musik* című fejezetében ezt írja :

Az ufn.-ben az *e* nemcsak szaporább a többi magánhangzónál, hanem összevéve is túlhaladja azokat. 100 magánhangzó közül 43 *e*, 15 *i*, 12 *a*, 9 *u*, 5 *o*, tehát 43 *e*-vel szemben 41 egyéb magánhangzó és 16 diftongus áll. Különösen szaporítja az *e* számát a sok súlytalan szóvégzet, mint a gyakran ismétlődő *e*, *er*, *en*, *em*, *es*, *est*, *erere*, *ererer*. Már Nagy Frigyes jó akusztikai, de kevés nyelvtörténeti érzékkel azt ajánlotta, hogy ezeket meg kell toldani egy *a* hanggal s mindjárt segítve van a színtelenségen. (Man darf diesen Worten noch ein *a* hinzusetzen und sie in *sagena*, *gebena*, *nehmena* verwandeln, so werden sie unserem Ohre gefallen.)

Azonban a Caesar non supra grammaticos elve az újkorra nézve

¹ Czeizler : *Kazinczy élete*. I. 93.

is érvényben van. Ernst Eckstein ebben a példában gúnyolja ki az *e* szertelen egyhangúságát: *Helene Weber gedenkt des Strebens jenes edelsten Menschen, der je Dresdens belebte Wege getreten.*

Érzelmi tekintetben a mély hangok általában komorabb, a magas hangok derültebb színt adnak beszédünknek. Így ez a zenében is összevág azzal a pszichofiziológiai ténnyel, hogy a bánat lefelé irányuló kifejező mozgásokkal jár, mint görnyedt tartás, a lehajtott fej és a föld felé irányuló tekintet, míg az öröm inkább emelkedő mozgásokat kíván.

A nyelvtudósoktól megállapított hangtani sajátosságokat az írók ösztönösen megérezték, az újabb szimbolista költők pedig már öntudatosan is alkalmazzák. A rímek mellett, vagy sokszor azok helyett, ez képviseli a nyelv zeneiségét. Hangfestésre sűrűn akadunk náluk. Ennek egyik legszebb példája Verlaine *Chanson d'automne*-ja. Verlaine költeményében, főleg első versszakában, találóan érezteti a mély *a* és *o* hangokkal az őszi táj egyhangúságát s a bánatos szív melankóliáját :

Les sanglots longs	Blessent mon coeur
Des violons	D'une langueur
De l'automne	Monotone.

E sorokhoz nagyon hasonló Richepinneknél rokon hangulatból fakadó helye :

Et l'on entend de l'automne
Gémir le chant monotone
Coupé par des sanglots lourds. (*Soleil couchant*).

Érdekes megfigyelni, miként igyekeztek e hely hangesztétikai nehézségeit fordítóink leküzdeni. Tóth Árpádban megértő művészre talált az *Őszi chanson* s a hangfestést még az eredetienél is sikerültebben adja vissza :

Ősz hurja zsong,	S ont monoton
Jajong, busong	Bút konokon
A tájon	És fájón.
	(<i>Őrök virágok</i>).

Kevésbé sikerült a Szabó Lőrincé :

Zsong, zsong, borong	S hajlik szívem
Az ős bolond	Halk-szelíden
Hegedűje	Keserűre.

Itt különösen a «bolond» szó nem illik a hangulathoz, a versszak második részében pedig a magas hangok nem illenek a borongáshoz.

Kosaras István gondosan megőrzi a mély hangokat, átérezve fontosságukat, de fordítása erőltetett:

. Ősz. Kong, borong	Fáj. gondot ont,
A holt porond	Szívem szorong
Kolompja.	Zokogva
	(<i>Új Idők, 1932.</i>)

Nem sikerült György Oszkár fordítása:

Az őszi tük.	Szívembe szúrják
A hegedűk	Konok borúját
De fájnak,	A tájnak.

Itt az *ü* hangok éppen nincsenek helyükön, a szomorúságot mindig a mély fekvésű hangok fejezik ki. Ezért jobb a második versszak:

Sok óra gong	Hullnak a multak
Sápasztva kong.	És sose mulnak
S ha jönnek,	A könnyek.

Ignotus egészen elejti a hangfestést:

Az ősz elnyujtott hegedűdanája
Jaját egyhangún a szívembe vájja.

Hogy a költeményben kifejezett hangulat s a hangok jelleme közt ellentét is lehetséges, azt Petőfinek *Virít a kikirics* című költeményével kívánjuk bizonyítani. Itt az éles *i* hangok, a ropogó *r*-ek s a terpedt *cs* valósággal megrontják a költemény szelíd, bánatos jellemét. Petőfi kihagyta e különben szép költeményt Összes Művei kötetéből, s talán épp ez okból. Horváth János is említi a költemény rossz hangzását. (*Petőfi. 79.*)

Virít a kikirics
Csak viríts, csak viríts!
Én úgyis hervadok.
Hervadok, száradok . . .
Csak viríts, csak viríts!

A mély hangok szomorúságát, továbbá a lágý *b* és *ng* monotoniját mesterkéeltsége mellett is sikerülten alkalmazza Babits Mihály *Egy szomoru vers* c. költeményében.

Barangoló borongó,
Ki bamba bűn borong,
Borzongó bús bolyongó,
Baráttalan bolond.

Valamint már régebben *Messze, messze* c. versében is :

Bús donna barna balkonon
Mereng a bíbor alkonyon.

De hangulatos Petőfi *Temetőben* című verse is :

Bús, tompa harang konog a faluban,
Új gödröt amott komor emberek ásnak ;
Gyászhangá kíséri áhítatosan
A holtat honához a hamvadozásnak.

Az egyetlen *kíséri* magas hangja elvész a mély hangok áradatában.

Régebbi költőink közül Arany Jánosnak volt legnagyobb érzéke a hangfestés iránt. *Keveháza* című költeményében például a hősök temetésének gyászos hangulatát jellemzi ezekkel a mély hangzású sorokkal :

És ajkain a tenger népnek
Búsan búgott lassú gyászének.

Hogy a szavak hangszín tekintetében különböző hatást tesznek, azt oly szavakkal is bizonyíthatjuk, amelyeknek jelentése nincs, vagy elhomályosult s inkább csak akusztikailag fogjuk fel. Ebben a kifejezésben, hogy nagy *mahomet* ember, valószínűleg csak a szó hangalakja keltette, mindenestre előmozdította a nagyság, otrombaság képzetét. Gárdonyi egy novellájában egy nehézkes földbirtokost vén *Bendegúznak* nevez (*A mult velünk él*). Viszont *Pityi Palkó* jól fejezi ki hangalakilag is viselőjének jelentéktelenségét. Ha Petőfi *Okatootáinak* hívja azt a tartományt, mely műveletlenségében hazánkhoz hasonlít, akkor bizonyára nemcsak távoli ismeretlensége, hanem nevének zord hangzása is vezette. Heltai Jenő megénekelte a *görredőnyt*, mely nem-

csak képzésmódjával hat komikusan, hanem rémes hangzásával is, ami sehogysem illik ártatlan természetéhez. Tóth Béla a kis gyermekeket a *bútorraktár* szóval szokta volt ijesztgetni. Sipulusz a *várkertraktart* szót találta rémesnek. Viszont egy idegen, ki a nyelvújítás előtt egy ülést végighallgatott, az *alelölülő* szót lágy, dallamos hangzásánál fogva fuvolafélének gondolta. Alighanem igaza lesz Kulcsár Gyulának is, mikor azt hiszi, hogy a nép a vékonylábú embert azért nevezi *cinegelábúnak*, mert a szó hangalakja is emlékezteti a vékonyságra, hiszen más vékonylábú madarat is nevezhetne meg.¹ Jókai kedvelt regényhőseinek rendszerint szépen hangzó nevet ad, mint Berend Iván, Lándori Bertalan, Szentirmay Rudolf, Kárpáthy Zoltán, Bondaváry Angela, Etelváry Raffaella, Zárkányi Napoleon, ellenben az ellen-szenveseknek neve is rút: Grischák, Straff, Krénfy, Maszlaczky, Krisztyán Tódor és hasonlók. A *nagyenyedi két fűzfa* című elbeszélésében a két labancvezérnek *Trájtzigfritzig* és *Borembukk* a neve; mindkettőnek már hangzása rémületkeltő, de egyben komikus is, mint maguk a viselői. Catulle Mendès *Récapitulation* c. költeményében csupa széphangzású, részben koholt női nevet sorol fel s ezek által akarja éreztetni, mintegy szuggerálni azt az érzelmet, mely emlékeinek nyomán lelkében támad. A vers hatvan sorból áll. Eleje így hangzik:

Rose, Emmeline,	Daphne, Mélite,
Margueridette,	Artémidore,
Odette,	Myrrha, Myrrhine,
Alix, Aline,	Périne,
Paule, Hippolyte,	Naïs, Endore,
Lucy, Lucile,	
Cécile,	

Az utolsó strófa ez:

Zulma, Zélie,
Régine, Reine,
 Iène! . . .
Et j'en oublie.

¹ A magyaros írásművészet főkérdései.

Azaz : «Néhányat még el is felejték». Ez az egyetlen értelmes sor a hatvan közül, a többi ötvenkilenc csak a szép hangzású női neveket tartalmazza.¹ Alix — Aline, Lucy — Lucile, Myrrha — Myrrhine, szójátékos csoportosítása a neveknek, mely a szerelem enyelgő hangját van hivatva éreztetni.²

Hasonló hangjátékot mutat Kosztolányi Dezső verse :
Iloa.

Én nekem	Halovány
Szin is ez,	Anilin
Halovány	Ibolya
Kék-lila,	Iloa.

Itt már a hangzás és színérzetek komplikációja területén vagyunk, ott, amit a franciák *audition colorée*, színes hallásnak neveznek.

II.

A mássalhangzókra térve át, ezek hanghatásainak Heyse nem tulajdonít érzelmi szerepet, — az egészen a magánhangzókra nyugszik — de annál inkább értelmet. A szótövekre, vagyis a nyelv végső elemeire, az ú. n. Urwortokra, a consonantismus a jellemző.³ A magánhangzó ezekben már jóformán csak az összekötő szerepét játssza. Fejtegetéseiben feltűnő Platon *Kratylos*ának hatása ; állításait legnagyobb-részt elfogadja s csak ott eredeti, ahol Platonból nem meríthetett, egyébként annak megállapításait igyekszik német példákkal igazolni. Így, hogy a liquidák, az *l* és *r*, tovafolyást fejeznek ki. Az *l* a lágú, szelid, sima mozgást, mint *leicht*, *lind*, sanszkr. *li*, lat. *levis* ; *r* a rohanó, robogó, gördülő tova-haladást, mint *rota*, *Rad*, *rotundus*. Az *m* és *n* belső hangok

¹ V. ö. Nordau : *Entartung*. II. 48.

² A személynevek esztétikájával újabb stilisztikai irodalmunk többször foglalkozott. Így : Molecz Béla : *A tulajdonnév esztétikája*. Szentes, 1931. (Szentesi reálgimnázium Értesítője 1930—31.) — Kovalovszky Miklós : *Az irodalmi névadás*. 1934. (Magyar Nyelvtud. Társaság kiadványai. 34.) — Hartnagel Sándor : *A személynevek lélektanához*. Bpest, 1936.

³ «Sie sind die wesentlichen Träger der Vorstellung nach ihrem substantiellen Inhalte». 112. l.

nála is, ezért alkalmasak a tagadás kifejezésére, az egyén elzárkózására a külvilágtól, mint a *hm* indulatszó, lat. *hem*, sanskr. *na*, lat. és ném. *ni*, *ne* gör. $\mu\eta$ (A gör. $\delta\upsilon$ a visszautasítás, a borzadály hangja, mint azt a magánhangzók fejtegetésénél láttuk.)

Helyesen és a kor szellemét tekintve meglepő mérséklettel foglalja össze tanításait Szvcrenyi József *A magyar ékes szókötés* c. művében (1846. 205. l.).

«A csinos író figyelmét nem kerülheté el, mint darabosulnak s zordonulnak el némely szók a keményebb (d, g, k, r, t), s mint szelidülnek meg mások a lágyabb (gy, cs, h, i, l, ny, s, ty, v) hangzók által. Nemkülönben az önhangzókából némelyek majd a világosság, majd a bús homály és sötétség érzékitésére szolgálnak. Ezekbe s a hasonlóba maga a természet ihlé a nyelvek főlvét, az érthetőség s érezhetőséget, mi arra int, hogy kifejezéseinkben ne feledjük a természetű szókat figyelembe venni, azaz amint szólásaink majd durva vagy lágyabb, majd sebes, vagy lassú, húzós vagy rövid, világos, vagy borús, romboló vagy bibelődő, ordító vagy sziszegő s t. ef. eszméket rejtenek, ezeknek ama nemcsak érthető, hanem egyszerűsmind érezhető jegyeit a szófűzési kellem nyereségére illeszteni el ne mulasszuk».

A mássalhangzók zeneiségét a németeknél különösen Wagner Richárd fejtette ki a maga zenedrámaiban. A francia szimbolizmusnak is voltaképp ő az atyja, akiknél a nyelv zeneisége is különös gond tárgya lett. Wagner a múlt század hatvanas éveinek elején, 1860—64 között, Párizsban élt s *Lohengrin* és *Tannhäuser* című operáit a párizsi Nagyoperában elő is adatta. Bár sikert nem aratott velük s művei a francia közönség előtt ma sem népszerűek, néhány fiatal költőre igen nagy hatással voltak. Baudelaire felismerte Wagner művészi eljárásának lényegét s lelkes ismertető cikkeket, sőt egy nagyobb tanulmányt is írt róla (*Richard Wagner et Tannhäuser*). Az ifjú költői nemzedék egy része a német zeneszerző köré gyülekezett ihletért s egyik folyóiratuk címe is *Revue wagnerienne* volt. Wagner a zeneirodalomban egyedülálló genialitással maga írta operáinak szövegét is és így ezekben a költői nyelv egész zeneiségét kifejezhette. Tárgyait a germán mythosból vette, felhasználva annak irodalmi maradványait is ; például a Nibelungok tör-

ténetét nem a *Nibelungenlied*, hanem az *Edda* alapján dolgozta fel, ősi bnekn tartva azt. A régi germán költészet nyelvének pedig az alliteráció, az előrím, egyik uralkodó jellemvonása s Wagner is leginkább a mássalhangzók művészi alkalmazásával, nevezetesen éppen a mássalhangzó-alliterációval ért el zenei hatásokat. Nagy merészséggel ismeretlen szavakat is gyártott a zenei hatás kedvéért, — hét ilyen szavát említik — máskor egész sorai, versszakai vannak, melyek csak zenei hatásokra törekszenek, fogalmi jelentés nélkül. Ez a művészete a Nibelung-ciklusban éri el tetőpontját. Az ismert Wagner-esztétikus, Hans von Wolzogen, *Poetische Lautsymbolik* című művében össze is állította a *Ring des Nibelungen* idevonható helyeit. Eljárása azonban egészen a régi hangszimbolika körében mozog és annak módszerével dolgozik, úgy, hogy eredményei sok tekintetben ingadozók, önkényesek és megtámadhatók. Műve végén rendszeres hangszimbolikát is állít össze Wagner művei alapján.¹ Ezt nem tekintve, azonban sok értékes megfigyelése is van.

Érdekes mindjárt a *Ring des Nibelungen* előjátékában, a *Rheingold*ban, amellyel a trilógia megindul, a sellők éneke, az ú. n. Nixenjauchzer, ez a félig értelmes, félig tisztán csak zenei nyelven szerkesztett kis dal, melyet Woglinde a Rajna habjain lebegve énekel:

Weia! Waga!
Woge, du Welle,
Walle zur Wiege!
Wagalaweia!
Wallala, weiala, weia!

Weja! Waga!
Vigy tova, vízár,
Vonj tova vígan!
Wagalaweja!

(Ford. Radó Antal.)

A *Weia* szó itt a weihen-re (Weihwasser Weihrauch, Weihnacht), a *Waga* a Gewoge-ra (Wasser, Flut) megy vissza. Wagner a *wgl* hangsorral a hullámok lágy, simogató ringását akarta éreztetni s a sellőt félig emberi, félig tündéri nyelven szólaltatja meg.

¹ *Poetische Lautsymbolik*. Psychische Wirkungen der Sprachlaute aus R. Wagner's «Ring der Nibelungen» versuchsweise bestimmt von Hans von Wolzogen. Leipzig, 1897.

Később :

Wallala! Lalaleia! Lalei!
Heia! Heia! Haha!

Majd :

Heiajaheia!
Heiajaheia!
Wallalallala leiajahei!

Nevezetes ugyanez operában Alberich törpe kifakadása, aki a vízből kiszállva egy szikla ormán gyönyörű sellőt pillant meg s szerelemre gyúladva meg akarja közelíteni, de a sikos kövön mindúntalan elcsúszik :

Garstig glatter	Csúfos, csúszós, csalfa ez ösvény!
glitschliger Glimmer!	Kicsúszom itt!
Wie gleit ich aus!	Az égre, sietnem ilyen sikamló
Mit Händen und Füßen	helyeken
nicht fasse, noch halt ich	Sikertelen!
das schlecke Geschlüpfer!	.

Itt főleg a *gl*, Wolzogen szerint még az *schl* és az *f* hangok is vannak hivatva a kövön való lecsúszást jelezni.

Ebben :

Mir zagt, zuckt und zehrt sich das Herz
Lacht mir so zierliches Lob!

a csipkedő *c* hang «nach hartem Anstoss sausend fortgezogen» jelzi Alberichnek fölzaklatott lelki állapotát.

Mikor Loge a tőle vett jótéteményekre emlékezteti, ajkán az olvadó *l* hangok ömlenek :

Im kalten Loch, da kauernd du lagst,
Wer gab dir Licht und wärmende Lohe,
Wenn Loge dir nie gelacht?

Alberich démoni kedvvel utánozva őt ugyanazon hangokkal felel :

Die in linder Lüfte Wehen,
Die oben ihr lebt, lacht und liebt :
Mit goldener Faust
Euch Göttliche fang ich mir alle!

Az *l* és *w* hangok másutt is többször szerepelnek, mint a lágyság, szelidség, öröm kifejezői. Így *Siegfried*ben :

Lustig im *Leid* sing' ich von *Liebe* ;
Wonnig und *weh* *weh*' ich mein *Lied* ;
Nur Sehrende kennen den *Sinn*!

A *Walkür*ben *Siegmund* monologban dicsőíti a tavaszt (I. felv.):

Winterstürme *wichen* dem *Wonnemond*,
In mildem *Lichte* leuchtet der *Lenz* ;
Auf lauen *Lüften* lind und lieblich,
Wunder *webend* er sich *wiegt* :
Über *Wald* und *Auen* *weht* sein *Atem*,
Weit geöffnet lacht sein *Aug*'.

A *w* és *l* hang lágyságának felhasználását egyébként már *Bürgernél* is megtaláljuk :

Wonne *weht* von *Tal* und *Hügel*
Weht von *Flur* und *Wiesenplan*,
Weht vom glatten *Wasserspiegel* ;
Wonne *weht* mit *weichem* *Flügel*
Des *Piloten* *Wange* an. (Gerber id. mű. I. 210.)

Mily más hanghatás, ha *Siegmund* monológjával szembeállítjuk *Siegfried* kifakadását *Mime* ellen, aki őt sárkányölésre nevelte, de még becsületes kardot sem tud számára kovácsolni :

Da hast du die Stücke schändlicher Stümper :
Hätt' ich am Schädel dir sie zerschlagen!
Soll mich der Prahler länger noch prellen?
Schwatz mir von Riesen und rüstigen Kämpfen,
Von kühnen Taten und tüchtiger Wehr ;
Will Waffen mir schmieden, Schwerte schaffen ;
Rühmt seine Kunst, als könnt er was recht's ;
Nehm' ich zur Hand nun, was er gehämmert,
Mit einem Griff zergreif' ich den Quark!
Wär' mir nicht schier zu schäbig der Wicht,
Ich zerschmiedet ihn selbst mit seinem Geschmeid,
Den alten, albernern Alb!
Des Ärgers dann hätt ich ein End'!

A sziszegő *st*, *sch*, *schl*, *schw*, *schm*, a ropogó *r*, a kemény *k*, a pattogó *pr* hathatósan éreztetik *Siegfried* felindult lelki-

állapotát, haragját és nyers erejét, mely kifakadásában nyilvánul.

A német nyelvre vonatkozólag még csak Logau versére utalok itt, mely találóan érezteti a német nyelv hangfestő képességét a vázolt értelemben :

Kann die deutsche Sprache schnauben, schnarchen,
 poltern, donnern, krachen :
 Kann sie doch auch spielen, scherzen, lieben, güteln,
 kürmeln, lachen.

És később :

Wie dass so kein Volk sonst nicht
 Von dem liebsten Thun der Welt
 Von der Liebe lieblich spricht?

(Gerber. id. mű. II. 126.)

Végeredményként általában azt mondhatjuk, hogy mint a magánhangzóknál a magas és mély, a mássalhangzóknál a kemény és lágy csoportokat különböztethetjük meg érzelmi hatás szempontjából. A kemény hangok inkább a mély hangokkal kapcsolatban, a lágyak a magashangúakkal együtt érnek el megfelelő hatást. A kemény hangzást előmozdítják a hangtorlatok is.

Nézzünk néhány magyar példát a vihar, akár a harc viharának kifejezésére :

Szirteit zúgó szelek ostromolják
 S a tüzes villám ropogó haragja
 Döngeti, rázza. (Virág : *Lantomhoz*).

Nyolc századoknak vérzivatarja közt
 Rongált Budának tornyai állanak.
 (Berzsenyi : *A magyarokhoz*).

Te mint az orkán s mint az olympi láng
 Megráztad a gőztorlatok alpesit.
 (Ua. *Wesselényi hamvaihoz*).

Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
 Eget-földet rázó mennydörgés dönt le.
 (Petőfi : *Egy gondolat*).

Márs mord dühe amit ér, vág,
 Bont, dönt, tör, ront, dúl, sujt, öl. (Kisfaludy S.).

Két részről riad a kürt és csendülnek az ércek,
 Vad recsegésök után örvény szakad a levegőben
 S összevezsett hangok zavarékit hordja visitva.

(Vörösmarty).

Leconte de Lisle *L'albatros* című köteménye hangválasztásában nagyszerűen festi a vihar pusztítását :

Dans l'immense largeur du Capricorne au Pole
 Le vent beugle, rugit, siffle, rale et miaule.
 Et bondit à travers l'Atlantique tout blanc
 De bave furieuse. Il se rue, éraflant
 L'eau blême qu'il pourchasse et dissipe en buées ;
 Il mord, déchire, arrache et tranche les nuées
 Par tronçons convulsif ou saigne un brusque éclair ;
 Il saisit, enveloppe et culbute dans l'air
 Un tournoiement confus d'aigres cris et de plumes
 Qu'il secoue et qu'il traîne aux crêtes des écumes.
 Et, martelant le front massif des cachalots,
 Mêlé a ses hurlement leurs monstrueux sanglots. .

Majd a durva *r*, *t*, *s*, *c*, *f* hangokkal, azoknak kettőzése és csoportosítása után a lágyabb *l* és *s* hangokkal festi a vihar csillapultát :

Et tranquille au milieu de l'épouvantement.
 Vient, passe et disparaît majestueusement.

Az utolsó szó, a «majestueusement» spondaikus hosszú szótagjaival találóan érezteti a végső elcsendesedést.

A lágy-ságot az *l* hangok fejezik ki leginkább, többnyire magas hangok kíséretében. Kazinczy, ki írónk közül először ismerte fel tudatosan a hangok zenei hatását, nyelvújító törekvéseiben is tekintettel volt ily szempontokra. Így lágy-sága miatt különösen szerette a *-dal -del* igeeképzőt : *éldel, járdal, nyögdel* tőle valók. A népnyelvből átveszi a *komoly* szót az addig használatos *komor* mellé. «Az ernst a komorhoz közel vét, de minthogy kedvetlenebb a komor az ernst-nél, az *r* betű keménysége *ly* betűvé váltcztatott el.»¹ Ugyanakkor a kevésbé vájt fülű Verseghe a Lexikonban így ítél róla : A *komor* a. m. morosus : a seriumra a *komoly* szót vették

¹ M. Múzeum. 1788. I. 158 l.

fel az ujjabbak, de ez új szó és a komortól az egy betű miatt nincs elég okunk megkülönböztetni.¹

Nagyon kedvelte lágyságuk miatt Kazinczy az *ng*-vel képzett ígéket, mint *ébreng, folyong, gyúlong, hajnalg, mereng, nyulong, omlong, piheng, retteg*, szintúgy Helmeczy : *köszöng, emleng*, Vitkovics : *leseng*.² Az *Onkel* szót is szép hangzása miatt kedvelhette, szükség nem volt rá.

Aranynál *Toldi szerelmében* találjuk a lágy hangok alkalmazását művészién :

Ébredj deli hajnal, te rózsaozónló,
Már lengeti leblét hűs reggeli szellő.

A walesi bárdokban :

Ah lágyan kél az esti szél
Milford öböl felé.

Csokonai *A rózsabimbóhoz* c. költeményében a *j, lj, ly, l* hangok lágyságát még az *ny, g, ng* hangok is fokozzák.

Nyílj ki nyájasan mosolygó
Rózsabimbó! nyílj ki már,
Nyílj ki : a bokorba bolygó
Gyenge szellők csókja vár.

Siralom című költeményében :

Te pedig, óh kedves, kellő,
Álomhozó esti szellő!
Legyezd gyengén angyalomat,
S ejtsd mellére egy csókomat.

Kisfaludy Károly *Mohácsának* e sorában jól társul az *s* hang az *l*-el :

Sírja felett enyeleg suttogva az alkonyi szellő.

Petőfi *Est* című költeményében szintén az *l* hangokkal fejez ki kellemes lágyságot :

¹ Szily. Nyusz. *Komoly* alatt.

² U. o. *dereng* alatt.

Utcára mén	A fülmile
Leány, legény	Lágy éneket
S dalolni kezd ;	A lomb megett.
Hallván a neszt,	A kert alól
Dalol vele	Furulya szól.

Igen szép hangfestéseket találunk Vörösmarty *Csongor és Tündéjében*. A lágy kellem kifejezésére nála is jobbra az *l* hangokat látjuk :

Hattyú száll a távol égből,	S most mint ébredő leány
Lassú dal volt suhogása,	Ringató szél lágy karán
Boldog álom láthatára,	Úgy közelget andalogva.

Ábrányi *A magyar nyelv* című versében így festi annak lágy-ságát :

Bír-e más nyelv úgy epedni,	Mikor ébren semmi sincs más.
Annyi bájjal, annyi kéjjel?	Csak a fák sötét bogán :
Olvadóbb mint lant zenéje	Hangos, boldog csalogány,
Holdvilágos, langyos éjjel,	S boldog, néma szerelem . . .
Mely virágot s dalt terem,	

Álljon itt végül még Wagner *Walkür* c. operájának híres tavaszi dala (I. felv.) Csiky Gergely fordításában. Itt a lágy mássalhangzók szerepelnek általában és sikeresen támogatják egymást.

Tél havát leverte	Bokorra, bércre
Tavaszhéve,	Rálehelte,
Meleg mosollyal	Dévaj kedv
Kel kikelet,	Dereng szemén.
A lanyha légben	Madárcsapat danája
Könnyű kedvvel,	Messze cseng ;
Büvös bájjal	Légben illat lengedez.
Leng. libeg.	

Csupa lágy hang, főként *l*, *ly*, *j*, majd *dg*, *m*, *n*, *ny* az uralkodók, a *k* hangok keménységét alliteráció enyhíti.

Dolgozatunkban igyekeztünk mindvégig távolmaradni a szélsőségektől s nem magyarázni többet a szövegbe, mint amennyi valóban feltételezhető benne. Nem valljuk tehát Becq de Fouquieres-rel,¹ hogy a gondolatnak meg kell

¹ *Traité de versification française*. 219. l.

egyeznie az azt kifejező hangokkal s hogy a költői munka tulajdonképpen abból áll, hogy ezt az összhangot megtalálja. «Le poète cherche donc constamment le rapport du son avec la pensée. Un vers est une combinaison sonore représentative d'une combinaison idéale.» Combarieu helyesen veti e nézet ellen, hogy Becq de Fouquières tévesen lát a költői szókeresés munkájában zenei törekvést, mert az tisztán eszmei. Ha Racine azt mondja, hogy sokszor egy évig is kereste a megfelelő kifejezést, akkor az nem a hangokra, hanem a megfelelő tartalmi finomságokra vonatkozott. A zenei műben, pl. egy szimfonikus költeményben, el lehet választani a költői gondolatot zenei kifejezésétől, melyet az egyes hangszerek eszközölnek: ám a nyelvben és így a költeményben is a szavak és azok értelme felbonthatatlan egységet alkot. Kevésbé lehet a hangok egész rendszerét felállítani az értelem kifejezése szempontjából. Maga Becq de Fouquières is bevallja, hogy Racine-nak száz verse közül tíz nem felel meg a követelménynek; azonban, ha a vers valóban zene, akkor e törvénynek minden körülmények közt állania kell, különben megszűnik a költészet. Olyan ez, mondja Combarieu, mint ha a zenész egy szimfoniában a hangszereket olykor szüneteltetné s helyüket egyszerűen deklamációval töltené be.¹

Azt állítják pl., hogy Racine-nak ebben a versében:

Tu frémiras d'horreur si je romps le silence

egy furiának sziszegését mennydörgésként szakítja meg az *r* hangnak ötszörös ismétlése (les sifflements d'une furie, entrecoupant des grondements de tonnerre: quintuple allitération de l'*r*.) De hány vers van, amelyben szintén sok a sziszegő hang és mégsem fejez ki valami ehhez hasonlót! Ebben a verssorban például nyolc sziszegő van:

Ses froids embrassements ont glacé ma tendresse.
(Hideg ölelései megfagyasztották gyengédségemet.)

¹ *Les rapports de la musique et de la poésie*. 195. 1.

Vagy :

Ne vous assurez point sur ce coeur inconstant!
(Ne építsen ez állhatatlan szívre!)

Ezek és más példák után Combarieu kételkedik, vajjon Racine-nak e sokat idézett sorában :

Pour qui sont ces serpents, qui sifflent sur vos têtes?

nemcsak azért érezzük-e ki az *s* hangokból a sziszegést, mert a kigyó (serpent) képzeete ösztönöz reá, vagyis a, serpent' szó nélkül a sor sziszegő jellege észrevétlen maradna.

E tekintetben Grammontnak is s a nyelvész-tétikusoknak általában az a nézete, hogy ily esetekben a beleérzés természetesen alakul ki lelkünkben akkor, ha a szöveg hangzása a benne kifejezett értelmet támogatni látszik.

Nem önkényes beleolvasás, mesterséges belemagyarázás ez, mint sokszor hangoztatják, hanem oly természetes folyamat, melynek már a közönséges beszédben is megvan a maga alapja. A szavak hangzása magában véve ritkán kifejező, de azzá lehet. Hogy valóban az is legyen, ahhoz szükséges, hogy az értelem mintegy megvilágítsa ebbeli minőségét. Grammont azt mondja : «*Lasser* est expressif, *tasser* ne l'est pas, *briser* est expressif, *griser* ne l'est pas, *broyer* est expressif, *corroyer* ne l'est pas, il *rompt* est expressif, un *tronc* ne l'est pas.»¹

Valóban pl. Thaly Kálmánnak ebben a kuruc versében :

Rajta, rajta, rontsad rácok sűrű rendjét!

az *r* hangok jól illenek a harci roham zajához s emelik azt.

Ellenben Váradi Antal versében :

Rögbe rejtett Isten kardja, régi rege róla

az *r* hangok már csak játékos hatást tesznek s csupán a verssor zeneiségét támogatják. Nem sokkal többet jelentenek tehát, mint ebben a régi kis gyermekversben :

Répa, retek, mogyoró,
Korán reggel ritkán rikkant a rigó.

¹ Grammont : *Le vers français*. 1923. 206. 1.

Arany János *Szondi két apródjában* :

Töri Drégel sziklai várát

a kemény *t, k s* a ropogó *r* hangok jól éreztetik az ágyúk hasonló zajjal járó munkáját, bár aligha vannak célzatosan összeválogatva.

A hangok magasságán és mélységén, keménységén és lágyságán kívül hangfestő értékű azoknak időtartama : hosszúsága, vagy rövidsége is. Már eddigi példáinkban is láttuk, hogy pl. Arany e versében :

És ajkain a tenger népnek
Búsan bűgött lassú gyászének

a magánhangzókkal, sőt a helyzetüknél fogva hosszú szótagok időtartamukkal is éreztetik a hangulat gyászos komorságát.

A verstanírók már az ókortól fogva tanítják, hogy a spondeusokkal lassított hexameterek komolyabb, fenségesebb menetűek, mint a daktylikusok. Ez a körülmény is alkalmas tehát hangulat kifejezésére. A cselekvény gyors menetét érezteti pl. ez a sor :

Mintha egész sereget le akarna sodorni dühében.

(Vör. Z. F. 101.)

Ellenben a cselekvény fenségét illusztrálja ez a spondeusokkal terhelt sor :

Amint szikrázó karddal ráinte Hadisten.

Nem is kell minden lábnak spondeusnak lennie, hasonló hatást tesznek ezek is :

Ballag, üget, mint vad morgó bika az aldai réten.

(Vörösmarty.)

A csatasíkon mély borulattal ballag az útas.

(Kisfaludy K. *Mohács.*)

Illi inter sese magna vi brachia jactant. (Verg. *Georg.* 3.)

Illi indignantes magno cum murmure montis

Circum claustra fremunt.

(*Aen.* I.)

Különösen lassítja a hexameter menetét, ha az ötödik láb, egyébként kötelező daktylus helyett, spondeus:

Constitit atque oculis Phrygia agmina circum spexit
(*Aen.* II. 68.)

Cara deum suboles, magnum Jovis incrementum.
Olli respondit rex Albai Longai. (Ennius.)

A gyorsaság, izgatottság kifejezésére a daktylus és még inkább az anapaestus alkalmasabb. Petőfi *Egy gondolat* című költeményében mesterien váltogatja a jambus és anapaestus szerepét. A költemény jambusban indul s végül abban hangzik ki, a középső rész ellenben, ahol a harc rohamát, izgatottságát festi, anapaestusokban szólal meg, egyúttal sorai is megrövidülnek.

Ott essem el én,
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjui vér ki szivemtől:
S ha ajkam örömteli végszava zendül,
Hadd nyelje el azt az acéli zörej,
A trombita hangja, az ágyudörej,
S holt testemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivítt diadalra,
S ott hagyjanak engemet összetiporva.

ZLINSZKY ALADÁR.

AZ ELŐADÁS ÉS FELOLVASÁS MŰVÉSZETE.

Nem új tárgy az előadás vagy felolvasás művészete, különösen nálunk, ahol — úgy látszik — mintha a felolvasások legiójával fordított arányban állana magukra a felolvasásokra fordított műgond, sőt nem ritkán az elengedhetetlen képesség is. Ritka az olyan irodalmi ülés, melynek felolvasói, tartalmilag bármily becses az, amit felolvasnak, valamennyien megfelelnek a jó vagy éppen művészi előadás követelményeinek. Sőt a színészek sem mindig jó felolvasók, akiknek a legjobb példával kellene előljárniok, kivált ha ott is színészkednek, ahol ez nincs helyén. Valóban helyesen és szépen felolvasni nem könnyű, sőt rátermettség és tudatos gyakorlás nélkül nem is lehetséges. E szerint vannak sokan, akikből vagy fizikai okokból (pl. organumuk hiányai miatt) vagy megfelelő lelki diszpozíciók hiányában sohasem lesz jó felolvasó, előadó. Ha ilyen ember, teszem azt, tanári pályára lép, érhet el ugyan nagy sikereket előadásainak tudományos tartalmával s hallgatói, akik élvezhetetlen előadásmódjához hozzászórtak, elnézik neki, hogy előadását hallgatni nem kellemes, mert kárpótlást nyernek abban, ami rájuk nézve fontosabb, a velük közölt előadás tudományos értékében. De ilyen embernek ismeretlen nagy nyilvánosság előtt föllépnie nem tanácsos, mert a nagyközönség kevésbé fogja értékelni a belső tartalmat, ha a tolmácsolására hivatott előadást hallgatni nem kellemes.

Hogy nálunk aránylag olyan sok a rossz felolvasó, aki nem törődik avval, hogy nyelvünk szépségeit érvényre emelje, annak talán eredendő okát a nép- és középiskolák tanításmódjában találhatjuk meg. A népiskolában t. i., kivált az alsóbb osztályokban, jórészt gépies olvasásmóddal

találkozunk (tisztelet a kivételeknek!), mely sokszor még a helyes megértésig sem juttatja el a tanulót. Középiskoláink sem követik pl. a francia középiskolát, ahol szívvel-lélekkel arra törekednek, hogy a tanulók kifogástalan franciasággal, bizonyos retorikai lendülettel, tisztán és szépen beszéljenek, olvassanak és írjanak s erre nemcsak a francia nyelv és irodalom tanára ügyel, hanem minden más tárgy tanára is. Nálunk ellenben (ismét tisztelet a kivételeknek!) nem ritkán még a magyar nyelv és irodalom tanításában sem nyilvánul hasonló törekvés. Hiszen a magyar nyelvi és irodalmi tanítás súlypontja az olvasmányokra, költői és prózai darabok olvastatására és megértetésére esik. Vannak azonban tanárok, akik pl. a tárgyalandó költeményt maguk sem tudják úgy felolvasni, tanítványaiknak bemutatni, hogy bennük visszhangot keltsenek s őket a teljes átértés és átérzés erejével valódi lelki élményben részesítsék. Nem csoda, ha így a legszebb költemény is hatástalan marad, sőt unalom forrásává lesz.

Demosthenes példája mutatja, hogy a gyöngé hang, az organum is fejleszthető és javítható. Azonban a legjobb organum is csak akkor bilincseli le a hallgatók figyelmét, akkor kelti fel érdeklődését s akkor ragadja magával lelkét, ha a hang, éppen úgy, mint Demosthenesnél, szívből, lélekből fakad s az átértett és vallott meggyőződés erejével hatni képes. Nem minden tárgy, nem minden bemutatott költemény vagy más írott mű alkalmas egyaránt arra, hogy előadásuk mélyebb érzelemből fakadjon és mélyebb érzelmeket keltsen, de a jelentéktelennek látszó kisebb dolgok is, ha bármily szempontból becsesek, megkívánják a kellő méltatást, megbecsülést és a velük járó hangulatot.

A felolvasótól nem kívánunk színészi előadásmódot, épp úgy nem, mint színészi jelmezt, még akkor sem, ha a felolvasó esetleg színész. A felolvasó asztal vagy a dobogó különbözik a színpadtól. A színpad a mienktől különböző világot tár elénk még akkor is, ha a jelen életből veszi tárgyát. A szereplők nem pusztá szókat vagy beszédeket mondanak, hanem cselekesznek is és a cselekvény megjelenítésének szolgálatába állítják teljes én-jüket, érzéseiknek és indulataiknak

egész skáláját. Ezért szükségük van arcjátékra, taglejtésre, szabad mozgásra s a valóságnak sokszor olyan utánzására, amilyenre az egyszerű, hozzánk hasonló, közülünk való felolvasó vagy előadó nem is gondolhat. Gondoljunk csak arra, milyen nagy a különbség a közt, ha pl. Antonius beszédjét Caesar holtteste fölött a felolvasó asztalnál vagy a valóságot megdöbbenően élénk varázsló színpadi jelenetben mondja el esetleg akár maga a hivatott színész is. Ezért fonák és összhangtalan, ha a felolvasó színészi mozdulatokkal s színészi fogásokkal akar tetszelegni, noha hiányzik a festett világnak az a környezete, mely nélkül nem kelthet bennünk illuziót. Nem is szándékozunk ez alkalommal a színművész feladatáról s művészetének kellékeiről és eszközeiről szólni, ámbár a nem-színpadi előadásnak azok a szabályai, amelyeket fejtegetni akarunk, általában a színjátszót is kötelezik.

Lássuk tehát, milyen szabályok azok, amelyeket a felolvasásnak szem előtt kell tartania, melyek azok a hibák, amelyeket kerülnie kell. Magától értetődik, hogy helyes kiejtés, jó hang és általában kellemes beszélőszerv hiányában senkinek se tanácsoljuk, hogy felolvasó asztalhoz lépjen. Sokakban, sajnos, hiányzik az önismeretnek, önbírálatnak kívánatos foka s a helyett, hogy jó felolvasóra bíznák a dolgot, mindenáron maguk akarnak szerepelni, holott ezzel csak ártanak előadásuk sikerének.

A felolvasónak, ha valamely költőnek vagy íróknak műveiből mutat be valamit, első és fő feladata, hogy a felolvasandó művet áttanulmányozza és tökéletesen megértse éppen úgy, mint ha ő írta volna. Nem könnyű ez, sokszor nagy elmélyedést, sőt bűvárkodást kíván, éppen úgy, mint a színésztől, hogy helyesen tolmácsolja a költőnek néha homályos vagy többféleképpen érthető szavait. Arany János *Tetemre hívásában* pl. gondosan kell mérlegelni, mikor beszél Bárcki Benőnek az apja, mikor a pristaldus. (Pl. ezt: «Lányom, ez ifjú gyilkosa vagy!» nem az apa mondja, hanem a pristaldus.) Riedl Frigyes és Lehr Albert is tévedett, mikor Arany *Szibinyáni Jankjának* e sorait:

Magyar a magyar Zsigmondnak.
Szerb a szerb Lázárevicsnek

úgy magyarázzák, hogy akik Zsigmodnak akartak hízelegni, azt mondták : Csak magyar a magyar! akik pedig Lázárevicsnek, azt mondták : Csak szerb a szerb! A költő egyszerűen azt akarja megmondani, mi az uralkodók véleménye népük felől. Így ez :

Idegen nép hőse is lett
Derék hőse a magyarnak,

nem azt jelenti, ahogy ők magyarázzák, hogy idegen nép hőseiből is derék magyar hős lett, hanem, hogy a magyar nép derék hőseit a szerb nép is a maga hősének tekinti s ezért énekelnek róla guzlicájuk hangja mellett. Helyes értelmezés nélkül olvasni vagy szavalni sem lehet helyesen az ilyen sorokat.

Berzsenyi híres ódájának első sorát («Romlásnak indult hajdan erős magyar!») sokszor úgy halljuk szavalni, mintha mondat volna, pedig csak megszólítás. S vajjon e mondatnak :

Elszórja, hidd el, mostani veszni tért
Erköcsöd,

mi az értelme? melyik a tárgy? Nem a «veszni tért erköcsöd», mint egyes szavalók gondolják. A tárgy messzebb van : «e várt», s az értelem ez : «Hidd el, hogy mostani veszni tért erköcsöd elszórja az undok viperafajzatok által feldúlt Budavárának megrongált köveit». Némelyek a «forgó viszontság»-ot sem értik, azért elrontva a verset viszontagság-ot csinálnak belőle, pedig *viszontság* mást jelent : a szerencse kényét és forgandóságát.

Az előadók sokszor avval is vétének a vers ellen, hogy egy-egy szótaggal megrövidítik vagy megtoldják. Mostanában hallottuk egy Berzsenyi-emlékünnepen nagyon kiváló előadótól :

Nem ronthatott el *téged* egykoron
A vad tatár khán xerxesi táborá.

Az értelmén nem esett ugyan csorba, de az alkaiosi vers meghibbant («Nem ronthatott el *tégedet* egykoron.») Egy másik sorban viszont *és*-t hallottunk az *s* helyett s az eredmény ugyanaz lett.

Sajátságos különben, hogy a verses színdarabok jam-

busai a Nemzeti Színház színpadáról sem hangzanak kifogástalanul. Ott is gyakran toldanak a vershez valamit vagy vesznek el belőle.

Az *értelmesség*nek, melyet a jó előadás fő kellékének mondtunk, első biztosítóka a *helyes hangsúlyozás*. Minden mondatban van egy-két szó, mely nyomatékos kiemelést, sokszor magasabb hangot is kíván; mert ha nem emeljük ki őket vagy helyettük más szót emelünk ki, sokszor a mondat értelme is megváltozik s a költő gondolatát többé-kevésbé meghamisítja. Nézzük csak az annyiszor hallott *Szózatot*. Csaknem megszoktuk, hogy első két sorában a „rendületlenül”-t minden nyomaték nélkül halljuk. Pedig ez a szó a gondolatban a legfontosabb.

Ebben a két sorban :

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt.

rendesen ezt hangsúlyozzák : «Apáid vére». Persze, ez van az ige előtt. Azonban aki tudja, hogy Vörösmarty (éppen úgy, mint Arany) milyen szívesen és tudatosan használja a régies inversiókat s észreveszi a gondolat pathetikus jellegét, az helyesebbnek fogja tartani az *annyiszor* hangsúlyozását. A költő t. i. nem azt akarja mondani, hogy éppen apáinknak és nem másoknak a vére folyt itt (hiszen ugyanakkor folyt másoké is), hanem azt, hogy «ez az a föld, mely annyiszor ázott apáink véréből.»

Bizony Vörösmarty és Arany érdekes és szép inverzióit kevesen méltatják ma figyelemre. Ezek azt hiszik, hogy Vörösmarty *Szép Ilonkájának* e verseiben :

S van tolongás s víg öröm Budában :
Győzelemből várják a királyt,
Aki Bécsset vívó haragjában
Vérbosszút a rossz szomszédon állt —

a «rossz szomszéd»-ot kell kiemelni. Szó sincs róla! A költő nem azt akarja mondani, hogy a király éppen a rossz szomszédon, nem máson állt vérbosszút, hanem hogy a rossz szomszédon véres bosszút állott, ahogy az megérdemelte. E szerint a nyomaték a «vérbosszú»-n van.

Hasonló inverziós szórendek Aranynál :

Udvaromba *miért* soha nem vezetted? (Toldi.)
Honnan, kicsi szellő, ég vándora jöttél? (Buda h.) stb.

Berzsenyinéél :

Ott is elszórt
 Csontjaimat *kezeid* takarják,

Kölcseynél :

Most rabló *mongol* nyilát
 Zúgattad felettünk,
 Majd *töröktől* rabigát
 Vállainkra vettük.

(Hangsúlyosak : *mongol* és *töröktől*.)

Azonban nem elég a helyes megértés meg a jó hangsúlyozás : arra is kell törekedni az előadónak, hogy az előadott költeményt hallgatóival is igazán megértesse. Ezért mindenekelőtt sok helytelenséget el kell kerülnie : így pl. óvakodnia kell a nagyon gyors vagy éppen hadaró előadástól éppen úgy, mint a vontatott lassúságtól. Óvakodnia attól, hogy egyes szótagokat, kivált a mondat végén, elnyeljen vagy elmosódottakká tegyen. Kellő szüneteket kell tartania nemcsak vesszőnél és pontnál, hanem egyes — ilyen módon jelzetlen — szólamok közt is. Viszont az összetartozó szókat nem szabad egymástól elszakítania. Nem szabad sem kiabálnia, sem az érthetlenségig suttognia stb.

De mindezeknél fontosabb, hogy az előadó *lelkileg* is beleélje magát a költő alkotásába s azt teljes meggyőződéssel, úgy tolmácsolja, mintha saját gondolatait és érzelmeit tolmácsolná. Melegséggel teljes költeményt csak hasonló melegséggel, az indulattal teljeset csak hasonló indulat kifejezésével szabad előadni. Sajnos, ennek a követelménynek maguk a költemény szerzői sem tudnak mindenkor megfelelni. Ezért jobb, ha kellő önismeret meglétében másra bízzák költeményük felolvasását.

Minden előadónak, minden felolvasónak óvakodnia kell az őszinteség hiányától, a túlzástól. Mert ahol nincs igaz érzés, ott csakhamar túlzás, ál-pathosz lép annak helyébe, amely hidegen hagyja a művelt hallgatót. A jó felolvasó

mindenesetre számot vet hangja erejével; gazdálkodik vele és úgy használja, hogy fokozat legyen benne, mely az előadott költemény érzelmi fokozódásának megfelel.

Arany *Tetemrehívásának* utolsó sorait nem helyesen érzi és hangsúlyozza az, aki így mondja:

Egyszer volt egy leány,
Ki csak *úgy* játszott a legénnyel,
Mint macska szokott az egérrel.

Helyesen így kell mondani: «Ki csak *úgy játszott* a legénnyel.»

Így *Széchenyi emlékezetében*:

Szól újra, és ím lélek ül a szemben,
Rózsát az arcon élet színe fest,

nem «élet színe», hanem «rózsát» emelendő ki erősebben.

A hangsúlyozásban t. i. gyakran fokozatok is vannak, pl. (u. o.):

Hosszú, nehéz, sötét lón akkor éjünk,
Nyugalma egy álarcozott *halál*.

«Nyugalma» után egy kis szünet szükséges, s maga a szó kérdő hanglejtést kíván.

Sokan nem tudják, hogy kérdezni nemcsak egyféleképp lehet. Petőfi *Őrütljében* pl.

Az asszony vonzza magához a férfiakat,
Mint folyókat a tenger. *Miért?*
Hogy elnyelhesse.

Itt a *miért* azoknak a kérdése, akik az okot a költőtől kérdezik, tehát nem az első szótagján van a magasabb hang, hanem a másodikon. Így ebben is:

Mérget töltöttek poharamba,
A kik megitták boromat.
És hol temettek el? (T. i. Azt kérditek, hol temettek el?)

Tehát nem a *hol* ejtendő magasabb hangon, mintha az örült maga sem tudná: hol temették el.

Így az *értelmes* előadás már maga megkívánja az *érzelmes* előadásnak bizonyos fokát, bár nem annyira, mint ez az akcióval járó színpadi előadás alkalmával lehetséges. A kü-

lönbség főleg abban áll, hogy az egyszerű előadó vagy felolvasó az író vagy költő nevében beszél s így annak a helyébe kell képzelnie magát, ami legteljesebben akkor történik, ha az előadó a saját alkotását adja elő; ellenben a színész szóval és tettel az általa megjelenített személynek a mása: annak a helyébe és lelki állapotába kell magát képzelnie, sőt beleélnie, mintegy azzá kell válnia, azzá alakulnia, s mint annak megjelenítőjét magát a nézővel is elfogadtatnia. Előfordul ugyan, pl. balladákban, hogy a költő drámailag beszélteti személyeit, s ilyenkor az előadó sem csupán a költőt, hanem a szereplő személyeket is helyettesíti (pl. Arany *Tetemrehívásában*, Szondi két *apródjában* stb.), de előadása mégsem válik akcióvá s nem tartja feladatának, hogy a beszélő személyek képét viselje, megelégszik azzal, hogy keliő *színezéssel* bizonyos mértékig a hallgatókkal elképzeltesse őket. A hangszínezés megfelelő melegséggel párosulva szüli a *hangulatot*. Ennek eltalálása és őszinte tolmácsolása a jó és szép előadásnak legfontosabb kelléke. Ha ez hiányzik, akkor a hallgató nem kísérheti az előadást avval a *sympathiával*, mely nélkül az előadó minden egyéb igyekezete kárba vész. A színpadon megbocsátjuk, ha nem mindenki termett rá a feladatára; megelégszünk sokszor avval is, ha a főszereplők feladatuk magaslatán állanak s így egymás-kisebbrendű szereplő hiányaiért kárpótlást nyújtanak. A magában álló, exponált és elszigetelt előadó nem számíthat senki másra, neki magának kell minden tekintetben kifogástalanul nyújtani. Sajnos, igen sok előadó nem törődik feladata nehézségeinek megoldásával, de a becsvágyó előadót ez nem menti fel az alól a kötelesség alól, hogy a szükséges előadói képességet magában fejlessze s közönségének a tőle telhető legjobbat nyújtsa. Másnemű feladat, mint a színészi s talán nem is könnyebb. Hallottam már jó színészt, aki a felolvasó asztalnál nem vált be, s a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a jó színész gyakoribb jelenség, mint a kifogástalan előadó.

Az említett *sympathia*, mellyel a hallgatóság az előadást kíséri, teremti meg az előadó és hallgatói közt a *contactust*, a lelki kapcsolatot; ennek hiánya a különben tartalmas előadás értékét is nagyon leszállíthatja. Könnyű elképzel-

nünk, mert gyakori jelenség, a felolvasó asztal mellett olyan előadót, aki hallgatóival alig törődve kéziratába temetkezik és elejétől végig való felolvasását tekinti egyetlen feladatának, akár érdeklí az hallgatóit, akár nem. Nem gondolja meg, hogy a kelleténél hosszabb felolvasás még akkor is fárasztó a hallgatóságra nézve, ha különben eléggé élvezhető. Nagyon sokan beleesnek ebbe a hibába, mint felolvasó üléseink bizonyítják. Hányszor eszünkbe juttatják Hesiodos mondását, hogy «több a fél az egésznél»! Merő ellentéte az ilyen előadónak az olyan szónok, aki kézirat nélkül vagy abba alig tekintve hallgatóságán jártatja tekintetét, a feléje csillogó szemekben a lelket keresi s annak várakozását betöltve látszólag úgy beszél, mintha most öntené gondolatait és érzelmeit először szavakba. Az ilyen előadásnak hasonlíthatatlanul nagyobb a hatása, mint bármily tudós, de ügyefogyottan előadott értekezésnek. Nagyobb a hatása, mert nagyobb benne az igazság ereje. A hallgató t. i. néha hajlandó kételkedni abban, vajjon a felolvasó meg van-e arról győződve, amit írt; ellenben a szabadon beszélő szónok heve és magával ragadó ereje varázslatként hat reá, melytől nem akar és nem tud menekülni. Ezért én nem tudok jobb tanácsot adni a felolvasónak, mint azt, hogy úgy olvasson, mintha szabadon beszélne. Ne a betűkhöz tapadjon a szeme, hanem inkább hallgatói tekintetére, figyelmet tükröztető arcára tekintsen s iparkodjék várakozásukat kielégíteni.

Más természetű a rádióban való felolvasás, azért erről külön szólunk egy pár szót. A rádió-felolvasó abban a különös helyzetben van, hogy nem látja azokat, akik őt hallgatják s nem tudja, milyen számú az a szétszórt közönség, amelyhez beszél. Képzelti közönség az, mellyel hiába keresné a közvetlen kontaktust. Mégis azt kell képzelnie és éreznie, hogy ezrekhez és ezrekhez, úgyszólván az egész világhoz intézi szavát. Ezért kétszeresen meg kell fontolnia, mit és hogyan beszéljen. Éreznie kell, hogy a modern technikának ez a legnagyobb vívmánya olyan felolvasó székbe ültette, amelyből gondolatait mérhetetlen távolságokra küldheti s megvan a lehetősége annak, hogy szavát mindenütt meghallgassák, legalább azok, akik az ő nyelvén értenek. De, habár nem

tudja, kikből áll a hallgatósága, tudnia kell lelki szemei elé képzelni s éreznie, mivel tartozik azoknak, akik nem divatból vagy kötelességből, hanem önként szakítanak időt az ő meghallgatására. A hálának ez az érzése fogja megadni előadásának azt a melegséget és közvetlenséget, mely közte és hallgatói közt megszünteti a távolságot. Egyebekben a felolvasónak adott tanácsaink a rádió-felolvasóra nézve is érvényesek. Persze a rádióban a tömött műsor kívánta időkihasználás elve nem igen engedi meg a szabad előadást, melynek terjedelmét bajos előre megállapított időponthoz kötni. Mindamellet a rádió-felolvasó is jól teszi, ha felolvasásának, amennyire lehet, a szabad előadás hangját és színét tudja adni éppen úgy, mint a rádióban előadott színdarabok vagy hangjátékok szereplői. A kézírattól való erős függés látszatát mindenképp kerülni kell.

Talán mondanom sem kell, hogy tisztán ismeretterjesztő felolvasásban meg kell elégednünk avval, ha az *értelmi* követelményeknek megfelelünk; de még ott is gyakran helye van az emelkedésnek, a hangulatosságnak és a tárgy-szeretet sugallta lelkeségnek.

At last, but not at least! Talán magától értetődik, hogy felolvasásra vagy előadásra csak tartalmas, becses és jó magyarsággal írt dolgozat érdemes. Elmondhatjuk tehát Kazinczyval:

Jót és jól! Ez a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szántás és vess, és hagyj másnak az áldozatot.

CSENGERY JÁNOS.

AZ UTOLSÓ RÖG.

— Harmadik közlemény.¹ —

VI.

Gábor maga sem tudta, hogyan került ki az utcára.

Úgy érte ez a váratlan fordulat, mint mikor egy kellemes álomkép közepén ébred fel valaki. Úgy érezte, Klára képe elhalaványodva tűnik el mellőle . . . Igazak Shakespeare halhatatlan szavai :

«Who ever lov'd, that lov'd not at first sight?»

(Volt-e valaki szerelmes, aki nem első látásra gyúladt szerelemre?)

Főleg akkor érezte ennek a mondásnak igazságát, amikor azt a néhány szót váltotta vele ott, a kert árnyas bokrai között. Ott már nemcsak a szemével nézte. Nem aranyszőke haját, hófehér homlokát, finom szabású orrát, pirosló ajkát leste.

A hangját hallotta csak. Bánatosan csengő hangját, amelyben letompítva, elhalkulva is benne rezgett valami titkos forróság. Ez a hang volt, ami teljesen lebilincselte Sós-kúthy Gábort.

Lassan vissza tudta idézni magában szavait. Egyre ott csengett fülében visszhangjuk. Nem tudott szabadulni tőle. Megint érezte azt, hogy mennyire idegenek vagyunk még saját magunk előtt is.

Az első látásra való rokonszenv, a feltörő féltés után most hangoskodva követelte helyét a csalódás, a harag és a szájalom hármasságulata.

A csalódás, mert naivul felépített terve meghiusult.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1937. évi 716. és 717. számában.

A harag, mert fájdalmat okozott neki. De egyben a szájalom is, mert kiérezte szavaiból, hogy az is boldogtalan.

Most ez a tehetetlen harag volt a legerősebb. Haragudott a véletlenre, amiért kegyetlen tréfát űzött vele. De legjobban saját magára.

— Vén számár vagyok — ismételte félhangosan.

Arra ocsudott fel, hogy fennhangon beszélget magával.

Az Operának éppen most volt vége. Zajos túlköléssel zsivajgó autótábor pöfögött a kijáratnál. Az egyik kivilágított hatalmas gépkocsi belsejébe esett a pillantása.

Estélyi frizurás, prémekbe burkolt, fiatal nő ült benne egy markáns arcú férfi oldalán. És jól látta, amint a nő fázósan odasímul szomszédja oldalához. Kétszeresen ránehezedett a magányosság marcangoló érzése.

Kivilágított, fényes kávéház mellett haladt el, ablakait egészen befutotta a pára. Három vagy négy mulató sorakozott egymás mellé.

Találomra belépett egyiknek kapuján. A következő percben már ott ült a félig elsötétített nézőtéren, egy páholy sarkában.

A pincér jeges italt helyezett eléje. Szomjasan hajtotta fel — mintha hosszú utat tett volna meg egy kietlen forró sivatagban.

Pezsgőt rendelt . . . Gépiesen figyelni kezdett . . .

Eszteendőket óta nem járt ilyen helyen. Azelőtt — most időtlen távolságban látta ezt az időt — sokszor megfordult az éjszaka lármás mulatóiban. Az ezerarcú életnek színét, varázsát hajszolta bennük . . . Aztán már csak mámort keresett az éjszakában . . . Ma csak feldúlt idegeit jött eltemetni ide.

Egymásután peregték a számok. Gongütés hallatszik.

Fülbemászó, keleti motívum csendül fel a zenekarban. Átlátszó, színes fátyolokba burkolódzva, kőöntvényekkel ékesített táncosnő libben a parkettre.

Elhalkul a beszélgetés . . . Nagy füstölőkben nárduszirom parázslik. Kékes füstje lassan száll a magába. A zene érzéki akkordjai egyre hangosabbak. Egyhangúan, gépiesen ismétlődik mindig ugyanaz a szólam . . .

A táncosnő lassan, ütemes ritmussal táncolja körül a termet. Csak hóféhér karjai és parányi lábai meztelenek. De ezek is csillogó karperecekkal és zörgő kősöntyűkkel vannak borítva. Lába a kármin pirosától ékes.

Mindinkább gyorsul a zene tempója. És vele gyorsabboldik a tánc ritmusa. Egyre sűrűbben szállong a mindent beborító édeskés füstfelhő. És egyre gyorsabban hajlik hátra, előre a leány hajlékony, karcsú teste. Mint tavaszi szellőben hajladozó pompás lilium . . .

A fejről leoldódik a haját tartó diadém sorszínű szalagja. Egyszerre előomlanak arany színű füntjei.

A zene már vad, ördögi disszonanciába olvad. Jajveszélve sikolt a furulya és tompán peregnek a dobok.

Már nem is tánc ez, hanem az önkívület tetőpontja. Aztán egy utolsó lendület után szinte zuhanva símul a puha szőnyeghez. Mozdulatlan merevségben hever a nézők lábainál. Csak kimerült pihegése mutatja, hogy él . . .

Taps zúg fel a teremben . . .

Sóskúthy Gábor szomjasan emeli ajkához poharát. És fenékgig üríti . . .

Kigyúladnak a terem lámpái . . .

Sóskúthy Gábor magára marad asztalánál, a zsidobongó embertömegben . . . Lárma, beszéd, dévaj kacagás vegyül a jazz élénkülő ritmusába . . .

A műsornak vége . . . Apró papírlabdák repdesnek a teremben . . . Őt is eltalálja egy eltévedt kis hógolyónyi fehérség . . . A sarokból színes léggömböket eregetnek a tetőzetten csillogó tükrök felé . . . Az emeletről meg végtelen szalagként hosszú szerpentinszálak kígyóznak alá . . . Zsúfolásig megtelik a gömbölyű tánc térség. A zene egyre játszik, — fáradhatatlanul — váltogatva a tempót . . . Parfümillatok keverednek egymásba.

Csak Sóskúthy Gábor ül egyedül, mozdulatlanul helyén . . . Szívetmarcangoló, keserű magányosságban . . .

Göresös kítartással figyel a bejáratot. Hátha betéved valaki a régi jó barátok, ismerősök közül. Akár futólagos ismerős . . . De hiába várokozik . . . Csupa idegen, ismeretlen arcot lát maga körül . . .

A hőség kibírhatatlan. Egyre nagyobb, fülsértőbb a zaj.

Enyhe ütés éri a homlokát . . . Játékos papírlabda hull szeszélyes ugrándozással asztalára. Végiggördül a megtántorodó kristálypoharak között.

Hátratekint . . . A szomszédos páholyba most vezet be valakit a pincér. Hermelinbundás, karcsú nő foglal benne helyet. Nagyszemű, vöröses szőke angol leánytípus. Mintha Gibson elfelejtett lapjairól toppanna elő. Asszonyos mozdulattal engedi le válláról belépőjét. Vörös bársonyruhában van. Válla szinte világít vörös mezéből. A kezében hosszúszárú fémszipkában kékesfüstű illatos cigaretta. Kihívó az egész lénye.

Gábor tölt magának és rákccintja a nőre. Az mosolyogva int vissza.

És Sós-kúthyban most már felébredt az «azért is». Nem törődik többé semmivel. Odalépve a vöröshajú nőhöz, ennyit mond csak :

— Megengedi ?

És már ott is ül mellette.

Egy pillanatra még feldöbben benne Klára arca . . . A ma esti kerti jelenet . . . Az a szőkefürtű halavány fej, akit olyan sokszor látott már azelőtt is . . . Álmaiban . . . Aztán elnyomja a feltörő emlékezést.

Koccintanak. A leány franciául beszél. Ő is franciául mondja : — Egészségére.

— A magáéra — feleli a nő. És még mosolyogva fűzi hozzá : — Mondja, maga mindig ilyen gyorsan határcz ?

Sós-kúthy Gábornak eszébe jut a hosszú évek színtelen egyformasága, a lelkére nehezedeő tépelődő magány, az utolsó napok töprengő kétkedése. Mégis azt válaszolja :

— Igen. Mi magyarok már ilyenek vagyunk. És beszél, kérdez, válaszol . . . Gyors ütemben, sietve, mint akit hajszol valami lázas sietség. Mint aki nem akar ráeszmélni arra, ami volt és ami lesz. Csak a «Má»-t akarja magához ölelni.

Lágy melódia csendül fel. Elsötétülnek a lámpák. Riset — így hívják a leányt — táncolni szeretne. Csak pár lépést . . . Ott a páholy sarkában . . .

És Sós-kúthy közvetlen közletről érzi a leány testének

illatát. Arra gondol, hogy minden mindegy már. Csak az a fontos most, hogy ne gondolkodják . . . Nem szabad, hogy eszébe jusson egy szó. Egyetlen név : *Primavera*.

De hiába, hasztalan. Már nem érez, nem lát semmit . . . Csak két félighúnyt csillogó szemet lát. Két csillogó fényes szem . . . Primavera két szomorú szeme . . .

Ijedten taszítja el a leányt magától . . . És egyetlen szót kiált önkéntelen az ajka. Fájdalmasat, mint egy sikoltás :
— *Primavera!*

— — — — —

Pénzt dob az ámulva elősiető pincérnek az asztalra.

És már kint is van az előcsarnokban. Felöltőjét magára kapva siet a kijáráthoz. Odalép a legelső ott várakozó autó mellé és aztán hangosan dörömbölve kopogtat a soffőr ablakán . . . A soffőr hátra néz. Kérdés van a tekintetében : hová?

Visszaint neki : Csak menjen. Mindegy . . . Hirtelen támadó zápor kezdi kopogtatni a kocsni ablaküvegét . . . Úgy is lázasan forró a homloka. Egészen kihajol az ablakon. Jól esik a hűvös őszi levegő simogatása.

Fénylő csik világít be az egyik szűk utcácska sarkán. Vendéglőfele . . . Megállítja a kocsit. Aprópénzt dob a soffőrnek.

Betoppan az ajtón. Harmadrendű éjjeli kocsmá. Kis bableves-csárda . . . Tele füsttel, lármás zsongással, italos emberekkel.

Konyakot rendel . . . Majd erős pálinkafélét . . .

Egészen szívére fekszik a fojtogató füst . . . Alig látni keresztül rajta. Belep, eltakar mindent . . .

Csak két fénylő kékes-zöldbe játszó bánatos asszonyi szem vibrál előtte . . . Aztán az is eltűnik. Az asztalra borul. Kitér belőle az elfojtott kín minden bánata . . .

Hallja, amint hangos beszéd kél mellette :

— Az az elegáns úr ott a sarokasztalnál . . .

— Sír.

— Valami baja történt? — hallatszik össze-vissza.

Egy vékony női hang ijedten kiáltoz :

— Orvost kellene hívni!

Fölenyes borízű basszus inti le mindjárt :

— Biztosan felöntött a garatra.

VII.

Sóskúthy Gábor későn ébredt.

A délelőttje úgysis elveszett már. Lassan kezdett öltözöködni, mikor kopogtattak. Boy kereste . . . A levél borítékán messziről megismerte Bálint írását.

«Mi történt veled tegnap este? Úgy elpárologtál, mintha a tatár lenne a nyomodban. Jóformán el sem búcsúztál a társaságtól.

Délután öt után felnézek szállásodra. Okvetlenül várj meg! Fontos és komoly ügyről akarok beszélni. *B.»*

— — — — —

Mikor Bálint belépett szobájába, fejcsóválva állt meg az ajtóban :

— Szeszélyes vagy; — mondta rosszalóan — először valósággal megostromolsz, hogy bemutassalak Klárikáék-nak . . . Mikor pedig ott lehetnél mellette, akkor kurtánfuresán a faképnél hagyod.

Sóskúthy mentegetőzni próbált.

— Bálint bátyám . . . kezdte. De nem juthatott szóhoz. Mert a másik rendületlenül folytatta :

— Csend . . . Most én tettem le a garast. Tudom, hogy nehezedre esnék az őszinte szó . . . Inkább én beszélek. Idefigyelj . . . Mindjárt sejtettem, mikor tegnap eltúntél, hogy történt valami. Közted és Klárrika között. Ehhez nem kellett valami Sherlock Holmes-ügyesség . . . Az öreg szem sok mindent jobban észrevesz, mint a fiatal. Ha nem akarjátok is elismerni . . . Faggatni kezdtem a kis leányt. De hasztalan. Azt válaszolta: semmi . . . igazán semmi. Mégis kiéreztem szavaiból, hogy titkol valamit . . . Mit tehettem? Szépen elbúcsúztam és én is eltávoztam tőlük.

De egész éjjel töprengtem a titok megoldásán. Egyre ez forgott a fejemben: mi történhetett az este? Micsoda ostoba félreértés eshetett köztetek? . . . Szeretem a tiszta vizet a

pohárban... A végére kell járnom. Meg kell tudnom az igazat mennél előbb. Tőled vagy tőle... Az utóbbit választottam... Ma délben újra betoppantam hozzájuk. Azt az ürügyet hoztam fel, hogy hirtelen távozásod miatt akarlak kimenteni. Szerencsém volt. Klárikát egyedül találtam. Halaványan, sápadtan jött elém.

Megelőzve kérdezősködésemet, elpanaszolta, hogy szörnyű fejfájás gyötri...

— Magácskának is megfájdult a feje?! — feleltem inkább kijelentő, mint kérdő hangon. — Nekem is? Hát még kinek? — kérdezte. — Gábor öcsémnek, — feleltem rá — neki is tegnap kezdődött.

— Csakhogy nekem mástól. Nálam halálosan komoly oka van, — suttozta. — És nekem sem mondhatja el? Nem könnyíthet szívén? Nem bízik bennem? — vallattam.

Vége beszélni kezdett. Keserves vallomás volt. Mielőtt eltávoztam, felhatalmazott, hogy neked is elmondhassak mindent... Akkor küldtem hozzád a bojt. Magam azért nem jöttem, mert még gondolkoznom kellett, hogyan, milyen formában beszéljem el. De, úgy érzem, leghelyesebb, ha mindent épp olyan őszintén beszélek el most, amilyen őszintén ő tárta fel titkát.

Itt egy pillanatra elhallgatott. Mintha kis szünetet akarna tartani. Aztán folytatta:

— Éppen ezért mindent elmondok. De meg kell ígéred, hogy nem követsz el ostobaságot...

— Ígérem. Beszéljen már, kérem...

— Jó... Annyit te is tudsz már, hogy Klárika nem leány hanem asszony... Ezt megmondta neked?

— Igen...

— De azt még nem tudod, milyen szerencsétlenség érte ezzel a házassággal... Ide figyelj... Klárika árvaleány. Szülei régen nem élnek. Néhány évig itt Budapesten járt tanítóképezdébe. Tanítónőnek készült, mert minden vagyonukat elvesztették szülei... Egy ideig itt lakott Bánkynénál, aki távoli rokona. És aki valósággal szállodának alakította át otthonát vidéki rokonai számára...

Nos tehát Klárika egy esztendővel ezelőtt társaság-

ban megismerkedett egy fiatalemberrel. Harminc év körüli férfi volt ; gazdag csehországi földbirtokosnak mutatkozott be . . . A nevét is tudom . . . De ez mellékes . . . Ez a fiatalember aztán életre-halálra udvarolni kezdett Klárikának.

Bánkyné idegenkedéssel fogadta látogatásait . . . Megérezte rajta, hogy nincs rendben a szénája . . . Ezt megmondta őszintén unokahúgának. Sőt eltiltotta a látogatásait is.

Talán éppen ez volt a baj. Egy ilyen húszéves leány romantikáját éppen ezek a titkos találkák csigázzák fel. Mert közben persze titokban találkozott vele . . . Isten tudja, mi játszott bele az eseményekbe . . . Szóval egy szép napon Bánkyné levelet talált az íróasztalán. Klárrika írása volt. Mindössze pár sor. Olyanféle, hogy «meg kell tennie ezt a lépést» . . . És hogy : «ne haragudják rá ezért és ne tekintse hálátlannak».

Megszökött azzal a férfival . . . Prágába mentek . . . Ott esküdtek meg.

Eddig még valahogyan rendben volna a dolog. Az igazi baj csak most következett . . . Szegény kis asszonynak keservesen meg kellett bűnhődnie az elhamarkodott lépésért . . . Rövidesen kiderült, hogy férje nem gazdag földbirtokos ; legfeljebb a holdban vannak birtokai . . . Volt ugyan valami kis állása egy prágai bankban. De ez igényeihez mérten egy csepp volt a tengerben. Csakhamar meg kellett tudnia, hogy nyomasztó adósságai vannak. Rá kellett eszmélnie, hogy a sima modorú, udvarias kérő könnyelmű, kártyás ember . . . Mindenféle piszkos ügyekbe keveredett. Mikor pedig szemrehányást tett ezért neki, egészen előbújt belőle igazi természete. Brutális, durva szítkokkal illette a kis babaasszonyt, mikor éjszakánként italosan hazatért . . .

Sóskúthy Gábornak ökölbe szorult a keze. Közbevágott :

— Miért nem válik el tőle?

— Miért nem válik el? . . . Erre is megfelelek. Most érkezünk el oda . . . Egy szép napon váratlan rovincsolást ejtettek meg a bankban. Tekintélyes hiánynak jöttek nyomára . . . Szigorú házi vizsgálat indult . . . A többit sejteted. Klárrika férje, mielőtt lefülelték volna, megugrott . . .

Ott hagyva alig néhány hetes, fiatal feleségét a székenben . . .

Sóskúthy felszisszent :

— Gazember . . .

— Bizony az . . . De ezzel nincs rajtunk segítve. Most légy okos . . . Valamit ki kell találnunk . . .

— Először is elválnék tőle . . .

Bálint zavartan vakargatni kezdte a fejét :

— Elválnék . . . elválnék . . . Könnyen beszélsz . . . Nem ismered még a helyzetet . . . A férj ismeretlen helyre szökött. Úgy látszik, előre készült a leleplezésre. Mert útlevelét is kiváltotta . . . A feljelentést ugyan később visszavonták. Klárrika rokonsága rendezte a dolgot. De attól kezdve már hivatalból folyt ellene eljárás . . . Sikkasztás miatt körözik országszerte. A válóper pedig nem lehet megindítani. Hiszen ismeretlen helyen tartózkodik. És Magyarországon sem lehet semmit tenni, mert Klárrika férje után most már maga is cseh állampolgár.

Nagyot fújva elhallgatott. És némán maradt helyén Sóskúthy Gábor is. Csak jó idő múlva tört ki belsejéből egyetlen szó :

— Szörnyűség!

Bálint bólintva felelt rá :

— Bizony szörnyű helyzet . . . Képzelheted, milyen hatással lehetett rá tegnapi faggatásod . . .

Sóskúthy fejét lehajtva hallgatott.

A másik folytatta :

— Azért ne félj. Csak fel a fejjel . . . Majd kitalálunk valami okosat . . . Azért kell most is hazautaznia. Groteszk, úgy-e, hogy így mondom : *haza?* A válóper dolgában kapott értesítést . . .

Sóskúthy feldöbbsent. Eszébe jutottak Judith szavai : Nagyon-nagyon fájna, ha most el kellene válnunk . . . Nagyon-nagyon fájna neki is. Talán ki sem bírná. Főleg, mióta ismeri szomorú történetét. Amióta nemcsak szereti, hanem hallatlan szánalmat és gyengédséget is érez iránta . . .

Mennyi soha sem érzett érzést keltett benne ez az aranyszőke fürtös fej. Amit egész eddigi életében soha sem

ismert. Még a féltés kínja is átvillant rajta, első este, ott a kis budai vendéglő kertjében... Mikor másnak szólt a kacagása... Mintha a sors egyszerre meg akarná vele kóstitatni férfikora delén a szerelem gyümölcsét minden fenséges ízével.

Bálint csendesen, türelmesen várt. Csak azután szólalt meg újra :

— Nem akarsz velem jönni? Odamegyünk hozzájuk. Elbúcsúzunk. Szépen kimented magad a tegnapi estéért.

— — — — —
Már egészen besötétedett, mikor becsengettek Bánkynéhez,

Bánkyné kedvesen mosolyogva fogadta őket... Mintha mit sem tudna...

— Klárika éppen csomagol a szobájában. Nem akar benézni hozzá? — kérdezte Sós-kúthytól. — Mi ketten öregek majd elbeszélgetünk egymással addig.

Elfogódva állt meg egy pillanatra az ajtóban. Ott állt előtte Klára. Rávetette csillogó kék szemét. Most olyan kristálytisztáknak látta őket, mint egy tengerszem kéklő tükrét. Más nem is látott a szobából ebben a pillanatban :

— Jó estét — mondta halkan.

Sós-kúthy Gábor zavartan fogott bele betanult mondani-
valójába :

— Nagyon szégyenlem magamat... A tegnapiakért...

A nő segítette ki zavarából :

— Ne folytassa... Nem haragszom. Nem tudhatott semmit. Nem követett el hibát... De... én szégyenlem magam. Mit gondol most felőlem?

Sós-kúthy zavarát egyszerre elnyomta ez a kisleányos mentegetőzés... A szánalom érzése kerekedett felül benne. Újra férfi volt. Erős, bátor... És úgy érezte, nem riadna vissza semmitől sem. Megint a régi Sós-kúthy volt. Kétkedő, latolgató énjét elnyomta a másik : az igazi.

Érces hangon beszélni kezdett :

— Hallgasson rám... Klárika. Komolyan szeretnék beszélni magával. Ezért jöttem. Nincs mit szégyenlenie. Ami volt : megtörtént... Azért jöttem, hogy felajánljam

minden erőmet. Ne felejtse el, negyvenéves vagyok. Sok mindenem keresztülmentem. Örömn-bánaton. És ha valamire elhatározom magam, attól nem tágítok... Nemesak üres fogadkozás, amit mondok... És vannak kedves, jó embereim, akik mindenben segítségünkre lesznek... Ha maga elfogadja...

A nő felemelte tekintetét. Sóskúthy szemébe nézve nagyon csendesen kérdezte:

— És miért ilyen jó valakihez, akit tegnap látott másodszer életében?

— Téved... Nem kétszer láttam... Nagyon régen ismerem... Egyszer, két hete az Oktogon sarkán is találkoztam magával. Még pár szót is váltottunk. A ruhájára is emlékszem. Tennis pályáról jöhetett éppen... Nem emlékszik?

Klára elgondolkozva nézett maga elé. Mosolygás csillant meg szemében.

— Maga volt az?...

Sóskúthy folytatta:

— De még sokkal régebben ismerem. Tudja, honnan? Régen, kisdíák koromban, atyám magával vitt Olaszországba. A sok pompás impresszió, soha sem érzett élmény között egy kép ragadta meg tetszésemet. Botticelli festménye volt. Primavera-t ábrázolta, — egy szőkefürtű leányfej alakjában. Az örök tavasznak ereje áradt felém vonásaiból... Azóta úgy élt elképzelésemben, mint álmaim asszonya.

Nos a többit kitalálhatja... Akkor ott az első találkozáson úgy képzeltem, hogy megjelent előttem... Azon az estén úgy toppant elém, mint az-egykor megcsodált Primavera... Látja... azért mondtam, hogy sokkal régebben ismerem... Évtizedek óta él már bennem a mása...

Az asszony elgondolkozva hallgatta a váratlan vallomást. Aztán lágyan megcsendült a hangja:

— És ez a hasonlatosság elég magának arra, hogy most a segítségemre siessen?

A férfi pedig tovább vallott:

— Nem... Bevallom, több nekem, mint véletlen hasonlóság... Szeretem, Klára...

VIII.

Klára távolléte alatt Gábor sokat töprengett magában. Az érzéseivel akart tisztába jönni saját maga előtt. Vajjon annyira komoly szál az, ami őt Klarához fűzi? Azt kellett felelni a kérdésre : igen!

Klára csak két napig időzött Prágában. Sós-kúthyt pár-szavas sürgönnyel értesítette érkezéséről. Ez kiment eléje a pályaudvarra. Már egészen besötétedett, mikor a vonat befutott . . . Kutató tekintettel kereste a nyüzsgő ember-áradatban Klárinak karsú, finom alakját . . . Végre megpillantotta egy kocsai ajtajában. A legutolsók között szállt ki, maga elé engedve a lármásan siető sokaságot.

Csinos barna bundácska volt rajta. A hűvösödő őszi estében fázósan burkolózkodott bele felhajtott gallérjába . . . Szennyes, nyirkos köd lepte be lassan a város utcáit.

Egyenesen a Vilma királynő-útra siettek. Bánkyné forró teával várta őket. Ott volt Judith is.

Az uzsonnánál csak közömbös dolgokról beszélgettek. Csak akkor változott meg a beszéd témája, mikor Bánkyné megkérdezte :

— Hogyan utaztál, kedvesem?

Akkor már nem lehetett halogatni az egyenes választ. Klára is jobbnak látta, hogy mindjárt bevallja útja eredménytelenségét.

— Köszönöm, kedves anyuskám — mindig így szólította Bánkynét . . . Nem történt — mint látod — semmi bajom . . . De, sajnos, semmi jót sem tudok mondani . . . Nem lehet egyelőre tenni semmit.

És halk sóhajást nyomott el magában.

A többiek nem is kérdezték többet. Inkább Judith csevegését hallgatták, aki mindenáron el akarta terelni most is a nyomott hangulatot. A közelgő tél terveiről beszélt.

Később Judith fontos levélírási ürügyével visszavonult szobájába. Bánkyné meg azzal mentette ki magát, hogy vacsora után kell néznie. Távozóban még odaszólt Sós-kúthynak :

— Remélem, maga is itt marad egy szerény vacsorára?

Az állólámpa fénye aranyos napsugárként vetült a szoba némán hallgató sarkába . . . Hatalmas vázában vörös rózsák árasztották fanyarul édes, bódító illatukat.

Klára is cigarettára gyújtott. A cigaretták kéklő füstje halkán szállt a mennyezet felé.

A kandallóban már égett a tűz. És az izzó tölgyfa-hasábok tompa egyhangúsággal hullottak a parázsló zsarátnokba.

Az álló biedermeier óra lágyan csengő hangon ütötte el a hetet.

A kandallóban már alig pislákkolt a tűz. Csend ülte meg a szobát.

Mindketten arra vártak, hogy a másik szólaljon meg.

Klára megmozdult. A férfi felé fordult. De Sós-kúthy megelőzte :

— Gondolkozott azon, amit a multkor mondtam magának?

Halkan ment a kérdés és halkán, bátortalanul jött a válasz is rá :

— Igen. Sokat gondolkoztam rajta . . .

— Nem volt váratlan, amit mondtam? Nem haragszik érte? Hogy éppen most, ilyen időszerűtlenül — mikor még alig ismer engem — beszéltem erről?

Klára mellére szorította öklét. Mosolygás rezdült végig az arcán. Kissé remegett a hangja, amikor megszólalt :

— Nem haragszom. Sőt úgy éreztem — amíg távol voltam — örülök neki . . . Maga becsületes, tiszta ember . . . Önzetlen, igazi jóbarát . . .

A férfi gondolatain egy pillanatra hangoskodó szemrehányás futott végig. A multkori mulatóbeli éjszaka jutott eszébe. Meg arra gondolt, hogy igazán olyan önzetlen-e az érzése, amely Klarához fűzi. . . . Van-e egyáltalán önzetlen férfiember ezen a földön?

Nemcsak az asszonyi önfeláldozó szeretet ismeri-e ezt a szót : önzetlenség? . . . Osztályrészük lehet-e az anyai szeretet végtelen tisztaságú érzése? Vagy a Solveig-i örök várakozás? Amely mindent elnéz és megbocsájt . . .

Köszönöm, — mondta végül szégyenkező őszinteséggel — hogy ilyen jónak gondol. Lehet, hogy nem is vagyok ilyen. Lehet, hogy csupán az önzés beszél belőlem. Mert szeretem magát . . . De egyet érzek, amióta ismerem. Azt, hogy maga volna az, aki csakugyan ilyené tudna engem formálni. Ezt biztosan tudom . . .

Klára felállott. Csendes, de csengő hangon szakította félbe :

— Nemcsak elképzelésben? . . . Így is? . . . Megszégyenülve, kifosztva, megalázva? Ahogy vagyok?

Sóskúthy Gábornak érces zengéssel szállt a válasza. Egyetlen szó :

— Igen.

Klára a férfi mellé lépett. Úgy mondta :

— Akkor jól van . . . Akkor én sem bánok semmit. Mert én is szeretem magát, Gábor. Szerettem eddig is. Nincs semmi, amit úgy meg lehetne szeretni mint a jóságot. Egy igazi, önzetlen férfiszívet.

Sóskúthy inkább magamagának mondta :

— Drágám.

Aztán csendesen, végtelen finomsággal magához ölelte.

GESZTESI-BALOGH GÁBOR.

AZ AKROPOLISON.

Ültem kövén a feldúlt Parthenonnak
Koldus-zsivajú új Athén felett,
Az Akropolis málló templomára
Egy új világ szőtt szürke felleget.
Szemétből, porból száz motor kavarta
A napfénytől izzó, sugaras ködöt,
Melynek burkában, csonka csarnokával
A földi márvány már egekbe nőtt.
A sárgult kőnek mintha lelke lenne,
Elfordult e földtől, melyből vétetett :
Átszellemült haldokló szemével.
Fürkészte, nézte az izzó kék eget.

Alattunk messze, lenn a nyári tenger
Fáradt hullámán ringott a hajó :
A száztornácú, vasgerincű bárka,
Benne korunk : az önmagát csaló.
Olajmotorral, hűtött levegővel
Hitetlen, — csömör szívéen, idegén —
De kérkedett a század büszke gőgje,
Hogy eljött ide s ült a Parthenon kövén.
Hová jutottunk márványcsarnokidból,
Nézd csak Periklesz : nézd az új hajót,
Neked nem volt jazzdobod, se spleened
S hullámhosszakra zengő rádiód.

Egedbe nem benzingőz repített,
S fedre citáljak más ezer hibát?
Beláthatod, mily koldus volt világod,
Mily olesó játék márvány Attikád.

Száz istened a szellemünk kikezdte
 Szemétre vetve hús más századot,
 Sínpánttal a földgolyót beszegte,
 Keresztre verve néhány lázadót,
 De holtan mind oltárra emelte
 S emlékezetükre szobrot faragott:
 Ott állnak mind a városok piacán,
 Elrettentő sorsok, bronzba vert rabok.

Árnyékukban, nézd, vígabban pereghet
 Az ősi vásár, az örök forгатag
 És minden gyermek korán megtanulja,
 Mit kell hirdetni — de tenni nem szabad.
 Mi az, mi szép és tisztaszárnyú álom,
 Róla verset írhatsz, el nem éred soha.
 Repülni vágysz? Szállj a benzinmotorra,
 Hadd lenn a lelked, ne légy ostoba.
 Álmokért csatázni, ki hinne bennük?
 Ki hinne itt ily megfakult mesét,
 Felejtsd el multad szűz harmóniáit
 S köszönts vellem a gépek reggelét.

Van mindenünk az óriás hajóban,
 Cocktail-mámor és ősz rabszolgakín,
 Mely fűti lenn a bős kazánok alját
 S minden Ábel mellett ül egy Kain.
 Fedélzetén még szédült önfeledten
 Százarcú fajjal egy világ táncol itt
 S ki tudja lenn a hajó áruterhét,
 Talán gépfegyver, ágyú, ekrazit.
 Ki tudja már, hogy holnap mire ébredsz,
 Amíg itt antik világok lelkét kergeted,
 Ki jár majd holnap multakon merengő
 Rommá lőtt Párizs vagy Budapest felett.

SZEMLE.

A népnyelv ügye Finnországban.

A nyelvtudományra és a vele szoros kapcsolatban álló néptudományra olyan feladatok is hárulnak manapság, amelyeket egy-két tudós elme a legönfeláldozóbb munkával és a legragyogóbb képességekkel sem képes elvégezni, csak akkor, ha egyfelől a szakembereknek, másfelől a társadalom széles rétegeinek jól szervezett serege áll mellette. Ilyen feladat egyebek közt egy nyelvközösség nyelvjárási sajátosságainak nyelvatlaszok és teljességre törekvő népnyelvi szótárak formájában való megrögzítése. Mélyreható tudománypolitikai és társadalmi megmozdulás nélkül ilyen alkotásokra ma már gondolni is alig lehet. Modern nyelvatlasz és nagyobb igényű népnyelvi szótár — amint a tapasztalat mutatja — csak ott valósítható meg, ahol a nemzeti eszmével szövetkezett demokratikus világnézet a legfelső néprétegektől kezdve a legalsóig eljutott s a tudományos és társadalmi alakulatokon keresztül az egyes állampolgár lelkivilágát is tevékeny nemzetszolgálatra ösztönzi. A népnyelv és a népműveltség kincseinek térképezésére és szótározására valóban csak annak a nemzedéknek életében kerülhet sor, amely nemzedék megtanulta becsülni a népet és a nép szellemi termékeit. A nép fogalmának teljes átértékelődése kell ide: a falunak ki kell lépnie magárahagyottságából; a középső és felső rétegeknek közeledniök kell feléje felvilágosító, segítő és megismerő szándékkal; e közeledés alapján a népi műveltségnek meg kell izmosodnia a maga értékességének tudatától.

Finnország nemzeti léte és független államisága ilyen izmos, életerős népi műveltségben gyökerezik. Ott már a mult század első felében megtörtént a felső műveltségnek elhatározó lehajlása az alsó népréteghez, amikor Lönnrot népi énekesek ajkáról összegyűjtötte s a kor magasabb műveltségi igényeinek megfelelően egy népi eposz egységébe illesztette a finn népműveltség legidőtállóbb kincseit, a Kalevala-énekeket.¹ De azóta sem szünetelt a nemzeti műveltség

¹ V. ö. Krompecher Bertalan tanulmányát: *A Kalevala keletkezésé*. Budapesti Szemle. 1935. dec. 257. kk.

alsó és felső rétegének szoros és termékenyítő érintkezése. Ellenkezőleg: csak szélesbedett és kinyúló. Ennek a folyamatnak egyik ága manapság a finn népköltészet termékeinek, ezernyi változatának hatalmas méretű gyűjtése és kiadása; a másik a finn népnyelv szókinésének teljességre törekvő összegyűjtése és szótárrá szerkesztése. Nem véletlen, hogy e két nagyjelentőségű tudományos vállalkozás időben is egybeesik az állami önállóság kivívásával, a finn nemzeti állam megalakulásával.

Az alábbiakban a finn népnyelvi szótár munkálatainak történetéről, módszeréről és szervezetéről szeretnék egyet-mást elmondani. Talán nem lesz tanulság nélkül való reánk, magyarokra nézve sem, ha látjuk, hogy az Észak zordonságával s a politikai durva önkénnyel harcoló maroknyi testvérnép hogyan, mily belső feszültséggel s mennyi áldozatos munkával vívta ki a politikai és a szellemi függetlenséget. Hogy ki tudta vívni, annak legfőbb titka saját népiségének megbecsülésében rejlik.¹

*

A finn népnyelvi szótár munkálatai aránylag hosszú multra tekintenek vissza.

Egy finn nyelvjárási szótár gondolata attól a férfútól indult ki, akinek a finn nyelv- és néptudomány annyi kezdeményezést köszönhet: Donner Ottótól.² 1874-ben hangzott el a Finn Irodalmi Társaság nyelvészeti osztályában az az indítvány, amely egy finn nyelvjárási szótárnak a Társaság munkatervébe való illesztéséről szólt. A gondolat azonban akkor még korainak mutatkozott. Több, mint húsz évnek kellett eltelnie, míg a Társaság végre 1895-ben elhatározta, hogy a finn népnyelvi szótárhoz megindítja az anyaggyűjtést. A következő év elején Setälä Emil ki is dolgozta a munkatervet, s ennek alapján a gyűjtés nemsokára meg is indulhatott.

Az 1899. évtől fogva az Irodalmi Társaság már rendszeresen

¹ Legyen szabad e helyen köszönetet mondanom az illetékeseknek a magyar és a finn állam részéről ért támogatásért, amely lehetővé tette számomra a különböző finn tudományos és társadalmi kérdéseknek a helyszínen való tanulmányozását. S hadd mondjak köszönetet itt dr. Hakulinen Lőrinc és dr. Vilksuna Gusztáv uraknak azért a lekötelező előzékenyséért, amellyel a finn népnyelvi szótár munkálatainak tanulmányozásában mindenképpen segítségemre voltak.

² V. ö. Papp István: *Donner Ottó emlékezete*. Budapesti Szemle, 1936. aug. 242. kk.

küldte ki ösztöndíjasait az ország különböző vidékeire a nép szókincsének összegyűjtése végett. A kezdeményezők és vezetők szeme előtt azonban akkor olyan terv lebegett, amely terv kivitelének gyakorlati nehézségeit nem is sejtették. Azt gondolták ugyanis, hogy aránylag rövid idő alatt s nem túlságosan nagy anyagi áldozattal tudják majd egybehordani és szótárrá dolgozni a finn nyelvterületnek minden számottevő községéből az élő népnyelvnek teljes szókészletét. Csak a gyűjtőmunka haladása közben eszméltek rá a folyton sokasodó, legyőzhetetlen akadályokra. Lassanként kitűnt, hogy az összes községek (mintegy 500) nyelvének, sőt a legfontosabbnak ítélt nyelvjárási központoknak is (mintegy 100-nak) teljességre törekvő feldolgozása oly tudományos eszmény, mely a gyakorlati lehetőségekkel összhangba nem hozható. Egyfelől ugyanis a Társaság nem képes a szükséges anyagi eszközöket előteremteni, másfelől pedig a hosszú időt igénylő terv maga is veszedelmeket rejt magában. Gyűjtés közben jöttek rá arra az aggasztó megállapításra, hogy a népnyelv manapság gyors pusztulásra van ítélve. A köznyelv a megszaporodott műveltségi utakon eljut a legeldugottabb falvakba is, s a népnyelv meg a köznyelv harcából mindenütt az utóbbi kerül ki győztesen. Ha tehát — egyrészt a hiányos anyagi felkészültség miatt, másrészt a terv eszményi teljességre törekvése következtében — hosszú évtizedek telnek el a népnyelv szókészletének betakarításával, egyszer majd magától félbeszakad a munka, mert nem lesz mit betakarítani. Kihalnak a népnyelv ősi sajátosságai.

Ez a belátás vezette a Finn Irodalmi Társaságot arra, hogy 1917-ben visszalépjön a népnyelvi gyűjtés gondozásától s azt egy külön erre a célra alakult szervnek a kezébe tegye le. Lelkes tudósoknak — mindenekelőtt Kamisto Arturnak — sikerült közben felrázniok a társadalom szunyádó lelkiismeretét: a népnyelv ügyét nemzeti vállalkozásnak nyilvánították. Magánosoktól és közületektől mintegy százezer finn márkát gyűjtöttek (ez az összeg körülbelül ugyanannyi mostani magyar pengőnek felel meg) s ezzel a tőkével megalapították a Finn Szótár-Részvénytársaságot, amely most már önállóan vezette tovább a népnyelvi szótár munkálatait. Alig indult azonban meg a munka, alig küldte szét a Részvénytársaság a maga állandó gyűjtőit, amikor hirtelen az egész jól megalapozott vállalkozás összeomlott. Jött a finn pénz elértéktelenedése; ennek következtében a Szótár-Részvénytársaság vagyona eredeti értékének egytized részére zsugorodott, s a Társaság felbomlott.

Úgy látszott, ezzel a népnyelv ügye végleg csődbe jutott. De akik annyi ideje szívükön melengették az eszmét, azoknak lelkében

új reménységű csillant fel. Az orosz szolgaság járma alatt a népnyelv ügye csak egy irodalmi társaság szűk korlátok közé szabott művelődési törekvései közt húzódnak meg; a háború vérzivataraiiban magánosok pénzügyi vállalkozásának köpenyébe burkolóztak; közben azonban megszületett a finn szabad állam, mely az idegen igát levetve a nemzeti erőök önkifejtésének útján indult el a nagy és hatalmas Finnország felé. Ennek az önálló nemzeti államéletnek legközelebbi munkatervébe már be lehet, be kell illeszteni a népi műveltség és a népnyelv emlékeinek megmentését — vallották a népnyelvi szótár gondolatának hívei. S csakugyan, a képviselőház 1924-ben már anyagi támogatást szavazott meg a szótár munkálatainak folytatására, a kultuszkormányzat pedig oly központi szerv létesítésének szükségére utalt, amely gondozásába venné e munkákat. Ez volt az új szerv megalakulásának legközelebbi indítóká. 1924-ben a közoktatásügyi minisztérium, a helsinki meg a turkui egyetem és különféle tudós társaságok kiküldöttei megalapították az új szervezetet, az úgynevezett Szótáralapítványt, mely a régi gyűjtések felhasználásával, de újonnan kidolgozott munkatervvel látott neki a nagy cél, a finn népnyelvi szótár megvalósításának.

Az új munkatervet Donner Kai és Rapola Márton készítette el: 23-ra zsugorították ebben a feldolgozásra kerülő nyelvjárásterületek számát s mintegy 400 ezer finn márka évi költségvetéssel körülbelül 15 évet irányoztak elő a gyűjtőmunka elvégzésére. A finn képviselőház e tervet elfogadta és megszavazta a szótármunkálatok céljaira az évi 400 ezer finn márka — mintegy 40 ezer pengőnyi — állandó állami segílyt. A Szótáralapítvány léte így hosszú időre biztosítva van, s csakhamar meg is indulhatott a rendszeres gyűjtőmunka. Ezt egy vezető (jelenleg Rapola Márton egyetemi tanár) és két munkatársa irányítja. A vezetőség munkáját egy háromtagú elnökség ellenőrzi. A legfőbb felügyelő szerve a Szótáralapítványnak azonban az a bizottság, amely a kultuszminisztériumnak, hét tudományos társaságnak és a két egyetemnek kiküldötteiből áll.¹

*

¹ V. ö. Donner Kai: *Die Erforschung der finnischen Dialekte*. Journal de la Société Finno-ougrienne, XLVI, 3 : 52. kk. — Kaukoranta Toivo: *Taipaleelle lähtiessä* (= Útra indulóban). Sanakirjasäätiön Toimituksia. I. 9. kk. — Hakulinen Lauri: *A finn nyelvjárási szótár előmunkálatairól*. Magyar Nyelv. XXX. 257. kk. — Vilkkuna Gusztáv: *Vorarbeiten für das Wörterbuch der finnischen Dialekte*. Studia Fennica. I. 4 : 1. kk. — *Sanakirjasäätiö kymmenvuotias* (= A Szótáralapítvány tíz esztendő). Sanastaja. 22 : 1. k.

A gyűjtő munkálatok sorsának külső változásait nyomon kísérte a gyűjtés módszerének lényeges átalakulása, — mondhatjuk — fokozatos elmélyülése. Ebből a szempontból — mint Hakulinen maga is megjegyzi ¹ — talán még szerencse, hogy a gyűjtőmunka végleges megindulása oly soká húzódott s hogy a finn népnyelv nagyszótára nem készült el már évekkel, évtizedekkel ezelőtt, mert az semmi esetre sem elégíthetné ki azokat az igényeket, amelyeket *ma* támasztunk egy népnyelvi szótárral szemben. Egyrészt ugyanis a nyelvtudomány elvei a mult század utolsó évtizedei óta igen jelentős átértékelésen estek át, s ezeket az elvi vívmányokat mindentféle gyakorlati nyelvészeti vállalkozásnak is szem előtt kell tartania. Másrészt a finn népnyelv szókészletének betakarítási munkálatai olyan tapasztalatokkal gazdagították a gyűjtőket és vezetőket, amely tapasztalatokat az eredményes munka érdekében a gyűjtés további folyamán okvetlenül hasznosítani kellett. Ez azonban elkerülhetetlenül odavezetett, hogy időnkint a munkálatokat — bár a régi eredmények figyelembevételével — teljesen újra kezdjék.

Eleinte túlnyomó részben az ú. n. ábécés kérdezőmód volt használatban. Összeállítottak egy gyűjtőszótárat,² amelyre felvették a finn nyelvnek addig szótározott összes szavait — rendszeren a jelentés közlése nélkül; ezt kezébe adták minden egyes gyűjtőnek, aki aztán a maga gyűjtőhelyén a szótár szavait sorban megkérdezte nyelvmesterétől s az ismertnek nyilvánítottakat a megfelelő tájnyelvi hangalakban, némi alaktani jellemzéssel és a jelentés megjelölésével cédulákra jegyezte, egyben pedig a szóhasználat megvilágítására példamondatokat is igyekezett szerezni.

Ennek a kérdezősi módnak vannak előnyei, de van árnyoldala is. Előnye elsősorban az, hogy ezzel a módszerrel eléggé gyorsan halad a gyűjtés, továbbá minden biztosíték megvan arra, hogy az így egybegyűjtött szókincsben túlságosan nagy hézagok nem lesznek. Lassan azonban mind világosabban kitűntek e módszer fogyatékoságai. Először is: az ábécés módszer épp azokat a ritka tájszavakat kénytelen teljesen mellőzni, amelyek azideig szótározva nem voltak, de amelyek leginkább megadják az illető vidék sajátos tájszólási jellegét. Másodsor: a szójelentéseknek ilyen módon nagyon nehéz, majdnem lehetetlen utánajárni. A kikérdezés gépies művelete közben tömérdek finomság elkallódik azért, mert a kikérdezett falusi ember a szóknak

¹ *Magyar Nyelv.* XXX. 257. l.

² Ekman (Tunkelo): *Suomen kielen keräilysanasto* (= A finn nyelv gyűjtőszótára), 1899.

éppen csak a legközönségesebb, legmindenapibb jelentésére szokott emlékezni. Még emél is fontosabb azonban az a körülmény, hogy az így nyert adatok igen sok esetben egyenesen megbízhatatlanoknak bizonyultak. A gyűjtők egybehangzóan azt állapították meg, hogy a lélektelen ábécé-rendű kérdezői mód, az egymással belső kapcsolatban nem álló szavaknak gépies lepergetése hihetetlenül gyorsan elfárasztja, idegesíti vagy éppenséggel elfásítja a kérdeztet; ilyenformán teljesen alkalmatlan az érdeklődés huzamosabb felkeltésére. Ez az oka aztán annak, hogy a kérdeztet sokszor igenlően felel olyan esetben is, amikor inkább tagadó vagy megszorító felelet volna helyén. A tanulatlan falusi ember nem tud mit kezdeni az összefüggésből kiszakított puszta szóval: számára a szó csak a természetes beszédben, a beszéddel felidézett tárgykörben jelent valamit. Érdekes megfigyelésekről számoltak be ebből a szempontból egyes gyűjtők, egyebek közt arról, hogy a megkérdeztet parasztember egyik percben a leghatározottabban ismeretlennek nyilvánított valamely szót, amelyet aztán kevéssel utóbb minden fennakadás vagy megtorpanás nélkül sajátmaga is használt a beszélgetés folyamán.

Ilyenféle tapasztalatok adták az első indítást a gyűjtőmódszer átalakítására. Egyúttal azonban a nyelvtudomány elvi irányváltozása is szembeszökő módon kezdte éreztetni hatását. A nyelv kutatók érdeklődése ugyanis a beszéd külső, hangalakjáról mindinkább a szó belső, lelki tartalma felé fordult. A hagyományos hangtan mellett feltűnt a jelentéstan, mely a régebbi kizárólagos hangtani érdeklődés helyett a szók lelki és tárgyi síkját állította előtérbe. A népryelv kutatói körében szerte a világon különösen kedvező fogadtatásra talált az új tanítás, az, hogy a szót nem szabad kiszakítani a maga lelki és tárgyi kapcsolatából, hogy szavak és dolgok csak együtt kutathatók eredményesen, hogy a tárgykutatás és a lélektani tartalmak elemzése hivatva van megtermékenyíteni a sajátképpen nyelvi jelenségek kutatását és viszont.

Így váltotta fel a finn népryelvi gyűjtés munkálataiban is az ábécés szókérdeztetést a tárgyi kérdezőmód. Ez abban áll, hogy a gyűjtők ezentúl nem különálló szavakat kérdeznek belső kapcsolat híján szűkölködő ábécés rendben, hanem a megfelelő dolgok — tárgyak, fogalmak — felől érdeklődnek. Egy előre kiszemelt tárgykörre terelik a beszédet, a dolgok mikéntje felől való kérdezősködésükkel megmozgatják a nyelvmester érdeklődését, ez rendszerint aztán nagy buzgalommal magyarázza el töviről-hegyire a dolgokat, azoknak rendjét, mikéntjét, lefolyását, s a gyűjtőnek most már nincs is egyéb dolga, mint egy-egy kérdéssel irányítani az előadást, közben pedig

jegyezgetni az elkapott neveket, kifejezéseket és példamondatokat. Ez a tárgyi kérdezésmód azonban maga sem történhetik tervszerűtlenül, különben tátongó hézagok maradnának az így gyűjtött tájnyelvi anyagban. A tervszerűséget a következő eljárások szolgálják. Az eddig legnagyobb finn szótárnak — Lönnrot finn-svéd szótárának¹ — címszavait szétvagdalták s tárgykörök szerint újból összeállították, azaz ilyenformán a gyűjtők magánhasználatára egy nagy tárgyrendi szótárt szerkesztettek. E mellett azonban a fontosabb fogalmi körökre külön kérdéssorozatokot is készítették egyes szakemberekkel a gyűjtők munkájának irányítására, s ezeket a kérdésorozatokot nyomtatásban is közreadták.²

A tárgyi kérdezésmód kétségkívül sokkal megbízhatóbb és mélyenjáróbb eredményekre vezet, mint az ábécés szókérdés. A tapasztalat ugyanis igazolta azt a feltevést, hogy a nép egyszerű gyermeke a dolgok világában a legnagyobb otthonossággal mozog, érdeklődése állandóan friss és felajzott, s az így kedvvel végzett munkában órákhosszat sem fárad el. Valóban ennek a kérdezésmódnak javára kell elkönyvelnünk azt, hogy a gyűjtők tolla alá számtalan olyan ritka tájszó is került a gyűjtés folyamán, amelyek az ábécés rendben kérdezgető előtt örökre rejtve maradtak volna. Ennek tudhatjuk be végül azt is, hogy a szavak jelentésének meghatározása mind pontosabbá vált, a szóhasználatot szemléltető példamondatok pedig mind törőlmetszettebbek és találóbbak lettek.

Mindamellett a tárgyi kérdésnek is — mint általában mindenféle kérdezésmódszernek — megvannak a maga gyöngéi. Roppant nehéz — sokszor teljességgel lehetetlen — közvetett kérdezősködéssel összegyűjteni például egy-egy szónak legszükségesebb nyelvtani alakjait. Ugyanígy bizonyos szócsoportokat — például elvont főneveket, egyes mellékneveket, határozószókat, igéket stb. — sem lehet ilyen úton-módon megtudakolni iskolázatlan, nyelvtani műveltséggel nem rendelkező emberektől. S végül mindenfajta kérdező-

¹ Lönnrot Illés: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Finskt-Svenskt Lexikon.* I—II. 1866—1880. (1930²).

² A sorozat egyben az önkéntes gyűjtők munkájának irányítására is készült. Címe *Sanastokeräjän apuneuvoja* (= A szójegyzékgyűjtő segédeszközei). Eddig több füzet jelent meg belőle, köztük olyanok is, mint Setälä Emil nagyfontosságú kérdéssorozata: *Sana-ja asiatiedusteluja vanhojen uskomusten alalta* I—II. (= Szó- és tárgytudakozódások a régi hiedelmek köréből). Kisebb igényű sorozat a *Sanakirjasäätiön tiedusteluja* (= A Szótáralapítvány tudakozódásai) című.

módszer egy közös nagy hibában szenved, abban, hogy szükségképpen elhanyagolja a gyűjtés frazeológiai oldalát. Régi tapasztalat, hogy az ábécés módszerrel csak igen kezdetleges, mesterkéltné példamondatokhoz lehet jutni; a fogalmi körök szerint kérdezősködő gyűjtő már hasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben van, mert a nyelvmestert itt úgyszólván maguk a tárgyak ösztönzik példamondatok alkotására: de még ezek a mondatok is távolosnak a természetes beszéd friss termékeitől, mert a legjobb esetben is csak magyarázó, fogalommeghatározó, tudákos mondat-típusok.

Ezeken a hiányosságokon akart segíteni a szótármunkálatok vezetősége akkor, amikor egy harmadik gyűjtőmódszerhez folyamodott. Ezt a passzív megfigyelés módszerének nevezhetnők, s ez abban áll, hogy minden beavatkozó kérdezősködés nélkül kihallgatjuk, meglessük a nép fiainak beszédét, mégpedig vagy úgy, hogy velük megtörtént, esetleg csak hallomásból ismert eseményeket mondatunk el velük összefüggően, vagy pedig teljesen félrevonulva figyeljük az emberek beszélgetését, s az ellesett szavakat, kifejezéseket és mondatokat minden előzetes terv nélkül jegyezzetjük. Ilyenformán tisztázódhatnak azok a kérdések is, amelyekre nézve a kérdezőmódszerek csődöt mondanak. Elleshetjük így egyebek közt a szavaknak főbb és különlegesebb nyelvtani alakjait, valamint az elvont jelentésű szókat s a mellett friss, törőlmetszett szólásokkal, mondatokkal, közmondásokkal szemléltethetjük egy-egy szó használatát. S ilyenfajta gyűjtésre szinte magamagától kínálkozik lépten-nyomon az alkalom. Ha nyelvmesterünket családi dolgairól, élettapasztalatairól kezdjük faggatni, minduntalan érintjük olyan élményeit, amelyek mellett szívesen időzik, amelyekről készségesen mond hosszú történeteket. Hagyjuk ilyenkor kibeszélni magát kedve szerint. Aztán ott vannak a népi összejövetelek, a munka- és szórakozóhelyek, ahol a spontán beszélgetést meg az időtöltő mesélgetést figyelhetjük meg s aknázzhatjuk ki. Egyes finn gyűjtők (pl. Kannisto Artur) különösképpen dicsérik a szegényházakat ebből a szempontból. Csak egy-két résztvevő szó, némi barátságos figyelem: s az öreg emberek és öreg asszonyok ajkán megered a szó a régi jó időkről, az élet legkülönfélébb viszonyairól. A gyűjtőnek igazán nincs más dolga, mint szorgalmasan jegyezgetni az elbeszélés összefüggéséből kiragadott szókat és mondatokat.

A finn népnyelvi gyűjtés ezt a három módszert termelte ki és gyümölcsöztette eddig: az ábécés szókérdést, a tárgyi kérdést és a passzív megfigyelést. A legfinomabb s legmegbízhatóbb köztük az utolsó módszer. Mindamellet magában ezt sem lehet alkalmazni,

már csak azért sem, mert egyrészt igen nagy hézagokat hagyna tervszerűtlenségénél fogva az összegyűjtött szókészletben, másrészt pedig a mindennapi szavak folytonos ismétlődése miatt igen hosszú időt emésztene fel egy-egy nyelvjárás szókincsének illetően egybegyűjtése. E módszer következetes és minden vonalon való alkalmazása ellen szól még az a körülmény is, hogy túlságosan magas követelményeket támaszt a gyűjtővel szemben, akinek minden szót, nyelvtani alakot és jelentésváltozatot sebtiben kellene tisztázni, számontartva minden pillanatban az addigi gyűjtés adalékait s várva-lesve a még tisztázatlan jelenségek felbukkanását.

Nyilvánvaló tehát, hogy a passzív megfigyelést csak a többi gyűjtőmódok kiegészítőjeként és betetőzőjeként lehet alkalmazni, s a finnek így is alkalmazzák. Manapság a finn népnyelvi szótár gyűjtésének fősegítője és irányítója a tárgyi kérdezősködés. Így gyűjtik össze azt az anyagot, ami kérdezéssel egyáltalában összegyűjthető. A tárgyi kérdezgetés befejeztével és a gyűjtött anyagnak naponként való rendezése kapcsán azonban kitűnnek a gyűjtemény nagyobb hézagai önmaguktól. Főképp ekkor fog a gyűjtő nagyobb mértékben a passzív megfigyeléshez folyamodni s az összefüggő beszédből azokat a nyelvjelenségeket igyekszik majd kijegyezni, amelyek eddig kisiklottak a kezéből. De a végső simítások alkalmával még az esetleges ábécés szókérdézet sem nélkülözheti. Mielőtt ugyanis végkép lezárná gyűjtését, az esetleges hibák kiküszöbölése végett az egész addig gyűjtött anyagot — amelyet közben ábécé-rendbe rendezett — végig kell kérdeznie a nyelvmestertől, egyúttal pedig — akár az Ekman-féle gyűjtőszótár alapján — a gyűjteményében elő nem forduló szavakat is meg kell kérdeznie.

Így szülte a kezdetlegesebb módszer a tökéletesebbet, s így szövetkezik a három különböző finomságú gyűjtőeljárás egymással arra, hogy a finn nép szókincsét a lehető legnagyobb pontossággal, teljességgel és megbízhatósággal hozza napvilágra. Az egyes gyűjtőmódszerek gyakorlati és tudományos értékének tisztázása s céltudatos, tervszerű szintézisük már eddig is jelentős eredménye a finn népnyelvi szótár gyűjtőmunkálatainak.¹

*

¹ Az egész fejezetre v. ö. Hakulinen Lőrinc: *Opas suomen kielen murteiden sanavarain keräajille* (= Kalauz a finn nyelvjárások szókészletének gyűjtői számára). Vähäisiä kirjelmiä. LV. 7. kk.

A szótáralapítvány munkaszervezetében épp úgy szintétikus szempontok jutottak vezetős szerepre, mint a mai gyűjtőmódszerben.

Különös gondot fordítanak mindenekeleltt a munkatársak megválogatására és kiképzésére. Rendszeresen fiatal tanárokat alkalmaznak állandó gyűjtőkül, olyanokat, akik a finn nyelvészet tanulása mellett külön néprajzi tanulmányokkal is foglalkoztak. A leendő gyűjtők résztvettek azokon az egyetemi gyakorlatokon, amelyeket egyes professzorok (Äimä Ferenc, Donner Kai) azzal a céllal rendeztek, hogy a jelölteket bevezessék a népnyelvi gyűjtés gyakorlati kérdéseibe. Időnként egy-egy falusi embert hozattak fel ugyanis Helsinkibe, s ennek beszédmódját a jelöltek a vezető-tanár útmutatásai és állandó ellenőrzése mellett tanulmányozhatták. Aztán a Finn Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának vezetői (Sirelius, Hämäläinen) szerveztek a Szótáralapítvány vezetőségével karöltve több alkalommal olyan kirándulásokat, amelyekre a fiatal gyűjtőket is magukkal vitték s ott a helyszínen avatták be őket a népelet és a népnyelv tanulmányozásának titkaiba. Az előzetes kiképzés mellett azonban gondja van a Szótáralapítványnak arra is, hogy a már alkalmazott és vidékre küldött gyűjtőkkel fenntartsa a kapcsolatot. Ezt állandó levelezéssel, időnként szétküldött körlevelekkel, egy-egy vezető személynek ellenőrzés céljából a helyszínre való kiküldésével éri el, továbbá azzal, hogy évenként egyszer Helsinkibe hívja a vidéken dolgozó munkatársakat a gyűjtés időszerű kérdéseinek közös megvitatására.¹

Az így kiképzett és irányított gyűjtőket kétféle munkára alkalmazzzák. Vannak általános gyűjtők és külön gyűjtők. Az általános gyűjtőknek az a feladata, hogy elkészítsék annak a 23 nyelvjárás-területnek a szójegyzékeit, amelyekre a legújabb munkatervben felosztották a finn nyelvterületet. Az általános gyűjtő egy-egy ilyen nyelvjárás-területnek rendszeresen egy erre a célra kiszemelt községében telepszik meg s átlag négy évi állandó munkával egybehordja a vidék szókészletét. A legelső dolga természetesen alkalmas nyelvmester után nézni, akivel aztán átveszi a feldarabolt Lönnrot-szótár fogalmi

¹ A Szótáralapítvány ösztöndíjasainak gyűlésén elhangzott előadásokat a *Viritäjä* c. nyelvészeti folyóiratban is közlik rendszerint. A múlt esztendőben — 1936. jan. 3-án — rendezett gyűlésen például igen érdekes előadások hangzottak el az anyanyelvnek a mai nyelvtudományban való szerepéről, a népnyelvi gyűjtő stilisztikai megfigyeléseiről, a hangtani ingadozások megrögzítéséről, a népnyelv rokonértelmű szavairól stb.

csoportjait tárgyi kérdező eljárással. Résztvesz továbbá a népi össze-jöveteleken s itt részint a tárgyi kérdező, részint a passzív figyelő módszerrel jegyezgeti a szavakat és kifejezéseket. Napi munkájának második felében rendszeren az összejegyzett szavakat másolgatja külön-külön cédulákra, ugyanekkor megállapítja az esetleges hiányokat, s előjegyzéseket tesz azok pótlására. Munkájának végleges lezárása előtt — mint már említettük — még egyszer ellenőrzi az összes adatokat a gyűjtőszótár és a nyelvmester segítségével.

Bármily gondosan végezzék is azonban az általános gyűjtők munkájukat, teljességgel lehetetlen bizonyos hibákat és hiányosságokat elkerülniök, mégpedig főképpen azért, mert *egy* ember sohasem mozoghat minden tárgykörben egyforma otthonossággal. Éppen ez az oka annak, hogy a Szótáralapítvány az általános gyűjtők mellett speciális gyűjtőket is alkalmaz. Ezek csak egy meghatározott tárgykörrel foglalkoznak behatóan s ennek a tárgykörnek szókészletét gyűjtik az *egész* nyelvterületnek erre a célra kiválasztott pontjain. Ha az általános gyűjtő a huzamosabb egy helyben tartózkodás révén nagyobb pontosságot érhet el a hangalak és a nyelvtani formák lejegyzésében s a szólásmódok felkutatásában, a külön gyűjtő viszont a jelentésárnyalatok kibogozásában van hasonlíthatatlanul előnyösebb helyzetben.

A Szótáralapítvány ez állandó munkatársak mellett alkalmi képzett munkaerőket is igénybe vesz olykor-olykor. Ezek az egyetemi hallgatók közül, főképpen a finn nyelvészet tanulói közül kerülnek ki, akik egyetemi dolgozataik tárgyát a népnyelv köréből választják s rendszeren egy-egy olyan tárgykör népi szókészletét dolgozzák fel, amely tárgykör nem az egész nyelvterületre, hanem annak csak egy bizonyos részére jellemző. Ezek a dolgozatok szintén a Szótáralapítvány gyűjteményét gazdagítják.

De bármennyire kívánatos, hogy a nyelvészet és néptudomány elméleti és gyakorlati kérdéseiben jártas szakemberek végezzék a népnyelv szókincsének összegyűjtését, s bármennyire igyekszik is a Szótáralapítvány a régebbi vállalkozásokkal ellentétben ezt az elvet következetesen megvalósítani: ez elv tökéletes keresztülvitele elé már a Szótáralapítvány megindulása alkalmával nem sejtett nehézségek tornyosultak. Először is kezdetben olyan csekély és olyan bizonytalan volt a gyűjtés céljaira folyósított államsegély, hogy — úgy látszott — abból lehetetlen lesz elegendő számú képzett gyűjtőt alkalmazni, s így még a tervbevett 23 tájszótár anyagának egybehordása sem valósulhat meg belátható időn belül. Pedig most már nagyon is világosan látták, hogy a tájszólások rohamos pusztulása következté-

ben mily nagy veszedelem rejlik a halogatásban. De veszedelem rejlett a tervnek a végtelenségig való szükségszerű leegyszerűsítésében is. Ha ugyanis a nagykiterjedésű finn nyelvterületből mindössze 23 nyelvjárási pont, illetőleg vidék szókészletét gyűjtik össze a leegyszerűsített terv szerint, egészen bizonyosra vehető, hogy ez a korlátozás számtalan olyan szóadatot ítél végleges feledésre, pusztulásra, amelyek pótolhatatlan veszteséget jelentenek a jövő nyelvföldrajzi, nyelvtörténeti vagy néprajzi kutatására. S mind világosabban derengtet fel a népnyelv barátainak lelkében az a gondolat, hogy olyan hatalmas tudományos alkotás, mint amilyen egy modern értelemben vett népnyelvi szótár, nagy nemzeti megmozdulás nélkül sohasem valósulhat meg. Nem egy-két tudós éjt-napot egygyétező munkája, sem egy-két tucat képzett szakember alkalmazása, hanem csak az válthatja valóra a nagy tervet, ha a nemzet széles rétegei is bekapcsolódnak a munkába. S ha egyszer a nemzet közvéleménye már tevékeny módon nyilatkozott e vállalkozás mellett, biztosra vehető, hogy a szükséges anyagi fedezet is előkerül annak végleges megvalósítására.

Ilyen gondolatok indították Setälä-t, a nagy finn tudóst és államférfiút arra, hogy felvesse a laikus közönség gyűjtésre való megszervezésének eszméjét.¹ Indítványa rövidesen meg is valósult. Mindenekelőtt megindult a *Sanastaja* című szógyűjtő újság (1927—). Ezt az évenként 4—5 számban megjelenő lapot a Szótáralapítvány vezetősége adja ki s egyes szavak jelentése és földrajzi elterjedése felől intéz benne kérdéseket az olvasókhöz. A cikkek úgy vannak írva, hogy azokat a legegyszerűbb parasztember is megérti és képes válaszolni a kérdésekre. A Szótáralapítvány egyik vezetője szerkeszti a lapot: a már egybegyűlt nyelvi adatok rendezése közben nyilvántartja a gyűjtésben mutatkozó hiányokat, s épp e hiányok kitöltésére veszi igénybe legfőképpen a *Sanastaja* hasábjait. Kivülálló kutatók is szívesen írnak ebbe az újságba: a kutatásaikban mutatkozó adathézagokat ugyanis sokszor úgy igyekeznek pótolni, hogy a *Sanastaja* kiterjedt olvasótáborához fordulnak kérdéseikkel. S a *Sanastaja* olvasóközönsége, amely legnagyobbbrészt egyszerű földműves emberekből áll, szorgalmasan felelget a hozzá intézett kérdésekre. Ezer-kétezer közt mozog azoknak a száma, akik állandóan felelnek az újság kérdéseire s önállóan is küldenek be nyelvi adatokat a Szótáralapítvány központi intézetébe. S mindezt a legcsekélyebb ellenszolgáltatás nélkül, tisztán hazafias buzgalomból végzik — mégpedig a legelismerésre-

¹ L. Setälä: «*Sanastaja*». Elnöki beszéd a Finnugor Társaságban. Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. XLIII. 150. kk.

méltóbb eredménnyel. A finn paraszt itt mutatta meg igazán az egész világnak, hogy igazi műveltséggel rendelkezik és magas erkölcsi világrendben él. A legszelesebb néprétegnek tudományos és nemzeti munka végzésére való megszervezése csak a tiszta levegőjű Északon járhatott ilyen sikerrel, ott, ahol az ifjúsági egyesületek, a népfőiskolák és más népművelő alkalmak már évtizedekkel ezelőtt öntudatos állampolgárokká formálták a nép egyszerű fiait.

Egyes napilapok még a *Sanastaja* megindulása előtt közöltek olykor-olykor olyan nyelvészeti csevegéseket, amelyekben meghatározott nyelvi adatok gyűjtésére buzdították a közönséget. Épp ezeknek a felhívásoknak nem remélt sikere adta az egyik ösztönzést külön szógyűjtő újság megindításához. A továbbiakban a *Sanastaja* szerkesztősége igyekezett tervszerűen együttműködni a napilapokkal, mégpedig oly módon, hogy nagyobb érdeklődésre számító közleményeit előbb egyes fővárosi és vidéki napilapokban tette közzé. A siker most sem maradt el, s ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy az újságok — például az *Uusi Suomi* napilap, a *Suomen Kuvalehti* képes heti újság — szógyűjtő közleményeiket nem egyszer versennyel köttették össze s a legtöbb és legmegbízhatóbb adatok beküldői közt pénzjutalmat osztottak szét. A beérkezett gyűjtések természetesen a Szótáralapítvány gyűjteményét gazdagították.

A nép széles rétegeinek a szógyűjtés szolgálatába való szervezésére sorompóba lépett az egyetemi hallgatók társadalma is. Finnországban az egyetemi hallgatók már régtől fogva kötelező társas alakulatokban élnek s ezek az alakulatok a hallgatók szülőföldje szerint különülnek el egymástól. Különbféle vidékek egyetemi polgársága ugyanis külön egyesületekbe, ú. n. osakuntákba tömörül. Ezek az egyesületek mindenkor különös kedvvel fordultak a szülőföld égető kérdéseinek — társadalmi, felvilágosító és kutató feladatainak — megoldása felé. Volt idő, amikor a szülőföldismeret földrajzi és történelmi szempontjai jelölték ki ez egyesületek munkakörét, majd a szülőföld népének felvilágosító művelése volt buzgólkodásuk főcélja, míg legújabban az osakunták is hathatósan bekapcsolódtak a nényelvi szótár gyűjtő munkájába olyanformán, hogy versenyek rendezésével segítik elő szülőföldjük nyelvkincsének a kutatás számára való megmentését. Főkép a szólamódok gyűjtésére vetették magukat, s a versenyek oly szép eredménnyel zárultak, hogy van vidék, amelynek ilyen módon egybegyűjtött szóláskészlete 300 ezer adatból áll. Ha ezek közt természetesen számos változat is szerepel, még így is rendkívülinek kell ítélnünk ezt a teljesítményt s elismerésméltónak annak az ifjúságnak a törekvéseit, amely ifjúság népe szel-

lemi kincseinek mentésén fáradozik s amely már oly korán népe igazi vezetőjének bizonyult.

A finn népnyelvi szótár eddigi munkálatainak különben ez a második nagyjelentőségű eredménye : bebizonyosodott, hogy a finn államszervezet és a finn nép, az ifjúság és a tudós társaságok együttes erővel képesek munkálkodni olyan célokért, amely célok nem a mának anyagi előnyeit, hanem a jövőnk erkölcsi tőkét szolgálják.¹

*

Helsinkinek egy csendes kis utcájában, az egyetemhez közel, van a Finn Irodalmi Társaság palotája. Ebben az épületben sokféle zajtalan kutatómunka folyik. Itt van a népköltés termékeinek gyűjtőközpontja, amely gyűjti, rendezi és közreadja a finn népköltés maradványait. Itt van a «Suomen suku» (= Finn törzs) nevű intézet, amelynek alkalmazottai Setälä álmát, a nagy finnugor szövejtő szótárt igyeksenek valóra váltani.² S végül itt van a Szótáralapítványnak több helyiségből álló központi intézete. Egyik teremben a falak mentén felállított állványok polcain az a milliót meghaladó szólásmód van elraktározva, amelyet az egyetemi hallgatók egyesületeinek versenygyűjtései eredményeztek. Az egyes szólásokat az intézet alkalmazottai címszókkal látják el s tekintélyes részüket bele fogják olvasztani a népnyelvi szótárba mint példaanyagot. A szomszédos nagy termet állványok osztják kisebb részekre, s itt állnak az eddig lezárt gyűjtések — gyűjtők, illetőleg vidékek szerint csoportosítva. Itt vannak elhelyezve az önkéntes munkatársak személyi viszonyairól készült kimutatások is. Kisasszony dolgozik az egyik asztalnál : gépeli azokat a leveleket, amelyekben kérdést intéz valamelyik önkéntes gyűjtőhöz egy-egy szóadatra vonatkozólag. Egy másik szobában az egyik igazgató a napi postát dolgozza fel. Ennek is megvan a maga külön érdekessége. A Szótáralapítvány és gyűjtőközönsége ugyanis portómentesen leveleznek egymással — lezárt borítékban is. Ugyanitt hozzák elénk az intézet vendégkönyvét : ott látjuk benne a finn tudományos és társadalmi élet kitűnőségeinek és számos idegennek a nevét, köztük

¹ V. ö. a fentebb felsorolt irodalmon kívül a *Sanastaja* szógyűjtő lap idevágó cikkeit.

² V. ö. Setälä: *Suomen kielen etymologinen sanakirja ja «Etymologicum magnum fenno-ugricum»* (= A finn nyelv szövejtő szótára és az «Etymologicum magnum fenno-ugricum»). SUSAIkakauskirja. XLIII. 133. kk. Továbbá u. ö.: *Das finnisch-ugrische Institut «Suomen suku»*. U. o. XLVI. 3 : 6. kk.

a mi megboldogult Gombocz Zoltánunkét is, aki a maga örökfiatal, végtelenül tág érdeklődésével a népnyelv ügyét is átölelte.

A Szótáralapítvány központi munkája egyelőre még mindig csak a gyűjtés szervezésében, irányításában és az egybegyűlt anyag irattárrá rendezésében merül ki. S ennek az irattárnak, amely a maga kényelmes munkaalkalmaival minden érdeklődőnek rendelkezésére áll, már ma is igen nagy hasznát látják a kutatók, nyelvészek és népkutatók egyaránt. A gyűjtés különben néhány éven belül befejeződik, s akkor majd kezdetét veszi a szótárrá szerkesztés nagy munkája. E népnyelvi szótár leendő méreteiről már most némi fogalmat alkothatunk magunknak, ha figyelembe vesszük az eddig összegyűlt anyag mennyiségét és milyenségét. Gondoljunk mindenekelőtt arra, hogy — a kisebb igényű szójegyzékekről s az önkéntes gyűjtők adatairól nem is szólva — 23 teljességre törekvő tájszótár alkotja a leendő nagy népnyelvi szótár gerincét, s hogy egy-egy ilyen tájszótár átlagosan 50 ezer szóadatot tartalmaz. A már készen álló gyűjtemények tanúsága szerint a gyűjtők a szavak hangalaki változatai mellett különös figyelmet szenteltek a szójelentések sokféle árnyalatának felkutatására, a szavak mögötti tárgyak és dolgok tisztázására, valamint a szójelentéseknek példamondatokkal és rajzokkal meg fényképekkel való szemléltetésére.¹ Ha olyan lelkesedéssel, kitartással és áldozatkészséggel fogják a szótár szerkesztését végezni, mint amennyi buzgalommal végezték az adatok egybegyűjtését, akkor egész bizonyosan olyan alkotás kerül majd ki a Szótáralapítvány intézetéből, amely külső méreteivel és belső értékeivel páráját fogja ritkítani a világ tudományosságának hasonló alkotásai közt. Oly kincsesbányája lesz ez a népnyelvi szótár a finn nyelv jelenségeinek, a finn nép multjának és jelenének oly hű megjelenítője, oly felbecsülhetetlen értékű segítője a nyelvtörténeti és általános nyelvészeti kutatásoknak, hogy a magára eszmélt nemzeti öntudat mindenkor bizalommal fog feléje fordulni tanulságért, erősítésért . . .

S a jelek azt mutatják, hogy a Szótáralapítvány intézménye a szótár elkészítése után sem fog felbomlani. A népnyelv kincseinek gyűjtése és rendezése már eddig is a megoldatlan feladatoknak egész seregét vetette fel. Ott van többek közt a népnyelvi adatok térképe-

¹ Hakulinen Lőrinc (*Sanakirjasäätiön toimituksia*. I. 37. kk.) és Vilkuna Gusztáv (u. o. 57. kk.) próbacikkeket tett közzé a leendő népnyelvi szótárból. Ezek a cikkek is világosan mutatják a jelentésszempontra és a néprajzi beállítottság uralkodó szerepre jutását a finn népnyelvi szótár tervezetében.

zésének kérdése. A Szótáralapítvány vezetősége ugyan már ez idő szerint is készít, illetőleg készített — főképp Rapola professzor indítására — nyelvi térképeket, de nagyobb szabású nyelvatlász készítésére — úgy látszik — csak a szótármunkálatok befejezése után kerülhet sor.¹ Ilyen és hasonló természetű függő kérdések a Szótáralapítványt bizonyára állandó jellegű kutató intézetté fogják avatni, olyan tisztára tudományos célokat szolgáló intézménnyé, amilyennek szükséges voltát a szellemtudományok körében már Setälä megérezte.²

Nem tehetünk pontot e vázlatos beszámoló végére a nélkül, hogy felgyülemelő keserű gondolatainknak is hangot ne adjunk. Hol maradt a magyarság abból a nemes vetélkedésből, amellyel manapság szerte a világon hatalmas nemzeti tudományos alkotások teremtésén fáradoznak, s amelyben a mi északi rokonaink oly szép eredménnyel vesznek részt? Nálunk sincs hiány — az egészen bizonyos — egyéni tudós vállalkozásokban, egész életüket a tudomány nagy céljainak szentelő egyéniségekben, akik éjt-napot egygétéve, magyar lelküknek mélységes áldozatosságával küzdik a magyarság szellemi élethalálharcát. De úgy érezzük, egy tényező hiányzik nálunk. Hiányzik az a *nemzeti* megmozdulás, amely egész néprétegeket képes a tudomány szolgálatába állítani s amely a nemzet egészének erkölcsi és anyagi áldozatkészségéből épít érenél tartósabb emléket önmagának. Volt alkalmam már régebben vázolni a népműveltség és népnyelv atlaszokban való feldolgozásának külföldi mozgalmait,³ s a fentiekben megkíséreltem rámutatni a népnyelv szótári feldolgozásának modern útjára. Minálunk mindkét téren még mindig csak a jámbor óhajtnásnál tartunk. A legutóbbi időben történt igen értékes *egyéni*

¹ A nyelvföldrajzi szempontnak ugyan már a gyűjtés folyamán nagyobb szerepet kellene játszania, s külön erre a célra készült munkatervet kellene a gyűjtésben is szem előtt tartani. Így gondolkozott Donner Kai is, a nyelvföldrajzi kutatások finnországi szószólója. V. ö. *Die Erforschung der finnischen Dialekte* c. előadását, SUSAikakauskirja. XLVI. 3: 52. kk. Tudomásunk van különben arról, hogy Kettunen professzor is készített nyelvjárási térképeket *Suomen murteet* (Finn nyelvjárások) I—II. című nagyfontosságú műve anyagával kapcsolatban.

² Setälä: *Keskuslaitos suomalaista ja kansainvälistä kulttuuritutkimusta varten* (Központi intézet a finn és nemzetközi műveltségkutatás számára). SUSA. XLIII. 71. kk.

³ *A világ nyelvatlász-munkálatai*. Budapesti Szemle, 1933. aug. 226. kk.

tudós vállalkozás a népnyelv szótári feldolgozására nálunk is,¹ s lehet remélni, hogy ez a példa nagyobb, nemzeti megmozdulást is ki fog váltani pusztuló népi kultúránk és népnyelvünk megmentésére.² Csak az az aggasztó, hogy mire a nemzet majd ráeszmél a maga népi értékeire, akkorra ezek az értékek a felülről lefelé áradó műveltség-vándorlás mai szédítő rohamában esetleg örökre elkallódnak. Betemeti őket a pillanatról pillanatra változó műveltségdivat olesó portékája, s nem lesz tudós, aki az ősi szellemi kincset feltárja, politikus, aki a nemzetet a maga megszentelt hagyományaihoz való egészséges ragaszkodásra visszavezesse.

Papp István.

¹ Célzunk itt Csűry Bálint korszakalkotó tájszótárára, a *Szamosháti Szótárra*. I—II. 1935—36.

² Ebből a szempontból ítéljük nagyjelentőségűnek az egyetemi hallgatók Turul-szövetségének azt az elhatározását, amellyel munkatervébe felvette a népnyelvi gyűjtés megszervezését s *Népkutatási Füzetek*nek legelső számaként éppen Csűry Bálintnak hasznos útbaigazító füzetét adta közre; l. Csűry Bálint: *A népnyelvi búvárlat módszere*. 1936.

IRODALOM.

A történeti Erdély önkormányzati élete.

Dr. Endes Miklós : *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története.* Szerző kiadása. Bpest (Sylvester irodalmi és nyomdai intézet), 1935. 8°. X + 553 l.

Amióta rászakadt nemzetünkre a szomszédaink telhetetlenségében s a világháborút győztesen befejező nagyhatalmak államférfiainak konok gyűlölködésében és bűnös tudatlanságában fogant trianoni békeparancs, mely egyedül az oláhok javára 102,487 négyzetkilométernyi területet hasított ki a történelmi Magyarország testéből, a közben letelt, nem egész két évtized alatt több cikk, tanulmány, mű jelent meg Erdélyről s a nyelvében, erkölcsi, szellemi és anyagi javai-
ban kiirtásra szánt erdélyi magyarság multjáról és jelenlegi siralmas helyzetéről, mint jóformán az egész előző ezeréven át.

Az önálló művek közt külön helyet foglal el munkája célkitűzé-
sével és tartalmával Endes Miklós közigazgatási bíró testes kötete a történelmi Erdély alkotmányos életében egykor szerepet játszott három nemzet : a magyar, a székely és a szász, valamint négy vallás : a katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius, önkormányzatának történetéről. Az a három körülmény : születés, képzettség és foglalkozás (környezet), melynek ismerete nélkül lehetetlen volna megérteni bármely mű alkotójának átöröklött és szerzett lelki javai-
ból kialakult élettelfogását, gondolatvilágát és gondolkodásmódját, szerzőnél az ő törzsökös csíki székelysége, jogászai műveltsége és hosszú bírói pályája. Ez a három körülmény csillan ki lépten-nyomon fejtegetéseiből, sőt adott életet magának a munkának is.

Tizennyolc éve látja a szerző szűkebb hazájának és véreinek megrázó sorsát, melyen Michelet-nek, a nagy francia történetírónak nemzetünkre mondott szavai szerint a köveknek is sírniok kellene. Előtte van az 1919. december 9-én kelt párizsi nemzetközi szerződés, melynek 11. §-ában kötelezi magát Románia, hogy az erdélyi székely közületeknek állami ellenőrzés mellett vallási és tanügyi kérdések

ben helyi önkormányzatot biztosít.¹ A valóságnak és a papiros-önkormányzatnak kiáltó ellentéte adja a szerző kezébe a tollat, hogy minden eddig megjelent műnél részletesebben mutassa be Erdély régi alkotmányos élete főntebb felsorolt hét tényezőjének kialakulását, önkormányzati fejlődésének és tevékenységüknek történetével.

Hatalmas anyagát öt fejezetben tárgyalja. Az első a honfoglalástól az erdélyi fejedelemség végleges megszilárdulásáig terjedő századokról szól. A második a fejedelemség korát adja. A harmadik az anyaországtól elválasztott és Bécsből kormányzott, a negyedik pedig a kiegyezésben az anyaországgal újra egyesített Erdély önkormányzati életét vázolja az összeomlásig. Végül az utolsó fejezet az oláh uralom alá került Erdély egyházainak árnyék-önkormányzatát foglalja össze.

Addig, amíg a szerző a szoros értelemben vett jogtörténetet adja, biztos talajon mozog és azzal, hogy a címben említett három nemzeten kívül az ilyen minőségben számbeli, gazdasági és kulturális jelentéktelenségük miatt szerephez nem jutott pásztorkodó vagy jobbágy sorban élt oláhokra, szaporodásukra, vallási életükre és szerény kezdetből Bécs védszárnyai alatt nagygyá fejlődött nemzeti egyházaik autonóm szervezeteire is részletesen kiterjeszkedik, úgyszólván teljes képet nyújt az Erdély sorsának alakulásában részes népek és vallási önkormányzatok létrejöttéről és változásairól. A legkülönbélebb és néha nehezen hozzáférhető forrásokból nagy szorgalommal összegyűjtött adataival és ezek lelkiismeretes feldolgozásával őszinte hálaára kötelezte le Erdély társadalomtörténetének minden kutatóját. Legfőlebb azt láttuk volna szívesen, ha munkáját módszeresebben végzi, mellőzve mindazt, ami nem tartozik szorosan tárgyához, ha nagyobb súlyt vet a belső összefüggések kimutatására és ha nem bízza egészen az olvasóra a tanulságok levonását, hanem maga állapítja meg éppen ma, a nemzetek önrendelkezésének jogával úzótt, eléggé el nem ítéhető szédelgés korában, hogy a nemzeti és vallási önkormányzatnak az a szelleme és életformái, melyeket a magyarság szabadságszeretete Erdélyben megteremtett és uralma alatt fenntartott, megőrizték Erdély belső társadalmi és felekezeti békéjét a nagy európai vallásháborúk idejében is és hogy ugyanaz a politikai méltányosság biztosította 1848-ban, illetőleg 1867-ben az oláhok számára is a leg-

¹ „Roumanie agréé d'accorder sous le contrôle de l'État roumain, aux communautés des Secklers et des Saxons en Transylvanie l'autonomie locale en ce qui concerne les questions religieuses et scolaires.

teljesebb vallási, közművelődési és gazdasági szabadságot, valamint politikai érvényesülést, még hozzá minden külső nyomás nélkül, holott az oláhok közel két évtizedes uralmát Erdélyben a nemzeti és vallási kisebbségekkel szemben nemzetközi szerződésben vállalt egyenjogúsági elv és önkormányzati élet állandó lábball tiprása és következetes elsorvasztására irányuló törekvés jellemzi.

- Ez észrevételeink után nem hallgathatjuk el, hogy az önkormányzatok fejlődésének tárgyalása közbe szőtt általános történeti fejtegetéseivel és állításaival sem tudunk mindig egyetérteni.

- Első helyen említjük meg a székelyek eredetének kérdését. Szerinte eldöntöttnek tekinthető, hogy «Erdély mezőségi és székelyföldi részeit a honfoglaláskor avar eredetű székelyek lakták, kikhez nagyszámú szláv elem csatlakozott». A két nép — folytatja — foederatív államban élt «s az avar állam kedvezményeiben és terheiben mindkettő saját állásához képest egyenlően osztozott.» Azt mondja továbbá, hogy «bárhon voltak az avarok, velük számtalan szláv volt, kik a földeket művelték és szolgálai munkákat végeztek» (14. l.).

Nem kell részletesebben foglalkoznunk az avar-szláv (székely-szláv) föderatív állammal. Ilyen kapcsolatot az a kor két nép között még nem ismert, legkevésbé ott, ahol az egyik a lassan beszivárgó szláv elem volt, amelynek viszonya a székelyekhez az állítólagos avar-szláv föderatív államban a szerző szerint is a szolga viszonya volt urához.

- Másik megjegyzésünk a székelyek eredetére és honfoglaláskori lakhelyére vonatkozik, természetesen a nélkül, hogy akkor, amikor a szerző véleményével szemben állást foglalunk, magunknak csalhatatlanságot tulajdonítanánk. Mellőzve az egész hatalmas irodalmat, sőt a fontos vitapontokra vonatkozó különböző felfogások még oly rövid ismertetését is, abból a bárki által ellenőrizhető valóságból indulunk ki, hogy — amint azt többek között néhai érdemes székely nyelvészünk, Erdélyi Lajos is megállapította ¹ — a két székelyföldi, a belső és külső nyelvjárással nem a közeleső erdélyi (tiszántúli) magyar nyelvjárás van rokonságban, hanem a dunántúliak. «Az udvarhelymegyei székelység — úgymond — főként a Dunántúl déli részével, az alsó-dunántúli és drávavidéki nyelvjárással s a Csallóközzel meg Vágvidékkel, a csík-háromszéki és maros-széki székelység pedig főként a Dunántúl nyugati részével (Vas és Zala megye, Őrség és Göcsej, stb.) és a palócsággal hozható kapcsot

...

¹ A székelyek eredetéhez nyelvjárásaik alapján. 13. és köv. l.

latba nyelvjárási alapokon. Erre mutatnak a helynevek és a néprajzi, népköltészeti, sőt embertani egyezések is sok tekintetben.»¹

Ezek a székelyföldi nyelvjárásokkal rokon nyelvjárások s néprajzi és embertani egyezések a Szerémségtől hatalmas félkörben húzódnak a Dráva mentén, hazánk nyugati határa mellett és a felső Duna fölött a Mátraig, illetőleg majdnem a Tiszáig, mindenütt az egykori gyepűk vonalán, melyeknek tiszántúli folytatásaként elhelyezett székelység került le — úgy látszik — a Székelyföldre akkor, mikor királyaink az ország délkeleti határait a XI. század elejétől kezdve fokozatosan kitolták a Délkeleti-Kárpátok hegyláncáig. A tiszántúli székelység elhelyezkedésére és vonulásának irányára következtethetünk több, ma is meglevő helynévből, minők Sepsí Abaúj-Torna vármegyében (Sepsiszentgyörgy Háromszék vármegyében), Székely Szabolcs vármegyében, Székelyhíd, Székelytelek Bihar vármegyében, Székelyjő Kolozs vármegyében, Székelyalj (utóbb Kisszék, oláhul Szekuláj néven) Szolnok-Doboka vármegyében. Erre figyelmeztet az udvarhelyi székelységnek telegdi székelyek elnevezése s a bihari Mezőtelegd és a (ma Háromszékben fekvő) Telegdi Bacon (ma Nagybacon), valószínűleg az Adorján-nem Telegd nevű ágáról és az orbai székelyek neve, melyhez hasonló falunevet szintén nem találunk a Székelyföldön. Van ellenben Orbó Szilágyban, Szolnok-Dobókában, Torda-Aranyosban, Alsófehérben és Szeben vármegyében. Ilyen a Kézd helynév Nagykovácsiban és Háromszékben stb.

Azon tények alapján, hogy a székelyek közt a nyelvjárásbeli különbségek századokon át máig fennmaradtak, továbbá, hogy a székelység hat nemre és mindenik nem négy ágra oszlott, jogosult az a föltevés, hogy miként a magyar nemzet több törzs egyesüléséből jött létre, úgy a székelység is több, a magyarral rokon törökfajú² elemből vált egységes néppé, Erdély második nemzetévé a honfoglaló magyarság mellett. Ha egységes, külön törzs lettek volna eredetileg a székelyek, kétségkívül ők is élhettek volna az önálló törzseknek a letelepedés alkalmával gyakorolt helyválasztó jogával. Így azonban, mint kisebb létszámú, korábbi törzsi kötelékeikből kiesett töredék-

¹ I. m. 71. l.

² Lényegben tehát ez a föltevésünk megegyezik Németh Gyulának azzal a megállapításával, hogy a székelyek török eredetűek. *Századok* 1935. évf. 128. l. s. köv. A székely törzsek különállását, mint a székek létrejöttének alapját, említi a szerző is (27. l.) a székelyek korábbi tartózkodási helyére utaló nevekkal együtt, ahová őket a honfoglaló törzsek sodorták Erdélyből, illetőleg királyaink telepítették a határok védelmére (17. l., 22. l.).

elemeknek, kik közt lehettek a húnok, az avarok maradványai, a kisebb rajokban csatlakozott bolgárok, kazárok, stb., s akikbe utóbb besenyő, kun, német és egyéb települők is beolvadtak, vállalniok kellett a gyepek védelmét, majd utóbb a krónikák és II. Ulászló 1499. évi kiváltságlevelé szerint háborúkban az előrsök és az utóvéd szolgálatát. Viszont abból a körülményből, hogy a székelyföldi nyelvjárással, személy-, hely- és dűlőnevekkel találkozunk a Dunántúl szélein¹ is, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a székelység nyelve a Dunántúl alakult ki, onnan vitték magukkal a keresztyénszláv hatásán átment magyar nyelvet Erdélybe, mint ősfoglalók. Különösen hangsúlyoznunk kell ezt a nyelvi, néprajzi és embertani azonosságot ma, amikor oláh «tudósok» úgy állítják oda a székelyeket, mint elmagyarosított oláhokat, akiket nemcsak joguk, hanem kötelességük is «vissza»oláhosítani.

Nem egy bizonyítékunk van arra is, hogy a székelyeket talán Géza fejedelem vagy — abból a körülményből következtetve, hogy a székelyek közt a nemzeti földközösségen s a vérségi köteléken felépült társadalmi és politikai szervezet még századokon át életben maradt, holott egybeült ezt a jogrendet Szt. István megszüntette — maga Szent István telepítette át Erdély északnyugati és nyugati völgyein át a Mezőségre, majd onnan későbbi királyaink fokozatosan a mai Székelyföldre. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy Erdély a magyar királyok hódítása révén vált az anyaország kiegészítő részévé, úgy, amint azt egyes német írók mellett (pl. Teutsch, Friedrich: *Die Unionen der drei ständischen Nationen in Siebenbürgen bis 1542.*, Nagyszeben, 1874.) Tagányi Károly is hirdette meggyőző érvekkel. A szerző Tagányi álláspontját és érveit megdöntötteknek tekinti s azt a körülményt, hogy a királyi megyei szervezet Erdélyben nem okozott oly nagy bomlási folyamatot, mint az anyaországban, főleg a székely önkormányzatnak a magyar megyékre gyakorolt hatásából magyarázza (47. l.).

Magunk e kérdésben Tagányi álláspontjához csatlakozunk, különös figyelemmel azokra a történeti tényekre, melyekről szól a

¹ A nyugati székelyek, kikről a szerző szerint a XIV. századon túl adataink nincsenek (17. l.), nyelvjárásaikban ma is élnek. Az erdélyiektől való «szétválasztásukra — írja Németh Gyula — semmi okunk». (I. m. 156. l.) Erre utalnak az Erdélyi Lajostól kiemelt néprajzi, népköltészeti és antropológiai egyezések is. Maga a nyelv ugyanis még nem föltétlen bizonyíték, mert ha az volna, az oláhok fajrokonai közé kellene számítani a francia nyelvet használó Haiti néger köztársaság szerecsen, mulatt lakosságát is.

szerző is, a nélkül azonban, hogy jelentőségüket behatóbb vizsgálatra méltatná. Így megírja, hogy «a Székelyföld közötti várak nem tartoztak a székely ispán, hanem az erdélyi vajda alá» (27. l.), miért is «a székely intézmények és a Székelyföldre ékelt egykori várbirtokok külön fejlődtek egymás mellett» (29. l.). Ezekből azt következteti, hogy «a székely ispán eredetben nem volt az állami fennhatóságnak képviselője», hanem a székelyek törzsfőnöke (28. l.). Azt is megállapítja, hogy «Medgyes, Selyk, Szászkezd 1150 körül Küküllő megye részei voltak, nevüket valamely okból odahúzódtól székelyektől kaphatták, de nem tartoztak a Székelyföldre; csakis így telepedhettek oda a szászok» (31. l.). Ehhez a felfogásához képest fordítja a híres Diploma Andreanumnak sokat vitatott területmeghatározó pontját: «Ita tamen, quod universus populus incipiens a Varas usque in Boralt, cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus» — kitűnő tudósokra való hivatkozással — ekként: «Egy legyen a nép Várostól (Szászvárostól) Barótig, mely Erdővidéke és a székelyek Sebus földjén van» (32. l.). Végül megállapítja azt is, hogy az ősi Fejér megye a szászoknak adott terület kiszakadása után «megmaradt keskeny sávjaival, sőt meg is szaggatva, kinyúlt a mai Háromszéken át a Délkeleti Kárpátokig» (52. l.). Az itt elmondottakhoz még két adatot hozunk fel, hogy a kérdésben tisztán láthassunk. Az egyik, hogy a szászoknak adományozott területeket kezdettől jóformán napjainkig Királyföldnek (fundus regius, Königsboden) nevezték, a másik pedig, hogy árpádházi királyaink az ifjabb királyoknak uralkodásuk színterül vagy az erdélyi vagy a szlavóniai (tudvalevőleg a régi Szlavónia alatt egykor a mai szűkebb értelemben vett Horvátországot értették) részeket engedték át (dux Transsylvaniae, dux Sclavoniae), mint amely területek királyi hódítások révén csatoltak az országhoz.

Ez az utóbbi két adat a mellett szól, hogy királyaink kezdettől fogva saját tulajdonukként tekintették s ehhez képest a vajdák által kormányoztatták, vagy az ifjabb királyoknak adták át Erdélyt,¹ melynek a munkában felsorolt magyar nemzetségei is (19., 20. l.) kivétel nélkül az ország többi részén élt nemzetségek közül valók. Erre

¹ Így adományozta V. István, mint ifjabb király, Aranyos földét vitézségük jutalmául a kézdi székelyeknek 1257 körül. Ez adomány birtokában a fellázadt kúnok, majd az országba tört tatárok ellen vívott harcokban tanúsított hősiességük elismeréséül 1289-ben megerősítette őket IV. László (*Székely okltár* I. köt. 19. l. jzt. és 21. l.). Az így, királyi adományból létesült Aranyos-szék és a többi székely szék közt nem volt semmi különbség.

enged következtetni a Nagyszamostól a Duna-Tisza közéig, a Déstől Szolnokig terjedő s a sószállítás biztosítására létesített, hatalmas Szolnok megye felosztása is: Belsőszolnok, — Dés székhellyel Erdély szívében, ahol a vajda is lakott, mellette a későbbi Szilágy megyébe olvadt Középszolnok — és végül a Tisza-Zagyva vidékén, Heves megyével szomszédságban Külsőszolnok megye.¹

De ezt bizonyítják a szerzőtől vett idézetek is a Székelyföldön épült váraknak a király fennhatósága alá tartozásáról, Fejér megyének a közbeékelte szász és székely telepeken túl, a Kárpátokig való terjedéséről, valamint a Diploma Andreanum rendelkezéseiről, melyekben II. Endre mint királyi földet, a (Szász) Várostól Barótig terjedő területet a szászoknak adományozza. Az adományozott területek közt van Medgyes (Mediasch), Selyk (Schelk) és (Szász) kézd (Kaissd) is, melyek székely eredetét — lévén Medgyes az egyik székely nem neve — kétségbe vonni nem lehet, annál kevésbé, mert e két szék eredetileg a székely ispánok hatósága alá tartozott, mely alól 1402-ben Zsigmond király mentesíti őket, megengedvén nekik, hogy ispánt vagy bírót válasszanak, aki a hét szász szék szokása és joga szerint intézkedik.² A szerző véleménye szerint e helyek székely nevük ellenére sem tartoztak a Székelyföldre. De ha nem tartoztak oda, miért nem csatoltattak a szebeni főszék alatt szervezett hétszékhez és miért létesítették külön két székként Medgyes és Selyk? E körülményeket csak úgy tudjuk megmagyarázni, ha fölteszük, hogy ezek székely telepek voltak, melyeket a király a szászoknak juttatott, más szóval a király rendelkezett a székelyek földjével is. Erre vall a Diploma idézett mondata is, melyet Jancsó Benedek után³ ekként fordítunk: «Egy legyen a nép (Szász) Várostól Barótig a székelyek Sebős (a mai Szászsebes) és Daróc (a mai Homoróddaróc) földjével együtt.» Szászsebes (Mühldorf) földrajzilag is beleesik a Szászváros — Barót vonalba, melyet a szászok a régi magyar nevekből képzett szavaikkal ma is von Broos bis Draas (Várostól — Darócig) néven emlegetnek. Daróc lakossága az 1910. évi népszámlálás szerint még mindig szász többségű, mely bár a szászföld egykori határvárosaként szerzett nagy jelentőségét lassan elveszítette is, de régi nagysága emlékét hirdeti ma is pompás, Orbán Balázstól⁴ részletesen ismer-

¹ Megírja mindezt részletesen Tagányi Károly *Szolnok-Doboka vármegye monográfiájában* I. köt. 231. s. köv. 1.

² *Székely okltár* I. köt. 93. 1.

³ *A román nemzetiségi törekvések története* I. köt. 193. 1.

⁴ *A Székelyföld leírása* I. köt. 170. 1.

tetett, román stílusban épült evangélikus temploma. Daróc mellett fekszik Kaca (Katzendorf) szász és Pálos jelenleg oláh község is, mely utóbbinak Königsdorf német neve utal szász eredetére. Viszont, ami a mindig színmagyar Barótot illeti, az maga nem Erdővidék, hanem csak az így nevezett területnek egyik — noha legjelentékenyebb — községe, míg Daróc nem tartozott az Erdővidékhez, hanem Kőhalom-székhez.

Az elmondottak összefoglalásával véleményünket akként fejezhetjük ki, hogy a székelyek királyi telepítés útján kerültek ősfoglalóként a Délkeleti Kárpátok mellé, ispánjuk pedig nem törzsfőnök volt, hanem, mint a szász comes is, a király által élükre helyezett méltóság, melyet később az erdélyi vajda töltött be királyi kinevezés alapján. Ez okokból folyólag nem tehetjük magunkévá a szerző nézetét a csíki székely krónikáról, melyből «ami a székelyek ősi szervezete és kormánya lényegére vonatkozik, — írja a szerző — a köztudomásnak megfelelt» (62. l., 52. sz. jzt.). Ez álláspontjához híven «a székely nemzet külön törvényei» közt első helyen említi «azon szerződések feltételeit, melyek mellett a székelyek magukat előbb Árpád vezér, azután Szent István alá bocsátották» (61. l.).

A köztudomásra való hivatkozással azonban csínyján kell bánni. A köztudomás ugyanis létrehozhat jogigényeket, sőt történelemformáló erővé is válhatik a nélkül, hogy igazság volna mögötte. Pl. az állítólagos köztudomásra utal az oláh tanító vagy tanfelügyelő, mikor a magyar földön ezrével található vezetékneveket viselő tősgyökeres magyar iskolásgyermekeket csendőrrel kísérteti az oláh iskolába át azon a címen, hogy nevük, eredetük oláh, vagy amikor ugyanazon utcában, ugyanazon számú segédmunkással, ugyanazt a mesterséget űző magyar iparos adóját ugyanaz a pénzügyi hatóság 20,000 leuban, az oláhét ellenben 1000 leuban állapítja meg. Mindezt azért, hogy nemzeti érzéséből és vagyonából kivetkőztethesse a magyart. De bármiféle hatása legyen is a köztudomásnak, történeti bizonyíték nem lesz soha. Ma pl. aligha akad a világon egy tucatra való írástudó oláh, aki ne tenne esküt az oláhság dáciai, vagyis erdélyi életének megszakítás nélkül való folytonosságára, noha a pártatlan külföldi történetírás is kétségtelenné tette ennek, az oláhok között köztudomásként szereplő tanításnak tudománytalan voltát.

Ezzel a kérdéssel foglalkozik a szerző is. Fejtegetéseit azonban nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül. Meggyőződésünk szerint ugyanis minden magyar embernek, aki e problémáról ír, úgy kell feladatát megoldania, hogy érveinek súlya és következtetéseinek helyessége előtt az elfogulatlan idegen is fenntartás nélkül meghajoljon. Ehhez

pedig mindenekelőtt az érvek lehető teljességére van szükség. A szerző azonban beéri egyfelől a fontosabb folyónevek elemzésével, melyekről Melich János kitűnő nyelvészeti fejtegetései alapján megírja, hogy ezeket a szláv, az oláh, az erdélyi szász és az összes nyugati nyelvek a magyarból, illetőleg a magyar közvetítésével vették át, másfelől annak fölemlítésével, hogy a dáciai római városnevek ma az oláhban másként hangzanak és hogy a honfoglalást megelőző időkből származottaknak tekinthető erdélyi helynevek bolgár-török és szláv eredetűek. Itt szívesen láttunk volna néhány példát olvasóinak tájékoztatására (pl. a római Napoca magyar neve Kolozsvár, oláhul Kluzs; Apulum magyar neve Gyulafehérvár, oláhul a magyar név szó szerinti lefordításával Alba Julia, de csak az iskolázott oláhok között, mert a köznép most is szlávosan Belgrádnak hívja; Potaisa magyar neve Torda, oláhul Turda; vagy a Castra stativa Congri = Szamosújvár oláh neve a régi szláv Gherla stb.).

A szerző e három érvének kiegészítéséül először is utalunk arra, hogy a római városnevek azért tűntek el, mert a városok maguk elpusztultak, mikor a provincia római birodalombeli lakossága a gótok támadásai miatt 260 és 272 közt áthúzódott a Balkánra, a Dunától védett Moesiába. Száz és egynéhány év múlva a gótok országát rombadöntik a húnok, kiknek a Kaspi-tengertől a Rajnáig terjedő birodalma 453-ban felbomolván, helyükben Erdély földén a gepidák alakítanak országot, melyet 567-ben az avarok hódítanak meg, kiknek birodalmát 791 után Nagy Károly semmisíti meg. Ez időben szivárogznak be a szlávok Erdély területére, kiktől ered a mai helynevek egy része. Majd a IX. század végével kezdődik a magyar uralom, mely a XI. században birtokba veszi a Délkeleti Kárpátok vonalát is és amely ez időtől 1918 utolsó napjaiig megszakítás nélkül tartott. Valamennyi itt felsorolt népről több-kevesebb följegyzést, adatot, emléket őrzött meg a történelem. Egyedül a rómaiakról nincs szó 273 után s az oláhokról nincs adat 1210 előtt, tehát több, mint 900 éven át, amiként rajtuk sem látszik meg semmi gót, hún, gepida, avar hatás, amely pedig nyelvükön és faji egyéniségükön okvetlenül meglátszanék, úgy, mint az albán, a görög és a szláv hatás, amely eltörölhetetlen nyomokat hagyott nyelvükön, vallásukon és faji sajátosságaikon. Míg a 164 évig tartott római uralomról egész sereg régészeti lelet (castrumok, épületek, szobrok, utak, védelmi művek maradványai, feliratok, érmek) tanúskodik, addig az oláhok életéről 900 éven át Erdély földjén semmi nyom, semmi bizonyíték.

Másodszor utalunk arra, hogy általuk alapított város nincs egész Erdélyben s amire angliai előadásaiiban gróf Bethlen István is hivatkozott, 1918-ig mint későbbi beköltözők, mindenütt a városok

szélein telepedtek le. Nem lévén városlakók, nincsenek építészeti emlékeik sem, úgy hogy ha pl. a XIX. század elején visszahúzódtak volna a Balkánra, ahol mint pásztornép kialakultak egykor, állítólagos 1600 éves erdélyi multjukról alig volna több tárgyi bizonyíték, mint a gótok országáról, amelyről tudvalevőleg semmi sincs.

Harmadszor utalunk arra a körülményre, hogy ha a mezőgazdaságban, bányászatban, iparban, kereskedelemben s a polgári műveltségben előrehaladt, az állam- és hadseregszervezésben s a katonai felkészültségben meg éppen páratlanul álló, városalapító rómaiak dáciai utódai lennének az oláhok, nem sülyedhetek volna a hegyek közt nyájakat legeltető primitív vándor pásztornéppé annyira, hogy közülük sokan Lenk Ignác ny. altábornagy föltétlen hitelt érdemlő adatai¹ szerint még száz évvel ezelőtt is Erdély földjén nem egy helyen nomád pásztoreletet folytattak és nem felejtették volna el annyira római őseiket, hogy ezekről senki sem tudott közülük 1735-ig, mikor Klein Innocentius püspök először kezdte hirdetni a Trajanus gyarmatosaitól való leszármazást.²

De más oldalról, ha a római telepések Dácia provincia összeomlása után is ott maradtak volna, épp úgy romanizálódott volna Erdély gót, gepida, hún, avar lakossága, amint romanizálódtak Galliában a frankok, nyugati gótok, burgundok, utóbb a normannok, Itáliában a keleti gótok, longobárdok és ugyancsak a normannok, vagy Hispániában a vandálok, nyugati gótok, alánok stb. azon szabálynak megfelelően, mely szerint a kisebb lélekszámú hódítók fölveszik a letelepült földművelő, sőt magasabb fokon már városépítő lakosság nyelvét (*Graecia capta ferum victorem cepit* — mondja Horatius).

Dácia római eredetű vagy romanizált népessége épp úgy nem változott pásztorrá, amint az Amerikába kivándorolt angol vagy francia gyarmatosok sem tértek vissza a prairiek világában ehhez az ősfoglalkozáshoz. Egy, a műveltség magas fokára emelkedett nép kipusztulhat, vagy más népbe olvadhat, de amint a pillangó nem lehet újra báb, hasonlóképpen nem sülyedhet egy, már városlakó nép vissza a vándorpásztorkodás állapotába. Ha tehát Erdélyben nem romanizálódtak a gótok, a gepidák, a húnok és az avarok s másfelől az oláh nyelvben nincs gót, gepida, hún és avar elem, ez onnan van, hogy 272-től a XIII. századig Erdély földjén számbavehető római, romanizált dák vagy oláh lakosság nem volt.

¹ *Siebenbürgens geogr., topogr., stat., hydrogr., orographisches Lexikon*, Wien, 1839. I—IV. Bd.

² Jancsó : i. m. I. köt. 677. l.

Azok a vlach pásztorok, akikről a följegyzések szólnak, akkor még a Balkánon élnek, ahol romanizált trák-illir-albán pásztorokból, kikkel utóbb délszláv pásztorok is keverednek, született meg az oláh nép, melybe — amint ezt az oláhországi és a székelyföldi vérvizsgálatok eredményei is mutatják — a velünk rokon népek közül számos besenyő, kún, bolgár, török olvadt be, szépszámú magyarral együtt, úgyszintén tatár, görög, örmény, sőt német is, a latin nyelveknek Európa más részein is tapasztalt hódító ereje folytán s a görög keleti vallás egybeforrasztó hatása alatt. Ha vérvizsgálataikat folytatnók, a török, szláv és tatár stb. vér mellett kevés latin vért is találnának. Az oláh nép balkáni eredetére figyelmeztet egyfelől az a körülmény — mint ezt a Hunfalvy, Réthy és Jancsó adatait s a legújabb bel- és külföldi tudományos kutatások eredményeit tapraesetten összefoglaló Tamás Lajos is kimutatja ¹ — hogy a vlach szó eredetileg nomád balkáni pásztort jelent nyelvükre való tekintet nélkül, vagyis a vlach pásztorok nem mind tartoztak nyelvileg az oláhokhoz. A régi Magyarország helységnévtára is őrzi e vlachok emlékét, így Vas megyében Oláhceiklin horvát, Árva megyében Oláhđubova tót és Bereg megyében Oláhcsertész rutén lakosságával. Erre figyelmeztet másfelől az oláhoktól saját elnevezésükre használt «rumuny» szó (a román a runán helyett újabb keletű) értelme: «jobbágy», «paraszt», «rabszolga», akik, t. i. a rumunyok, még egy századdal ezelőtt is adásvétel tárgyai voltak. Helyesen állapítja meg Tamás, hogy az oláhok a görög jellegűvé vált keletrómai császárságban épp nomád pásztorelétüknek köszönhették nyelvi fennmaradásukat.² Ha ugyanis letelepedtek volna, beolvadtak volna a görögökbe, kiktől vagy a délszlávokba, kiknek közvetítésével, a többi romanizált néppel szemben, görögkeleti vallásukat és vallási kultúrájukat kapták, további adalékként ahhoz, hogy bölcsőjük a Balkánon ringott.

Az eddig felsorolt érvek kiegészítéséül még egyetlen, eddig teljesen elhanyagolt tény emelünk ki. A szociológia és az elméleti politika megállapítása szerint ugyanis a vándor pásztornépek akkor válnak a történelem tényezőivé, mikor egy náluk magasabb műveltségű, már letelepült népet leigáznak. A görög, a római nép, a különböző germán, török, mongol, arab stb. népek, melyek harcaikkal politikai és gazdasági képességeikkel s műveltségükkel Európa sorsát irányították és részben ma is irányítják, szintén így léptek a világ színpadára. Az oláh pásztorokról ellenben tudjuk, hogy eljutottak

¹ *Rómaiak, románok és oláhok Dacia Trajanában.* Bpest. (M. T. A.) 1935. 46., 47. l.

² i. m. 129. l.

Morvaországba, Lengyelországba és a Kaukázusba,¹ de vitézi tetteikről mitsem tud a történetírás, vagy — amint Tamás mondja — nincs hőskoruk, térfoglalásuk mindenütt észrevétlen beszivárgás formájában ment végbe.² Ezen pedig nem csodálkozunk akkor, ha figyelembe vesszük a szociológiának azt a másik tanítását, hogy minden fejlett pásztornépnél megtalálhatjuk a három társadalmi rétegre való tagozódást: a nemeseket, a közsabadokat és a rabszolgákat.³ Az oláhoknak azonban nemességük és rabszolgáik nem voltak. Az történt velük, hogy mint szegény pásztornép, félig önként, félig kényszerítve, tőlük vérben idegen népelemek szolgálatába léptek.⁴ Ez a bojár, kenéz, vajda szavakkal megjelölt felsőbb társadalmi réteg, mely alatt állott a rumunynak nevezett jobbágy, vagyis maga az oláh nép, századokon át a magyarral rokon törökfajú elemekből jött létre és gyarapodott, minők a besenyők, kúnok stb. voltak. Ők teremtik meg a XIV. században a két oláh vajdaságot s az ő soraikból támad a kún Basaraba-dinasztia és a Hunyadi-család, sok más magyar nemességet kapott vajda- és kenéz-családdal együtt.

De nemcsak teljes társadalmi egyenlőségük miatt állottak politikai szempontból hátrább a XII. és XIII. században, mint két évezreddel előbb a latiumi pásztorok Romulus korában, hanem azért is, mert Trajanusnak ezek az állítólagos ivadékai — mint azt Bunyitay Vince megállapítja — a XIV. század végéig Bihar megyében csak a hegyek között éltek és juhok, kecskék, disznók legeltetése az egyetlen foglalkozásuk⁵ még a XV. században is, ellenben «föld- vagy éppen szőlőművelésüknek semmi nyoma» az adózási szerződéseikben.⁶

A dákóromán történeti folytonosság ellen felhozott érveknek e kiegészítése után visszatérve a műre, szívesen láttuk volna, ha teljesebb képet nyújt azokról az okokról, melyek miatt az oláhok nem válhattak Erdély negyedik nemzetévé. Letelepülésük folyamatáról és jogi viszonyaikról, ha nem is kimerítően, de elég részletesen szól, ellenben műveltségi állapotukról csak néhány elszórt megjegyzést ejt. Annál fontosabb lett volna pedig ez okok rövid összefoglalása, mert nem egész két évtizedes uralmuk Erdélyben eddig csak arra

¹ i. m. 135. l.

² i. m. 90. l.

³ Oppenheimer Franz: *System der Soziologie*. II. Bd. Der Staat 269. l.

⁴ Hier und da tritt wohl auch ein ganzes armes Hirtenvolk halb freiwillig in den Dienst eines reichen. Oppenheimer i. m. 266. l.

⁵ Bihar vármegye oláhjai s a vallás-únió. Akadémiai értekezés. Bpest, 1892. 10. l.

⁶ u. o. 13. l.

irányult, hogy a magyarságot kiirtsák, illetőleg — mint az 1660-ban Váradot elfoglalt törökök sietve összetörték a magyar királyok szobrai¹ — a magyar mult minden emlékét megsemmisítsék s a magyarságot szellemi, erkölcsi és anyagi javaiból fokozatosan kivetkőztetve, szülőföldjük páriáivá s a beolvadásra alkalmas elemmé süllyesszék. De kívánatos lett volna ez okok felsorolása azért is, mert ebből kiderült volna, hogy nem a magyarság akadályozta meg közjogi érvényesülésüket, hanem társadalmi, gazdasági és műveltségi elmaradottságuk. Egy nép politikai súlya ugyanis társadalmi, gazdasági és kulturális fejlettségétől függ. A hiányzó feltételeket azonban máról holnapra megteremteni nem lehet, azokat csak a természetes fejlődés hozhatja meg. Addig, amíg vándorpásztorkodást folytattak, egymáshoz viszonyítva teljes egyenlőségben, magától értetődő jelenség volt a fölējük helyezkedett, jórészt törökfajú kenézek, vajdák, bojárók beolvadása nemességadományozás révén a rokon magyar nemzetbe. Magasabb társadalmi réteggé a szláv liturgiával élő, írástudatlan papságuk sem emelkedhetett, melyről nemcsak a fejedelmek korabeli erdélyi törvények festenek igen szomorú képet, hanem az irántuk messzemenő jóindulatot tanúsító De Ville császári tábornok is, mint az unió ügyében Mária Terézia által 1754-ben kiküldött bizottság tagja, aki jelentésében a pópák nagy részénél is teljes tudatlanságról számol be.² A XVIII. században a görögkeleti papok nem jártak még iskolába s papi teendőiket pap-atyjuktól vagy valamely más paptól tanulták el.³

A tárgyilagos tudós, Moldován Gergely, megállapítása szerint «a XIV. századot megelőzőleg román nyelven egyáltalában nem írtak.»⁴ Továbbá «a román nép cyrill betűket használt azoknak föltalálása óta» és «legelőször latin betűkkel a XVI. században kezd élni.»⁵ Végül ugyanő vonja le ezt a következtetést: «Be kell azt ismerni, hogy a román nép előtt a nyugati kultúra fáklyáját a magyar nép vitte be a románok közé, melytől e nép irtózott, mert a szláv bilincsekben magát igen jól érezte.»⁶

¹ Szalárdi János: *Siralmas magyar krónika.* (Újabb Nemzeti Könyvtár. Második folyam.) 545., 575. l.

² Bunyitay i. m. 68. l., aki elmondja, hogy még a mult század hatvanas éveiben is látott oláh nem egyesült papokat, «kik külsőleg a bocskoros földnépétől csak abban különböztek, hogy szakálluk, bajuszuk volt és csizmát viseltek; u. o. 52. l.

³ u. o. 68. l.

⁴ *A latin, cyrill, dák és székely írásjegyek kérdése a románoknál.* (Bp. Szemle 1887. 52. köt. 89. l.)

⁵ u. o. 84. és 89. l.

⁶ u. o. 79. l.

Ilyen fáklya volt mindenekelőtt a reformáció, melyről két téves megjegyzése van a szerzőnek. Az egyik az, hogy a «szentírás-fordítás, prédikációs könyvek inkább az oláh nemzetiségi érzés fölkeltésére» voltak alkalmasok (218. l.), hogy tehát «az erdélyi oláhságot a reformáció segítette nemzeti öntudathoz» (216. l.). A másik pedig, hogy «Mihály vajda alatt a reformáció emléke is kitöröltetett az oláhok emlékéből; görög és szláv kalugyerek újból hatalomhoz jutottak és minden oláh nemzetit eltöröltek és ők voltak Mihály vajda politikai misszionáriusai» (218. l.). A reformáció ugyanis, amikor Erdélyben oláhnyelvű bibliát és vallásos könyveket adott az oláhok kezébe, a «cuius regio, eius religio» elve korában még az egy vallás elérésére törekedett, — amely célból irtotta ki XIV. Lajos országából a hugenottákat — és bár utóbb, a fejedelemség megszűnése után e fordítások is hozzájárultak az oláh irodalmi nyelv és közvetve az oláh nemzeti szellem megteremtéséhez, de a XVII. században a reformáció és a görögkeleti egyháznak a református egyház alá helyezése Erdélyben annyira közelhozta az oláhokat a magyarsághoz, hogy vallásuk védelmében az egész Rákóczi-féle szabadságharcot a magyarság mellett küzdötték végig. A reformáció emlékét pedig nem Mihály vajda törölte ki az oláhok emlékezetéből, hanem a jezsuiták által vezetett vallási unió, amelynek keresztülvitele érdekében — írja Bunyitay — «karhatalmat alkalmaztak.»¹ Ekkor tűntek el Bihar megyéből is a református oláhok, akik «az Érmelléken s a Berettyó mentén voltak legjobban elterjedve.»² Végül nemzetiségi eszméről beszélni abban a korban, amikor pl. a székelyek nagy része Mihály vajda zászlói alá sereglett, kicsit korai dolog.

Második, még nagyobb jelentőségű fáklya volt az oláhok többsége által ellenzett unió,³ mely a vallási életen messze túlmenően, művelődésüknek, politikai és társadalmi szervezkedésüknek is megveti az alapját. Az 1700. szeptember 4-én tartott «gyulafehérvári unionális gyűlés — mondja Jancsó — valóságos prototípusa a későbbi román népgyűléseknek s azért bizonyos fokig jogosan mondhatjuk, hogy a román nép tömegének reprezentatív népgyűlések formájában való harcbevitele a magyar alkotmány és intézményei ellen magyar jezsuiták agyában született meg legelőször.»⁴ Alig egy emberöltő mulva hirdeti a gör. kath. püspökké 1730-ban szentelt Klein Innocentius 1735-ben elsőnek, hogy az oláhok Trajanus óta Erdély őslakói. Ő létesíti az első oláhnyelvű középiskolát Balázsfalván, amely a püspök szellemében értelmiséget nevel az oláhok számára, kiknek ön-

¹ Bunyitay : i. m. 47. l.

³ Jancsó i. m. I. köt. 653. l.

² u. o. 33. l.

⁴ i. m. I. köt. 638. l.

tudata kifejlesztésére nem csekély hatással voltak a Mária Terézia által soraikból felállított határőrezredek. 1790-ben már Bécs védőszárnyai alatt megkezdi harcát a magyar nemzeti és állameszme ellen az oláh nemzeti eszme.¹

Ez előzményeknek ily vázlatos összefoglalása is elégségesen megvilágítja az erdélyi oláhság politikai és kulturális fejlődését, de egyszersmind azokat az okokat, melyek miatt az erdélyi oláhok, kikből annyi tanítómestere támadt a moldvai és a havasalföldi vajdaságok népének, műveltségben és gazdaságilag ma is előtte járnak a Kárpáton túli fajtestvéreiknek.

E kiegészítő és részben helyesbítő fejtegetéseink után meg kell említenünk, hogy vannak a műben apróbb tárgyi hibák is. Ilyenek pl. az alábbi tévedések : A 18. lapon három ízben is beszél a XIII. században birtokos erdélyi magyar nemzetségek uradalmairól, melyek Szolnok-Doboka megyében voltak. Tudvalevőleg e század elején még csak a Dés vidékétől Szolnokon innen, a Duna-Tisza közéig elterült hatalmas Szolnok megye állott fenn, amely ennek a századnak második felében szakadt Belső-, Közép- és Külsőszolnok megyékre. Szolnok-Doboka megye pedig Belsőszolnok és Doboka megyék nagy részének egyesítéséből az 1876 : XXXIII. tc., illetőleg az 1877 : I. tc. rendelkezése értelmében jött létre. Ha tehát Szolnok-Dobokáról ír, nem szabad elhagynia «a mai» jelzőt. Éppúgy nem szerencsés ugyanazon a lapon hol Belsőszolnok, hol Doboka, hol Szolnok-Doboka megyékről szólni.

Azt a tanítását sem tudjuk magunkévá tenni, hogy Erdély önkormányzatának a hét királyi magyar vármegye szervezetében és működésében kifejezésre jutott «sajátszerűségét a székely, majd a XIII. század elejétől kezdve a szász autonómia teremtette meg» (48. l.). Annál inkább csodálkozunk ez állításán, mert másutt maga is mondja, hogy az erdélyi megyéknek a közhatalomhoz való viszonya nem hasonlítható az anyaországi megyékéhez és hogy úgy tűnik fel, mintha Erdélyben «három nagy megye lenne : a magyarok, a széke-

¹ Hódító útjának szimbólikus jelentőségű mozzanata az a címer, melyet I. Ferenc József 1861-ben engedélyezett Naszód vidékének. A címeren rajta van egy fenyves erdő, melyből patak folyik le, mellette a római hősmonda farkasa, Romulusszal és Remusszal, rajta van továbbá Mars római hadisten, paizsán V. R. R. (Virtute Romana rediviva) kezdőbetűkkel, az erdő fölött emelkedő hegy ormán a csőrében keresztet tartó s az oláhságot jelképező sas. Ez a heraldikai torzszülött Naszód vidékének Beszterce vidékével történt egyesítése után utóbbinak címerével egyesítve, hivatalos címere lett Beszterce-Naszód megyének, jellemző bizonyítékul az «elnyomó» magyar politikához.

lyek és a szászok földje» (66. l.), vagy másik észrevételében maga is arra a következtetésre jut, hogy a közigazgatásban egy erdélyi megye az anyaországnak egy járásával egyenlő rangú (192. l.). Az erdélyi megyék e szűkebbkörű önkormányzata Tagányi álláspontjának bizonyítéka Erdély meghódításának körülményeiről.

A 32. lapon helyesen állapítja meg, hogy az 1224. évi Diploma Andreanum alapján «a szász Erdély harmadik nemzetévé lett» és helyesen beszél az erdélyi három nemzet egyesülése tárgyában 1437-ben Kápolnán tartott gyűlésről (59. l.). Nem szerencsés tehát az a tétele, hogy «a szászokról, mint külön politikai nemzetről, csak a XVI. század óta van szó» (92. l.). De nem szerencsés azért sem, mert a «nemzet» szó «államalkotó nép»-et jelent magában is; a «politikai nemzet» kifejezés tehát pleonazmus s a «politikai magyar nemzet» kifejezésnek utánzása, mely az ethnikai magyar nemzettel szemben jelentette a hazánkban élt népeket együtt, nemzetiségi különbség nélkül.

Nem tudjuk, milyen félreértés áldozata lett a szerző, mikor a Mátyás és a II. Ulászló korában dézsmaköteles termények között sorolja fel a török búzát is (134. l.), amely tudvalevőleg Amerikából került Európába.

Túlmerésznek tartjuk azt az állítását is, mely szerint a székelységnél már 430 évvel ezelőtt megvolt az «a gondolat, amit most actio catholica-nak hívunk», továbbá azt a másikat, hogy «a székely népnek a vallásával, annak intézményeivel, iskoláival való összenövéséből, törődéséből merített forrást (így!) a protestantizmus egyházalkotmánya felépítésére» (135. l.). Alkotmányosságunkat ugyanis nemzetünk szabadságszeretete teremtette meg, melyről már Bölcs Leó megemlékezett s Szent István óta nem egy eredeti vonást mutat a királyi főkegyúri jog fejlődése is. Az alkotmányos érzék tehát az egész magyar nemzetre jellemző, nemcsak a székelyekre. A protestáns egyházalkotmány pedig itthon és a külföldön több-kevesebb eltéréssel a protestantizmus (első sorban a kálvinizmus) demokratikus alapelvein épült fel, nálunk természetesen rendi alkotmányunk hatása alatt is.

Vaskos elírás az a megállapítása, hogy «Bihar megyében a mohácsi vész előtt a nagyváradi latin püspöknek alárendelten külön román esperesi kerület állott fenn. Nagyváradon 1748-ban külön vikáriátus szerveztetett. Ez 1776-ban püspökséggé emeltetett» (353. l.) stb. E sorokból ugyanis arra következtethet az olvasó, hogy a görög-katolikus vallás már a mohácsi vész előtt fennállott, holott tudvalevőleg két magyar jezsuitaé (Baranyi és Hevenesi) az érdem a görögkeleti oláhok egy részének 1697-től kezdve hol szépszerével, hol erőszakkal keresztülvitt uniójáért.

Egyes nevek írásába is hiba csúszott be. Így tévesen ír Lublyói Friedrich Schuller-t Schuler v. Libloy helyett (122., 283., 369. l.), vagy Oxendi Verziresky-t Verzár (Verzereskul) Oxendius helyett.

És így folytathatók még lapokon keresztül az apróbb hibák felsorolását, ha nem kellene számot vetni olvasóink türelmével. Valamennyi tévedése és módszerbeli hiányai arra vezethetők vissza, hogy a szerző korábban — legalább is behatóan — nem foglalkozott történelemmel. Ezért nem tud uralkodni anyagán, nem tudja adatait mindig helyesen felhasználni, a kevésbbé lényegeseket mellőzni s a szükséges következtetéseket levonni.

A szerző azonban így is hasznos, derekas, pártatlanságra törekvő munkát végzett s vaskos kötetét tanulsággal forgathatja a szakember és az Erdély multja iránt érdeklődő művelt olvasó is.

3.

Caesar és Nero.

(Phyllis Bentley : *Ave Caesar!* Fordította Sátori Béla. Bpest, Athenaeum, 1936. — Arthur Weigall : *Nero.* Fordította Németh Andor. Bpest, Athenaeum, 1936.)

Korunk történelmi irányú érdeklődése megteremtette az életrajz-regény divatját. Ez az új műfaj kényelmes az írónak, mert nem kell hozzá túlságosan nagy képzelőtehetség, kényelmes az olvasónak, mert komoly munka nélkül hozzásegíti a történelem valamelyes ismeretéhez. Feltűnő, hogy az életrajz-regények egyre sűrűbben merítik tárgyukat az ókorból; az ókor divatos lett: az új regényműfaj és a film egyformán nagy érdeklődéssel halássza ki az ókorból a feldolgozásra érdemes hőöket és eseményeket. Ezeket a regényeket és filmeket nem szaktudósok írják, hanem szépírók; a szaktudósok nem tudnak regényt és filmet írni, az írók viszont nem ismerik kellő alaposággal az ókort, s így könnyen elképzelhető, hogy az ókori tárgyú életrajz-regényekben mennyi a tévedés, felületesség és hamisítás. A z ókori tárgyú filmekről ne is beszéljünk; elvégre a film a kevésbbé művelt közönség alantas szórakoztató eszköze, nem művészet, hanem ipar, s így nem bírálható irodalmi szempontok szerint. A regény azonban irodalmi műfaj, s így írójának egyik első kötelessége vigyázni a történelmi hitelességre.

Az író, mondtuk, nem szakember s a legtöbb író nem Flaubert: nincs kedve és ideje elmélyedni komoly történelmi tanulmányokba. A kényelmesebb végét fogja a dolognak: elolvassa Suetonius botránykrónikáját s újjongva fedez föl benne akár tíz kötetre való regényanyagot is. Nem kell egyebet tennie, mint ezt az anyagot

imitt-amott párbeszédbe foglalni, egy kis «képzelmi szószsal leönteni», s készen van a regény. Így járt el Graves, az *En, Claudius* és a *Claudius, az isten szerzője*. És jellemző, hogy a közönség körében mindkét könyvének nagy sikere volt. Pedig könyvei valóságos mintaképei a felületességnek és az ókor hiányos ismeretének.

Phyllis Bentleynek is Suetonius a mestere. Ha összevetjük művét Mirko Jellusichnak néhány évvel ezelőtt megjelent Caesar-könyvével, meg kell állapítanunk, hogy Jellusich könyve hitelesebb; igazi Caesar-arckép domborodik ki belőle, míg Bentley könyve színesebb, érdekesebb, de Caesar katonai és államférfúi nagyságáról halvány fogalmat sem ad. Legjobban úgy jellemezhetjük, ha azt mondjuk róla, hogy filmszerű; jeleneteket ad Caesar életéből, jól megírt, érdekes, mozgalmas jeleneteket, de annyira már nem futja az erejéből, hogy Caesar reformjainak, intézkedéseinek, hódításainak, törvényeinek értékét, a diktatúra célkitűzéseit és eredményeit éreztetni tudná. Ebben a könyvben Caesar ide-oda hányódik, fontos és kevésbé fontos epizódokban szerepel s a végén még az sem derül ki, hogy tulajdonképpen miért ölték meg dicsősége és hatalma teljességében.

Mégis tagadhatatlanul ügyesen és megvesztegető módon írt könyv, s ha a szakember elégtelennek minősíti is, az olvasók élvezettel fogják olvasni, bár határozottan hamis képet kapnak benne Caesarról. Nemcsak az államférfi, hanem az ember alakja is elmosódik benne: papirosfigura, emberi vonásai csak imitt-amott csillannak meg félenken; szónoklás, háború, politikai cselszövény kavarog szüntelenül körülötte s még a szerelmi találkozók is politikai kérdésekről vitatkozik szerelmesével. Ez a Caesar nem eszik, nem iszik, nincsenek mindennapos gondjai, nem szórakozik, nem mosolyog, mindig csak csatázik, összeesküszik és szónokol. Szobor, önmagának merev márványszobra s mindig hősi tartásban áll. Az avatatlanok azt fogják hinni, hogy minden római ilyen volt, s hogy akkor így éltek az emberek. És belenyugszanak ebbe a Caesarba. Ha Napoleont ilyennek rajzolná a regényíró, megbotránkoznának.

Mivel a könyv Caesar politikai és hadvezéri életrajza, nem kereshetünk benne kemény és zárt szerkezetet. Tudomásul vettük, hogy epizódokban akarja elmondani Caesar életrajzát, de a szerző még ezt a laza vázat is megbontja, mikor Caesar halálán túl is folytatja az ismert történeti események elbeszélését; elmondja Cicero megöletését, a philippi csatát, Augustus császárságát, szóval Caesar halálán (44) túl egészen Kr. e. 27-ig elmondja az eseményeket. Ez a toldalék fölösleges. Viszont Kleopatráról — pedig igen fontos szerepe

volt Caesar életében és az akkori Rómában — alig ejt szót. Ez természetesen nincs benne Suetoniusban.

Hibás a könyv magyar címe is. Ez nem a szerző bűne, mert az eredeti cím (Freedom, farewell!) helyes. A magyar kiadónak fontos volt, hogy Caesar neve benne legyen a könyv címében s ezért erőszakolta rá a gladiátor-üdvözlés hivatalos formuláját. Ez megtévesztő. Viszont már a szerző hibája, hogy a philippi csatával kapcsolatban parthiai napról beszél, hiszen Philippi Makedóniában volt, Parthia pedig Ázsiában. Ugyancsak homályos Caesar elégetésének elbeszélése is; a máglyát t. i. a Campus Martiuson állították fel. Téves állítás az is, hogy Cicero önként ment száműzetésbe. Ebből a néhány kifogásból látható, hogy a részletekben komoly hibák vannak az ókor tárgyi ismerete szempontjából; a szerzőnek ókor-szemlélete általában hibás és felületes.

A fordítás folyékony, könnyen olvasható. Tárgyi szempontból akad benne néhány hiba (Trigeminai kapu, december nónusán, molossiai véreb), szemét szúr a rimes Sophokles-vers is, a Concordia-templom nevének magyarra fordítása és főképpen a «libériás rabszolgák» kifejezés. Ez az utóbbi azonban a szerző lelkén szárad. A fordítás stílusa és magyarsága jobb az átlagnál.

Arthur Weigall Nero-könyve tulajdonképpen nem életrajz-regény, inkább népszerű tudományos életrajz a nagyközönség számára. Weigall tudós, nem elégszik meg Suetoniusszal, felhasználja Cassius Dio (érthetetlenül mindig Diocassiusnak nevezi), az idősebb Plinius, Josephus Flavius, Seneca, Plutarchos s főképpen és legbőségesebben Tacitus adatait is. Ezenfelül nem csupán az a célja, hogy ismertesse Nero életének kalandos, hátborzongató, de mindig érdekes adatait és epizódjait, hanem bizonyos értelemben tisztáznai is akarja a császárt a kegyetlenség, a szadizmus és a nemi őrültség vádjai alól. Ez a tudományos célkitűzés helyes, ha nem is új. A szakirodalom már régen megállapította, hogy Nero egyike volt a legnépszerűbb római császároknak; a nép szinte rajongott érte, mert nem volt benne semmi nagyképűség, egyszerű és közvetlen ember volt s nyíltan megvallotta, hogy nem érdeklik a háborúk és az uralkodás egyéb kötelességei: vérbeli művésznek tartja magát, a világ legnagyobb énekesének s egyetlen célja, hogy a népet művészetével szórakoztassa, gondjait és bajait elfeledtesse. Mint színész, énekes és versenykocsis egyre-másra aratta a diadalokat otthon és Görögországban, s az akkori arisztokraták, valamint az utókor éppen ezt rótta fel legnagyobb bűnéül. De az a tény, hogy nem hittek halálában, hogy évek mulva is visszavárták és sírját állandóan virágokkal

díszítették, hogy Keleten nem egy Ál-Nero támadt : kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy a nép mélységes szeretettel csüngött rajta. Visszavárták a keresztények is : a keresztény monda szerint ő lesz a világ végén az Antikrisztus, mert ő volt az első keresztényüldöző, neki kell legkeservesebben bűnhődnie. Alakja ezekből az ellentmondó vonásokból szövődött és csak helyeselhetjük, hogy a tudós angol történetíró helyre akarja igazítani a róla alkotott hamis képet, igazságot akar szolgáltatni emlékének.

: Csakhogy Weigall túllőtt a célon : úgyszólván teljesen elhallgatja Nero nemi tévelygéseit, kegyetlenkedéseit, cinizmusát, s ha valamit nem hallgathat el (mint például anyja meggyilkoltatását), azt igyekszik igazolni és mentetgetni. A Piso-féle összeesküvés elbeszélésének kapcsán így nyilatkozik róla : «Kivételesen, szinte csodálatosan kegyes uralkodó volt a többi császárral összehasonlítva». Ez hatalmas túlzás és alkalmas arra, hogy Weigall egész felfogásának a hitelét csorbítsa. Nerónak ilyen túlzások nélkül is lehet igazságot szolgáltatni.

Kifogásolnunk kell a szerzőnek azt az eljárását, hogy elbeszélését úgyszólván «ab ovo Leda» kezdi : a könyvnek mintegy első 80 lapja nem tartozik tárgyához ; fölösleges volt elmondani a római császárok történetét Tiberiustól kezdve. Helyre kell igazítani néhány tévedését is : Nero alatt a Vezúv kitörése nem pusztította el Pompejít és Herculánomot, csak megrongálta ; az ókor orvosi ismereteiről nem lehet azt mondani, hogy «csekélyek» voltak ; a pantomimusokat nem szabad operaelőadásoknak nevezni : balettek voltak ; Claudius nem a keresztényeket, hanem a zsidókat utasította ki Rómából ; a Domus Aurea nem a Palatinuson volt ; a sestertius-átszámítás (a fordító ezt a római pénznemet állandóan szeszterciumnak írja!) önkényes ; Tacitus Ann. XV. 44. «qui fatebantur» kifejezésének ez a fordítása : «hitvallók» helytelen és megtévesztő, mert itt egyszerűen törvényszék előtti vallomásokról van szó.

Részben a szerző, részben a fordító lelkiismeretét terhelik a következő baklövések : Seneca 51. levelében Baiae fürdő szórakozásairól beszél s egyebek közt a kocsmákat is emlegeti, popina néven : ezt a szót a fordító nyugodtan így fordítja : «kávéház» ; háromevezős hajó nem volt, csak háromsor-evezős hajó ; a papok monoton zsolozsmázása — anachronizmus ; ugyancsak kortévesztés leventejátékoknak nevezni a ludi juvenales-t (a szerző szerint ludi juvenalium) ; Pompeius nem amphitheatrumot, hanem színházat építtetett ; Vestalisok nem halálig, hanem csak 30 évre fogadtak tisztaságot ; Seneca nem spanyol, hanem hispániai származású volt ; a cir-

kuszban vadállatok nem szerepeltek, a cirkusz a kocsiversenyek színhelye volt; Seneca Apocolocyntosis-a nem «darab», nem «szindarab», nem «bohózat», hanem szatíra; Nero orgonája (nem is egy orgonája volt) nem «az első hidraulikus orgona volt», hiszen Ktesibios 300 évvel Nero előtt szerkesztette az elsőt; a S. Stefano in Rotondo neve helyesen S. Stefano Rotondo; Nerónak nem voltak «kedvenc táltosai», sőt semmiféle táltosai sem voltak, legfeljebb asztrológusai; teljesen érthetetlen ez a kifejezés «lami kertek». Antik tárgyú könyv fordításában kirívók az ilyen nevek: Pincio domb; Marseille; polchesteri; Chester; Lincoln; York; Nápoly. Az ókori nevek írásában a legnagyobb felületesség uralkodik; ezt már egészen a fordító hibájául kell felrónunk. A fordítás minden ízében gondatlan, felületes és elnagyolt. Tanulság kedvéért százával sorolhatnék fel példákat állításom igazolására; ezek a példák oly kirívók, hogy nem kellene hozzájuk semmi magyarázat: a maguk meztelenségében is hangosan hirdetnék, mi mindent szabad ma, fordítás címén, a magyar nyelv épsége ellen elkövetni.

Mellőzve a helyesírási hibákat, meg kell rónunk a fordítás sűrű magyartalanságait és germanizmusait. Tele van a fordítás fölösleges idegen szavakkal is. Szép számmal vannak benne olyan szavak és kifejezések is, amelyek nyilván elárulják a fordító magyar nyelvismeretének forrásait és színvonalát: proligyerek; citerázott (reszketett); csábnő; papírforma; flörtölt; rámenőkedv; tiszta halandzsa, monden körök.

Kár, hogy nincsen irodalmi hatóság vagy tekintély, amely ráncba szedné az ilyen műkedvelőket.

Révay József.

Helyreigazítás.

A Budapesti Szemle f. é. júliusi számában *Az elcsatolt területek magyar egyetemi ifjúsága* c. tanulmányomban az erdélyi egyetemi hallgatók egyik csoportjának a harmincas évek elején mutatkozó, de azóta már eltűnt marxista irányzatát az *Erdélyi Fiatalok* c. folyóirat körül tömörült ifjúsághoz kapcsoltam. Azóta tüzetesen meggyőződtem arról, hogy az *Erdélyi Fiatalok* c. folyóirat az ilyen irányzattól a maga egészében távol áll, világnézeti függetlenségét a kommunizmus irányában megőrizte s törekvéseinek egyedüli célja az ottani magyarság önzetlen szolgálata.

Kornis Gyula.